

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2020 CİLT / VOLUME: 6 SAYI / NUMBER: 10

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. Mehmet OKUR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK

☞ Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. David McDONALD**
☞ University of Wisconsin / USA
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet OKUR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. R. SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali ASKER
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Coşkun ERZÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Selçuk URAL
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahin DOĞAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail AKBAL**
☞ Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet OKUR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**
☞ Kastamonu Üniversitesi
- Prof. Dr. Salim GÖKÇEN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
- Prof. Dr. Sezai BALCI**
☞ Giresun Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur UÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN**
☞ Akdeniz Üniversitesi
- Doç. Dr. Cihat YILDIRIM**
☞ Aksaray Üniversitesi

- Doç. Dr. Mahmut AKKOR**
☞ Kırklareli Üniversitesi
- Doç. Dr. Necdet AYSAL**
☞ Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer ERDEN**
☞ Ordu Üniversitesi
- Doç. Dr. Yenal ÜNAL**
☞ Bartın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ**
☞ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar GÖKTAŞ**
☞ Bayburt Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY**
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN**
☞ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
- Öğr. Gör. Hasan DİNÇER**
☞ Ankara Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

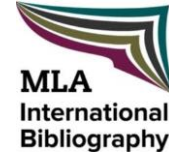
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☎ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Düzelti / Redaction

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☎ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37

Fax: +90 462 325 86 88

<http://www.ktu.edu.tr/karen>

<http://dergipark.gov.tr/karen>

karen@ktu.edu.tr

karen.dergiler@gmail.com

karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680

E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2020, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Hüsnü ÖZLÜ

- Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey'in Millî Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış Politika Çalışmaları 141-167
Europe-Oriented Foreign Policy Studies of Yusuf Kemal Bey who is Parliamentarian of Kastamonu during War of Independence

Sadık SARISAMAN

- Şebinkarahisar Mebusu Ali Süruri Bey'in Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri 169-189
Activities of Ali Süruri Bey who was the Deputy of Şebinkarahisar at the first Term Turkish Grand National Assembly

Mehmet OKUR

- Karadeniz Bölgesi'nde Milli Mücadele'nin Örgütlenmesi: Sivil ve Askeri Teşkilatlanmalar 191-214
Organization of the National Struggle in the Black Sea Region: Civil and Military Organizations

Necdet AYSAL

- Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara 215-229
Name of the National Resistance and Hope: Mustafa Kemal Pasha-Ankara

Volkan AKSOY

- Karadeniz'de Milli Mücadele Yanlısı Mülki Amirler: Mazhar Tevfik ve Nizamettin Beyler 231-244
Administrative Chiefs of Supporting National Struggle in Black Sea: Governor Mazhar Tevfik and Caimacam Nizamettin Beys

Yüksel KÜÇÜKER

- Mondros Mütarekesi Sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Durum ve Erzurum Kongresi 245-257
The Situation in the Eastern Black Sea Region after the Armistice of Mudros and the Erzurum Congress

Ülkü KÖKSAL

- Cemiyetler Hukuku Açısından Erzurum Kongresi 259-286
The Erzurum Congress in Terms of Community Law

Hazel KUL

- Milli Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları 287-308
American Ships's Observations and Reports Related to the Greek Refugees who was Waiting to be Forwarded in the Black Sea Coast, at the End of the National Struggle

Ahmet ATALAY

- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Artvin Vilayeti'nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu 309-327
The Political, Social and Economic Situation in Artvin Province from the Ottomans to the Republic

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Özlü, Hüsnü, “Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey’in Millî Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış Politika Çalışmaları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10 (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.141-167.
DOI: 10.31765/karen.737555

KASTAMONU MİLLETVEKİLİ YUSUF KEMAL BEY’İN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE AVRUPA EKSENLİ DIŞ POLİTİKA ÇALIŞMALARI*

Hüsnü ÖZLÜ**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Doç. Dr.,
Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan
Savunma Bilimleri Enstitüsü,
Ankara/TÜRKİYE

✉ husnuozlu@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-8724-4061

Anahtar Kelimeler: Yusuf Kemal Bey, Meclis-i Mebusan, Hariciye Vekili, Ankara Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi

Keywords: Yusuf Kemal Bey, Chamber of Deputies, Foreign Minister, The Agreement of Ankara, Turkish Grand National Assembly

Öz: Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan siyasi ve askeri olaylara şahit olmuş, ancak hiçbir zaman umudunu kaybetmemiş ve çöken devletin yerine yeni bir Türk Devlet kurulabileceğine inanmıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ına Kastamonu milletvekili olarak seçilmiş ve İstanbul’un işgali üzerine Ankara’ya gelerek Birinci Meclis’e katılmıştır.

Yusuf Kemal Bey Birinci Meclis döneminde gerek milletvekili ve gerekse Hariciye Vekili olarak görev yaptığı sürede 36’sı gizli oturumlarda olmak üzere toplam 67 kez söz alarak konuşma yapmıştır. Bu konuşmaların çok büyük bir kısmı dış politikaya ait konuları kapsamaktadır.

O, Millî Mücadele sırasında ve zaferden sonra, uluslararası siyasi anlaşmaların önemine, Türkiye’nin doğu sınırının emniyet altına alınmasına, millî davanın tüm dünyaya duyurulmasına ve tanıtılmasına önem vermiştir. Yusuf Kemal Bey, Ruslarla anlaşma zemininin hazırlanmasına çalışmış ve Heyet Başkanı olarak 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasını ve 20 Ekim 1921 tarihinde de Fransa ile Ankara Antlaşmasını imzalamıştır.

Bu dönemde Ankara Hükümetinin uyguladığı dış politikanın en önemli özelliği, savaş ile diplomasinin birlikte yürütülmesi ve yirminci yüzyılda emperyalizm ile mücadele eden ülkelere örnek olmasıdır. Bu politikanın amacı ise millî sınırlar içinde millî bir devlet kurmaktır.

Yusuf Kemal Bey, Yeni Türk Devleti’nin kurtuluş ve kuruluş döneminde Türk dış politikasının ana çerçevesini belirleyen antlaşmaları hazırlayan ve özellikle Avrupa devletleri temsilcileriyle diplomasi yürüten ve birebir mücadele eden bir politikacıdır. O bu dönemde Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alan en önemli politikacı ve bilim insanlarından biridir. Bu makalede, Yusuf Kemal Bey’in Bi-

Geliş Tarihi / Received Date: 14.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.12.2020

rinci Mecliste dış politikaya yönelik yaptığı faaliyetler, dönemin meclis zabıt ceridelerinden yararlanılarak değerlendirilmiş ve özellikle Avrupa eksenli dış politika çalışmaları üzerinde durulmuştur.

EUROPE-ORIENTED FOREIGN POLICY STUDIES OF YUSUF KEMAL BEY WHO IS PARLIAMENTARIAN OF KASTAMONU DURING WAR OF INDEPENDENCE

Abstract: Yusuf Kemal Bey witnessed the political and military events during the last period of the Ottoman State, but never lost his hope and believed that a new Turkish State could be established in place of the collapsed state. He was elected as the Kastamonu parliamentarian to the last of the Ottoman's chamber of deputies and he came to Ankara after the occupation of Istanbul and joined the First parliament.

Yusuf Kemal Bey gave 67 speeches in total, 36 of which were in secret sessions, during his first parliamentary period both as a member of parliament and a foreign minister. The large majority of those talks contains foreign policy issues.

He emphasized the importance of international political agreements, securing the Eastern Border of Turkey, attached importance to the announcement and promotion of the national case to the whole world during the National War of Independence and after the victory. Yusuf Kemal Bey tried to lead up to the agreement with the Russians and signed the Moscow Agreement on 16 March 1921 and the Ankara Agreement with France on 20 October 1921 as the Head of Delegation.

The most important feature of the foreign policy implemented by the Ankara Government in this period is that the war and diplomacy were carried out together and it was an example for the countries that fought against imperialism in the 20th century. This policy aims to establish a national state within national borders.

Yusuf Kemal Bey was a politician who prepared the agreements that determined the main framework of the Turkish foreign policy during the liberation and establishment period of the New Turkish State and he especially did struggle with European states by himself. He was one of the most important politicians and scientists who accompanied Mustafa Kemal Pasha during this period. In this article, the activities of Yusuf Kemal Bey in the First parliament regarding

foreign policy. It was evaluated by making use of the parliamentary documents of that period and especially Europe-Oriented foreign policy studies were emphasized.

Giriş

Yusuf Kemal (Tengirşenk), Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi olaylarına şahit olmuş ve bu dönemin ağır şartlarını bizzat yaşamıştır. Ancak o hiçbir zaman ümidini kaybetmemiş ve yeni bir Türk Devletinin kurulabileceğine dair güvenini daima muhafaza etmiştir. O sıkıntılı yıllarda, Mustafa Kemal Paşa 6 Şubat 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey'e çektiği telgrafta onu Meclis-i Mebusan'a milletvekili seçilmesinden dolayı şu şekilde tebrik etmiştir.

Dersaadette Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'ye. Bilvasıta yazılan telgrafnamenin vasıl olup olmadığının iş'arı ve mukadderat-ı atıye hakkında arâ-yı saibelerinden ve istifade ve teâti-i efkâr edilmek üzere bir iki gün Ankara'ya teşrifleri ve yevm-i hareketlerini iş'arını rica ederiz efendim.¹

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali üzerine Yusuf Kemal Bey'i Ankara'ya davet etmiş ve o bu davete tereddütsüz icabet ederek derhal yola çıkmıştır. Yusuf Kemal Bey anılarında 27 Mart 1920 tarihinde yola çıkışını şu şekilde anlatmaktadır.

"Ankara'ya gitme zamanım gelmişti. Rıza Nur'a: Haydi Rıza Ankara'ya gidelim. dedim. Rıza Nur, İyi olur! dedi. Bu fikrimizi meclise gelen ve sayıları pek az olan arkadaşlara da açmıştık. Konya mebusu Vehbi Hoca, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, biz de memlekete gideceğiz diye bizimle gelmek istediler. Biz müttefik devletlerin İstanbul'u ve demiryolunu işgalini Mütareke Antlaşması'nın ruhuna uygun ve binaenaleyh meşru bulmuyorduk. Onun için bu niyetimizi o zamanki hükümet başkanı Salih Paşa'ya bildirerek bize trende yer tedarik etmelerini istedik. Öylece dört mebus 1920 yılı Mart'ının 27'nci günü Haydarpaşa'dan trene binip yola çıktık."²

Yusuf Kemal Bey bu inançla Millî Mücadeleye katılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın kurucu kadrosunda görev almış, kurtuluş ve

¹ Tengirşek, 1981: 135.

² Tengirşek, 1981: 135.

zafer için çalışmıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinde önce İktisat Vekilliğine ardından Hariciye Vekilliğine daha sonra da iki defa daha Adliye Vekilliği görevine getirilmiştir.

Millî Mücadele sırasında ve mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra siyasi anlaşmaların önemini, özellikle doğu sınırımızın emniyet altına alınmasının, millî davanın tüm dünyaya duyurulması ve tanıtılmasının önemini vurgulayan Yusuf Kemal Bey, Ruslarla anlaşma zemininin hazırlanmasına çalışmış ve Murahhas Hey'et Başkanı olarak 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Muahedesi'ni, 20 Ekim 1921 tarihinde de Fransa ile Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Yeni Türk Devleti'nin kurtuluş ve kuruluş döneminde Türk dış politikasının ana çerçevesini belirleyen antlaşmaları hazırlayan ve özellikle Avrupa devletleri ile birebir mücadele eden Yusuf Kemal Bey Cumhuriyet döneminin en önemli politikacısı ve bilim insanlarından birisidir.

Bu dönemde Ankara Hükümetinin uyguladığı dış politika, yirminci yüzyılda siyasi ve iktisadi bağımsızlık savaşı veren ülkelere emperyalizm ile mücadele etme ve eşit haklara sahip olma ana düşüncesinde örnek olmuş ve bu düşünce ile uygulanmıştır. Ayrıca bu dönemin en önemli dış politika özelliği savaş ile diplomasinin birlikte yürütülmesidir. Bu süreçte izlenen dış politika Türk ordularının savaş gücünü artırırken diğer taraftan da işgalcilerin direnme gücünü zayıflatmıştır.³

Yusuf Kemal Bey, dönemin Hariciye Vekili olması nedeniyle, meclis faaliyetlerinin önemli bir bölümünü dış politik konulara ayırmış, dış işlerine yönelik çalışmalarda aktif görev almış ve meclisi bilgilendirmiştir. Özellikle hukukçu kimliği ile kanun çıkarma çalışmalarında görev almış ve Birinci Meclis döneminde 40 kez meclis oturumlarında 27 kez de gizli celse oturumlarında olmak üzere toplam 67 kez konuşma yapmıştır.

Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey gerek kurtuluş ve gerekse kuruluş sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki isimlerden biri olmuştur. O, 1962 yılında, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa ile olan hatırasını şu şekilde anlatmaktadır;⁴

“Meclisin ilk günkü heyecanını unutamam. En yaşlımız olduğu için riyaset makamında bulunan Sinop Milletvekili Şeref Bey'in kısa hitabesini müteakip kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa, uzun bir mukaddime ile durumu izah ettikten sonra asıl maksada gelerek bu meclisin öteki gibi yalnız murakıp mahiyette bir meclis olmadığını izah ile binaenaleyh, bilfiil mukadderat-ı millîye ile iştigal edecektir. Bunun için de aramızdan seçilecek azanın bugünkü hükümet teşkilatına göre icap eden iş bölümünü yapıp her birinin ayrı ayrı ve cümlesinin müştereken heyet-i muhteremeniz huzurunda mesul olması lazım gelecektir” diye derhal yeni hükümetin kurulmasını istemişti. Fakat bu istek mecliste henüz vaziyeti layıkıyla kavrayamamış olan azalardan bazılarıncı beklendiği gibi karşılanmadı. Hafif tertip de olsa “yeni hükümet kurulması teklifine” karşı itirazlar yükseldi. Mustafa Kemal Paşa, bunları da ikna için vaziyeti biraz daha izah lüzumunu duydu ve “Bütün maddi ve manevi mesuliyeti üzerine almış bulunan Heyet-i Temsiliye 16 Mart 1920 tarihinden bu dakikaya kadar bütün acı safhalara, manzaralara karşı çalışmayı fevkalade vazife bilmıştır. Ve bu mesuliyet takdir edersiniz ki çok ağırdır. Buna daha fazla tahammül edemez. Binaenaleyh tekrar teklif ediyorum: Bu andan itibaren memleket mukadderatını deruhte buyurunuz. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihidir ki mesuliyeti içinizde üç beş kişiye yüklemekle iktifa edemeyiz. Bütün meclis, bütün manasıyla mesul olmak lazım gelir. Millet bizi buraya, ancak bunun için gönderdi. Yoksa mukadderatını beş kişinin eline terk edelim diye değil...” dediyse de yine kani olmayanlar görüldü. Mesela: “Bu fevkalade meclisin memleket idaresini fiilen ele alması icap etmekle beraber, muvakkat hükümet veya benzeri bir şey kurmanın, bugün içinde bulunduğumuz vaziyette büyük mahzurları olabilir” diye taktir verenler vardı. Bunlar bir türlü hükümet kurulması fikrine ısınamıyorlar,

³ Gönülöbol ve Sar, 2013: v-v1.

⁴ Kocatürk, 2005: 110-111.

muvaakkat bir icra heyeti yapılmasını istiyorlardı. Meclisin daha açıldığı günden itibaren “kayıtsız, şartsız müstakil devlet” gagesine varılıncaya kadar karşılaşılan güçlükleri tebarüz ettirmek için bu ve benzeri muhalefetlere rağmen, Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa seçildikten sonra çalışmaya hız verilerek sarsılmadan yürünmüştür.”

Yusuf Kemal Bey 24 Ekim 1922 tarihinde rahatsızlığı nedeniyle Hariciye Vekilliği'nden istifasını vermiş ve bu istifayı Mustafa Kemal Paşa'nın onaylamasını müteakip, önce Karamürsel'de kayınpederinin çiftliğinde bir süre dinlendikten sonra ameliyat olmak için Viyana'ya gitmiş ve sağlığına kavuştuktan sonra Ağustos 1923'de tekrar Ankara'ya gelerek meclis çalışmalarına katılarak Adliye Vekili olmuştur.⁵

1. Yusuf Kemal Bey'in Kısa Biyografisi

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey 1878'de Kastamonu'nun o dönemdeki ilçesi Boyabat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Mektebi, Boyabat ve Taşköprü Rüştüyeri'nde 24 Eylül 1888'de tamamladıktan sonra İstanbul Numune-i Terakki, Fatih Askeri Rüştüyesi ve Kuleli Askeri İdadisi'nde öğrenimini sürdürdü. Yusuf Kemal Bey'in yetişmesinde ağabeyi Abdülhad Nuri Bey'in önemli katkıları olmuştur. Kendisi kardeşi Yusuf Kemal Bey'in eğitimi ile yakından ilgilenerak onu İstanbul'da Şehzadebaşı'ndaki Numûne-i Terakkî Mektebine yazdırmıştır. Yusuf Kemal, bir süre sonra, İstanbul'da Tıbbiye'nin 1. sınıfını bitirmiş ve yaz tatilinde Kastamonu'daki ağabeyi Abdülhad Nuri'yi ziyarete gitmiştir. İstanbul'da Tıbbiye'deki eğitimine devam etmek için geri dönen Yusuf Kemal, burada fikirlerinden dolayı bir kez daha soruşturma geçirmiş, hatta sürgüne gönderilmek istenmiş, O da kaçarak yeniden 1897 yılı sonunda Kastamonu'ya gelip ağabeyinin yanına gelmiştir. Yusuf Kemal Bey Kastamonu'ya geldiğinde ağabeyini ziyarete gelen arkadaşları ile fikir sohbetlerinde de bulunarak bu şehirdeki düşünce akımlarının ve Kastamonu'da cemiyetçilik ve kültür

hayatının gelişimine katkıda bulunmuş ve etki etmiştir.⁶

7 Nisan 1898'de Boyabat Mal Müdürlüğü'nde göreve başladı. Bir yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a gelerek Hukuk Mektebine girdi. 4 Ocak 1905'te Mektebi bitirerek diploma aldıktan sonra Ceza Hukuku ve Devletler Özel Hukuku Kürsülerinde öğretmen yardımcılığı yaptı. Ayrıca avukatlık yaptı. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra üyesi olduğu Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti (İstanbul Barosu) Başkanlığına getirildi. Mebusan Meclisinin 1'inci dönemi için 31 Ekim 1908'de yapılan seçimlerde Kastamonu Milletvekili olarak 5 Kasım'da meclise katıldı. 29 Eylül 1909'da milletvekilliğinden çekildi ve Paris'e gitti. Müfettişlik görevini yürüttüğü sırada Paris Hukuk Fakültesi Siyasi ve İktisadi İlimler Şubesine devam ederek 6 Mayıs 1913'te doktora diploması aldı. Meclis-i Mebusan'ın son dönemi için yapılan seçimde, Kastamonu Milletvekili olarak Meclise katıldı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra 27 Mart 1920'de İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulundu (Ek 1).

3 Mayıs'ta ilk İcra Vekilleri Heyetinin oluşturulmasında İktisat Vekilliğine seçildi. 25 Mayıs'ta Sovyet Rusya ile bir anlaşma zemini oluşturulmasına memur edilerek Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Amasya) ile birlikte Meclisten ayrıldı. Moskova'da Sovyet Liderleri ile yaptığı görüşmeler sonucu parafe edilen anlaşma ve önerilerle 11 Ekim'de Ankara'ya döndü. Bu arada İktisat Vekilliğinden istifa etti ve 30 Ocak 1921'de Adliye Vekilliğine seçildi. Moskova'da 21 Temmuz 1921 tarihinde Türk-Sovyet Anlaşmasını Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa ile birlikte imza etti. 16 Mayıs 1921'de Hariciye Vekilliğine seçildi. Aynı gün diğer İcra Vekilleri ile birlikte istifa etmekle beraber 19 Mayıs'ta yeniden İcra Vekilleri Heyeti Reisi seçilen Fevzi Paşa kabinesinde yerini korudu. 13 Eylül'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Temsilcileriyle Kars'ta yapılacak Konferans için Hükümetin görüşünü

⁵ Tengirşenk, 1981: 272-273.

⁶ Yakupoğlu, 2007: 170-175.

TBMM'de açıklayarak 13 Ekim'de anlaşmanın gerçekleşmesini sağladı. 3 Haziran'da Ankara'ya gelen Fransa Temsilcisi Franklin Bouillon ile yapılan görüşmeler sonucu 20 Ekim'de Ankara İtilafnamesi'ni imzaladı. Malta esirlerinin değişmesi için 23 Ekim 1921'de İngilizlerle anlaştı. 12 Temmuz 1922'de Rauf Beyin (Sivas) Başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyetinde Hariciye Vekili seçildi. Ancak ağır bir rahatsızlık geçirmesi nedeniyle üç ay izinli sayılması kabul edilerek Hariciye Vekâleti Vekilliğini Rauf Bey üstlendi. Lozan Barış Konferansına Baş Delege olarak katılacak İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâletine atanabilmesi için vekâletten istifa etti.

2'nci dönemde Sinop'tan Milletvekili seçildi. 2 Ocak 1924'te Londra Temsilciliğine atandı. 16 Mayıs'ta istifa ederek yasama görevine döndü. Ankara Hukuk Mektebinin açılmasında (5 Kasım 1925) İktisat Profesörlüğüne getirildi. 3'üncü dönemde tekrar Sinop'tan Milletvekili oldu. 26 Eylül 1930'da İsmet Paşa Kabinesinde Adliye Vekâletine atandı. 5 Mart 1931'de Meclisin yeni seçim kararı almasından sonra 4'üncü Dönemde yeniden Sinop'tan Milletvekili seçilmesiyle 5 Mayıs 1931'de oluşturulan İsmet Paşa kabinesinde tekrar Adliye Vekilliğine getirildi. 23 Mayıs 1933'te istifa suretiyle ayrılarak Ankara Hukuk Fakültesindeki Profesörlüğünü sürdürdü. 5'inci ve 6'ncı dönemlerde Sinop Milletvekili olarak yasama görevine devam etti. 7'nci Dönemde Cumhuriyet Halk Partisine aday gösterilmedi. 8'inci dönemde Demokrat Parti listesinden Sinop Milletvekili seçildi. Ancak yönetim ile uyuşmazlığa düşerek partiden çıkarıldı. 19 Temmuz 1948'de Millet Partisinin kurucuları arasında yer aldı. 1950 seçimlerine katılmayarak İstanbul'da avukatlık yaptı. 27 Mayıs 1960 İhtilalinden sonra 6 Ocak 1961 tarihinde faaliyete başlayan Temsilciler Meclisine Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Temsilcisi olarak katıldı. 15 Nisan 1969'da İstanbul'da vefat etti.⁷(Ek 2)

⁷ Çoker, 1994: 627-629. (TBMM Arşivi, Birinci Dönem Milletvekilleri Muamelat Defteri.; TBMM Arşivi, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in 266 nolu sicil dosyası.)

2. Yusuf Kemal Bey'in Dış Politika Hakındaki Değerlendirmesi

Millî Mücadele sürecinde bir taraftan askerî harekât yapılırken, diğer taraftan da siyasi çözüm arayışları devam ettirilmiştir. Bu kapsamda Ankara'da hükümetin kurulması ve dış politika esaslarının belirlenmesinden sonra ikili ilişkiler hız kazanmıştır. Bu kapsamda 1921 yılının ortalarında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey dış politika hakkında meclisi bilgilendirmiş ve şu konuşmayı yapmıştır.⁸

“Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şark devletleriyle olan ilişkilerinden; öncelikle müttefik ve kardeş Afganistan'la olan ilişkilerimizin eskisi gibi çok iyi bir şekilde devam ettiği ifade edilmiştir. Rusya Devleti ile olan ilişkilerimiz 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşma çerçevesinde devam ediyor. Sovyet Rusya'nın Büyük Millet Meclisi Hükümeti nezdine göndermiş olduğu sefir Naçarnarus cenapları son günlerde Ankara'ya geldi. Müştereken dostluğumuzu daha ziyade takviyeye çalışıyoruz. Cenubi Kafkas Cumhuriyetleriyle olan münasebatı siyasiyemize daha sarîh ve daha muntazam bir şekil vermek üzereyiz. Komşumuz İran Devletiyle yakında ilişki tesisini ümit etmekteyiz. Londra'ya azimetlerinde yedlerine verilmiş olan salâhiyetnamelerde sarahaten tayin edildiği veçhile Londra Konferansı nezdinde Türk Milleti'nin hukukunu müdafaaya memuriyet ve bu sıfatla muahede ve mukavele akdine mezuniyet verilmiş olan muhterem Selefim Sami Beyefendi'nin Avrupa'da imza etmiş olduğu itilâfnamelerin salâhiyeti haricinde ve talimatı hilâfında olduğu görülerek hükümet ve meclisimizce reddedildiği malûmunuzdur. Hükümetimiz Fransa Cumhuriyeti Hükümetini bizimle, şekli ve muhteviyatı her ne olursa olsun bir itilâfname akdine kalkışmasını, aramızdaki hali harbi izale etmeyi arzu eylediğine delil addiyle hükümeti müşarüneyhaya Misak-ı Millî dairesinde bazı tekliflerde bulunmuştuk. Bu tekliflere kabul veya ret yollu bir cevabı resmî henüz verilmedi. Fakat bu arada Zonguldak'taki Fransız askerlerinin kısmı âzamanın geriye alındığını öğrendik ve Ankara'ya gelen muteber bir Fransızla da hususi mükâlemeler halinde iki

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 27.06.1921, Cilt 11, İçtima 2: 61.

millet arasındaki hali harbin izalesi çarelerini taharri ettik. İtalya'nın da memleketimizdeki askerlerini çekeceğine dair son günlerde vermiş olduğu va'adin incazına intizar etmekteyiz. Avrupa veya İstanbul ajanslarından naklen deveran etmekte olan gayiatan Hariciye Vekâleti'ne henüz resmî ve ciddî bir malûmat yoktur. Bazı yerlerde bizi, sözümüzde durmamakla itham etmek istiyorlar.

Türk ve Müslüman, sözünün eridir ve bu seciyesi dost ve düşman bütün cihanın müsellemidir. Türk ve Müslüman, ahbine vefa eder. Fakat bu ahit, şerait dairesinde yapılmış, söz yolu ile verilmiş olmak lâzımdır.

Takip ettiğimiz ve edeceğimiz siyaset, Türkiye Büyük Millet Meclisince ve umum milletçe vazî ve kabul edilmiş olan esaslardan ayrılamaz. Davamız, millî hudutlarımız dâhilinde istiklali kâmilimiz ve hâkimiyeti tammemiz ve her türlü müdahâlâttan azade olarak inkişafımızdır. Siyaseti hariciyemiz bu davanın tazammun ettiği metaneti milliyeyi istihşalden başka bir gayeyi güdemez. Bunun içindir ki, bu davamızın meşruiyetini fiilen, resmen, cidden teslim edenlerle tabîî dost oluyoruz ve olacağız. Hakımızı zorla elimizden almak isteyenlere vermemeye çalışacağız ve vermeyeceğiz. Hürriyet, istiklal ne demek olduğunu bilen milletlerin er ve geç mutlaka bizim hakkımızı da teslim edeceklerine kaaniiz. Sahai medeniyette bir an evvel biz de ilerlemek istiyoruz. Ana topraklarına hâkim olmasını arzu eden ve buna karar veren Türk Milleti bunun cihan tarafından kabul edildiğini gördükten ve bunu istihşal ettikten sonra cihanın fenniyyatından, cihanın sermayesinden elbette istifade edecektir. Siyaseti hariciye hakkında söyleyeceğim sözler bunlardan ibarettir.”

Yusuf Kemal Bey bu konuşması ile Millî Mücadele'nin ve Misak-ı Millî'nin gerekçesini ve uluslararası alanda tanınması için yapılan mücadeleyi ve kararlılığı ortaya koymaktadır.

Avrupa seyahatinden dönen Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey 27 Haziran 1921 tarihinde meclis kapalı oturumunda milletvekillerini şu şekilde bilgilendirmiştir;⁹

“Efendim, avdetten beri vakit bulamadım. Onun için her şeyden evvel meclisin gösterdiği azim teşekkürlerin pek ziyade minnettarı olduğum halde bana tevdi buyurduğunuz vazifeyi ifa edebileceğimi bilemiyorum. Fakat her yerde, her vakit bundan evvelki olduğu gibi bütün mevcudiyetimle çalışıyorum ve ümit ederim, alnı açık olarak çıkıyorum. Bugüne kadar böyle çalıştım, bundan sonra da sizden aldığım kuvvet ve cesaretle ifayı umura çalışacağım. Burada izah edeceğim mesele hakkında evvelce malûmat verildiği için hulâsa arzedeğim. Şu günlerde yakın olarak Fransızlarla görüştük. Onun için o mesele hakkında arzı malûmat edeceğiz. Gerek gazetelerde ve gerek halkın lisanında İngilizler gelmiş, gitmiş müracaat ediyorlarmış vesaireye ait halkın ağzında bazı lâkırdılar var. Sonra bir iki kelime ile bir Bulgar heyeti geldi. Onlar hakkında arzı malûmat edeceğim. Sonra Amerika ile bazı münasebatı ticariye tesisine çalışmaktayız. Sonra İtalya mümessilinin Ankara'ya muvasalatında, memleketimizin İtalyan askerlerinden tahliyesinden sonraya talik edilmesini rica ettik. Sonra İngilizler ile üsera mübadelesi hakkında arzı malûmat eylerim. Daha sonra eğer tacil buyurursanız bir iki güne kadar Rus muahedesi... Addetmeyerek Cenubi Ruslarla hükümetleriyle münasebatımız hakkında malûmat arzu buyurursanız onu arzedeceğim.

Celsei hafiyede bu malûmatı arzettikten sonra celsei aleniyede bir kaç söz söyleyeceğim. Onun için müsaadenizle Fransızlar işinden başlayayım. Fransız işlerinin tarihçesi malûmu âlinizdir, Londra'da Fransız Reisi Hükümetiyle Heyeti Murahasamız Reisi Bekir Sami Bey arasında bir itilâfname imza edildi idi. O itilâfname Meclis-i Âlinizde reddedilmiş, sonra Hükümetçe de reddedilmiştir. Yurt üzerinde hükümetimiz her ne şekil olursa olsun Fransa Hükümeti tarafından böyle bir şeyin imza edilmesini Fransa'nın behemahal harbi izale ettiğine delil addedererek Fransa'ya karşı bazı teklif dermeyeran etmiş, hükümetimiz o teklifin aynı bizim tarafımızdan en evvel dermeyeran edildiği için Misak-ı Millî'den harice çıkamadık. Onun için o teklif tamamen Misak-ı Millîmize muvafık olarak dermeyeran edilmiş, Fransa Hükümeti bunu kabul veya red suretinde cevabı resmî vermemiştir.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 27.06.1921. Cilt 2, İçtima 43: 90-96.

Yalnız buradan gönderdiğimiz memurumuza Suriye'de bir Fransız memuru, bir Fransız Generali bu meseleleri müzakere edebilecek meseleler olmayıp hariçte müzakere edilecek bir mesele olduğu için memurumuz avdet etmiş, sonra buraya Franklin Bouillon namında harp zamanında bir nevi Hariciye Nezareti demek olan Mission Nezaretinde bulunmuş ve bir zamanlar Fransa, Meclis-i Mebusan'da Hariciye Encümeni Riyasetinde bulunmuş bir zattı. Bu zatın elinde salâhiyeti resmiyesi yoktu. Fakat her türlü ahvali gösteriyordu ki, bu zat Fransa Hükümeti'nin malûmatı tahtında gelmiştir, Paşa Hazretleri tarafından ne cevaplar verildiğini ve kendilerinin ne söylediğini mümkün olduğu mertebede zabtettirmek istedik... İstihdam ettik. Önün sözünü Türkçeye tercüme ettirmek ve Paşa Hazretlerinin sözlerini Fransızcaya tercüme ettirmek için o sözleri yazdırdık. Mesele bütün vuzuhi ile malûm olur. Mükâlemenin bütün safahatında Hariciye Vekâleti de hazır bulundu. Eğer neticede mesuliyet terettüp ederse Hariciye Vekili bu mesuliyete mütehammildir. Yalnız mesele'nin başlangıcı Hariciye Vekili olmadığı bir zamanda yani hükümetimiz tarafından yapılmış olan teklifler Hariciye Vekili'nin işe başlamasından evvel cereyan etmiş olduğu için böyle cereyam zarurî ve tabii idi Şarktan gelen Hariciye Vekiliniz vukuatı siyasiye hakkında hemen hemen hiç malûmatı yoktur...

3. Avrupa Devletleri ile İlişkiler ve Yusuf Kemal Bey'in Meclis Değerlendirmeleri

3.1. Anadolu'da Yunan Mezalimi

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile başlayan ve Batı Anadolu'da hızla ilerleyen, yaklaşık dört yıl süren Yunan işgali sırasında pek çok bölgemizde katliama varan zulümler yaşanmıştır. İlgalden, demografik yapıdan, sosyal hayata, ekonomik ilişkilerden siyasi yapıya kadar her yönüyle olumsuz etkilenen bölgede çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu işgal hareketi her ne kadar Yunanlar tarafından gerçekleştirilse de İtilaf Devletleri, Batı Anadolu'da nüfus olarak azınlıkta olan bir milletin çoğunluğu teşkil eden bir millet üzerinde tahakküm kurmasına neden olan bir kararın

altına imza attıkları için yaşananlardan sorumludurlar. Zira bu planın gerçek aktörleri Paris Barış Konferansı'nda bu hazırlığı yaparak uygulamaya koymuşlardır.

Türk İstiklal Savaşı döneminde, özellikle Yunan ordusunun geçtiği yerlerdeki köyleri yakması ve masum insanları katletmesi neticesinde Türk tarihinin en dramatik yılları yaşanmıştır. Yaşanan bu Yunan mezalimi hakkında açılan müzakere münasebetiyle Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey 7 Temmuz 1921 tarihinde mecliste şu beyanatı vermiştir;¹⁰

“Harb-i Umumi zamanında hududumuz her taraftan kapalı iken ve memleketimizde istediğimiz gibi hareket ettiğimiz anlarda, zamanlarda Türklerin Rumlara karşı gösterdiği harekâtı insaniyenin bugün Yunan hükümetinden pek güzel bir mukabelesini görüyoruz. Türkler; demin arkadaşımız Şeref Bey'in buyurduğu gibi, ta Fatih zamanından beri Rum ırkına karşı ne kadar insani bir surette hareket etti iseler... (Ermeniler de var sadaları) şimdi mevzuubahsolan Rumlardır... Bugün mevzuubahsolanlara karşı diyorum... Bugünkü Yunanlılarla, onlar, dün bizim tebaamızdı, onlara karşı ne kadar insani ve ne kadar evamiri insaniye dairesinde hilm ile lütf ile merhamet ile ve hattâ bazan fazla olarak af ve saffhle muamele ettik isek bugün elinde silahı olmıyan zavallı Türklere karşı; bir elinde silahı olanlara karşı değil... Çünkü elinde silahı olan Türklere karşı tecavüzde Türk hiçbir vakit şikâyet etmez elinde silahı olmayan Türklere karşı yapılan bu fecayi, tarihte ve tarihi medeniyette ve hâlihazırda bize karşı yarım medenidir diyenlere karşı pek güzel bir misal teşkil edildi. Cihanı medeniyet görsün, cihanı medeniyet anlasın; Anadolu'da oturanlar etrafını çevirmişler, hiçbir şeyden anlamazlar; her türlü kavaidi insaniyeyi ref ederler; yakarlar yıkarlar mı? Yoksa onların himayesi altında, onların verdiği silahla hareket eden Yunanlılar; Türk hukukuna kahpece, insanca olmıyarak hücum ederler mi? Görsünler...

Hariciye Vekâleti 23 Nisanda Yunan Hariciye Nezareti'ne bilvasıta şunu göndermiştir: “İnönü'de mağlup olan müstevli Yunan ordusu ricatı esnasında vicdanı beşerin tit-

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 09.07.1921, Cilt 11, İçtima 48: 205-206.

remeksizin düşünemeyeceği zulüm ve itisafat ve tahribat ika etmiştir. Bir memleketi tahliyeye mecbur olan ordular, asla böyle tahribat icra etmemişlerdir. Bilecik ve Söğüt gibi binlerce haneleri muhtevi olan mahaller birer enkaz yığınının başka bir şey değildir. Buraların ormanlara ve dağlara iltica edemeyen ahalişi müthiş işkencelerden sonra bilâtefrikî sin ve cins katledilmişlerdir...

“Sonra bilvasıta Dersaadet’te İspanya Sefirine, Amerika, Fransa, İtalya fevkalâde komiserlerine şu protestonameyi göndermiştir. Gerek Roma’da ve gerek Paris’te bulunan murahasalarımıza oralarda da lâzım geldiği surette neşredilmek üzere; Müslüman cemiyetlerine tebliğ olunmak için de şunu göndermiştir: Anadolu’da Yunanlılar tarafından yapılan harb günden güne bir mahvü tahrip harbi şeklini almaktadır. Eskişehir, Karahisar, muharebatındaki hezimetlerini takibeden günler zarfında irtikâb ettikleri mezalim yetmiyormuş gibi henüz ordumuz tarafından tahlis edilmeyen mahallerdeki Müslüman halkını katletmeye devam ve menatıkı mezkûreden de ricat etmeye mecbur oldukları vakit oralarda zihayat hiçbir şey bırakmamak azmiyle cephe gerisini tahrip ve ihrak ediyorlar. Cihan efkârı umumiyesinin bu feveran eden zulüm ve vahşete lâkaydane nazarendaz olacağını katiyen zannetmiyoruz. Yunan hükümeti ve ordusunun Müslümanlara tevcih ettiği bu mahvü tahrip siyasetindeki gayei yegâne, memleketimiz Müslümanlarını mukabelei bilmişle sevk suretiyle Hıristiyan dünyasının efkârını aleyhimize çevirmektir. Devletlerin müdahalesi bu fecayie nihayet vermediği takdirde bundan tevellüd edecek netayicîten katiyen mesuliyet kabul etmeyeceğimizi arz eder ve zatı asilanelerince vaki olacak müdahale ve teşebbüsün seri ve hayırlı netayicine iktiran edeceği ümidiyle takdimi ihtirama eylerim efendim.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey; son olarak efendim, İzmit kıtali hakkında şu protesto telgrafını çektik demektedir;

Protesto sureti

“Yunan Ordusu İzmit’i tahliyeden evvel üç yüz Müslüman’ı katletmiş ve Sultan Camii etrafında kâin mağazaları da yakmıştır. Katledilen vatandaşlarımızın fotoğrafları şehirde bulunan Amerikalılar tarafından alınmıştır. Zati âlilerine bu cinayati bildirmekle beraber hükümeti metbuanıza kemali nefretle protesto ettiğimizizin iblâğını rica ederim. Yunan Ordusu tahliye etmek mecburiyetinde kaldığı havalide bir plan dâhilinde ika ettiği bu fecayi Ankara Hükümetini milletimizin heyecanını teskin edebilmek için pek müşkül bir mevkide bıraktığını ilâve etmek ıstırarında bulunduğunu zannederim.”

Telgraf sureti

Anadolu Garbi ve Trakya’da Yunanlıların icra ettikleri mezalim malûmuâlileridir. Birçok vatandaşlarımız buldukları mahallerden Yunanistan’a nakledilmiş olup orada sefil ve perişan bir halde sürünmektedirler. Bunlardan esnanı askeriye haricinde bulunanlarla malûl ve kadınların istihlâsı için Hilâli Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla beynelmilel Salib-i Ahmer nezdinde teşebbüsâtı müessirede bulunmasını ve Yunanistan’da kalacak esiri harblerimizle esnanı askeriye dâhilinde bulunan vatandaşlarımıza daha insani bir surette muameleyi temin zımnında beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyeti’nin bir tahkik heyeti göndermesini temin buyurmanızı bilhassa rica eder ve bu bapta cevap namei âlilerine sabırsızlıkla intizar eylerim efendim.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

Yusuf Kemal Bey, Birinci Meclis’te Hariciye Vekilliği görevine getirildikten sonra özellikle dış politika konularında milletvekillerinin soruları ile muhatap olmuş ve bu sorulara cevap vermek durumunda kalmıştır. Bu süreçte yaptığı tüm açıklamalarda temel çıkış noktası Misak-ı Millî olmuş ve Millî Mücadele’nin haklı gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. 3 Haziran 1922 tarihinde Edirne Milletvekili Faik ve Kars Milletvekili Cavid Beyler, Nihad Reşad Beyin¹¹ İngiltere Parlamentosu’nda

¹¹ Çelik ve Öncel, 2008: 159-165. Hidroklimatoloji profesörü ve siyaset adamı, milletvekili, bakan, yazar olan Nihat Reşat Bey, 1883 yılında İstanbul’da doğdu. Askerî Tıbbiye (Tıp Fakültesi)’den yüzbaşı rütbesiyle

mezun oldu. Siyasi çalışmaları yüzünden yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Tıp Fakültesi sınavını verdi (1916) bir süre Fransa’da hekim olarak çalıştı. 1920-21 yıllarında Doğu işlerini görmek üzere Londra

“Trakya'nın müstakil ve bitaraf bir devlet halinde kalmasına ve boşazların itilâf kuvayı askeriyesi tarafından işgaline Ankara'nın muhalefet etmeyeceğine dair söz söylediği”¹² hakkında bir soru sorulmuş ve Yusuf Kemal Bey'den cevap istenmiştir. Yusuf Kemal Bey tarafından bu haberin kaynağında İngiltere'de yayınlanan Daily Telegraph Gazetesi olduğu ve bu gazetenin taraflı yazılar yazdığı, Hariciye Vekâleti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına mümessillerimizden gayrı hiçbir kimseye salâhiyet vermediği, Nihad Reşad Bey'in murahhas tayin edilmediği şeklinde açıklanmıştır.¹³

Millî Mücadele döneminin en önemli ve hassas konularından biri Yunanistan ile yürütülecek müzakereler konusudur. Bu konuda mecliste sık sık tartışma ve görüşme yapılmış ve milletvekillerinin konu hakkındaki soruları Yusuf Kemal Bey tarafından cevaplanmıştır. Bu kapsamda sözkonusu konu 1922 yılı Haziran ayında mecliste tartışma konusu yapılmış ve Yunanistan ile müzakerelerin nasıl yürütüleceği konuşulmaya başlanmıştır. Bu konuda Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, Yunanlarla doğrudan doğruya müzakerata girişilip girişilmediğine dair sorusuna, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey şu şekilde cevap vermiştir,¹⁴

“...Hüseyin Avni Beyefendi tarafından son zamanlarda bizim güya Yunan Hükümetine sulh için müracaat ettiğimize ve bazı şeraiti sulhiye teklif ettiğimize ve şeraiti sulhiyemizin onlar tarafından muvafık görülmediğinden reddine dair yine matbuatta bazı yazılar

görüldü. Hükümetin bundan haberi var mıdır? Hükümet böyle birini memur etmiş midir? Ve saire var mıdır? Yolundadır. Daima arz ettiğim gibi arkadaşlar böyle en mühim bir meselede Hükümet, Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmaksızın şeraiti sulhiye teklif etsin. Hem doğrudan doğruya bir Yunan Hükümetiyle, bir Yunan nazırıyla görüşsün. Böyle şeylerin katiyen aslı yoktur. Malûmu âliniz arkadaşlar, biz cihana öteden beri ilan ediyoruz. Biz harb için harb etmiyoruz. Biz pek meşru, pek mukaddes mekasid-ı milliyemizi istihsal için harb ediyoruz. Kuvvetimizi, kudretimizi bu makasidimizi istihsale kâfi görüyoruz. İnşallah bunu tezyid edeceğiz. Ve bunu bir gün elbette istihsal edeceğiz. Bu hakkımız hasım tarafından teslim olunmaya başladı ise ki son bombardıman onu göstermiyor eğer istiyorsa Yunan Hükümeti, doğrudan doğruya bize müracaat edebilir. Yoksa Hükümetimiz tarafından, Hariciye Vekâleti tarafından böyle bir müracaat olmamışlar. Bunlardan başka bendenizin bildiğim bir cihet yoktur...”

Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere dönemin koşulları içinde bir taraftan askeri mücadeleye devam ederken bir taraftan da barış müzakereleri tartışmaları sürdürülmekte, ancak bu süreçte Türk Hükümeti haklı davasında işgale karşı sonuna kadar mücadele edeceği kararlılığını göstermektedir.

Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde izlediği genel politika, İtilaf Devletleri'yle ayrı ayrı anlaşmalar yaparak Yunanistan'ı kısıpca almaktı. Böylelikle müzakerelerde anlaşma sağlanan devletlerin Türkiye'ye destek vermesi hedefleniyordu. Bu çerçevede özellikle Sovyet Rusya ile yapılan anlaşmalar, Fransa ile Sakarya Meydan Muharebesi sonrası yapılan antlaşma

Konferansı'nda Türk heyetine danışmanlık, Lozan Barış Konferansı'nda Türk basın temsilciliği yaptı. 1936'ya kadar yurtdışında yaşadı. 1937'de Yalova kaplıcaları müdür ve başhekimliğine getirildi. Bu sırada Atatürk'ü tedavi etmekle görevli hekimlere katıldı. Millî Mücadele yıllarında Paris'te bulunan Nihat Reşad Bey, millî gelecek endişelerini orada yaşamış ve orada bulunan bir Türk vatandaşı olarak memleketine, elinden gelen hizmeti yapmaktan geri durmamıştır. Dr. Nihat Reşad Beyin yaptığı bu çalışmalar Atatürk'ün dikkatini çekmiş 1921 tarihlerinde Londra'da düzenlenen konferansta Ankara Hükümetini temsilen görevlendirilmiştir. Daha sonra Paris'te Ankara Hükümetinin yarı resmi temsilciliğini yapmış ve

Ankara Antlaşması'nın imzalamasına katkıda bulunmuştur. Lozan Konferansı'na Türk heyetinde müşavir ve Paris basın temsilcisi olarak katılmıştır. 1936'da Atatürk tarafından yurda çağrılarak, Yalova kaplıcalarının başına getirilmiştir. Yalova'yı Avrupa'daki emsalleri seviyesine getiren Dr. Nihat Reşad Bey, Atatürk'e ilk kez siroz teşhisini koymuş ve Atatürk'ün son hastalığının tedavisine sürekli hekimlerinden biri olarak katkıda bulunmuştur. 1961 yılında vefat etmiştir.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, 08.06.1922, Cilt 20, İçtima 50: 257.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 08.06.1922, Cilt 20, İçtima 50: 258.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 08.06.1922. Cilt 20, İçtima 50: 259.

ve son olarak da İtalya ile yakınlaşma ve görüşmeler bunun en önemli göstergesidir.

3.2. İşgale Karşı İlk Zafer ve Londra Antlaşmasına Yönelik Meclis Tartışmaları

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında, 10 Ağustos 1920'de imzalanmış olan Sevr Barış Antlaşması'nın bazı maddelerinin yeniden düzenlenmesi için Londra'da 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanmış olan Londra Konferansı görüşmeleri, Türk ordularının Birinci İnönü Muharebesi'ni kazanması sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁵ Bu konferansa İtilaf Devletleri, TBMM'yi tanımadıkları için yalnızca Osmanlı Hükümetini davet etmişler daha sonra da Mustafa Kemal'in de Konferansa delege olarak katılabileceğini veya bir temsilci yollayabileceğini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdir.¹⁶ Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri'nin bu önerisini TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya iletmış, ancak TBMM bu teklifi kabul etmeyerek çağrılmadığı bir konferansa katılamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığı ile TBMM'yi resmen Londra Konferansı'na davet etmiş ve konferans 27 Şubat 1921 tarihinde Londra'da başlamış ve 12 Mart 1921 tarihine kadar devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Antalya üzerinden önce Roma'ya ve resmi davetten sonra da oradan Londra'ya gitmiştir.¹⁷ İtilaf Devletleri Konferansta, Sevr Antlaşması'nda küçük değişiklikler yaparak ve toplantıya katılan Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa ile Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey arasında ayırım yaratarak amaçlarına ulaşmak istemişler fakat başaramamışlardır.¹⁸

Londra Mütareke teklifine karşı Hariciye Vekâletince hazırlanan cevabi nota şu şekildedir:¹⁹

“Cevabi Nota müsveddesidir.

...İzmir'e çıkan Yunan ordusunu cihan medeniyetinin malûmu olduğu üzere sayısız İslam

kanını heder etmek, nihayetsiz tahribata sebep olmak suretiyle idame eylediği istila harbine nihayet vermek maksadı sulhperveranesiyle Düveli Muazzama Hariciye nazırlarının vaki olan mesailerine karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şükran ve minnettari hisleriyle mütehasstir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarıhasiyle teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibarıyla kabul eder. Ancak hasmımızın bütün cihan nazarında duçarı takbih olan istilâ harbine yeniden ve taze kuvvetlerle başlaması ve bu suretle bir taraftan Türkiye'yi yeni fedakârlıklara mecbur etmesi, diğer taraftan dahi âlemin sulh ve rahatını ihlal etmesi için mütarekenin kendisine fırsat vermesini terviç etmekte de mazurdur. Hükümetimin bu husustaki mazeretini haklı gösterecek esbap, Düveli Muazzamanın dahi malûmu olduğu veçhile, eksik değildir. Filvaki 1921 senesi Mart'ında Londra'da düveli müşarünileyhinin iadei sulh için vaki olan sâylerine Kral Kostantin Hükümeti, ordusuna muvaffakiyetsiz bir taarruzu emretmek suretiyle cevap verdiği gibi aynı sene Haziranında Paris'te Düveli Muazzama Hariciye nazırlarının sulhüne dahi Kral Kostantin fatihane bir va'zı ile izmir'e çıkararak birçok kan, can ve mal pahasına ordusunu akim bir taarruza sevk etmekle mukabele eylemiştir...

Bu misaller karşısında hükümetim mütareke için şartı esasi olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını elzem addetmektedir. Halbuki 23 Mart tarihli notayla tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi böyle bir ihtimal karşısında ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesiyle vatan müdafaaî meşruasma gayrimüsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir...

...Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye, hitamında müzakeratı evveliyeyi sulhiye neticelenmemiş olursa mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyleyler. Tahliyenin tarzı icrasına

¹⁵ Kara, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yıl 16 Sayı 24: 252, Tansel, 1991: 33.

¹⁶ Sonyel, 2003: 119-120.

¹⁷ Atatürk, 1986: 770.

¹⁸ Öztoprak, Kasım 1955: 586; Jaeschke, 1991: 142.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04. 1922, Cilt 18, İçtima: 518-519.

gelince: Hükümetin mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dâhil olduğu halde arazi-i meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zaruri görmektedir...²⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Hariciye Vekili

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey mecliste yaptığı konuşmada konu ile ilgili şu şekilde bilgilendirmede bulunmuştur.

“Arkadaşlar, Avrupa’da millî davamızı daha yakından lâzım gelenler nezdinde müdafaa etmek ve mümkün olduğu mertebe oralar-daki gerek ricali hükümetin gerek efkârî âmenin bizim hakkımızda neler düşündüklerini öğrenmek üzere bana Avrupa’da bir seyahat icrasına Meclis-i Âliniz müsaade etmişti, Avrupa’da müdafaa edeceğimiz dâva benim tarafımdan düşünülerek esbabı mucibeler bulunularak müdafaa edilecek bir dâva değildi. O dâva Türkiye halkının istiklal ve hürriyeti davası idi. Bu davanın müdafaası elbette ve elbette maatteessüf sözden ziyade zavallı Türk kanının dökülmesine mütevakıf idi. O mübarek kanlar döküldü. O davayı müdafaa eden tabii bu idi... Ve söylediğim sözler, dermeyer ettiğim mülâhazat hepsi Meclis-i Âlinizden, daha doğrusu efradı milletten bana mülhem olan şeyler idi. Ankara’dan İstanbul’a kadar yollarda ufak ufak çocuklara verinceye kadar bütün ahaliden işittiğim sözler, İstanbul halkı da içinde dâhil olduğu halde, bana “Misak-ı Millî”nin müdafaasını emrediyorlardı. Ben de bu hususa çalıştım, bu cihet hakkında uzun uzadıya izahat vermeye hacet yoktur.

Bu malûm idi. Avrupa ya seyahatımda bir şey gördüm; o da diyebilirim ki bütün Avrupa, bütün Amerika efkârında, bilhassa benim seyahat icra ettiğim yerlerde Türk davasının haklı olduğuna yavaş yavaş hasımlarımızın bile inanmaya başlamaları hakikati idi. Yani iki seneden beri akan mübarek Türk kanlarının heder olmadığı sabit oluyordu.

Büyük Millet Meclisi’nin tuttuğu yolun doğru bir yol olduğu anlaşılıyordu. Avrupa’da gördüğüm şeylerin hulâsası bunlardır, iki seneden beri azim ile metanet ile Türkiye

halkı Türkiye milleti hukukunu istihsal için çalıştığı artık nazarlarda sabit olmuş bir hakikat hükmüne girmişti ve bu milletin mukadderatının bu meclisin elinde bulunduğu ve milletin mukadderatına ancak bu meclisin hâkim olduğu da sabit olmuştur.

Arkadaşlar! Şimdi gördüklerime binaen diyebilirim ki Avrupa efkârî âmmesi söylediğimiz sözleri takdir ediyor. Avrupa efkârî âmmesinin nazarında artık Ankara’da toplanmış üç beş çeteci değildir. Ankara’da muntazam bir hükümet, milletin hukukunu müdafaa eden kuvvetli bir ordu olduğuna kanaat gelmiştir. Arkadaşlar temenni ederiz ki, cihanı medeniyet bu kanaatin asarı fiiliyesini de gösterecek temenni ederiz ki, Avrupa halkı ve Avrupa milletleri kendi hükümetleri üzerine icrayı tesir ederek her milletin olduğu gibi Türkiye halkında hakkını beleganma-belâğ versin...²¹

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey; yani kendi hükümetleri üzerine icrayı tazyik ederek, kendi hükümetlerine hakkın teslimi için lâzım gelen teşebbüslerde bulunarak, bizim hakkımızın da teslim olunmasını istesin. Belki versin sözü yanlış olarak ağızından çıktı ve bu itiraz da pek yerinde oldu. Cihan şahid olsun, meclisimiz versin sözünü bile kabul etmiyor. Avdetimden evvel size bir mütareke teklifi geldi. O mütareke teklifine ne suretle cevap vereceğimizi burada görüşüyoruz. Bugün Heyet-i Celilenize işte onu arz ediyoruz. Bu cevap okunduğu vakitte görülecek ki; biz sulhten başka bir şey istemiyoruz...

Diyoruz ki; bizim topraklarımızın istilâsı haksızdır. O haksızlığı ref'edin diyoruz. Demek oluyor ki, ortada bir mütareke yoktur. Mesele iki taraf her hangi bir sebebi meşrua mebni hali harbe girmiş de o harbe nihayet veriliyor şeklinde değildir. Silahlarımız alındıktan, biz hakkımızı müdafaa edebilecek bir halden çıkarıldıktan sonra topraklarımıza sevk edilen ve bugün haksız olduğu kabul edilen kimselerin çıkartılmasını istiyoruz. Yani yanlış gidilmiş bir yoldan geri dönüşmesini istiyoruz. Yanlış verilmiş bir kararın geri alınmasını istiyoruz.

Temenni ediyorum ki, onlar da bize, bizim efkârî âmmemize, bizim meclisimize karşı sulh hislerini beslediklerinin bir delilini

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 04. 04. 1922, Cilt 18, İçtima 20: 520.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04. 1922, Cilt 18, İçtima 20: 521.

hüsnü niyetlerinin bir delilini ibraz edeceklerdir. Çünkü Anadolu'nun tahliyesini kabul etmek, bunu bize karşı göstermek demektir. Bize karşı biz de sulh istiyoruz ve kuvvetli bir Türkiye istiyoruz... Ben de Hariciye Vekili olarak hükümet namına bunun böylece kabulünü teklif ediyorum.²²

3.3. İşgal Devletlerinin Ayrışması ve Ankara Antlaşması

Türk İstiklal Savaşı'nın en kritik döneminde Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde, Fransa, eski bakanlarından Franklin Bouillon'u Ankara'ya diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla göndermiştir. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Bouillon Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek, Müdafaa-i Millîye Vekili Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur. Özellikle, Mustafa Kemal ile Franklin Bouillon arasında yapılan görüşmelerde esas olarak "Misak-ı Millî" konusu ve yeni Türk Devleti'nin mevcudiyeti ele alınmıştır. Franklin Bouillon ve Fransa, "Misak-ı Millî"yi ve yeni devletin varlığını anlamalarına rağmen Yunan ileri harekâtının sonucunu ve dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunu görmeden kesin bir teşebbüste bulunmadılar. Nihayet, Türk ordusunun zaferi Fransızların bu tereddüdünü ortadan kaldırmış ve iki ülke arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır.²³ Bu antlaşma ile Fransa, İstanbul Hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelere girerek ilk kez Ankara'daki yönetimi tanımış ve Mustafa Kemal Paşa mütareke görüşmeleri sırasında Fransızların Türk topraklarından çıkmalarını talep etmiştir.²⁴ Görüşmeler esnasında Türk heyeti başkanı Fethi Paşa'nın ekalliyetler hukuku konusunda Yusuf Kemal Bey ile farklı görüşlere sahip olması üzerine Mustafa Kemal Paşa heyetin başına Yusuf Kemal Bey'i vererek bizzat antlaşma sürecini kendisinin yürütmesini isteyecektir. Bu arada Fransız heyeti özellikle bu ekalliyetler meselesinde diret-

mekte ve Misak-ı Millî hükümlerine uymayan şartları talep etmektedir. Ancak antlaşmanın şartları Türk heyetinin istediği noktaya çekilmiş ve şartlar Fransızlar tarafından kabul edilmiştir.²⁵

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması hakkında mecliste bir beyanat vermiş ve meclisi şu şekilde bilgilendirmiştir:²⁶

"Efendim geçende Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Fransa Hükümeti arasında imza edilmiş olduğunu arz ettiğim itilâfnameyi malûmat kabilinden olmak üzere Meclis-i Âlinize bilgi arz edeceğim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa Cumhuriyeti Hükümeti iki memleket arasında bir itilaf akdi arzusunda buldukları cihetle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili ve milletvekili Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerini ve Fransa Cumhuriyeti Hükümeti nüzzarı sabıkadan Mösyö Hanri Franklin Bouillon Hazretlerini murahhas tayin etmişlerdir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"Bu maddelere mütaallik mesela şimendifer maddesinde Türkiye Hükümeti'nin hukuku tamamıyla mahfuz kalacak ve şirket tarafından Türkiye Hükümeti'nden vuku bulacak her türlü metalibe karşı Hükümetin hukukunun tahtı temine alınacağı musarrahtır. Yani bu bize temin edilmiştir. Aynı zamanda iki taraf murahhasları arasında bir de protokol imza edilmiştir.

Onu da arz ediyorum: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Fransa Hükümeti Cumhuriyeti arasında bugün takarrür eden itilâfnamenin imzasına şuru edileceği sırada Türk murahhası Yusuf Kemal Bey malâhazatı âtiyeyi serd eylemiş ve Fransa murahhası Mösyö Franklin Bouillon mülâhazatı mezkûreyi kayıt ve zaptetmiştir. Türk murahhası; Suriye'nin düyunu Osmaniyeye iştirakle devletin, hazine-i hassanın ve evkafın emval ve emlâkine müteallik mesail ile Suriye'nin vaziyeti hukukîyesinin tebeddülünden mütevellit diğer bilcümle nukatını sulh muahedei umumiyesinin esnayı akdinde

²² TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922, Cilt 18, İçtima 20: 522.

²³ Sükan, 1994: 134; Soysal, 1989: 50.

²⁴ Gönlübol ve Sar, 2013: 36.

²⁵ Tengirşenk, 1981: 238.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1921, Cilt 14, İçtima 103: 24-27.

vuku bulması icabeden keyfiyeti hal ve tesviyeleri hususunda, kuyudu sarıhai itiraziye serdini lâzimededen addeder. İskenderun ve Antakya muntıkaları için Yusuf Kemal Bey orada mütemekkin ahaliye Türk bayrağını ihtiva eden hususi bir bayrak intihab etmek salâhiyetini vermek lâzım geldiğini beyan eder...

Onuncu madde hakkında Türk murahhası hususâtı âtiyeyi serdeyler: Evvelen Bağdad şimendifer hattı imtiyazı mukaveleleri mucibince kilometre başına verilmekte olan teminat şimdiye kadar bütün hattın mecmuu varidatı esası üzerine tespit kılınmakta idi. Hattın Pozantı ile Nusaybin arasındaki Türk kısmının kilometre teminatının, mazide olduğu gibi tekmiil Bağdad hattının mecmuu varidatı esası üzerine tespiti elzemdir. Fransız murahhası, bu talebin muhak olduğuna hükümetinin nazarı dikkatini celp etmeyi taahhüt eyler.

Saniyen her iki tarafın murahhasları, şimendiferle Suriye arazisi dâhilinde icra edilecek Türk askeri nakliyatına müteallik tarife ile Türkiye arazisi dâhilinde şimendiferle icra edilecek Suriye nakliyatına müteallik tarifinin bilâhare vukubulacak bir tetkika muallâk olması hususunda müttetikirler...

İskenderun Limanı'nda Türk tebaası emvali ve Türk bayrağı taşıyan sefain limandan istifade hususunda serbestii tamma malik olmaları lâzım gelir. Bunların bu hususta ve diğer bilûmum nukatta memleket ahaliysiyle memlekete ait sefain ve emval ile müsavâtı tamma dâhilinde, mazharı muamele olmaları muktezidir. Bu limanda Türkiye'den vaki olacak ihracat ve Türkiye'ye vuku bulacak ithalâtın doğrudan doğruya transite tahsis olunmak üzere, Türkiye'ye kira ile bir saha verilecektir. Bu sahanın İskenderun'u Türkiye arazisine rapteden şimendiferle iltisakı, tertibi ve kirası ve tarzı istimali hususlarında Türkiye'ye her türlü teshilât irae olunacaktır. Türkiye'den vaki olacak ihracat ve Türkiye'ye yapılacak ithalâtın transiti hususunda Türk tebaasıyla, Türk emval ve sefaininden memleket ahaliysiyle, memlekete ait sefain ve emvalden dahi alınmakta olan tonilato, rıhtım, kılavuzluk, fener ve karantina rûsumundan maada hiçbir resim ve vergi alınmayacaktır. Ankara'da 20 Ekim

1921 tarihinde iki nüsha olarak tanzim kılınmıştır.²⁷

3.4. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa Seyehati ve İtimat Beyan Edilmesi

Anadolu'nun işgaline karşı başlatılan mücadelenin haklı gerekçelerini anlatmak maksadıyla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından 1922 yılının hemen başlarında Avrupa devletlerini kapsayan bir seyahat planlanmıştır.²⁸ Bu seyahata ilişkin Yusuf Kemal Bey mecliste bir bilgilendirme konuşması yapmıştır.²⁹ Yusuf Kemal Bey bu konuşmasında yapacağı seyahat ile ilgili meclisin onayını ve güvenini arkasına almış ve bu şekilde yola çıkmıştır:

“Arkadaşlar, millî davamızı Türkiye Büyük Millet Meclisi namına onun Hariciye Vekili olarak doğrudan doğruya yerlerinde müdafaa etmek, bu davanın nasıl haklı bir dava olduğunu gücümüz yettiği kadar cihana anlatmaya çalışmak üzere bizzat ben, Hariciye Vekiliniz, Avrupa'da bir seyahati faideli gördüm. Eğer muvafık görürseniz, tasvib eder seniz bu seyahate çıkmak üzereyim. (Allah muvaffakiyet versin, çok muvafık, sadaları) Şüphesiz her şey sizin teveccühünüzle, Meclis-i Âlinin müzaheretini tammesıyla, tasvibi tamamıyla olacaktır. (Hay hay itimadımız var, sadaları) Bu suretle evvelâ Cenabı Hakk'tan muvaffakiyet temenni ederek (Allah muvaffak etsin, sadalan) Saniyen bu mukaddes davamızda gayemize vusul için, lâzım gelen her türlü müzaheretinizden emin olarak, yola çıkabilir miyim? (Hay, hay sadaları) Bunun için bana, cihana, Avrupa'ya göstermek üzere itimadınız olup olmadığının lütfen izahını rica ederim.”

Bunun üzerine Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey şu konuşmayı yapmıştır:

“Efendiler, meşum mütareke günü bu milletin idam kararı verilmişti. Bu milletin köylüsü galeyana geldi. Efendiler; “Cihanda bizim de yaşamak hakkımız vardır.” dedi ve bunu da fiilen ispat edecek pek çok medeni vesait müracaat etti. O zaman Avrupalılar memleketlerimizi birer birer işgal ederek, kendilerine muntakai nüfuz ihzar etmek ve en iyi yerleri almak emelini güdüyorlardı,

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1921, Cilt 14, İçtima 103: 26.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.02.1922, Cilt 16, İçtima 154: 212.

²⁹ Tengirşenk, 1981: 240.

itilâf devletlerinden birçok kısmı gelmiş, memleketimizi dolaşıyorlardı. Diğer taraftan milletleri yaşatan süngü hakkı vardır, bunu da imtihan etmek istediler. Gayet vahşiyane bir surette İzmir'e Yunanlıları soktular. Bu millet orada da imtihanını verdi. Mütareke günü silahını bayrağına sarmış, etrafı dinlerken, yalnız köylünün galeyana Avrupa'nın karşısında azîm bir kudret gösterdi. Onun teşkilâtı yoktu. Başında kumandanı yoktu, bir şeyi vardı; imanı vardı ve memlekette yaşamak hakkı olduğu ilanı vardı. Bunu ispat etti. Bir orduyla, bir avuç halk pek çok uğraştı. İşte böyle Anadolu harekâtı milliyesi kendisine tecavüz eden düşmanlara karşı, memleketini müdafaa ediyor, diğer taraftan da medeni bir şekilde bütün dünyaya varlığını gösteriyordu, ilan ediyordu. Fakat Türk'ün kanında barbarlık, şeytanet yok, sâfiyane metanet var. "Düşmanlarıma gidip derdimi yanmıyacağım, onlar gelsinler, beni görsünler." dedi. Zaman zaman adamlar gönderdiler. Geldiler, baktılar. Cidden medeni bir hükümet teessüs ve teşekkül ettikten sonra bugün bu hakkımızı tanıttırmak için Hariciye Vekilimizin ihtiyar buyurduğu şu seyahat gayet muvafıktır. Efendiler; Avrupalıların bir kısmı memleketimizin içerisinde daima şuriş çıkararak, bizi içimizden yıkmak esasını güttüler. Fakat buna da muvaffak olamadılar. En nihayet dediler ki; bunlar da bizim gibi, belki bizden yüksek bir medeniyete malik, yaşamak hakları vardır. Kendi işlerinden müdafî kesildiler. Bizim aramızda nan ve nimetimizle perverde olmuş unsurlar Avrupalılar arasına sokuldular. Yüzde ikiyi tecavüz etmeyen kavimler bize hâkim olmak istediler. Toros dağlarında Ermenistan teşkil ediyorlardı. Ta bilmem nereleri Yunanistan'a veriyorlardı. Filan mıntakal nüfuz filana, filan mıntakai nüfuz filana veriliyordu. Bu millet kanı bahasiyle aldığı memlekette ebediyen yaşamak hakkını göstermiştir. Bu kendileri tarafından itiraf edilmiştir. Bugün meclisimizin mümessili olarak, hukukumuzu aramak, tanıttırmak için Hariciye Vekilimiz gidiyor. Bilirsiniz ki, bugün bu millet, bu meclis azmetmiştir. Sonuna kadar harb edeceği gibi kendisine de siyaseten müzahirdir. Bütün varlığı bizim namımızdır. Hepimiz müttehid olarak kendisine zahiriz, efendiler."

Mersin Milletvekili Salâhaddin Bey, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Üsküdar Milletvekili Neşet Bey, Edirne Milletvekili Faik Bey, Trabzon Milletvekili Recai Bey, İçel Milletvekili Şevki Bey ve İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey tarafından hazırlanan önerge şu şekilde meclise sunulmuştur:

Riyaset-i Celile'ye

Misak-ı Millî esasatı dairesinde hukuku milliyenin tamamii mahfuziyeti ve her mağdur millet için teslim olunan tamiratın çiğnenen topraklarımız için dahi temini kabulü suretiyle şerefi millî dairesinde sulh ve sükûnun tesisi emrinde Hariciye Vekili muhterem Yusuf Kemal Bey'in vukubulacak bilcümle mesaisine Meclis-i Âlinin müzaharet ve itimadı tammesi mevcut olduğundan tayini esamiyle reye vaz'mı arz ve teklif eyleriz."

Bu teklif meclis tarafından onaylanmış ve Yusuf Kemal Bey'e verilen itimat beyannamesi ile Avrupa seyahati başlamıştır.

3.5. Avrupa'dan Dönen Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Meclisi Bilgilendirmesi

Avrupa ülkelerine yeni Türk devletinin millî siyasetini anlatmak üzere bir heyet ile giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Türkiye'ye döndükten sonra siyasi durum hakkında 4 Nisan 1922 tarihinde meclisin kapalı oturumunda bir açıklamada bulunmuştur. Özellikle Fransa, İngiltere ve İtalya ile olan ilişkilere değinen bu açıklama şu şekildedir:³⁰

"Arkadaşlar; malumu âliniz Heyet-i Celilenin müsaadesi üzerine ihtiyar ettiğim seyahat, hakikatte bir tenvir ve tenevvür seyahati idi. Yani millî davamız hakkında Avrupa'ya yakından malumat vermek ve bu babta izahatı lâzıma ita etmek ve onların bizim hakkımızdaki doğru ve eğri fikirlerini mümkün olduğu merteye anlayabilmek idi. Vazifemin birinci kısmı hakkında söz söylemeye lüzum yoktur. Çünkü neler diyeceğimi bir buçuk, iki seneden beri Meclis-i Âlinin âdeta benim kafam gibi söylemiştir ve ben de sizlerin efkâr, mütalâat, mülâhazatınızı

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 172.

ayniyle söyledim. Misak-ı Millî mefhumunu elimizden geldiği kadar en gizli noktalarına kadar Avrupa'ya sokmaya çalıştık ve zannedirim muvaffak olduk.

Siyasi cihette malumu âliniz ilk temaslarımız İstanbul'da oldu. İstanbul'da devletlerin komiserleriyle görüşüm. İngiliz ve İtalyan komiserleriyle ve kendi tarafından vuku bulan davet üzerine Japon komiseriyle görüşüm. İstanbul'da aşağı yukarı bizim hakkımızda neler düşünüldüğü anlaşılıyordu. Yani hulâsa edilecek olursa hükümetlerinden aldıkları talimattan ve istihbarat neticesinde muttali oldukları şeyleri hükümetlerine arz edeceğini bildiren İngiliz komiseri Rumbold ile mülakatım sırasında aşağı yukarı şeraiti sulhiyenin ne olacağı onun lisanından biraz dökülüyordu. Bu sırada İngiliz komiseri Rumbold bir sual sordu. Bu nokta, seyahatim esnasında tekerrür ettiği için Meclis-i Âlinizin nazarı dikkatine arz etmek istiyorum. Bir şey imza etmeye salâhiyetin yok mu dedi. O halde seyahatin bir tenvir ve tenevvürden ibaret kalıyor öyle mi dedi. Ben de, evet dedim. Bunun üzerine Rumbold sulhe bir an evvel vasıl olmak için tartenni-yatta bulundu. Bunu istiyoruz ve bu teklifi aldıklarımı söylediniz dedi. Sonra Fransız komiseri ile görüştüğüm sırada dediler ki: Ankara İtilafnamesi'nde merbut mektup münderecatına göre hareket edeceğiz. Şimdi bu zihniyette hareket edilirse gayet iyi tesir hasıl edecektir. İngiliz komiseriyle görüştüğüm zamanda bizim coğrafya yolumuzu yani Brindisi tarihiyle Romanya oradan Paris'e Londra'ya geçeceğimizi söyledi. Ben; başka cihetlerde tenvir edilecek noktalar varsa söylemesini söyledim. Buna mukabil kendisinden bu teklifin bizim tarafımızdan kabul edilmesine dair sözler işitim. İtalya komiseriyle görüştüğüm zaman aynı halli şikâyet ettim. Ne demek istiyorsunuz dedi. Ben dedim ki tamamıyla Türk veya ekseriyetle Türk olan yerleri istiyoruz ve iktisadi, idari, siyasi istiklalimizi istiyoruz dedim. Bizden ne tarikle hareket edeceğimizi sordu. Ben de İtalya'ya uğrayacağımızı söyledim. Çünkü sizde kabine buhranı vardır dedim. Onun için sizinle ancak avdetle görüşebilirim dedim ve vapur tedarik edemediğimizden daha bir kaç gün burada kalacağız dedim. Bunun üzerine İtalya komiseri, bize vapur bulmağa çalıştığını söyledi. Fransız komiseri bizim

İtalyan vapurlarıyla hareket edemeyeceğimizi anlayınca Bahriye Nezareti'ne yazayım, İstanbul'da Zırhlısı vardır. Onunla göndereyim dedi. O sırada Yunanlılar Fransızların İşpuvar vapurunu müsadere etmişlerdi. Bittabi Yunanlıların işgal ettiği araziden geçmek bizim için mümkün değildi. Bu hâdise üzerine İngilizler ve İtalyanlar hiçbir hareket göstermediklerinden biz İstanbul'da bu yüzden on beş gün kalmağa mecbur olduk. Sonra buradan Paris'e hareket ettik... Bizi istikbale gelen mihmandar rıhtımda kabul etti. Aynı zamanda Franklin Bouillon geldi ve görüştü. Paris'e gittiğimizde tabii ilk hücum gazetecilerden oldu...³¹

Sonra oradan Londra'ya gittik. Londra'ya vardığım zaman şüphesiz gazetecilerin hücumuna uğradım. Bunlar tabii fırsattı. Onlardan istifade ettim. Teşekkür ederiz ki gazeteciler de namuskârane ve müstakimâne hareket ediyorlardı. Bizden duyduklarını yazıyorlardı. Burada bir heves gördüm. Yani Türk dostluğu burada yeni uyanıyor. Orada Türk dostluğunu kazanmak için Türkleri kendi taraflarına celbetmek arzusu uyanıyordu. Bu görünüyordu. Matbuatın kâffeten orada neşrettikleri şeyleri aldık. Onları isteyen, istedikleri veçhile görebilir. Londra'ya gittiğim vakit Lord Curzon hasta idi. Lloyd George'de Londra'da yoktu. Montegu hâdisesi yeni çıkmıştı. Montegü hadisesi de tabii malumunuzdur. Arz edeyim: Hindistan'ın muhtelif eyaletlerinin valilerinin reyleri alındıktan sonra Hindistan Hükümeti, Hindistan nazırına bir telgraf çekiyorlar ve Hintliler bu telgrafta diyorlar ki: Türkiye ile olan harbi biz kazandık. Bu harp için biz kanımızı akıttık. Binaenaleyh bu bapta söylemeye biz salâhiyettarız ve bu hakkımızdır. Binaenaleyh biz Hindistan namına söylüyoruz ki, Trakya, İstanbul Türklerle verilmelidir ve Türklerin makamı mukaddese ile irtibatları, münasebetleri kesilmemelidir. Anadolu'nun teklifi kabul edilmelidir. Yani Hindistan'ın bunlar sulh şartlarıdır dediler. İngilizler de bu telgrafi neşrettiler ve bu telgraf müthiş bir tesir yaptı. Lord Curzon ile Montegu'nun araları bilhassa bundan dolayı açıldı. Gayet galiz tabirlerle aralarında mektuplar teati edildi. Sonra Montegu gitti, istifa etti. İstifasından sonra dairi intihabiyesine gitti. Orada pek acı ve pek fena bir nu-

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 174.

tuk söyledi. İngiliz hükümetini hayrette bırakacak birtakım imalı sözler söyledi. Yani fena ithamat altında bulunduruyor. Mesela para oyunları ve daha buna ait birtakım fena sözler söyledi. Bir fırtına koptu. Biz o sırada oraya vardık. Arz ettiğim gibi Lloyd George yoktu. Lord Curzon da hasta idi...

Efendim; Paris'te toplanan konferans sulh konferansı olmayıp üç hariciye nazırının akdettikleri bir konferanstır. Ben Paris'te gitmezden evvel bana bunu General Pelle tebliğ etti. Dedi ki: İngilizler şüpheleniyorlar, çekiniyorlar. Onun için Poincare de sizin konferans esnasında Paris'te bulunmanızdan çekiniyor. Paris'in civarında bir yerde oturmanızı istiyor, öyle olduğu halde konferansın esnayı inikadında ben Paris'te buldum ve hatta M. Poincare'de benim Paris'te bulunmamı istiyordu. Bizim mütareke teklifi üzerine gösterdiğimiz vaziyetten sıkılmış idi...³²

Efendim; bu şeyi mevzubahis eden Daily Telegraph Gazetesi'nin diploması muhabiridir. Bu suali sordu. Müsaade buyurunuz cevap vereyim. Basri Beyefendi bunu okuduğu vakitte yanındaki adama, ben Yusuf Kemal Bey'in takip ettiği siyasetin taraftarı değilim demiş. Bu adam bana orada dedi ki: Siz ekalliyetleri himaye edeceğinizden bahsediyorsunuz. Ben de teokratik tabiri bizim Müslümanlıkça olmaz. Bu söz Hıristiyanlığa, Papalığa ait bir şeydir. Bana dedi ki: Siz teokratik bir hükümetesiniz. Ben dedim ki; hayır teokratik bir hükümet değildir. Müessesatımız millî müessesat olacaktır dedim. Biz ahkâmı fıkhiyede buluruz, oradan alırız. Ahkâmı garbiyede buluruz, oradan alırız dedim. Sonra yazıp da bunları bana imza ettirmedi. Gitti. O Türk düşmanı olan adam böyle yazdı. Etmiş olduğunu ve nazarların dahi tebeddül etmiş olduğunu Ryan'ın ağzından işittim. Ryan'a ayrılırken dedim ki; Lord Curzon'la ne vakit görüşeceğiz? Şimdi gideceğim, haber alacağım size malumat vereceğim dedi. İki gün sonra Lord Curzon tarafından kabul edildim. Lord Curzon mukaddime olarak vaktiyle bize bir muahede teklif edildiğini, geçen sene sulh için teşebbüste bulduklarını ve bunun Yunanlıların kusu ruyla geri kaldığını, Paris Konferansı'na gitmek istediğini ve bu konferansa gitmezden evvel bizimle görüşmeye nail olduğundan bahtiyar bulunduğunu söyledi ve bu mukaddemeleri yaptı. Sonra sizi dinlesem memnun

olum dedi. Kendisine bizim yaptığımız harbin nasıl bir harp olduğunu, yani müdafaa harbi olduğunu ve metalibi milliyemizin asgarî bulunduğunu ve daha lâzım gelen hususları söyledim. Neticede Büyük Millet Meclisi'nin beni Avrupa'ya bilhassa sulh için Avrupa efkârı umumiyesinin ne olduğunu anlamak için gönderdi dedim ve bu hususta İngiltere efkârı hakikiyesinin ne olduğunu söyledim. Memuriyetimin mühim bir kısmının bu olduğunu söyledim ve bunun için sizi dinliyorum dedim.³³

Lord Curzon, Müslümanların haklı olmadığını, Hindistan'da nazır olduğu zaman Müslümanlara dürüst hareket ettiğini ve bizim memleketi bir kaç defa ziyaret ettiğini, hatta bir defa Çanakkale'de kaldığını, Efkarın değiştiğini ve bilhassa İngiltere'de mühim bir kısmın sulh istemekte olduğunu, harp istemediğini, harpten bıktığını ve biran evvel sulhe kavuşmak istediğini ve bizim Rusya ile olan münasebatımızdan endişenâk olduklarını, bizim Rusya'dan mühimmat, para almakta olduğumuzu, bu aldığımız para ve mühimmat ile Musul'da harekâtı harbiye yapmak üzere bulunduğumuzu ve bunun kendilerini endişenâk ettiğini söyledi. Ben kendisine karşı dedim ki: Biz bir müdafaa harbi yapıyoruz. Müdafaa harbi yapan bir millet her türlü vesait müracaat fikrinde. Siz metalibi milliyemizi tatmin eder bir sulh yaparsanız endişelere de mahal kalmaz dedim. Dedi ki: Sorduğum suale doğrudan doğruya cevap vermiyorsunuz, dolaşık cevap veriyorsunuz. Lord Curzon benden bir şey almak istiyordu. Fakat ben onu veremedim. Sonra Paris Konferansı'na gitmek istediğini ve benden evvel İzzet Paşa ile görüştüğünü ve İzzet Paşa'ya Paris Konferansı'nda takip edeceği esasların neden ibaret olduğunu söyledi ve onun zaptını okutturacağını söyledi. Ve zaptı okuttu. Lord Curzon diyor ki: Evvela ekalliyetler hukukundan bahsediliyor. Bunlar mutlaka temin olunacak. Saniyen Anadolu tahliye olunacaktır. Fakat İzmir cihetleri bir usulü mahsusa tabi olacaktır. Salisen Marmara'nın iki sahiline sahip olmayı katiyen hatıra getirmeyiniz. Rabian: Kapitülasyonlar meselesinde; iktisadî kapitülasyonlarda birtakım şeyler yapmakla beraber adlî kapitülasyonlar için başka türlü hareket yapmak imkânı olmadığını, ordu-

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 186.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 188.

muzun artık bundan sonra hizmeti mükellefe efrattan değil, gönüllü efrattan teşekkül edeceği lüzumundan bahsediyordu...³⁴

Konuşmamız esnasında Boğazların bize karşı kapanmasına razı olmayız. Buna katiyen emin olunuz. Bir daha bize karşı boğazları kapamanıza tahammül yoktur. Trakya meselesi bir az güçtür dedi ve Trakya'nın haritasını aradı. Bir harita bulduk. Harita üzerinde Trakya'yı tetkik ettik ve kendisine lâzım gelen izahatı verdim. En son yine Boğazlar meselesinde dediğim veçhile söylediler ve Trakya meselesinde bir az fikrini tadil eder gibi oldu. Fakat Boğazlar meselesinde sabitim dedi. Yalnız size hususî olarak ve mahremane olmak üzere size şunu söylüyorum ki, ben Türk dostu ve Yunan düşmanıyım. Binaenaleyh icabında benimle gelir görüşürsünüz dedi. Maksat bu son sözü almaktı. Çünkü ne olur ne olmaz gelecek kabinede bir başvekil veyahut hariciye nazırı olarak gelirse onunla tesisi münasebet etmek maksadıyla ve millî arzularımızı ona bildirmek muvafık olacağını düşündüm. Onun için kendisine müracaat ettim... Reşat Hikmet Bey'i lâzım gelen sözleri söylemek için gönderdim. Bilirsiniz ki İngiltere'de Hıristiyanlara böyle yapılıyor, şöyle yapılıyor diyen ve İngiltere'nin en büyük makamını işgal eden adamlardan biridir. Söylediğimiz söz, yani ben bir tarafı dinliyordum, diğer tarafı hiç dinlememiştik dedi. Bazı sözlerin kendisine pek büyük tesir yaptığım gördüm. Bilhassa biz Hıristiyanların kiliselerini ahır yapmadık. Hıristiyanlara hürmet ettik. Fakat Yunanlılar bizim camilerimizi yaktılar ve mukaddes kitaplarımızı telvis ettiler dediğimizde âdeta ürperiyordu. Onun için o mülakatı pek faydeli mülakat olarak gördüm ve lâzım geldiği surette o mülakatı yazdık. Kendisine gösterdik, kendisi tasvip etti. Bu suretle Londra'dan kısa bir zaman zarfında ayrılmağa mecbur oldum. Yoksa Londra'da çok kalmak lâzımdı. Orada çok çalışacak işler var. Yani arz ediyorum bu söylediğim sözler ileride faydeli olmak itibarıyla Heyet-i Celileniz tarafından bir sual olarak ve fakat benim mesuliyetimi de mucip olsa hakikati bilmiyoruz...³⁵

Ne ise, İngiltere'den kalkarak Fransa'ya geldik. Lord Curzon'a Fransa'da dedim, Ermeni

meselesi üç suretle düşünülüyor veyahut nazarı kibara alınıyor. Birisi Ermenilere Kars ve Ardahan sancaklarının verilmesi, ikinci mesele sair aksamda kalan Ermenilerin ekalliyet teşkil etmeleri itibarıyla haiz oldukları hukuk, üçüncüsü de Adana'da Ermenilere bir yurt tesisi. Biz, evvelâ Ermenilerle bir Gümrü Muahedesi yaptık. Bu muahede bir galibin bir mağlûba kabul ettireceği bir muahededir. Ki sizin kabul ettireceğiniz muahede de ondan başka bir şey değildir. Sonra biz kendimizden bu muahedenin ahkâmında bazı şiddet olduğunu takdir ettik. Ermenilerin umuru dahiliyesine müdahale etmemek lâzım olduğunu takdir ettik. Ermenilerle dostça Kars Muahedesi'ni akdettik. Kars Muahedesi'nde Ermenilerle bizim aramızda muallak olan ve halledilmesi lâzım gelen şeyler halledilmiştir. Hatta muahedenin maddelerinden birinin hükmüne göre, altı ay zarfında 1918, 1920 seneleri muharebeleri mültecileri hakkında bazı ahkâm vaz edilmiştir. Ermeni Hükümetiyle münasebetimiz gayet iyidir. Ermeni hükümeti haricin kendi işine karışmasını arzu etmiyor. Hatta biz, Ermenilerle zaman oluyor buğday, tuz gönderiyoruz ve bu suretle Ermenilerle bizim aramızdaki mazideki husumeti kaldırmak ve bunlarla iyi yaşamak işitiyoruz...

Bunun üzerine Lord Curzon'un suratında azîm bir tahavvül husule geldi. İkinci mesele olmak üzere, Adana'da Ermenilere yurt tesisini anlamıyoruz. Bu katiyen olamaz. Hiçbir yer yoktur ki ekseriyetlerin olduğu bir yerde ekalliyetlere ait bir yurt teessüs etsin. Yalnız ekalliyetlerin bazı hukuku haiz olmaları vardır. Ermenilerin bu defa Adana'da ne kadar nüfusu olduğu fiilen sabit oldu. Adana'da dört yüz küsur bin Müslüman vardır. Bu katiyen olamaz dedim. Üçüncü mesele de dahilde bulunan Ermenilerdir. Fakat siz sureti ciddiye ve samimiyede ekalliyetler meselesini halletmek istiyorsanız bunun için tek bir çare vardır: O da mübadeledir. Başka bir çare yoktur. Bunun üzerine bana cevaben dedi ki: Ermeni hükümetiyle sizin aranızdaki hissiyatın bu derecede bulunduğunu işitmekten pek ziyade memnun oldum...³⁶

Şimdi efendim; benim Avrupa'daki seyahatimden edindiğim kanaate ve Fransa'da bazı dostlarımızın ettiği vesayaya göre, evvelâ

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 190.

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 192.

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 193.

hakikaten cihan sulh istiyor. İngiltere’de hakikaten sulh istiyor. Buna binaen birinci noktaya mukabil olmak üzere bizim tarafımızdan harbi bilâ lüzum idame ettirecek her türlü harekâttan tevekki etmek lâzım gelir. Yani düşmanlarımızın harbi idame ettiren Türklerdir diyerek aleyhimize neşriyat ve propaganda yapacaklarına katiiyen kani olacak bunun önünü almak lâzım gelir. Bu surette cevabımız bu noktaya dikkat etmek lâzım gelir ki arkadaşlarımız yazdığımız şeyde buna tamamıyla dikkat etmişlerdir...

Fransa’da ayandan birinin bana dediği gibi anladık, Anadolu tahliye edilecektir. Anadolu sizin olacaktır. Fakat İstanbul’da ve Trakya’da ne ile olacaktır? Bunu bana söyleyiniz. Bunu da size temin edeyim demiştir. Arz edebiliyor muyum? Şimdi rica ederim, tekrar tekrar rica ve istirham ediyorum, bizim burada yapacağımız şey gayet pratik olacak. Onlar bize Anadolu’nun tahliyesinden bahsediyorlar, biz de onlara Anadolu’nun tahliyesini teklif ediyoruz. Meclis-i Âliniz karar verirse o zaman Anadolu ile beraber Trakya’nın tahliyesini isteriz. Fakat bu ameli bir hareket midir, değil midir? Takdiri size aittir.

Efendim, Paris’te toplanan konferans sulh konferansı olmayıp üç Hariciye Nazırı’nın akdettiği bir konferanstır. Ben Paris’e gitmezden evvel bana bunu General Pelle tebliğ etti. Dedi ki, İngilizler şüpheleniyorlar. Çekiniyorlar. Onun için Poincare’de sizin konferans esnasında Paris’te bulunmanızdan çekiniyor. Paris’in civarında bir yerde oturmanızı istiyor. Öyle olduğu halde konferansın esnayı inikadında ben Paris’te buldum. Ve hatta Mösyö Poincare’de benim Paris’te bulunmamı istiyordu. Bizim mütareke teklifimiz üzerine gösterdiğimiz vaziyetten sıkılmıştı. Mösyö Poincare git Versay’da otur dediği halde bilâhare hariciyeden birisi gelerek otelde oturmanın daha iyi olduğunu söylediler. Burada kalırsanız bile ehemmiyeti yoktur dediler. O hükmü tamamıyla kaybetmiştir. Bilâhare öyle olmadı...”³⁷

4. Millî Mücadele Sürecinde İngilizler ve Fransızlar İle Esir Değişimi

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra İngilizler, tutukladıkları Türk askerlerini önce Mısır’da, daha sonra da Malta’da kamplarda toplamaya başladılar. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral C. Calthorpe, 2 Ocak 1919’da İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıda, "suçlu oldukları kuşku götürmeyen kişilerin" hemen tutuklanarak itilâf devletleri makamlarına teslim edilebilmeleri için yetki istedi.³⁸ İstanbul’un işgalinden önce, 28 Mayıs 1919’da, İstanbul’da tutuklanan 12 kişinin Mondros’tan Malta’ya gönderilmiş ve esir sayısı 91 kişiye ulaşmıştır. 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ve meclisin kapatılmasıyla birlikte tutuklama ve sürgünlere devam edilerek esir sayısı her geçen gün artmıştır.

Esirlerin mübadelesiyle ilgili diplomatik faaliyetlere 1921’de Londra Konferansı sırasında başlanmış, Londra’da bulunan TBMM’nin temsilcisi Bekir Sami Bey’le İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Robert Vansittart arasında 16 Mart 1921’de mübadele anlaşması imzalanmıştır.³⁹

Diğer yandan, 13 Eylül 1921 tarihli TBMM gizli oturumunda esirlerin mübadelesi konusu gündeme getirilmiştir. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami Beyin yaptığı anlaşmadan ve daha sonra Refet Bey’le İngilizler arasında başlatılan gayri resmi ve gizli görüşmelerden bahsetmiş, Malta’da 75 esirin mevcut olduğu, bunlardan 51’ini İngilizlerin teslim etmek istediğini, ancak içlerinden 16’sı Malta’dan kaçtığı için geride sekiz kişinin kalacağını anlattı. Yusuf Kemal Bey sözlerine devamla; "Hükümetin nokta-i nazarı bunlar üzerinde katiiyen ve katibeten İngiliz hakkı kazasını kabul etmemek, tanır görünmek" olduğunu söylemiştir.

İngilizlerle usera mübadelesi hakkında⁴⁰ Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey meclisin

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.04.1922. Cilt 3, İçtima 20: 194.

³⁸ Sonyel, Mayıs 1976: 18.

³⁹ Jaesche, 1986: 188.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.09.1921. Cilt 2, İçtima 83: 242-244.

13 Eylül 1921 tarihli kapalı oturumunda şu açıklamayı yapmıştır:⁴¹

“Rahatsızım. Meclis-i Âlinin afilini istirham ederim. Efendim, malumu aliniz, İngilizlerle aramızda bir üsera mübadelesi meselesi vardır. Öteden beni meselenin tarihçesi malumu âlinizdir. Bekir Sami Bey Londra’da bulunduğu zamanda İngilizlerle bir mukavele yapmıştı. Bu mukavelenin birinci maddesi hükmüne göre biz memleketimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini bırakacak idik. İkinci maddeye göre İngiltere Malta’da mevkuflardan gerek kavanini harbiyeye muhalif hareket etmek ve gerek harp zamanında katil cürmü ile maznun bulunan bir takım kimseleri tahliye etmemek hakkını muhafaza ettiği ve bıraktığı kimselerin de sulhun inikadına tadar İstanbul’a girmek kaydını koymak hakkını haizdi. Meclis-i Âli bu ciheti kabul etmemiş, reddetmişti. Mesele müzakere olunurken Hükümet tarafından üsera meselesi hakkında cereyan edecek muamelenin kâffesi Meclis-i Âlinize arz olunmaksızın bu meselenin süreci katıyyede hallonunamıyacağı hükümetçe söylenmişti. Hükümetin bu taahhüdüne binaen aramızda bazı muamelat cereyan ediyor. Şimdi onu Meclis-i Âlinize arz etmek istiyorum. Son zamanlarda İstanbul’da İzzet Paşa’ya sureti resmîyyede İngilizler Malta’da bulunan mevkufklar dan 51 kişiyi Karadeniz limanlarından birine götürmek için... Hikâye sürecinde bu kürsüden söylenebilir. O bizce haizi resmîyyet değildir. Evet, müracaat ederek Bahriye kumandanlarından biri vasıtası ile elli bir kişiyi Karadeniz limanlarından birisine ihraç ve bunların mukabili olmak üzere Anadolu’da bulunan ve miktarı kendilenince malum olmayan ve miktarı kendilenince malum olmayan esirlerin iadesini teklif ediyorlar. Bundan evvel zaten malumu âliniz, bu üsera meselesi İnebolu mülakatında başlamıştı. İnebolu’ya gelip bize müracaat etmelerinden maksadın yegâne üsera meselesi olduğu tahakkuk etmiştir. Bu muhaberât, bu müracaat, bu mukaleme, yani Refet Paşa Hazretleri ile bu adamlar arasında açılmış olan bu müzakerat şimdiye kadar gayri resmi ve hafi bir surette cereyan etti... Yalnız Malta’da bizim yetmiş beş mevkufumuz var. Buralardan ellibirini bize teklif ediyorlar. On altısı da Malta’dan firar etmiştir. Yet-

miş beş olması için sekiz kalıyor. Bu sekiz kişinin isimlerini veremiyor... Bunlar hariçte kalıyor. İngilizler bunun için yani yedi veya sekiz kişi için bunların muhakemesini istemiyorlar. Biz dedik ki, kendilerine isnad olunan fiil bizim kanunlarımızı hükümünce de bir cürüm teşkil etmekte olduğundan bunlar Anadolu limanlarından birisine ihraç oldukları takdirde ait oldukları mahkemede muhakeme edeceğimizi taahhüt ederiz. Bunlardan müddei veya şahit yahut hukukî sıfatı ile bunları mulhakemesine gelip velikunu müdafaa etmek isteyen İngilizler varsa onlar da serbest bir surette o mahkemeye gelip iddiayı hukuk edebilirler. Belki bizim mahkemede muhakeme olacaktır. Vakıa İstanbul’da muhtelif bir mahkeme tarafından muhakeme edilmek tasavvuru da vardır. Kendilerince biz şimdi bir şey karşısındayız...

Hükümetin noktai nazarı bunlar üzerinde katıyyen ve katıbeten İngiliz hakkı kazasını kabul etmemek, tanır görünmemek. Fakat arz ettiğim işi mutlaka olmaz diye esasından bozmamak cihetine gitmemek, eğer tasvibi âlinize iktiran ediyorsa sekiz zat deniyor. İsimleri Kaymakam Tevfik Bin Mahmut, Miralay Cevat bin Ahmet, Binbaşı Mazlum bin Edip, Hakkı bin İbrahim, Yüzbaşı Tahir, Mahmut Rüştü Beyler. Bu suretle Hükümetin ettiği taahhüdü ifa etmiş oluyor... Onaltı kişiye de ilaveten elli bir kişiye vasil ediyoruz...”⁴²

Birinci İnönü Muharebesi sonrasında yapılan Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı Mösyö Briand arasında da, 11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile millî hükümet arasındaki düşmanlığa son verilecek ve karşılıklı olarak silahlar bırakılacaktır. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması’nın 2. maddesinde yer alan “Antlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleriyle mevkufl veya mahbus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.” hükmüne göre esir değişimi gerçekleştirilmiştir.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 13.09.1921. Cilt 2, İçtima 75: 226-229, 235-238.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 13.09.1921, Cilt 2, İçtima 75: 235-238.

Fransızlarla esir değişimi hakkında Hariye Vekili Yusuf Kemal Bey, meclisin 4 Ekim 1921 tarihli kapalı oturumunda şu açıklamayı yapmıştır:⁴³

“Zamir Beyefendi biraderimizin sordukları sualin ihtiva ettiği iki maddeden birisi Heyet-i Celilenizin haberi olmaksızın İcra Vekilleri Heyetince bir karar verilmiştir. Fakat icrası cihetine gidilmemiştir. Verilen karar Fransızlarla akdolunacak mukavelenin şimdiden tarafeynce mukavele halinde kabulüdür. O madde şudur: Evvel emirde bu madde infaz edilmemek için tarafeyn murahhasları arasında imza edilmiş olması, saniyen mübadele edilmiş olması; sâlisen mübadele mevkilerine esirlerin getirilmesi ondan sonra mübadelesidir. Karar olduğu gibi kalmıştır. Yani ne tarafeyn murahhaslarınca imza edilmiş ne de ondan sonra... Yalnız burada bulunan Fransız murahhasına haber verilmiştir. Onun için Meclis-i Âlinize imkânı varsa ki vardı bendeniz arasında veyahut encümeni âlimize havale edilmiştir. Derhal olunacak bir şey değildir. Uzun zamana mütevakıftır. Bu zamana kadar olan mazî, zannederim ki, isbat eder ki... Sual üzerine Meclis-i Âlinize gelip de oluyor değil şimdiye kadar Hariciye Vekâleti tarafından Meclis-i Âlinize gelip arz edilecekti.

Asıl bir sual. Zamir Beyefendi mühim bir noktadan bahsettiler. Bu esirler şimdiye kadar bizim elimizde bir rehine idi. Öbür taraftan Fransızlar vaktiyle yaptıkları gibi bazılarını Kuvay-ı Millîye taraftarı oldukları için şu kadar insana yaptıklarını yarın yine yapmaya başlayacak olursa, bu bizim elimizde bir rehinedir. Bununla onun önünü almak isteriz. Bu söz doğrudur. Haklarıdır. Aramızda dostluk hasıl olacak olursa tabii bundan sonra bunlara mahal kalmayacaktır. Yahya Efendi'nin tabiisi tehdit ile olmamıştır. Fransızlarla aramızda dostluk olmazsa tehdit vesaitini de istimal ederiz. Fakat Fransızlarla anlaşma olmazsa gene böyle bir şey yaparlarsa ondan sonra gelecek hali harp değil mi? Hali harp geldikten sonra tabii bizim elimizden geldiği kadar çalışacağız. Bu zamana muhavvel bir meseledir. Biz Fransızlarla anlaşmadık ve bu hal olduğu gibi kaldı. Oralar bize orayı serbest bıraktılar. Biz bulundurmuyoruz. Bir tüfek için bunu kendileri de söylüyorlar. Böyle olunabilir, diyorlar. Fakat

vukuat böyle cereyan etmiştir. Esas itibarıyla doğru olmakla beraber, biraz bu ihtimal kesbi zaaf ettiği gün İngiliz üserasına karşı aynı itiraz vardır. Bugün onları verdikten sonra onların dündeki Malta'daki mevküfları alacağız. Ben mümkün olduğu kadar suali mukaddere cevap vermek istiyorum. Bize düşen vazife mümkün mertebeye zararların defidir. Bizim için, Avrupalılar için esir mukaddes bâr şeydir diyorlar. Türkler için de esir mukaddes bir şeydir. Onlar için düşünsünler de biz düşünmiyelim? Bu İngilizler'e göre de vardır, Fransızlar'a göre de vardır. Elbette ve elbette Türk'ün kalbi orada inliyen Türk'ü biran evvel kurtarmak ister. Bu mülahazaları binaen bu kararları, Heyet-i Vekile ittihaz etti. Zannediyoruz ki memleketin menfaatiine muvafık bir karar ittihaz ettik. Şunu da arz edeyim ki, daha evvel İngiliz üserasının iadesini işittiği zaman çıldıracak bir hale gelen murahhas, bu kararı haber verenin boynuna sarıldı...

Tahsin Beyefendi, malûmu âliniz mübadele! Üsera meselesi muahede olmadan evvel de, sulh takarrür etmeden evvel de kumandanlar tarafından icra edilebilir bir meseledir. Batum milletvekillerinden maada bilcümle azanın tastikine iktiran etmiş olan Rusya muahedesinin, Moskova Muahedesinin tatbikinden değil, imzası tarihinden muteber olacağı mukayyet idi. Meclis-i âliniz de bunu tatbik buyurmuş idi. Hukuku düvel de, tâamül de muahedata kâmilan mübadele üsera meselesi değil hükümetin, kumandanların hakkı olarak tanınır...⁴⁴

5. Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Meclis Görüşmeleri

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Türk istiklal mücadelesi 9 Eylül 1922'de yine aynı noktada sonlandırılmış ve Büyük Taarruz sonucunda kazanılan askeri zaferle birlikte ileride yapılacak olan Lozan Barış Antlaşması'nın siyasi anlamdaki ilk başarı temellerini oluşturan Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya anavatanına bağlanmıştır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet hukuki kimliği ve varlığı

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.10.1921, Cilt 2, İçtima 86: 258-260.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.10.1921, Cilt 2, İçtima 86: 261.

müttefik devletlerince fiilen ve resmen tanınmıştır.⁴⁵ Mudanya Mütarekesi, Yunanlıların Osmanlı Devleti'nin paylaşımı projesinde İngiltere'nin bir aktörü ve vekâlet savaşçısı olduğunu, arkalarındaki gerçek gücün İngiltere başta olmak üzere İtilâf Devletlerinin teşkil ettiğini açık bir şekilde göstermiştir. Bu mütareke, antlaşma masasında oturan devletlerin temsilcilerine bakıldığında Millî Mücadele'nin sadece Yunan ordusuyla değil gerçek anlamda bütün bir müttefik cepheye karşı verildiğini de ortaya çıkarmıştır.

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan anlaşmaya İngiltere adına General Harrington, Fransa adına Charpy, İtalya adına Monbelli, Türkiye adına İsmet Paşa imza atmıştır. Yunanistan delegesi ise imza atmamıştır.⁴⁶ Bu süreçte, Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfid Bey, Mudanya Mukavele-i Askeriyesinin bir tehdit altında imza edildiğinden bahseden Lloyd George'un beyanata hakkında meclise şu soruyu sormuştur;

“Riyaset-i Celileye

Lloyd George ahiren Manchester'de irad ettiği nutukda Mudanya Mukavele-i Askeriyesinin bir tehdit altında imza edildiğinden bahsediyor Lloyd George'un bu beyanata veçhile Mukavele-i Askeriyeye filhakika bir tehdit neticesi mi imza edilmiştir? Hariciye Vekili muhtereminin şifahen izahat vermesi için işbu sual takririni takdim ettim.

18 Ekim 1922

Hakkari Milletvekili Mazhar Müfid”

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, bu soruya şu cevabı vermiştir:⁴⁷

“Efendim malûmuâliniz Lloyd George'un böyle bir lisan kullandığı ajansların verdiği malûmat üzerine gazetelerde görülen bir nutuktan anlaşılmalıdır. Evvelce Mudanya Konferansı mukarreratını yani Protokolü Askerisini burada okuduğum zaman Meclis-i Âlinize arz etmiş daha doğrusu aleni olarak bütün cihana hükümetimiz namına ilan etmiştik ki Mudanya Mukavele-i Askeriyesi, yakında inikad edecek olan sulh konferansında

bütün metalibi milliyemizin tahakkuku hakkında bize verilen vaatlerin mevki husule gelmesi şartıyla mukayettir demiştim. Arkadaşlar pekâlâ bilirsiniz ki; Mudanya Mukavele-i Askeriyesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ancak ve ancak bir an evvel sulha vâsıl olmak ve millî taleplerinin bir an evvel tahakkukunu görmek maksadıyla imza etmiştir. Yoksa bir tehdit karşısında bulunmuş, o tehde serfûrû etmiş de imza etmiş değildir. Ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekâletiniz karşımızda bulunanların da bizim gibi bir an evvel sulha vâsıl olmak arzusu ile ümidi ile bu Mukavele-i Askeriyeye giriştiklerini ve o ümitle mukaveleyi imza ettiklerini zannetmiştir. Zannı galip hâsıl etmiştir, kanaat getirmiştir. Bu mesele, gazetede yazılan nutuk, bundan evvel daha doğrusu maziye ait birtakım vukuat hakkında söylenmiş sözlerdir. Nutkun aslını bilmiyoruz. Yalnız bir hulâsasını gördük. O hulâsa da bize; bunun belki birtakım maksadı siyasiyei dahiliyeye mübteni olarak söylediğini gösteriyor.

Harrington'un beyannamesiyle bu da hemen aynı cinsten şeylerdir. Bunun için bendeniz Başkumandanlığın bu baptaki mütalâasını, Ordumuzun kuvvetini hükümetim namına Hariciye Vekili olarak nazarı itibara alıp derim ki; Türk Ordusu tehdit altında değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de tehdit altında Mukavele-i Askeriyeyi imza etmemiştir. Bilirsiniz ki, ordularımız İstanbul üzerinden, Çanakkale üzerinden düşmanı takip ederken bize teklif vaki olmuş ve o teklifte metalibi milliyemizin tahakkuku bizde bir ümit hâsıl etmiş, onun üzerine bir an evvel sulha vâsıl olmak için Mudanya Mukavenamesi imza edilmiştir. Onun için ben cihana karşı Meclis-i Âlinizin de tasvibi ile ilan ediyorum ki, Mudanya Mukavele-i Askeriyesinin asıl ruhu sulh aşkıdır. Bunu cihan bilsin. Yoksa bir korku, bir havf eseri değildir.”

Yunanistan'ın Mudanya Mukavenamesini imzaladığına dair Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in beyanata şu şekildedir,⁴⁸

“Arkadaşlar, üç müttefik hükümetten, yani Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerinden aldığımız 23 Eylül 1922 tarihli notada üç

⁴⁵ Tansel, 1991: 216-218.

⁴⁶ Türkgeldi, 1948: 178-180.

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 18. 10. 1922, Cilt 24, İçtima 121: 15-16.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 11. 10. 1922, Cilt 23, İçtima 117: 349-353.

müttefik hükümet, Yunan kuvvetlerini, üç müttefik general ile Türk ve Yunan erkânı askeriyesinin bilitilâf tespit edecekleri hattâ konferansın küşadından evvel çekirtmek için nüfuzlarını istimal edeceklerdir. Bu müdahaleye mukabil Ankara Hükümeti, bitaraf ilan edilmiş olan manatika, ne konferanstan evvel, ne de konferans esnasında kıtaatı askeriye göndermemeyi ne de Boğazları ve ne de Marmarayı geçmemeyi taahhüdecektir. Balâda mevzuubahsolan hattı tayin için ya Mudanya'da veyahut İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile müttefik devletler generalleri arasında hemen bir içtima vukubulabilir diyorlardı. Buna cevaben Mösyö Poincare'ye, yani bu notanın müzakere edildiği konferansa ri-yaset etmiş bulunan Fransa Reisi Hükümeti ve Hariciye Nazırı Mösyö Poincare'ye ve aynı zamanda üç müttefik hükümete tebliğ ettiğimiz 29 Eylül 1338 tarihli notada, Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve hükümetinin idaresi altında bir gün fazla devamı hayatı, her güne mehaliki ve Türkiye halkı için gayrikabili tasvir ıztırabı dâi olduğundan; Edirne'de dâhil olduğu halde, Meriç garbına kadar Trakya'nın derhal tahliyesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimi acilen iktiza etmektedir. İşbu müstacel hususatı takarrür ettirmek üzere, Mudanya'da müttefikin generalleriyle bir konferans akdi, Düveli İtilâfiyenin arzu ve tekliflerine tefavuk ettiğinden, konferansın 3 Teşrinievvel 1338 de Mudanya'da inikadı teklif olunur. Mudanya Konferansına tarafımızdan Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri bizzat memur edilmiştir. Teklifi mezkûr münasip gördüğü takdirde, konferansa memur olacak generallerin tayin ve işarını rica ederim denilmiştir. Devletler teklifimizi kabul ettiler. Müttefikin generalleri Mudanya'ya geldiler. Teşrinievvelin üçünden dün akşama kadar Mudanya'da üç müttefik hükümetin mümessilleriyle mura-hassımız Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa arasında müzakerat cereyan etti. Bu müzakerat esnasında takarrür eden mukavele-i askeriye, üç general tarafından müstainen billâh murahhasımız tarafından bu sabah saat altıda imza edildi. Bu bapta İsmet Paşa Hazretleri tarafından Başkumandan Paşa Hazretlerine çekilen telgrafname ile mukavele-i askeriye metnini Meclisi Alinize arz ediyorum.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey mukavele ile ilgili mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

“Arkadaşlar bu Mukavele-i Askeriye ile Misak-ı Millîmizin tamamen tahakkukuna doğru bir adım daha atılmış oluyor. Cenabı Hakk'a bin şükür ki; bundan bir buçuk ay sonra, zulüm ve işkence altında inliyen Trakya'mız kurtulacak, o da Büyük Millet Meclisi'nin idaresi altına girecektir. Üç müttefik hükümetin bizlere Sulh Konferansında Misak-ı Millîmizdeki hukuk ve metalibimizin tamamiyle tahakkuk edeceğine dair verdikleri valiler de tahakkuk etmek üzere. Bu mukavele-i askeriye-i memleketimizin menafiine yapılmış bir mukavele telâkki ediyoruz. Cenab-ı Hakk o metalibimizin de tahakkukunu kâriben bize göstermek nasibetsin. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mudanya Konferansında gösterdiği sulhperverlikle, itidalperverlikle bir daha kendisinin sulha ne kadar âşık olduğunu ispat etti. Şurasını bu kürsüden tekrar söylemeye mecburum ki: Bütün bu muvaffakiyet başta Meclis, önde ordusu olduğu halde milletin bu âna kadar göstermiş olduğu azim ve metanetin eseridir. Millet bu azim ve metanetini metalibi millîyesinin istihsaline kadar gösterecek metalibi millîyesini istihsal ettikten sonra harabolan şehirlerimizin, ümrana pek ziyade muhtaç olan memleketimizin imarında gösterecektir. Cihanı medeniyet bu halleri tamamen görüyor. Mudanya Mukavele-i Askeriyesiyle bir daha cihanı medeniyete karşı diyoruz ki; biz pek meşru, pek mukaddes haklarımızı istihsal için uğraşıyoruz. Onları istihsal ettikten sonra, Şark'ta sulhun bu defa da ispat ettiğimiz ve gösterdiğimiz vehile kuvvetine az çok güvenen bir âmili olacağız.”

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey; Şu malûmatı resmîyeyi arz ettikten sonra dostumuz Franklin Bouillon tarafından Başkumandanımız Paşa Hazretlerine çekilen telgrafi da müsaadenizle okuyacağım: “Ankara'da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Size teşekkür ederim. Sulhu temin eyliyen zatı devletlerinin ve Büyük Millet Meclisi'nin sayesinde memleketiniz dünya nazarında bir kat daha teali etti. Bu akşam Fransa'ya hareket ediyorum. Her noktada sizinle mutabıkım.”

Sonuç

Millî Mücadele dönemi ve sonrasında izlenen Türk dış politikasının ilk hedefi bağımsız ve millî sınırlar içinde bir Türk devleti

kurmaştır. Bu dönemin dış politika bakımından en önemli özelliği savaş ile diplomasinin birlikte yürütülmesi olmuştur. Zira kazanılan her zaferden sonra Ankara Hükümeti diplomaside daha da güçlenmiş ve emperyalist güçler tarafından dayatılan Sevr şartları her defasında en sert bir şekilde ret edilmiştir. Bir taraftan Sovyet Rusya'nın desteğini alan yeni devlet, diğer taraftan Avrupa devletleri ile şartları eşit müzakere ortamı kurmaya çalışmış ve bağımsızlık noktasında hiçbir konuda taviz vermemiştir. Türkiye için Türk vatanı Misak-ı Millî ile çizilen sınırlardır ve Türk halkı bu sınırlar içerisinde vatan topraklarını ve egemenliğini korumayı kendine görev bilmıştır.

Türkiye'de millî bir devlet kurmak düşüncesi ve bu maksatla girişilen mücadelenin, Türkiye dışında sömürge ya da yarı sömürge statüsünde bulunan ülkeler üzerinde de önemli etki yapmıştır. Millî Mücadele emperyalizme karşı girişilmiş bir mücadeledir. Bu mücadele sonunda kazanılan zafer sömürgeciliğe karşı dünyada emsalsiz bir örnek teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikasının esaslarını tespit ederken, uluslararası ilişkileri etkileyen ilkeler ile milletin millî çıkarlarını göz önünde bulundurmuş, uluslararası ilişkilerde Misak-ı Millî ve tam bağımsızlık temel ilke olmuştur. Türkiye Millî Mücadeleden sonra da bağımsızlığını bu gerçekçi dış politika sayesinde koruyabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Türk topraklarının işgaline karşı yürütülen mücadele ve yeni devletin kuruluş sürecinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin diğer ülkelerle temaslarını 1 Mart 1921 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında şu şekilde açıklamaktadır.⁴⁹

"...Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti savaşçı ve maceraperest olmaktan uzaktır. Tersine sulh ve selameti tercih eder. Bilhassa insani, medeni ideallerin hasıl olmasına fevkalade taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gerek doğu ve gerek batı alemleriyle daima iyi münasebet ve dostluk noktaları ararlar... Batı âlemine gelince: İtilaf

Devletleri'nden bazıları ile zaman zaman yarı resmi temaslar yapılmış ve daima memleket ve milletimiz menfaatlerini temin etmek şartıyla dünya sulh ve sükununa hizmet etmek çaresi aranmıştır. İngiliz siyasi temsilcileri bizim barışsever maksatlarımızı daima görmezlikten gelmiştir. Ancak milletimizin bir senelik mücadelesi neticesinde mevcudiyet ve istiklalini müdafaa etmek hususundaki azim ve kararının sarsılmaz olduğu fiilen sabit olduktan sonra milletimiz İstanbul'da padişahın huzuru ile toplanılarak saltanat şurasında ayağa kalkmak suretiyle alınan karara dayanılarak İstanbul Hükümeti'nin kabul ettiği Sevres Anlaşması'nın altındaki idam kararının imhakar mahiyetini idrak ettiğini ve buna Türkiye'de tatbik mahalli olamayacağını büyük mücadelesiyle maddeten isbata muvaffak olduktan sonra nihayet itilaf siyasi temsilcileri bizimle görüşmeye lüzum hissetmiştir."

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılında yaptığı konuşmasında da⁵⁰ "Amerika, Avrupa ve bütün medeniyet dünyası bilmelidir ki, Türkiye halkı her medenî ve kabiliyetli millet gibi, kayıtsız şartsız hür ve bağımsız yaşamaya kesin karar vermiştir. Bu meşru kararı bozmağa yönelen her kuvvet, Türkiye'nin ebedî düşmanı kalır. Bu hususta insaniyet ve medeniyet âleminin temiz vicdanı, muhakkak Türkiye ile beraberdir." sözleri ile Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlığından asla taviz vermeyeceğini ifade etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden hareketle mecliste yapılan tüm çalışmalar bağımsız bir devlet ideali ve Misak-ı Millî politikası çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Yusuf Kemal Bey'in Hariciye Vekili olarak bu konulardaki hassasiyeti meclisteki tüm oturum ve görüşmelerde yaptığı konuşmalarda açıkça gözükmektedir. Bu yönü ile yeni kurulacak devletin dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında Mustafa Kemal Paşa'ya en yakın isimlerden biri de Yusuf Kemal Bey olmuştur.

Yusuf Kemal Bey Birinci Meclis çalışmalarında özellikle Hariciye Vekili olarak daha pek çok faaliyette bulunmuş ve meclis çalışmalarına katılmıştır. "İzmit Milletvekili

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 215-216.

⁵⁰ Kocatürk, 1999: 127.

Sırrı Beyin, Emir Faysal'ın Irak Emirliğine Dair Sualine Cevabı,⁵¹ “Siverek Milletvekili Mustafa Lûtfi Beyin, Vrangel Ordusuna Dair Sualine Tahrirî Cevabı”,⁵² “Trabzon Milletvekili Nebizâde Hamdi Beyin, Paris Mümessili Ferid Beyin Beyanatına Dair Sualine Tahrirî Cevabı”,⁵³ “İzmit Milletvekili Sırrı Bey'in Anadolu İçin Yapılan Pontus Propagandası Hakkında Sualine Şifahi Cevabı”,⁵⁴ “16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Aktedilen Bircümle Mukavelât, Uhudat ve Sairenin Keenlem-yekûn Addi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri”,⁵⁵ “Elviye Selâse'ye Bir Heyeti Tahkikiye Gönderilmesine Dair Takrir Münasebetiyle” Sözleri,⁵⁶ “Fransızlar Tarafından Tahliye Edilmiş Yerlerde Affı Umumi İlân Edilmesine Dair Kanun” münasebetiyle sözleri,⁵⁷ “Avrupa Seyahatine Çıkacağı İçin Kendisine İtimat Beyan Edilmesine Dair” sözleri,⁵⁸ “İtilâf Devletlerinin Mütareke Tekliflerine Verilen Cevabi Nota” münasebetiyle sözleri,⁵⁹ bu çalışmaların başlıcalarıdır.

Ayrıca, Yusuf Kemal Bey Birinci Meclis çalışmaları boyunca özellikle kapalı oturumlarda farklı konularda söz alarak beyanatta bulunmuş ve meclis çalışmalarında fikir beyan etmiştir. Bu konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

- “Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya Azimeti” münasebetiyle sözleri,⁶⁰

- “Vazife-i Mahsusa ile Ukrayna'ya Gidecek Heyetin Masarifi Zaruriyesine Karşılık Olmak Üzere 1922 Senesi Hariciye Vekâleti

Bütçesine Mevzu Tahsisat Kanununa Müzeyyel Kanun Layihası” münasebetiyle sözleri,⁶¹

- “Vazife-i Mahsusa İçin Ukrayna'ya Gidecek Heyet Azasından Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'in İstifasının İstirdadı” hakkında konuşması,⁶²

- “Antalya Milletvekili Mustafa Bey'in, İtalya Hariciye Nazırı ile Vukubulan Mü-lakat ve İtalyan Metaübah Hakkında Ahmet Muhtar Beye Verilmesi Bahis Konusu Listeye Dair Suâl Takriri” münasebetiyle sözleri,⁶³

- “İzmit Milletvekili Sırrı Beyin, Söke'nin İtalyanlar Tarafından Tahliyesinden Hükümetin Ne Vakit Haberdar Olduğu ve Tahliyede Maksudı Siyasi Bulunup Bulunmadığına Dair Suâl Takriri” münasebetiyle sözleri,⁶⁴

- “İzmir Milletvekili Mahmut Esat Beyin, Babıâli Tarafından İtalyanlara Şimendifer, Maden Vesair ve İşletme Hakları Verildiğinin Derece Sıhhati, Böyle Haklar Verilmiş ise Bunun İtalya Devleti Nezdinde Protesto Edilip Edilmediği ve Babıâli'ye Milletlerarası Hiçbir Vaz'ı Hukukisi Bulunmadığı Hakkında İhtaratta, Bulunup Bulunmadığına Dair Suali” münasebetiyle konuşması,⁶⁵

- “Memleketimizdeki Ekalliyetlere Mezalim İcra Edildiği İddiası ve İngiltere'nin Teşebbüsü ile Beynelmîlel Bir Heyeti Tahki-

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.08.1921, Cilt 12, İçtima 68: 102.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 10.10.1921, Cilt 13, İçtima 90: 131.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 21.09.1922, Cilt 23, İçtima 106: 134.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 24.11.1921, Cilt 14, İçtima 116: 316.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 06.05.1920, Cilt 1, İçtima 12: 224-227.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 07.11.1921, Cilt 14, İçtima 106: 119.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 05.12.1921, Cilt 15, İçtima 122: 19-20.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.02.1922, Cilt 16, İçtima 154: 211.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.04.1922, Cilt 19, İçtima 32: 353.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 02.02.1922, Cilt 2, İçtima 153: 672-675.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.04.1922, Cilt 3, İçtima 34: 294-297-299-300.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 27.04.1922, Cilt 3, İçtima 35: 308.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.05.1922, Cilt 3, İçtima 42: 357-359.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.05.1922, Cilt 3, İçtima 42: 357.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.05.1922, Cilt 3, İçtima 44: 365-366.

kiye Teşkilî İstikametinde Yürütülen Hareketi Protesto için Haricîye Encümenince Hazırlanan Metin” münasebetiyle sözleri,⁶⁶

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, (1986), *Nutuk*, Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Çelik, Nermin ve Öncel, Öztan (2008), *Hekim, Siyasetçi ve Diplomat Olarak Dr. Nihat Reşat Belge*, Türkiye Klinikleri Med Ethics.

Çoker, Fahri (1994), *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, Birinci Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Cilt 3, Ankara: TBMM Yayınları.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem (2013), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Jaeschke, Gotthard (1991), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Kocatürk, Utkan (1999), *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Kocatürk, Utkan (2005), *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Sonyel, Salahi, R. (2003), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Soysal, İsmail (1989), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Sükan, Bige (1994), *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, Selahattin (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tengirşek, Yusuf Kemal (1981), *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkgeldi, Ali Fuat, (1948) *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.

TBMM Arşivi, *Birinci Dönem Milletvekilleri Muamelat Defteri*.

TBMM Arşivi, Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in 266 nolu sicil dosyası.

Makaleler

Akan, Erkin, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 16, Sayı 24, s252.

Kara, Bülent, “Savaşa Hazırlayan Barış Konferansı Londra Konferansı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 145.

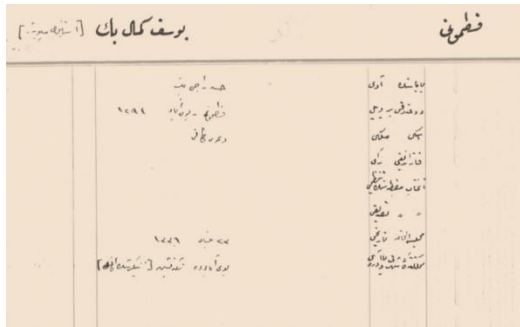
Öztoprak, İzzet (Kasım 1955), “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 33, S.586.

Sonyel, Salahi R. (Mayıs 1976), "Malta'ya Sürgün Edilen Türk Aydınları", *Toplumun Sesi*, Sayı: 39, s.18.

Yakupoğlu, Cevdet (2007), “Bir Sürgün Kahramanı Abdülahad Nuri Bey: Hayatı, Eserleri ve SelçukluBeylikler Tarihi Üzerine Çalışmaları”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 21, Bahar, ss. 169-189.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.06.1922, Cilt 3, İçtima 57: 453-456, 463-466, 471-481.

Ek 1

Kaynak: TBMM Arşivi Milletvekilleri Muameleat Defteri

Ek 2

Table with 5 columns: Adı ve Soyadı, Yusuf Kemal Çengeller, İmri rütbesi, Babak ve Ulusu Siyaseti Doktoru, and other biographical details. Includes handwritten notes in Ottoman Turkish.

Table with 5 columns: Adı ve Soyadı, Yusuf Kemal Çengeller, İmri rütbesi, Babak ve Ulusu Siyaseti Doktoru, and other biographical details. Includes handwritten notes in Ottoman Turkish.

Sarısamam, Sadık, “Şebinkarahisar Mebusu Ali Süruri Bey’in Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.169-189.
DOI: 10.31765/karen.820560

ŞEBİNKARAHİSAR MEBUSU ALİ SÜRURİ BEY’İN BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDEKİ FAALİYETLERİ*

Sadık SARISAMAN**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Prof. Dr.,
Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar/TÜRKİYE

✉ ssadik@aku.edu.tr

ORCID : 0000-0001-7317-195X

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele, Şebinkarahisar (Karahisar-1 Şarki)

Keywords: Turkish Grand National Assembly, National Struggle, Şebinkarahisar (Karahisar-1 Şarki)

Öz: Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi milli mücadeleyi, başarıyla yürüten ve yeni Türk devletini kuran bir meclistir. Bu güzide meclisin üyeleri hakkında yapılacak araştırmalar milli mücadelenin ve bu mücadelenin ruhunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Bu sebeple Şebinkarahisar (Karahisar-1 şarki) mebusu Ali Süruri Bey araştırma konusu olarak seçilmiştir. Ali Süruri Bey Birinci Dönem TBMM'nin en aktif milletvekilleri arasındadır. Buna rağmen hakkında hiçbir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı belirtilen boşluğa bir nebze olsun doldurabilmektir. Çalışmada, öncelikle gizli ve açık zabıt cerideleriyle, TBMM arşivi belgelerinden yararlanılmıştır. İlaveten ilgili diğer bilgi ve belgeler de kullanılmıştır. Ali Süruri Bey 9 Mayıs 1920'de milletvekilliği görevine başlamıştır. Mecliste hukukçu kimliği ile sıklıkla söz almıştır. Usul meseleleri başta olmak üzere çok sayıda konuşma yapmıştır. Son derece titiz bir kişi olduğu için kanunlarda uygun kelimenin kullanılması için çaba sarf etmiştir. O, en çok önerge veren milletvekilleri arasındadır. Oylamalarda çok sayıda çekimser ve ret oyu da kullanmıştır. Aklına ve vicdanına yatmayan hiçbir konuda kabul oyu vermemiştir.

ACTIVITIES OF ALİ SÜRURİ BEY WHO WAS THE DEPUTY OF ŞEBİNKARAHİSAR AT THE FIRST TERM TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Abstract: The First Term Turkish Grand National Assembly is an assembly that carried out the national struggle successfully and established the new Turkish state. The researches that will be conducted on the members of this distinguished assembly will help better understand the national struggle and the spirit of this struggle. For this reason, Ali Süruri Bey who was the deputy of Şebinkarahisar was selected as the research. Ali Süruri Bey was

Geliş Tarihi / Received Date: 03.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.12.2020

one of the most active deputies of the First Term Turkish Grand National Assembly. However, no scientific study has been done about him. The aim of this study has been to fill this gap to some extent. Primarily, open and secret zabıt cerideleri and archive documents of the Turkish Grand National Assembly were benefited in the study. Also, other related data and documents were used. Ali Süruri Bey began working as a deputy on 9 May 1920. He often took the floor with his identity of jurist. He addressed several speeches particularly on general issues. As he was extremely meticulous, he made an effort for using the appropriate word in law. He was one of the deputies who made most motions. He also abstained from a vote and voted for rejection for several times. He never adopted on an issue that he found unreasonable and unconscionable.

Giriş

16 Mart 1920 günü İstanbul İngilizler tarafından işgal edildi. Aynı gün Meclisi Mebusan'ı basarak bazı milletvekillerini tutukladılar. Ertesi gün de milletvekili tutuklama faaliyetleri devam etti. Bu durum meclisin çalışma hürriyetini ortadan kaldırdı. Nihayet Meclisi Mebusan 18 Mart 1920 tarihinde toplantılarına süresiz olarak ara verme kararı aldı.¹ Bu karar Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisini toplama imkânı verdi. Mustafa Kemal 19 Mart tarihinde bir genelge yayınlayarak Ankara'da açılacak meclis için seçimler yapılmasını istedi. Bu meclise her sancaktan 5 mebus gönderilmesini talep etti.

Mustafa Kemal'in ikinci genelgesi ise 21 Nisan tarihlidir. Bu genelgede 23 Nisan 1920 Cuma günü meclisin açılışının yapılacağı duyurulmuştur. Açılış öncesinde Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılınacağı, hatimler indirileceği, hatimin son kısmının namazı takiben tamamlanacağı, ardından sakalı şerif ve sancağı şerif alınarak dualarla meclise gelineceği, binaya girmeden önce kurbanlar kesileceği ve dualar edileceği belirtilmiştir.² Gerçekten de Mustafa

Kemal'in genelgesinde belirttiği gibi 23 Nisan günü dualarla ve kurbanlarla Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Öğleden sonra saat 13.45'de ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Meclisi açış konuşmasını en yaşlı üye olması dolayısıyla reisi sin sıfatıyla Sinop milletvekili Şerif Bey yapmıştır.³

Milli Mücadeleyi başarıyla sürdüren, sonuçlandıran ve yeni Türk devletini kuran Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi son derece çetin ve zor şartlar içerisinde faaliyet göstermiştir. Besim Atalay "Ankara'da Bocaladığımız Günler" adlı makalesinde ilk meclisi şöyle tarif ediyordu:

"Yeryüzünde hiçbir meclis bizim gibi çalışmamıştır. Silahını omzuna vurup cepheye giden, yaralıları tedavi eden, Mehmetçiklere bomba hazırlayan arkadaşlar vardı. Mebuslar son derece basit bir hayat geçirirler, yarı aç, yarı tok geçinirlerdi. Ayrancı'da güç bela bulduğum bir evde otuyordum. Meclise gitmek için bir saatlik yolu çoğu kere yaya yürürdüm. Her gün zaten basit olan bir sofradan doymadan kalkarak."⁴

Bu güzide meclisin üyeleri hakkında yapılacak araştırmalar milli mücadeleyi ve milli mücadele ruhunu daha iyi anlayabilmemize yardımcı olacaktır. Bu mecliste Şebinkarahisar 5 milletvekili ile temsil olunmuştur. Bunlar Ali Süruri, Mehmet Vasfi, Memduh Necdet, Mesut Bey ve Mustafa Sırrı Bey'dir. Karahisar Şarki milletvekillerinin en aktifi Ali Süruri'dir. Bu makalede Ali Süruri'nin hayatı ve Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetleri değerlendirilecektir.

1. Biyografisi

Ali Süruri 1304 (1888)'de Şebinkarahisar'da doğdu.⁵ Kadızade Mustafa Asım Efendi'nin oğludur.⁶ Annesinin adı Emine'dir.⁷ İlk ve Orta öğrenimini Karahisar Şarki Rüştüyesi'nde 1318 (1902) senesinde tamamlamıştır. Kendi ifadesi ile "sınıfın birincisi olarak aliyyüla'la derecede

¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, C.1, 24. İçtima, 18 Mart 1920, s.497.

² Atatürk, 1997: 274-288.

³ TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, C.1, 1. İçtima, 23 Nisan 1920, s.2.

⁴ Atalay, 1962: s.33-34.

⁵ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No: 245.

⁶ Çoker, 1995: 581.

⁷ Cumhuriyet Arşivi 030.10.00.00.74.485.7.1,4.

şahadetname olarak” mezun olmuştur. O, tahsilinin bundan sonraki evrelerinin mektebe gitmeksizin kendisini geliştirmek şeklinde olduğunu belirtmiştir. “*Mektebi Ali mezunu değilim. Tabiri maruf ile alaylıyım*” demiştir. Ali Süruri rüştiyeyi bitirdikten sonra yaklaşık bir yıl kadar Karahisarı Şarki Şeriye Mahkemesi’nde stajyer olarak çalışmıştır. 1903 yılında bu mahkemenin ikinci katıplığına atanmıştır. 1904 yılı sonuna doğru da mahkemenin başkâtipliğine getirilmiştir. Yaklaşık yedi yıl bu görevini sürdürmüştür. 13 Şubat 1911 tarihinde Mesudiye Kazası Kadı Naıplığı görevine atanmıştır. Kadı naıplığının yanı sıra kazada Bidayet Mahkemesi Başkanlığını da yürütmüştür. 1913 yılı Mayıs ayına kadar Mesudiye’de bulunmuştur. Bilahare görevlerinden istifa ederek memleketine dönmüş ve dava vekilliği yapmaya başlamıştır. Dava vekilliği görevini milletvekili seçilene kadar sürdürmüştür.

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerde Karahisarı Şarki’den milletvekili aday olmuştur. En yüksek oyu alarak Karahisarı Şarki milletvekili seçilmiştir.⁸ Milletvekili olarak Ankara’ya geliş tarihi 9 Mayıs 1920’dir. Ali Süruri Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde etkin bir vekillik yürütmüştür. Çok sayıda konuşma yapmış, Şeriye ve Evkaf, Adalet, İrşat, Kanunu Esasi, Memurini Muhakemat encümenlerinde çalışmıştır.⁹ Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi sona erdikten sonra İstanbul-Samsun-Giresun yoluyla Şebinkarahisara gitmiştir. 27 Nisan’da Gülcemal vapuru ile başlayan yolculuğu 4 Mayıs’ta Şebinkarahisar’a ulaşmasıyla sona ermiştir.¹⁰

Birkaç ay memleketinde kalan Ali Süruri, ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimde de aday olmuştur. Bu defa 267 ikinci seçmen oyuyla Karahisarı

Şarki’den milletvekili seçilmeyi başarmıştır.¹¹ 1 Kasım 1924’de Meclis Başkanlık Divanı için yapılan seçimde Başkanvekilliğine getirilmiştir. Meclis onu ertesi yıl bu göreve tekrar seçmiştir. Seçim bölgesinde tatilini geçirdiği sırada trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.¹² O’nun ölümü basına da yansımıştır. 6 Ekim 1926 tarihli Yeşil Giresun gazetesinde Şebinkarahisar milletvekili Ali Süruri Bey’in trafik kazasında hayatını kaybettiği duyurulmuştur.¹³

Belgelerden anlaşıldığına göre kaza 30 Eylül tarihinde Alucra kazasından Şebinkarahisar’a otomobil yolculuğu sırasında gerçekleşmiştir. Vilayet merkezine 3 saat mesafede dolambaçlı bir yerde otomobil yoldan çıkmış ve kayalıktan düşerek parçalanmıştır. Otomobilin içinde bulunan Ali Süruri Bey, Amcaoğlusı, İlköğretim Müfettişi, Alucra Mal Müdürünün 12 yaşındaki oğlu ve şoför vefat etmiştir.¹⁴

Vefatını takiben Karahisarı Şarki milletvekili İsmail Bey ve arkadaşları ailesine ve çocuklarına vatan hizmeti tertibinden maaş bağlanması hususunda Meclis Genel kuruluna bir kanun teklifi vermişlerdir. 22 Şubat 1927 tarihli kanun teklifine göre hanımına 20, çocuklarına 15’er lira maaş ödenmesi istenmiştir. Bu maaşı hanımı ölünceye kadar, erkek çocukları eğitim öğretim faaliyetleri süresince, kız çocuğu ise evlenene kadar alacaktır.¹⁵ Söz konusu kanun teklifi 26 Şubat 1927 tarihinde meclis genel kurulunda görüşülmüş olup Layiha Encümeni’ne havale edilmiştir.¹⁶ Meclis Başkanlığı teklif metnini 27 Şubat tarihinde Başbakanlığa sevk etmiştir.¹⁷ Başbakanlık da gereğinin yapılması için 7 Mart 1927 tarihinde Maliye Bakanlığına yazmıştır.¹⁸

2. Milletvekili Seçilmesi

Ali Süruri Bey Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Karahisarı

⁸ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No: 245.

⁹ Çoker, 1995: 581.

¹⁰ Tönük, 2013:74-75.

¹¹ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No: 245.

¹² Çoker, 1995: 581.

¹³ Yeşil Giresun, 6 Teşrinievvel / 7 Ekim 1926, No: 27:1.

¹⁴ Cumhuriyet Arşivi 030.10.00.00.74.485.7.1,2.

¹⁵ Cumhuriyet Arşivi, 030.10.00.3-15-14-4.

¹⁶ ZC, 2. Devre, 38. İçtima, 26 Şubat 1927, s.115-116.

¹⁷ Cumhuriyet Arşivi, 030.10.00.3-15-14-2

¹⁸ Cumhuriyet Arşivi, 030.10.00.3-15-14.1

Şarki livasından aday olmuştur. Mazbatasından anlaşıldığına göre livada seçim sonucunda en yüksek oyu o almıştır. 147 ikinci seçmen oyu ile Karahisarı Şarki milletvekili seçilmiştir.¹⁹ Milletvekili seçildiğini gösterir mazbatası 29 Mart 1336/1920 tarihlidir. Mazbataları Tetkik Encümeni bu mazbatayı incelediğinde bazı sıkıntılar görmüştür. Zira mazbatada Ankara'da toplanacak olan Fevkalade Yetkiyi Haiz Meclis'in padişahın daveti ile toplanan bir meclis olmadığı vurgulanmıştır. Bu sebeple milletvekillerinin Meclisi Mebusan'ın mebusları yetkisine sahip olamayacakları açıklaması yer almıştır. Seçilen milletvekillerinin padişaha sadık kalmak kaydıyla ancak devlet ve millet menfaatine olan müzakerelere katılabilecekleri hususunda şerh konulmuştur.

Mazbataları Tetkik Encümeni'ni bu mazbata üzerindeki incelemelerini 9 Mayıs 1920 tarihinde tamamlayarak Meclis genel kuruluna sunmuştur. Encümen mazbatasında Karahisarı Şarki livası kazalardan gelen evraklarda hiçbir kayıt ve şart mevcut olmadığı halde mutasarrıfın kendi başına mazbataları şartlı hale getirdiği belirtilmiştir. Mutasarrıfın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşkili amacını yanlış yorumladığı görüşüne yer verilmiştir. Bu livada seçimlerin usul ve talimatlara uygun gerçekleştirildiği hatırlatılarak mazbatanın şartsız kabulü önerilmiştir. Bilahare 11 Mayıs 1920 günü meclis genel kurulu Ali Süruri Bey'in mazbatasını "*bilakaydüşart*" ibaresi ile birlikte onaylamıştır.²⁰

Ali Süruri mazbatasının onaylanmasının ardından 10 Temmuz 1920 tarihinde milletvekili yemini etmiştir. Yemin metni şu şekildedir: "*Makamı hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklalinden başka bir gaye takib etmeyeceğime valahi.*"²¹

Ali Süruri Bey milletvekilliği süresince ihtiyaca binaen çeşitli tarihlerde izin de kullanmıştır. 17 Eylül 1920 günü seçim bölgesine gitmek üzere 4 ay izin almıştır. 19 Ekim 1920 tarihinde ise izini bir ay daha uzatılarak 5 aya çıkarılmıştır.²² Ancak O'nun meclise geri dönüşü 21 Nisan 1921 tarihinde mümkün olabilmiştir. İzinsiz olarak 52 gün memleketinde kalmıştır. Karahisarı Şarki Sıhhiye Müdürü'nden aldığı rapordan anlaşıldığına göre hastalığı nedeni ile memleketinde bulunması gerekmiştir. Meclis genel kurulu onun 52 günlük izin tecavüzünü 1921 yılının 3 aylık izninden kesilmesine karar vermiştir.²³ Süruri Bey 18 Ekim 1921 tarihinde de Şebinkarahisar'da yaşayan ailesini Ankara'ya getirmek üzere 40 gün izin almıştır.²⁴

Ali Süruri Bey'in meclisteki hangi grupta yer aldığı hususunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Tarık Zafer Tunaya'ya göre o hiçbir gruba bağlı değildir.²⁵ Ahmet Demirel ise Süruri Bey'i Birinci Grup'ta göstermiştir. Ancak, Birinci Gruba başlangıçta değil sonradan girenlerden olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Buna rağmen O, Birinci Grup'un etkili elemanlarından. 10 Mayıs 1922 tarihli Birinci Grup toplantısında İkinci Reis Vekilliği için ona da oy verilmiştir. Birinci oylamada 26, ikinci oylamada 33 oy almıştır. 18 Temmuz 1922 tarihli grup toplantısında da kendisine reis vekilliği için 10, idare heyeti üyeliği için 48 oy verilmiştir. 13 Ağustos 1922 tarihinde grup toplantısında 40 oy ile başkanlığa seçilmiştir. O, 2. grubun Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi nedeni ile siyasi kazanç peşinde koştuklarını belirterek "*Zavallular hamiyeti kimseye vermemek, fakat, Ali Şükrü'nün faciayı hayatını kendi emellerine hadim bir sebep yerine koymak ve hayalat ile uğraşmakla fena bir mevkie düşüyorlar*" demiştir.²⁷

¹⁹ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No: 245.

²⁰ ZC, 1. Dönem, C. 1, 14. İçtima, 11 Mayıs 1920, 255.

²¹ ZC, 1. Devre, C. 2, 31. İçtima, 10 Temmuz 1920, 233, 235.

²² ZC, 1. Devre, C. 5, 86. İçtima, 19 Ekim 1920, s. 92.

²³ ZC, 1. Devre, C. 10, 37. İçtima, 28 Mayıs 1921, 336.

²⁴ ZC, 1. Devre, C. 13, 96. İçtima, 18 Ekim 1921, 185.

²⁵ Tunaya, 1952: 533-539.

²⁶ Demirel, 1995: 123,125.

²⁷ Tönük, 2013: 24,25, 29, 36,72.

3. Adliye Vekilliği ve İstiklal Mahkemesi Adaylıkları

Ali Süruri Bey'in adı Adliye Vekili adayları arasında geçmiştir. Süruri Bey anılarında Kütahya Mebusu Ragıp Bey'i kaynak göstererek Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini takdir ettiğini, fakat Avrupa ile barış ihtimali olmasından ve adli kapitülasyonların kaldırılması hedeflendiğinden dolayı aleyhte propaganda malzemesi yapılacağı endişesi ile adliyenin başında bir sarıklı istemediğini yazmıştır. O, adliyeden yetişmemiş olması nedeni ile ıslahat yapılırken şeri esaslardan ayrılamayacağı ihtimalinin de bakan yapılmasını engellediğini belirtmiştir.²⁸

Buna rağmen 15 Ağustos 1922 tarihli grup toplantısında Süruri Bey en çok oyu alarak Adliye Vekili adayı yapılmıştır. İkinci ve üçüncü sırada oy alanlar Abdülkadir Kemali ve Zekai Bey olmuştur.²⁹ Ertesi gün grup kararına rağmen Abdülkadir Kemali Bey de aday olmuştur. Meclis genel kurulunda yapılan ilk seçimde 162 milletvekili seçime iştirak etmiştir. Kayseri milletvekili Rıfat Bey 66, Ali Süruri 58, Abdülkadir Kemali Bey 17, Behçet Bey 10, Refik Şevket Bey 1, Osman Nuri Bey 1, Vehbi Bey 1 rey almışlardır.³⁰ Hiç bir aday salt çoğunluğu sağlayamayınca seçim tekrar edilmiştir. Bu defa seçime 165 milletvekili iştirak etmiştir. Bu seçimde 83 oy alan Rıfat Bey Adliye Vekili seçilmiştir. Ali Süruri 59, Abdülkadir Kemali Bey 11, Osman Nuri Bey, 2, Veli Bey 1 rey almışlardır.³¹

18 Ağustos tarihli grup toplantısında Abdülkadir Kemali Bey'in grup kararına muhalefetten dolayı ihracı gündeme gelmiştir. Ancak gruptan ihraç kararı çıkmamıştır. Ali Süruri'ye göre bu karar doğru değildir. Nizamname açık olmasına rağmen ihracına karar verilmemiştir. O, Abdülkadir

Kemali Bey'in seçimi tatil ettirerek büyük bir kötülük yaptığını da iddia etmiştir.³² Ali Süruri Bey'in adı İstiklal Mahkemesi seçimlerinde de gündeme gelmiştir. Kastamonu, Konya ve Samsun istiklâl mahkemeleri için yapılan seçimde 35 oy almış, mahkeme üyeliğine seçilememiştir.³³ Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığı için 12 Ağustos 1922 tarihli grup toplantısında ise Ali Süruri, Müfid Efendi ve İhsan Bey'in aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Ali Süruri Bey 15 Ağustos tarihli grup toplantısında söz alarak İstiklal Mahkemesi Başkanlığına aday gösterilmemesini rica etmiştir. O istemeyince adaylığı söz konusu olmamıştır.³⁴

4. Şubeler ve Encümenlerdeki Faaliyetleri

Ali Süruri Bey'in 1. ve 2. yıl mecliste hangi şubeye ayrıldığı hakkında bilgi yoktur. Ancak 3. yıl için 3. şubeye ayrılmıştır.³⁵ 29 Nisan 1922 tarihinde bu şubenin başkanlığına seçilmiştir.³⁶ Şube reisi sıfatıyla şube adına pek çok işlem yapmıştır.³⁷ Aynı zamanda bu şubenin katiplik görevini de yürütmüştür.³⁸ Süruri Bey 4. yıl için de 3. şubeye seçilmiş, bu şubede çalışmıştır.³⁹

Bunun yanında O, milletvekili süresince çok sayıda encümende görev almıştır. Birinci yıl Şeriye ve Evkaf Encümeni ile İrşat Encümeni'ne seçilmiştir.⁴⁰ İlaveten İrşat Encümeni'nin mazbata muharrirliğini yapmıştır.⁴¹ Aynı şekilde Şeriye ve Evkaf Encümeni'nin de mazbata muharrirliği görevini de yürütmüştür.⁴² Örneğin Antep mebusu Abdurrahman Lâmi Efendi'nin milletvekillerinden bir şûrayı evkaf teşkiline

²⁸ Tönük, 2013: 29.

²⁹ Tönük, 2013: 37.

³⁰ ZC, 1. Devre, C. 22, 85. İctima, 16 Ağustos 1922, 181.

³¹ ZC, 1. Devre, C. 22, 85. İctima, 16 Ağustos 1922, 196.

³² Tönük, 2013: 37.

³³ ZC, 1. Devre, C. 11, 56. İctima, 28 Temmuz 1921, 363.

³⁴ Tönük, 2013: 36,37.

³⁵ ZC, 1. Devre, C. 18, 1. İctima, 1 Mart 1922, 21.

³⁶ ZC, 1. Devre, C. 19, 36. İctima, 29 Nisan 1922, 441.

³⁷ ZC, 1. Devre, C. 20, 52. İctima, 11 Haziran 1922, 340; ZC, 1. Devre, C. 22, 94. İctima, 31 Ağustos 1922, 445.

³⁸ ZC, 1. Devre, C. 22, 83. İctima, 31 Temmuz 1922, 71-72.

³⁹ ZC, 1. Devre, C. 28, 1. İctima, 1 Mart 1923, 21.

⁴⁰ Çoker, 1995: 581.

⁴¹ ZC, 1. Devre, C. 3, 48. İctima, 14 Ağustos 1920, 203.

⁴² ZC, 1. Devre, C. 4, 73. İctima, 26 Eylül 1920, 358-359.

dair teklifi için hazırlanan Şeriye Encümeni mazbatasının muharrirliğini yapmıştır.⁴³

En çok görev yaptığı encümen ise Adliye Encümeni'dir. Bu encümende dört yıl boyunca çalışmıştır. Birinci yıldaki seçimi hakkında bilgi yoktur. İkinci yılda 2 Ocak 1922 tarihinde boş olan üyelik için yapılan seçimle encümene dahil olmuştur.⁴⁴ Üçüncü yıldaki seçimi hakkında da bilgi yoktur. Dördüncü yıl 8 Mart 1923 tarihinde yapılan seçimle encümene katılmıştır.⁴⁵ Encümen kâtibi Tahir Efendi'nin izin alarak Isparta'ya gitmesi üzerine Adliye Encümeni katipliği görevini de yürütmüştür.⁴⁶

Adliye Encümeni adına çok sayıda kanun teklifi için mazbata hazırlanmasına katkı sağlamıştır. O'nun da imzasının yer aldığı bazı encümen mazbataları şunlardır; Adana'nın işgal devrine dair davalar hakkında kanun layihası⁴⁷, İstiklal mahkemeleri heyetlerinin vazifelerinin hangi tarihten muteber olacağını tefsiren halledilmesine dair Elcezire İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisinin tezkeresi.⁴⁸ İydiadha şerefine hiyaneti vataniye ve fiili şeni mahkumları müstesna olmak üzere sülüsani müddeti cezaiyelerini ikmal etmiş olanların affına dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi. Encümen bu affı uygun görmezden kanun teklifinin reddine oy çokluğuyla karar vermiştir. Ali Süruri Bey bu mazbatada çekimsiz kalmıştır.⁴⁹

Ali Süruri bazı encümen kararlarına da muhalefet şerhi düşmüştür. Bu mazbatalar

sırasıyla şunlardır; Vatanın müdafaa ve istihlası gayesiyle ika edilen cemim erbabının affına dair kanun layihası. Ali Süruri Bey mazbataya koyduğu şerhte Büyük Millet Meclisine isyan edenlerin bu af kanundan istifade edememeleri gerektiğini yazmıştır.⁵⁰ Divanı Harbce idama mahkûm Zabıtevekili Mehmed Ali Efendi hakkında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi. Adliye Encümeninde mazbatada kişi ele geçtiği takdirde mahkeme edilmesi hüküm evrakının hükümete iadesi oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Ali Süruri mazbatanın eskiden meclis tarafından onaylanması nedeni ile karara muhalefet şerhi düşmüştür.⁵¹ Mahkemei Temyizce tasdik edilmiş olan Küre'nin Deresöğüt (Söğüt) köyünden Demirci Osmanoğlu Mehmed Ali hakkındaki idam hükmünün tasdikine dair Adliye Vekâleti tezkeresi. Adliye Encümeni mazbatasında Ceza Kanununun 47. maddesine atfen idam cezasının müebbet küreğe çevrilmesi önerilmiştir. Ali Süruri ise hükmün tadilini doğru bulmamış, idamın infazı yönünde muhalefet şerhi düşmüştür.⁵²

Ali Süruri Bey'in görev yaptığı bir diğer encümen Memurini Muhakemat Encümeni'dir. O, 20 Ekim 1921 tarihinde Memurini Muhakemat Encümenine 6 üye için yapılan seçimde 6. sırada seçilmeyi başarmıştır.⁵³ 1922 Ocak ayında yapılan seçimlerde ise sırasıyla 50, 42 ve 98 oy almıştır.⁵⁴ Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey istifa edince 7 Şubat 1922'de onun yerine encümen üyeliğine getirilmiştir. O'nun encümene üye yapılması asillerden sonra sıralamada en çok oy alan kişi olmasından

⁴³ ZC, 1. Devre, C. 4, 73. İçtima, 26 Eylül 1920, 358-359.

⁴⁴ ZC, 1. Devre, C. 15, 138. İçtima, 2 Ocak 1922, 295.

⁴⁵ ZC, 1. Devre, C. 28, 7. İçtima, 8 Mart 1923, 42.

⁴⁶ ZC, 1. Devre, C. 20, 46. İçtima, 3 Haziran 1922, 126.

⁴⁷ ZC, 1. Devre, C. 28, 11. İçtima, 26 Mart 1923, 177. Bu mazbatada işgal bölgesinde 30 Ekim 1918'den sonra kurulan divanı harpler tarafından mütarekeden öncesinde işlenmiş olan siyasi suçlardan ve mütarekeden sonra Büyük Millet Meclisi Hükümetine her ne suretle olursa olsun yardım etmekten dolayı verilen hükümlerle Büyük Millet Meclisi Hükümetince yürürlükte olan kanunlara muhalif olarak teşekkül eden mahkemelerden ve işgal mahkemelerinden verilen bütün hükümler yok hükmündedir (ZC, 1. Devre, C. 28, 11. İçtima, 26 Mart 1923, 177). İstanbul ve civarındaki

mahkemelerde ve adliye ve şeriye mahkemelerinde hükümler ve kararlar ise geçerlidir. ZC, 1. Devre, C. 28, 12. İçtima, 28 Mart 1923, 212.

⁴⁸ ZC, 1. Devre, C. 29, 25. İçtima, 15 Nisan 1923, 154.

⁴⁹ ZC, 1. Devre, C. 29, 22. İçtima, 11 Nisan 1923, 45.

⁵⁰ ZC, 1. Devre, C. 29, 26. İçtima, 16 Nisan 1923, 230-231.

⁵¹ ZC, 1. Devre, C. 20, 43. İçtima, 15 Mayıs 1922, 48.

⁵² ZC, 1. Devre, C. 20, 45. İçtima, 20 Mayıs 1922, 86-87.

⁵³ ZC, 1. Devre, C. 13, 97. İçtima, 20 Ekim 1921, 199-200.

⁵⁴ ZC, 1. Devre, C. 16, 149. İçtima, 23 Ocak 1922, 132; ZC, 1. Devre, C. 16, 151. İçtima, 28 Ocak 1922, s.163; ZC, 1. Devre, C. 16, 152. İçtima, 30 Ocak 1922, s.173.

kaynaklanmıştır. Ali Süruri Bey “diğer encümenlerde bulunuyorum, vazifem çoktur” demesine rağmen görev kendisine tevdi edilmiştir.⁵⁵

Süruri Bey 15 Mart 1922 tarihinden itibaren bu encümenin başkanlığını da yapmıştır. Encümen başkanı sıfatı ile yapılan çalışmalarını savunmuş, takriben 700 civarında işlemi sonuçlandığını, elde o kadar daha evrakın bulunduğu bilgisini vermiştir. “İş çıkmıyor, Şûrayı Devlet teşkil edilsin sözü doğru değildir” demiştir.⁵⁶ Bu arada O, encümenin çalışmalarının aksaması için eksik üyeliklerin tamamlanması hususunda da çaba göstermiştir. Boş olan iki üyelikle birlikte izine ayrılan Süleyman Sırrı Bey’in yerine dahi seçim yapılmasını önererek “Memurin Muhakemat Encümeninin cidden çok olan işlerinin tevhüre uğramaması ve temini intizam ve devam için heyeti celilenizden rica ediyorum” demiştir. Önerisi meclis genel kurulunda ittifakla kabul edilmiştir.⁵⁷

Ali Süruri 24 Temmuz 1922 tarihinde 128 oy alarak bu encüme yeniden seçilmiştir.⁵⁸ Ancak O, Memurin-i Muhakemat Encümeni’nden 14 Ağustos 1922 tarihli dilekçe ile “hasbelmazeri” ibaresi ile istifa etmiştir. Nezdinde bulunan başkanlık mührünü kime teslim edeceği hususunda meclis başkanlığının iradesini istemiştir.⁵⁹

Ali Süruri Kanuni Esasi Encümeni’nde de görev yapmıştır. İkinci Toplantı yılında bu encümenin sözcülüğünü yapmıştır.⁶⁰ 3. Yılda da aynı encüme seçilmiştir. İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun layihası için hazırlanan encümen mazbatasına o da katkı sağlamıştır.⁶¹ 4. yıl için de Kanunu Esasi encümenine seçilmiştir.⁶² Nisabı Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin değiştirilmesine dair teklifin mazbatanın hazırlanması sırasında

encümenin muharrirliğini yapmıştır.⁶³ Bu görevlerine ilaveten 4. toplantı yılında encümenin başkanlığını da yapmıştır.⁶⁴

Ali Süruri bu encümenlerin dışında ihtiyaca binaen meclis başkanlığı tarafından oluşturulan encümeni mahsuslarda da görev yapmıştır. Örneğin İstiklal Mahkemelerinin görevlerine ait inceleme ve önerilerde bulunmak üzere teşekkül edilen encümeni mahsusa 27 Temmuz 1922 tarihinde Adliye Encümeni adına seçilenler arasında o da vardır.⁶⁵ İcra Vekillerinin Vazife ve Mesuliyeti Hakkında Kanun hazırlanırken oluşturulan encümeni mahsusda da görev yapmıştır.⁶⁶ Yine Isparta Mebusu Nadir Bey hakkında yapılan suçlamayı meclis adına mahallinde incelemek üzere 18 Ağustos 1920 tarihinde oluşturulan üç kişilik heyet içerisinde Ali Süruri de yer almıştır.⁶⁷

5. Kanun Teklifleri

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi

Kanun teklifine Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya ve 62 arkadaşı ile birlikte Ali Süruri de imza vermiştir. 19 Eylül 1921 tarihli teklifte Mustafa Kemal Paşa için “Mücahede-i hudapesendanesiyle vatanın halaskarı ve zaferi ahirin âmili” ifadesi kullanılmıştır. O’na milletin teşekkürü mahiyetinde gazilik unvanının ve müşirlik rütbesinin verilmesi istenilmiştir. Kanun teklifi aynı gün meclis genel kurulunda kanunlaşmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa “Bugün uhde-i âcizaneme tevcih buyurdu-

⁵⁵ ZC, 1. Devre, C. 16, 156. İctima, 7 Şubat 1922, s.255.

⁵⁶ ZC, 1. Devre, C. 21, 76. İctima, 19 Temmuz 1922, s. 423-424.

⁵⁷ ZC, 1. Devre, C. 21, 61. İctima, 24 Haziran 1922, s. 34.

⁵⁸ ZC, 1. Devre, C. 21, 79. İctima, 24 Temmuz 1922, s. 488.

⁵⁹ ZC, 1. Devre, C. 22, 85. İctima, 16 Ağustos 1922, 169.

⁶⁰ Çoker,1995: 581.

⁶¹ ZC, 1. Devre, C. 21, 69. İctima, 6 Temmuz 1922, 278-281.

⁶² ZC, 1. Devre, C. 28, 7. İctima, 8 Mart 1923, 43.

⁶³ ZC, 1. Devre, C. 28, 7. İctima, 8 Mart 1923, 62-63.

⁶⁴ Çoker,1995:581.

⁶⁵ ZC, 1. Devre, C. 22, 80. İctima, 27 Temmuz 1922, 9.

⁶⁶ ZC, 1. Devre, C. 21, 74. İctima, 15 Temmuz 1922, 387-391.

⁶⁷ ZC, 1. Devre, C. 3, 56. İctima, 23 Ağustos 1920, 444.

ğunuz unvan ve rütbeden dolayı sureti mahsusada minnet ve şükranımı arz ederim” şeklinde bir konuşma yapmıştır.⁶⁸

20 Ocak 1921 tarihli madde-i münferidenin⁶⁹ ilgasına dair kanun teklifi

Ali Süruri Bey, Aydın mebusu Esad Bey ve 113 arkadaşı ile birlikte madde-i münferidenin ilgasına dair kanun teklifi sunmuşlardır. Kanun teklifi şöyledir:

Madde 1. 20 Kânunusani 1337 tarihli madde-i münferide mülğadır.

Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden mu-teberdir.

Madde 3. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Kanun teklifinin gerekçesinde memleketin müdafaası amacıyla toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu görevini yerine getirdiği, şimdi ise barış anlamasının ve iktisadi gelişmenin sağlanması gibi iki önemli görevinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu yüzden seçimlerin yenilenmesi gerektiği belirtilmiştir. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndaki bu madde kaldırılmadığı takdirde seçimlerin yenilenemeyeceği, işgalden kurtarılan bölgeler halkının seçimlere katılmasının mümkün olamayacağı, azami bir iki ay içinde yeni seçimlerin yapılmasının zaruri olduğu belirtilmiştir.

Aynı gün söz konusu teklif kanunlaşmıştır.⁷⁰ O, anlarında madde-i münferide hakkında kanun teklifi verdikleri halde 1 Nisan 1923 tarihinde meclis kararı şeklinde kabul edildiğini belirtmiştir.⁷¹ Bu kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yapılması ve meclisin yenilenmesi imkânı ortaya çıkmıştır. Bundan sonra seçimler ya-

pılmış ve İkinci Dönem TBMM oluşturulmuştur. Bu dönem ikinci grubun tasfiye edildiği dönem olmuştur.

6. Sual Takrirleri

Ali Süruri Bey hükümet icraatlarını denetim amacıyla meclis başkanlığına sual takriri veren milletvekilleri arasındadır. İlk sual takriri 29 Temmuz 1920 tarihli olup Maliye Vekili Ferit Bey'e yöneltilmiştir. Meclis açıldıktan itibaren yapılan harcamaların ne gibi usul ve kanuna dayandırıldığı, bakanlıktan ve vilayetlerden ne tür harcamaların yapıldığı sorulmuştur. Şimdiye kadar maliye harcamalarının hangi usul ve kanunlara dayandırıldığı, Hakkı Behiç Beyin döneminde bakanlık ve vilayetlerde ne kadar sarfiyatta bulunduğu, devlet gelirlerini harcamaları karşılayacak hale getirici ne gibi tedbirler alındığı ve alınmakta olduğu sorulmuştur.⁷²

Takirde meclis açıldığından beri bakanlığın kanunsuz harcamalar yaptığı “*varidatı devleti keyfemayeşa kabz ve sarfetmekte*” olduğu iddia edilmiştir. Kanunu Esasinin 99 ve 100. maddelerinin muvazene kanunu dışında devlet kurumlarında sarfiyat yapılamayacağını emrettiği hatırlatılmıştır. 1920 itibarıyla yıl ortasına gelindiği halde muvazene kanunu yapılmadığı, geçici bütçe oluşturulmadığı bildirilmiştir.

Takirde maliye işlerini dilediği gibi yönettiği iddia edilen eski Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey hakkında Kanunu Esasinin 31. maddesi gereğince işlem yapılması da istenilmiştir.⁷³ Maliye Vekili Ferit Bey sual takririni meclise gelerek şifahi olarak uzun uzadıya cevaplandırmıştır.⁷⁴ Ali Süruri Bey'in ikinci takriri Karahisarı Şarki Mu-

⁶⁸ ZC, 1. Devre, C. 12, 79. İçtima, 19 Eylül 1921, 263, 264.

⁶⁹ İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'i olur. Ancak elyevm münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli Nisabı Müzakere Kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki; 4 üncü, 5 inci, 6 ncı maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut Büyük Millet Meclisi adedi mürettebinin sülusanı ekseriyetle karar verildiği takdirde ancak yeni intihaptan itibaren

mer'iyülicra olacaktır. <https://www.ana-yasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-ana-yasasi/> (E.T. 28 Eylül 1920).

⁷⁰ ZC, 1. Devre, C. 28, 15. İçtima, 1 Nisan 1923, 283.

⁷¹ Tönük, 2013: 70.

⁷² ZC, 1. Devre, C. 3, 43. İçtima, 3 Ağustos1920, s. 75-76.

⁷³ ZC, 1. Devre, C. 3, 43. İçtima, 3 Ağustos1920, s. 75-76.

⁷⁴ ZC, 1. Devre, C. 3, 43. İçtima, 3 Ağustos 1920, s. 76-77.

hasebecisi Sadık Efendi hakkındadır. O, Sadık Efendi'yi şahsen tanımadığını ve görmediğini özellikle belirterek meselenin şahsi olmadığını vurgulamaya çalışmıştır. O'nun tavrında dile getirilen hususlar şunlardır:

1. Sadık Efendi Siirt muhasebeciliği görevini yürütürken azlolanması üzerine Siirt'ten Ankara'ya kadar kendisi ve ailesi harcırah aldığı halde ailesini Ankara'ya getirmeyip Sivas'ta bırakmıştır. Dolayısıyla haksız yere fazladan harcırah almıştır. Azil sebebinin cezaen mi, yoksa idareten mi olduğunun açıklanması.

2. Sadık Efendi Ankara'da teftiş heyeti mümevizliğinde birkaç ay bulduktan sonra Karahisarı Şarki Muhasebeciliğine tayin edilmiş olup yeniden harcırah almıştır. Ankara'dan Karahisarı Şarki'ye giderken aile harcırahı almış mıdır? Aldı ise ailesi Sivas'ta olduğuna göre aile harcırahı Sivas-Karahisarı Şarki olarak mı hesaplanmıştır.

3. Erzak müteahhitleri Giresun Taburu için verdikleri erzak bedelini talep ettiklerinde, ödeme yapmayacağını, Ankara'nın emrini tanımayacağını makamında bağırarak dile getirmiştir. Derhal kendisine işten el çekirilerek hakkında tahkikat icrası gerekir.

4. Karahisar-ı Şarki muinsiz asker aileleri imzasıyla halktan şikayet alınmıştır. Şikayet belgesinde belirtildiğine göre muinsiz asker aileleri 1920 yılı Ağustos'undan beri maaş alamamışlardır. Ramazan ayı hürmetine muhasebeciden birer maaş istediklerinde azarlanmışlar ve hakarete maruz kalmışlardır. Sadık Efendi makam kapısına astırdığı bir ilan ile de muinsiz ailesi maaşlarının ikinci bir duyuruya kadar kesildiğini, bu sebeple müracaat edilmemesini istemiştir. Böylece Maliye Bakanlığı'nın 1920 yılı maaşlarının ödenmesi, 1921 yılı başından itibaren ise yeni tebliğat beklenmesi emrini ihlal etmiştir.

Ali Süruri Efendi tavrına şikâyet belgesini ve ilânnameyi de eklemiş "*Fedakâr asker kardeşlerimizin evlât ve iyalları, nasıl olur da hükümet dairesinden hakaretle kovulur?.. "milletin mümessili hakikisi Meclisi Âliyi ve onun Heyetti Muhteremei icraiyesini (tanınam) diyecek kadar küstahlık gösteren bir memurun devamı tahakküm ve cebrini çekemez...Benim vazifem vâridolan muhik şikâyeti kalbim ve kalemim sızlıyarak Meclisi Âliye arz ve- iblâğa vasat etmektir"* demiştir.

Bu sual tavrına Maliye Bakanı Hasan Bey şifahi cevap vermiştir. Ali Süruri Bey, Maliye Bakanı'nın verdiği cevapları yeterli bulmuştur.⁷⁵

Onun sual tavrından birisi de Çorum İdadi Müdürünün yolsuz tayin edildiğine dairdir. Maarif Vekili Rıza Nur Bey'in verdiği cevap Süruri Bey'i rahatsız etmiştir. Bu sebeple Rıza Nur'u meclis başkanlığına şikâyet etmiştir. Şikâyet yazısında "*Vekâleti müşarileyhayı temsil eden Rıza Nur Bey bu suale mantıkî ve bir cevap vereceği, fikri azicanemi tenvir edeceği yerde bir takım münasebetsiz tevillerle sadet haricinde «maiyyetinde memur olduğumu, hakında nasıl sual irat edebileceğimi» âdetâ hakkı murakabe ve teşriimi inkâr ve istiğrap edercesine namüinasip takavvülât ile şahsıma, dolayısıyla Meclisi Ali-i milliye tecavüzatta bulunmuştur"* ifadelerini kullanmıştır.⁷⁶

7. Meclis İçtüzüğü ve Usul Hakkındaki Konuşmaları

Ali Süruri Bey'in meclis iç tüzüğü ve usul ile ilgili çok sayıda konuşması vardır. Bazı konuşmaları da müzakerenin kifayetine dairdir.⁷⁷ Hukukçu olması nedeni ile bu konularda hassasiyet göstermiştir.

O'na göre kanun tekliflerinin görüşülmesine başlanmadan evvel teklif metinlerinin basılarak milletvekillerine dağıtılması gerekir.⁷⁸ O, müzakerelerden evvel değişiklik

⁷⁵ ZC, 1. Devre, C. 11, 45. İçtima, 2 Temmuz 1921, 96-100.

⁷⁶ ZC, 1. Devre, C. 4, 63. İçtima, 11 Eylül 1920, 80.

⁷⁷ ZC, 1. Devre, C. 18, 3. İçtima, 6 Mart 1922, 57.

⁷⁸ ZC, 1. Devre, C. 19, 27. İçtima, 15 Nisan 1922, 150.

önerilerinin yanı sıra kanunların eski hallerinin de matbu olarak milletvekillerine verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Böylece milletvekillerinin maddelerin önceki ve sonraki hallerini net bir şekilde mukayese etme imkanına sahip olacaklarını belirtmiştir.⁷⁹

Ali Süruri asıl konu ile doğrudan ilgili olmayan tekliflerin ise ayrı bir öneri olarak görüşülmesi gerektiği düşüncesindedir. Nitekim bütçe müzakereleri sırasında gelen bir teklifin “*mevadd-ı müteferrikadan*” olduğu gerekçesiyle cumartesi günü müzakere edilmesi lazım geldiğini söylemiştir. Meclis genel kurulu onun bu görüşünü kabul ederek uygulamaya koymuştur.⁸⁰

Ali Süruri, meclisten kararname çıkarılmasını doğru bulmamıştır. Meclisin onayladıklarına kanun denilmesi lazım geldiğini belirtmiştir. Meclis genel kuruluna bu önerisini kabul ettirmiştir. Bu sayede kararname adıyla çıkacak olan bir teklifin adı kanuna dönüştürülmüştür.⁸¹ Yine O, bir vesile ile kanunların maddelerine geçilmeden evvel geneli hakkında konuşmak isteyen milletvekillerine konuşma hakkı verilmesi gerektiğini, bilahare genel kurul kararı ile maddelerin müzakeresine başlanabileceğini ifade etmiştir.⁸² Ona göre kanun teklifini geri almak için meclis genel kurulunda oylama yapmaya gerek yoktur. İsteyen bir dilekçe ile teklifini çekebilir. Bu görüşünü mehakimi adliye teşkilâtı hakkındaki kanun lâyihasının iadesine dair İcra Vekilleri Riyaseti tezkeresi dolayısıyla dile getirmiştir.⁸³

Ankara Mebusu Mustafa Efendi'nin, mükellefiyeti ziraiye hakkında tavrı ve İktisat Encümeni mazbatasını görüşülürken mükellefiyetin nizamname gereği olduğu görüşünü savunmuştur. Meclisin nizamnamenin lağvına karar veremeyeceğini iddia etmiştir. Yükümlülüğün uygulanmamasını

içeren encümen mazbatasının bakanlar kuruluna havale edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu görüşü meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.⁸⁴

Ali Süruri İstiklal Mahkemeleri için mecliste yapılacak talimatnamenin kanunun üstünde olamayacağı, bu sebeple talimatname değil kanun çıkarılması gerektiği görüşünü savunmuştur.⁸⁵ Ona göre Meclis Başkanının ruznameyi encümen ve şube başkanlarıyla ittifak halinde oluşturmaları gerekir.⁸⁶ Süruri Bey, “*müstaceliyet*” ibaresi ile meclis genel kurulunda acele görüşülmesi istenilen hususların içtüzük gereğince ancak bir sonraki günün ruznamesine dahil edilebileceği görüşündedir. Aynı gün görüşülmesinin mümkün olamayacağını belirterek “*Nizamname-i Dahiliye sarahaten muhalif olarak bugün Meclisi Âliye haber vermek ve bugün de müzakeresine başlamak doğru değildir, Nizamname-i Dahiliye çiğnemek demektir*” demiştir.⁸⁷

O ayrıca iç tüzük gereğince müstaceliyet tekliflerinin kanunun kabulünden evvel verilmesi gerektiğini, sonrasında görüşülemeyeceğini dile getirmiştir.⁸⁸ Ona göre ruznameler bir gün evvel tespit edilmektedir. Ruznameye görüşmelerin yapıldığı sırada yeni ilavelerde bulunulamaz. Eğer çok önemli meseleler varsa bir sonraki ruznameye alınması mümkün olabilir.⁸⁹ Bu görüşü meclis genel kurulunda da kabul görmüştür.⁹⁰

Sivas Mebusu Vasıf Bey ile arkadaşlarının bahriye dairesinin müdüriyeti umumiyeye dönüştürülmesi hususundaki kanun teklifinin müstaceliyetle müzakere edilmesine dair tavrı için de aynı görüşleri savunmuştur. Milletvekillerinin ruznamedeki konular için hazırlık yapmalarına zaman tanınması lazım geldiğini hatırlatarak “*Bugün müzakeresi teklif edilen bir maddenin bugün müzakeresi katiyen doğru olamaz.*

⁷⁹ ZC, 1. Devre, C. 16, 151. İctima, 28 Ocak 1922, 162-163.

⁸⁰ ZC, 1. Devre, C. 21, 65. İctima, 29 Haziran 1922, 137.

⁸¹ ZC, 1. Devre, C. 11, 46. İctima, 4 Temmuz 1921, 145.

⁸² ZC, 1. Devre, C. 12, 68. İctima, 29 Ağustos 1921, 112.

⁸³ ZC, 1. Devre, C. 11, 47. İctima, 7 Temmuz 1921, 161.

⁸⁴ ZC, 1. Devre, C. 18, 16. İctima, 28 Mart 1922, 393.

⁸⁵ ZC, 1. Devre, C. 22, 80. İctima, 27 Temmuz 1922, 9.

⁸⁶ ZC, 1. Devre, C. 18, 5. İctima, 9 Mart 1922, 129.

⁸⁷ ZC, 1. Devre, C. 19, 39. İctima, 4 Mayıs 1922, 518.

⁸⁸ ZC, 1. Devre, C. 18, 6. İctima, 11 Mart 1922, 173.

⁸⁹ ZC, 1. Devre, C. 18, 9. İctima, 16 Mart 1922, 241.

⁹⁰ ZC, 1. Devre, C. 17, 162. İctima, 20 Şubat 1922, 52.

*Ancak ati içtima için taleb edilebilir” demiştir.*⁹¹

Ali Süruri önceki oturumun zaptı okunduktan sonra ruzname hakkında söz verilmesini de eleştirmiştir. Nizamnamede bunun yeri olmadığı görüşündedir. Ruzname hakkındaki konuşmaların celsenin sonunda gelecek celse için olabileceğini belirtmiştir.⁹² Bir milletvekilinin sözü yanlış anlaşılabilir ve o şekilde zapta geçmiş olursa içtüzük gereğince açıklama yapması için sıralamaya bakmaksızın o kişiye söz verilmesi lazım geldiğini söylemiştir.⁹³

Ali Süruri Bey, Karahisar Şarki Mebusu Vasfı Bey’in bu ildeki asayişe dair Dahiliye Vekaleti’nden sual takriri münasebetiyle söz alarak usule dair görüş belirtmiştir. Buna göre sual takrirleri hakkında mecliste farklı uygulamalar yapılmaktadır. Oysa nizamnamenin 109. ve 110. maddelerine göre yazılı ve sözlü sual takrirleri meclis başkanlığına verildikten sonra ilgili bakanlığa gönderilirler. Meclis başkanlığına verilen sual takrirleri hakkında bakanlığa gönderilmesi aşamasında genel kurulda görüşme yapılmasına gerek yoktur. Bakanın cevabı geldikten sonra meclis genel kurulunda görüşülebilir. *“Heyeti celileden istirham ediyorum. Badema sual takrirleri hakkında nizamnamedeki şu sarahat ahkâmının muhafazasıyla aid olduğu vekaletle tevdi edilerek heyeti celileye malumat verilmemesinin usul ittihaz edilmesini ve zaten cevabı geldiğinde veyahut şifahen cevap verildiğinde sual takrirleri okunmakta olduğundan bu usulün muhafaza edilmesini rica ederim”* demiştir.⁹⁴

Aynı görüşünü Diyarbakır Mebusu Kadri Beyin, Nihad Paşa hakkındaki sual takriri⁹⁵ ve Kastamonu Mebusu Besim Beyin, Selameti Umumiye Komitesi hakkında Dahiliye

Vekaleti’ne yönelttiği sual takriri hakkında da dile getirerek *“Sual takrirleri aid olduğu vekaletle gönderilmeden evvel heyeti celileye malumat verilmez. Nizamnamede musarrahtır”* demiştir.⁹⁶

O, temenni takrirlerinin sonucu hakkında ilgili bakanlığın meclis başkanlığına yazılı olarak cevap vermesi gerektiği düşüncesindedir. Bu usulün uygulanmasını talep etmiştir.⁹⁷ Yine temenni takrirlerinin meclis genel kurulunda müzakere edilmeden bakanlar kuruluna havalesinin usule aykırı olduğunu söylemiştir. Bu yüzden İçel Mebusu Şevki Beyle arkadaşlarının verdiği temenni takririnin meclis başkan vekili tarafından tartışılmadan bakanlar kuruluna gönderilmek istenilmesine karşı çıkmıştır.⁹⁸

Bir başka konuşması ise yukarıdaki ifadesi ile çelişkilidir. O, Isparta Mebusu İsmail Remzi Efendi’nin aşarın cibayetinde mültezimlerin kullandığı ölçüğe dair takriri münasebetiyle, temenni takrirleri hakkında müzakere açılmamasının mecliste usul haline geldiğini söylemiştir. Bu açıklamalar üzerine temenni takrirleri kanuna göre işlem yapılması kaydıyla Dahiliye ve Maliye vekaletlerine gönderilmiştir.⁹⁹

Süruri Bey, bazı konuşmalarında da kanun tekliflerinin başka encümenlerle ilgisine işaret etmiştir. Örneğin, Kütahya Mebusu Besim Atalay’ın Evkafı Celaliye’nin hükümetçe idaresine dair kanun teklifinin görüşülmesi sırasında söz almıştır. O, ilgisi nedeni ile Muvazenei Maliye Encümeni’ne ve Kavanini Maliye Encümeni’ne de gönderilmesini istemiştir.¹⁰⁰ Bu ve benzeri çok sayıdaki uyarısı meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.¹⁰¹ O’na göre farklı encümenlerce hazırlanan mazbataların tamamı genel kurulda okunarak tartışılmalıdır. Bu

⁹¹ ZC, 1. Devre, C. 22, 90. İçtima, 24 Ağustos 1922, 319.

⁹² ZC, 1. Devre, C. 28, 9. İçtima, 22 Mart 1923, 118.

⁹³ ZC, 1. Devre, C. 20, 60. İçtima, 22 Haziran 1922, 588.

⁹⁴ ZC, 1. Devre, C. 21, 80. İçtima, 26 Temmuz 1922, 497-498.

⁹⁵ ZC, 1. Devre, C. 16, 153. İçtima, 2 Şubat 1922, 196.

⁹⁶ ZC, 1. Devre, C. 18, 9. İçtima, 16 Mart 1922, s.239.

⁹⁷ ZC, 1. Devre, C. 20, 46. İçtima, 3 Haziran 1922, s. 125.

⁹⁸ ZC, 1. Devre, C. 16, 155. İçtima, 6 Şubat 1922, s.232.

⁹⁹ ZC, 1. Devre, C. 20, 60. İçtima, 22 Haziran 1922, s. 578.

¹⁰⁰ ZC, 1. Devre, C. 16, 154. İçtima, 4 Şubat 1922, s.210.

¹⁰¹ ZC, 1. Devre, C. 16, 145. İçtima, 16 Ocak 1922, 56; ZC, 1. Devre, C. 29, 22. İçtima, 11 Nisan 1922, 36; ZC, 1. Devre, C. 4, 63. İçtima, 11 Eylül 1920, 76-77; ZC, 1. Devre, C. 19, 28. İçtima, 16 Nisan 1922, 227.

manada Muş Mebusu Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin, memurinin azil ve nasbı hakkında kanun teklifi için hazırlanan farklı encümenlerin mazbatalarının genel kurulda okunarak tartışılmasını talep etmiştir.¹⁰²

Ali Süruri encümenler adına meclis genel kurulunda konuşma yetkisinin mazbatayı hazırlayan muharrire ait olması gerektiği düşüncesindedir. Bu görüşünü Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1922 senesi bütçesi ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasını dolayısıyla dile getirmiştir. Encümen adına mecliste farklı kişilerin açıklama yapmasını eleştirmiştir. Bunun usule uygun olmadığını söylemiştir. *“Bir mevzu hakkında mazbata muharriri sıfatıyla encümen namına ancak bir zat söz söyleyebilir. Yani iki üç kişi söyleyemez”* demiştir.¹⁰³

Süruri Bey, milletvekillerinin tahsisatsız izin talep etmeleri durumunda içtüzük gereğince genel kurulun müzakere etmeksizin izin vermesi gerektiği görüşündedir. Buna karşılık tahsisatlı izin taleplerinin müzakere edilmesi lazım geldiğini söylemiştir. Tahsisatlı izin talep eden Van Mebusu Hasan Sıddık Bey için *“Buna nizamnamei dahili gayri müsaittir denemez. Binaenaleyh taleb olunan celsei hafiyede mesele konuşulmalıdır. Bu, bir usuldür, kabul edip etmemek heyeti celileye aittir”* demiştir.¹⁰⁴

Süruri Bey, önceki oturumların zabıtlarındaki yanlışlıkları da görmüş ve düzeltmiştir. Örneğin 1 Nisan 1923 tarihli oturumda zabtı sabıkta yer alan esirler için çıkarılan affın yalnız mahkûm olanları kapsamadığını belirtmiş, zabtın tashih edilmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

8.Kanun Tekliflerinde Değişiklik Önerileri

Ali Süruri Bey, hukukçu olması nedeni ile yasaların eksiksiz ve hukuki boşluk bırakmayacak şekilde çıkarılması için titizlikle çaba göstermiştir. Bu yüzden kanunlardaki kelimelerin anlamlarındaki nüans farklarına dahi dikkati çekmiştir. Müdahaleleriyle kanunlarda bazı kelime ve cümlelerde değişiklikleri yapılmasını temin etmiştir. Örneğin bir kanun teklifi için hazırlanan mazbatada Bidayet Mahkemesi yerine Ceza Mahkemesi ibaresini önermiştir. Bidayete mi cinayete mi ait olduğuna ilgili makamın karar vermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶

Hiyaneti vataniyeden beş sene küreğe mahkûm Egridir'den Abdürrezak hakkındaki Adliye Vekâleti tezkeresi hakkında söz almış olup, *“Evrakı mevduanın tetkikine lüzum görülmiyerek”* ibaresi yerine *“Hükümü vakiin tetkikine lüzum görülmiyerek”* ifadesini önermiştir. Bu değişiklik meclis genel kurulunca da onaylanmıştır.¹⁰⁷ Yine O, seçim kanunu gereğince memurların görevlendirilmesine ikinci seçmenlerin seçiminden iki ay evvel başlanacağı şeklindeki düzenlemenin *“intihabına mübaşeretten iki ay evvel”* şeklinde düzeltilmesini istemiştir.¹⁰⁸

Mıntaka Ziraat Mektepleri'nin Ziraat Bankası tarafından idare edilmesine dair müşterek encümenin kanun teklifinde *“nizamname”* yerine *“talimatname”* kelimesinin kullanılmasını önermiştir. Meclis genel kurulu da bu değişikliği kabul etmiştir.¹⁰⁹ Bir başka kanun teklifinde yer alan *“icrası”* kelimesini fazla bulmuş çıkarılmasını istemiştir. Encümen tarafından da bu talebi kabul edilmiştir.¹¹⁰

İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'in şühedayı askeriyenin eytam ve eramiline tahsis olunacak maaşlar hakkındaki kanun hükmü-

¹⁰² ZC, 1. Devre, C. 16, 145. İctima, 16 Ocak 1922, 70.

¹⁰³ ZC, 1. Devre, C. 20, 58. İctima, 19 Haziran 1922, 523-524.

¹⁰⁴ ZC, 1. Devre, C. 16, 157. İctima, 9 Şubat 1922, 264.

¹⁰⁵ ZC, 1. Devre, C. 28, 15. İctima, 1 Nisan 1923, 282-283.

¹⁰⁶ ZC, 1. Devre, C. 28, 14. İctima, 31 Mart 1923, 248.

¹⁰⁷ ZC, 1. Devre, C. 16, 157. İctima, 9 Şubat 1922, 265-266.

¹⁰⁸ ZC, 1. Devre, C. 28, 17. İctima, 3 Nisan 1923, 337.

¹⁰⁹ ZC, 1. Devre, C. 22, 90. İctima, 24 Ağustos 1922, 327.

¹¹⁰ ZC, 1. Devre, C. 22, 82. İctima, 29 Temmuz 1922, 57.

nün tadiline dair kanun teklifinde de düzeltmeler önermiştir. Encümenin şüheda kelimesinin yanına vefat eden tabirini koyduğunu hatırlatmış, şehit olan veya şehiden vefat eden ibaresinin daha doğru olduğunu dile getirmiştir.¹¹¹

Zahire ithalatından alman gümrük rüsumunun temdidi meriyetine dair kanun görüşülürken de kelimelelere müdahale etmiştir. Birinci maddede “*meriyülicra olacaktır*” yerine “*temdid edilmiştir*” denilmesini istemiştir. Meclis genel kurulu bu değişikliği onaylamıştır. Aynı kanunun ikinci maddesinde yer alan “*İşbu kanun tarihi neşrinden Eylül 1338 gayesine kadar meriyül’icradır*” ibaresinin yerine “*İşbu kanun 1 Temmuz 1338 tarihinden itibaren meriyül’icradır*” önermiştir. Bu önerisi de kabul edilmiştir.¹¹²

İstanbul’un İşgalini Müteakip Aktedilen Mukavelatin Keenlemyekün Addine Dair Kanun Teklifi dolayısıyla bir takrir vermiştir. Birinci maddenin üçüncü satırında “*akdedilmiş*” tabiri yer aldığı için beşinci satırdaki “*ukudat*” kelimesinin kaldırılmasını teklif etmiştir. Ancak, meclis genel kurulunda “*muahedat başkadır, akit başkadır*” denilerek takriri reddedilmiştir. Yine birinci maddenin üçüncü satırındaki “*tasvip ve ittila*” tabirinin “*tasvip ve tasdiki*” ya da yalnızca “*tasvibi*” şeklinde tadilini teklif etmiştir. Bu takrir meclis genel kurulu tarafından kabul edilmiş olup kanunun birinci maddesinin 3. satırındaki “*ittila*” kelimesi kaldırılmış ve yalnız “*tasvip*” kelimesi kalmıştır.¹¹³

9. Çeşitli Konulardaki Görüş ve Düşünceleri

9.1. Milli Mücadele

Ali Süruri Bey, Bakanlar Kurulu’na “*Heyeti Vekile*” yerine “*İcra Vekilleri Heyeti*” denilmesini istemiştir. Zira heyeti vekile den-

diği zaman her açıdan vekaleti üzerine almış kurul anlaşılacağını öne sürmüştür. Buna karşılık ordu ve kolordu kumandanlarının tayinlerinin meclisin yükümlülüğünde olduğu değerlendirmesini ise yanlısı bulmuştur. Bu hakkın bakanlar kuruluna ait olduğunu söylemiştir.¹¹⁴ Bununla birlikte O, Bakanlar Kurulunun nizamname değil talimatname yapabileceği düşüncesindedir.¹¹⁵

Ali Süruri saltanatın kaldırılması sonrasında halifeyi devlet başkanı olarak görme eğiliminde olan çevrelere ise karşı çıkmıştır. Afyon Karahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi’nin bu manada kaleme aldığı Hilafeti İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclis başlıklı risalesini “*muzır*” bir yayın olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶

Bu arada Ali Süruri Bey kuva-yı milliye teşkilatına milletvekillerinin de katılmasından yana olmuştur. O, 80 milletvekili ile birlikte 4 Eylül 1920 tarihinde bir takrir vermiştir. Takrirden düşman ilerlemesine karşı tedbir alınması istenmiştir. Cephelelerdeki kuvvetlerin yetersizliği nedeni ile ülke savunmasında başarılı olunamadığı, en kıymetli toprakların boşaltılmak zarretinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. “*Bugün düşmanın tefevvuku karşısında milletin teşkilâtı askeriye haricinde kalan bilcümle menabiden de istifade ihtiyacı daha âmik bir surette hiss olunmaktadır*” denilmiştir. Bu yüzden cephe gerisinde azami mukavemetin temin edilebilmesi için Büyük Millet Meclisi tarafından özel olarak yetkilendirilecek kişilerin vatanın selâmeti adına teşkilatla görevlendirilmesi teklif edilmiştir. Bu takrir iki gün sonraki ruznameye alınmış olmasına rağmen görüşülmemiştir.¹¹⁷

Diğer taraftan O, art niyetli kişilerin beyanname yayınlarak fikirlerinin değiştirilemeyeceği düşüncesindedir. Bu kişilere karşı kuvvet kullanmaktan başka çare olmadığı inancındadır. Bu sebeple Bolu Me-

¹¹¹ ZC, 1. Devre, C. 22, 92. İçtima, 28 Ağustos 1922, 378.

¹¹² ZC, 1. Devre, C. 20, 56. İçtima, 17 Haziran 1922, 462,463.

¹¹³ ZC, 1. Devre, C. 2, 25. İçtima, 7 Haziran 1920, 142,143.

¹¹⁴ ZC, 1. Devre, C. 19, 23. İçtima, 10 Nisan 1922, 111.

¹¹⁵ ZC, 1. Devre, C. 17, 165. İçtima, 25 Şubat 1922, 131.

¹¹⁶ Tönük, 2013: 67.

¹¹⁷ ZC, 1. Devre, C. 4, 62. İçtima, 9 Eylül 1920, 42,43.

busu Tunalı Hilmi Bey'in, İstanbul Hükümeti'nin Sevr Anlaşması'nı imzalanmasından dolayı İrşat Encümeni'nce millete hitaben bir beyanname yazılmasına dair tavrı hakkında söz almıştır. O konuşmasında Büyük Millet Meclisi'nin önceden beyannameler kaleme aldığını hatırlatmıştır. Bu beyannamelerde meclisin kuruluş amacından, Damat Ferit'in zihniyetinden, halifenin esaret altında bulunduğu bahsedildiğini belirtmiştir. Bu beyannameleri şimdiye kadar anlamayanların kasten anlamayanlar ya da anlamak kabiliyetinden yoksun bulunanlar olduğunu dile getirmiştir. Haklılığı sıklıkla tekrarlanan "temciti yetmeği gibi ısıtıp ısıtıp yemek" anlamına gelebileceğini, şüphe uyandırabileceğini ve gücünü zayıflatabileceğini dile getirmiştir. Önceki beyannamelerin yeterince halka ulaştırılmadığını da hatırlatmıştır. Okuma yazma bilmeyenlere işaretle söz konusu beyannamelerin şehirlerde dahi çoğu kişi tarafından okunmadığını, köylülere ise hiç duyurulmadığını belirterek "Köylere tamim edilebilmiş midir? katiyyen edilememiştir. Eğer yapabilirsek, köylümüzün en hücre evlerine kadar tamim edebilirsek, ben de teklifle, beraberim, buna halen ve zamanen imkân yoktur" demiştir. Ali Süruri Bey, söz devrinin geçtiğini, fiil zamanının geldiğini söylemiştir. Milletvekillerinin seçim bölgelerine gidip asker, silah ve para toplamasını önermiştir.

Ali Süruri Bey'i eleştiren Tunalı Hilmi Bey ise İrşat Heyetine sadece seçildiler diye kabiliyetine güvenmeyenlerin alınmamasını istemiştir. "İşte Hoca Efendi hazretleri katiyen irşatta, propagandacılıkta istidadı olmadığını gösterdiler" eleştirisinde bulunmuştur. Süruri Bey ise Tunalı Hilmi Bey'i meseleyi mecrasından çıkarıp şahsileştirmekle suçlamıştır.¹¹⁸

9.2. Meclis ve Milletvekilleri

Ali Süruri Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi ve milletvekilleri ile ilintili olarak çok sa-

yıda konuşma yapmıştır. Bayezid'den mebus seçilen Diyadin Kaymakamı Atıf Bey'in başka bir yerden de seçilmiş olduğu için bunlardan birisini tercih etmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁹

Ardahan Mebusu Server Beyin, Çoruh vadi-sindeki bakır madenlerinde inceleme yapmak üzere süresiz izinli sayılmasına dair divanı riyaset kararı hakkında söz almıştır. O, *Server Bey'in sürelî görevlendirilmesini, iş tamamlanamazsa sürenin uzatılmasını istemiştir*. Süresiz görevlendirme olamayacağını ifade etmiştir. Bu görüşü meclis genel kurulu tarafından da kabul görmüştür.¹²⁰

O, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'in mebusların avukatlık yapmaması için meclis başkanlığı tarafından bir karar alınmasına dair tavrı hakkında söz almıştır. O, İstanbul Meclisi Mebusanı'nda meclisin açık olduğu dönemlerde mebusların dava vekâletiyle iştigal edemeyeceklerine dair kararını hatırlatmıştır. Bu hususta kanun çıkarılması gerektiğini söylemiştir.¹²¹ Meclis genel kurulu ise milletvekillerinin dava vekili olamayacaklarına dair kararın meclis başkanlığı tarafından Adalet Bakanlığı'na bildirilmesine hükmetmiştir.¹²²

Yine Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi'nin mebusların müteahhitlik yapmaması hakkında bir karar alınmasına dair tavrı hakkında da söz almıştır. O, "millet bize şu vazifeyi tevdi ettiği zaman hamule-i vekâleti omuzlarımıza yükledik" demiştir. Ona göre layıkıyla vekillik görevini yerine getirdikten sonra milletvekillerinin boş vaktinin kalması mümkün değildir. Meclisin mebuslara dava vekilliğini yasakladığı gibi müteahhitliği de yasaklaması gerekir. Hatta, milletvekillerinin ne gibi işleri yapamayacaklarına dair bir kanun çıkarılması elzemdir. Meclis genel kurulunda Abdülgafur Efendi'nin tavrı kabul edilmiştir.¹²³

¹¹⁸ ZC, 1. Devre, C. 3, 48. İçtima, 14 Ağustos 1920, 214, 215.

¹¹⁹ ZC, 1. Devre, C. 2, 26. İçtima, 3 Temmuz 1920, 152.

¹²⁰ ZC, 1. Devre, C. 16, 158. İçtima, 11 Şubat 1922, 275.

¹²¹ ZC, 1. Devre, C. 17, 161. İçtima, 18 Şubat 1922, 39.

¹²² ZC, 1. Devre, C. 17, 161. İçtima, 18 Şubat 1922, 41.

¹²³ ZC, 1. Devre, C. 17, 164. İçtima, 23 Şubat 1922, 118-119.

Ali Süruri Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair kanun görüşülürken Birinci madde için değişiklik teklif etmiştir. Önerilen birinci madde “*Büyük Millet Meclisi teşri ve icra kudretlerini haiz ve idarei devlete bizzat ve müstakillen vaziyledir*” şeklindeydi. Süruri Bey bir önerge vererek “*Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin husulü istihlâs ve istiklâlîne kadar*” ibaresini birinci maddenin başlangıcına eklemek istemiştir. Ancak meclis genel kurulunda oylanan tahrir kabul edilmemiştir.¹²⁴ İkinci maddede ise “*Büyük Millet Meclisi, gayesinin husulüne değin müstemirren hali inikaddadır*” ibaresi vardı Süruri Bey müstemirren kelimesinin önüne “*mevaddı atıye veçhile*” kelimelerinin eklenmesini istemiştir.¹²⁵

Diğer taraftan Ali Süruri Bey, milletvekillerinin bir kısmının “*heyeti daime*” adıyla mecliste bulunurken diğerlerinin memleketlerine gönderilmeleri önerisini uygun bulmamıştır. Seçim bölgesine gönderilen milletvekillerinin seçmenleri nezdinde itibar kaybedeceklerini, onların meclis tarafından beğenilmediği şeklinde bir intiba oluşacağına dikkati çekmiştir. Seçim bölgelerinden ikiden az olmamak kaydıyla milletvekilinin isteğe bağlı olarak ve kura ile belirlenmelerinin uygun olacağını söylemiştir. Eğer illa seçim yapılacaksa gizli oyla yapılmasını önermiştir. Bununla birlikte bir seçim bölgesinden ikiden fazla milletvekilinin mecliste kalmasının sakınca yaratmayacağını dile getirmiştir. Mecliste kalanlara 100'er lira tazminat verilmesi, gidenlere ise yalnız harcırah ödemesi gerektiğini söylemiştir.

Ona göre Ankara'da bulunan fakat, heyeti daime üyesi olmayan milletvekilleri de meclis müzakerelerine katılabilmelidir. Heyeti daime normal kanunları çıkarabilir, ancak hukuku esasiyeyi ilgilendiren kanunları hazırlama yetkisine sahip değildir. Bu kanunlar genel kurulun yetkisindedir.

Ayrıca, daimi heyetin önemli ve lüzum göreceği konularda üçte bir oyu ile dahi genel kurulu toplantıya çağırma yetkisinin verilmesini önermiştir. Bununla birlikte seçim bölgelerinde bulunan milletvekillerinin boş durmayarak irşat görevi yürütmelerini tavsiye etmiştir.¹²⁶

Ali Süruri'nin milletvekili harcırahları hakkında da tahrir ve konuşmaları mevcuttur. 10 Temmuz 1920 tarihinde Diyarbakır Mebusu Kadri Beyle birlikte milletvekili harcırah ödemeleri hakkında bir tahrir vermiştir. 14 imzalı bu tahrirde öncelikle istihkaklarından fazla harcırah alan milletvekillerinin bulunduğu iddia etmiştir. Buna karşılık harcırahı noksan alanların müracaatlarının Meclis Başkanlığı'na havale edilerek ödemelerin geciktirildiği belirtilmiştir. Meclis yönetiminin eşit davranmadığını öne sürmüş, meselenin bir an evvel halledilmesini istemiştir. Bilahare meclis genel kurulu bu meseleyi gizli celsede görüşme kararı almıştır.¹²⁷

Öte yandan Meclis Başkanlığı bu hususta inceleme yapmak üzere bir Encümeni Mahsus oluşturmuştur. Söz konusu encümende Ali Süruri Bey de yer almıştır. Encümen meclisin açıldığı 1920 yılı için ilk altı ayda normal tahsisat ödenmesini, altı ayın bitiminden sonra ise mecliste kalarak çalışmaya devam edecek milletvekillerine idare memurlarına ödendiği şekilde aylık 100 lira tahsisat verilmesini önermiştir. Ali Süruri Bey gizli celsede bu konuda bir de konuşma yapmıştır. O, konuşmasında öncelikle mebusların seçildikten sonra Ankara'ya gelirken aldıkları tahsisata değinmiş, yaşadığı sıkıntılara işaret etmiştir. Vilayetten gelen emir üzerine kendisine 125 lira verildiğini, birikimi olmaması ve bu paranın Ankara'ya kadar idare etmeyeceğinin anlaşılması üzerine vilayet meclisine müracaat ettiğini, bu sayede Sivas'ta yetmiş beş lira daha ödendiğini belirtmiştir. Sivas'tan giden milletvekillerine de 200'er

¹²⁴ ZC, 1. Devre, C. 3, 52. İçtima, 18 Ağustos 1920, 316, 325.

¹²⁵ ZC, 1. Devre, C. 3, 52. İçtima, 18 Ağustos 1920, 316, 328.

¹²⁶ ZC, 1. Devre, C. 3, 54. İçtima, 21 Ağustos 1920, 384.

¹²⁷ ZC, 1. Devre, C. 2, 32. İçtima, 12 Temmuz 1920, 262, 263.

lira verildiğini, daha uzun yoldan gelen Şebinkarahisar milletvekilleri için fark gözetilmediğini hatırlatmıştır.

O konuşmasında milletvekili maaşlarına da değinmiştir. Meclisin açıldığı ilk günlerde milletvekillerine Meclisi Mebusan tahsisatı kadar maaş verilmesi kararlaştırıldığını belirtmiştir. İlk altı ay için 200'er lira maaş ödenmesi lazım geldiği yönündeki encümen görüşünü desteklemiştir. Daha sonra Ankara'da kalmaya devam edecek milletvekillerine encümen 100'er lira ödenmesini önerirken Ali Süruri 150'şer lira verilmesini isteyerek "Yüz elli lira bir millet meclisi azasına çok değildir. Yoksa taş mı yiyor efendim. Öyledir efendim öyle. Beyhude sahte vekârlık yapmayalım efendiler" demiştir.¹²⁸

Ali Süruri Bey bunun dışında Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçesi görüşülürken de milletvekili harcırahları hakkında söz almıştır. O konuşmasında Nisabı Müzakere Kanununun 7. maddesi gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine senede bir defaya mahsus olmak üzere dört bin kuruş üzerinden yol harcırahı verilmesi lazım geldiğini hatırlatmıştır. Bu miktar kifayet etmiyorsa 7. maddenin Kanuni Esasi Encümeni'ne havale edilerek değiştirilmesini ve harcırahın on bin kuruşa çıkarılmasını önermiştir. Mevcut durumda on bin kuruş üzerinden harcırah alınamayacağını söylemiştir.¹²⁹

Ali Süruri Erzurum Mebusu Süleyman Necati Beyin İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin tadili hakkındaki kanun teklifi dolayısıyla mazbata muharriri sıfatı ile Kanuni Esasi Encümeni adına söz almıştır.¹³⁰ O, konuşmasında birinci maddede milletvekillerine 2 400 lira tahsisat verileceğinin belirtildiğini eski hale göre toplamda değişiklik olmadığını söylemiştir. Eski kanunda da aylık iki yüz liradan yıllık 2.400 lira verildiğini belirtmiştir. Ancak, dünyanın hiçbir meclisinde aylık maaş usulü olmadığı

için bu düzenlemenin yapıldığını belirtmiştir. Eski kanunda yer alan aylık iki yüz lira ibaresinin maaş gibi algılandığını iddia etmiştir. Kanun teklifinde tahsisatın başlangıç tarihinin Mart ayı gösterilmesine ise karşı çıkmıştır. Anayasaya göre meclisin toplanma tarihi Kasım ayı olduğundan tahsisat başlangıcının da Kasım ayı olmasını istemiştir. Zira bu durumda süresi biten dönemin milletvekillerine de yeni milletvekillerine aynı anda tahsisat verilmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. "Şu halde bir sene için iki meclisin azalarına ayrı ayrı tahsisatı seneviye verilmesini intac eder" uyarısında bulunmuştur.

Milletvekillerinin yıllık üç ay izin haklarını kullandıkları zamanlarda da tahsisatlarından kesinti yapılmaması gerektiğini söylemiştir. İzinli giden milletvekillerinin boş durmayarak, seçim bölgesini dolaştıklarını, meclisi temsil edici işler gördüklerini hatırlatarak "Şu halde orada yine vazifesine devam ettiği halde tahsisatının nisfını kat'etmek mâkul bir şey değildir" demiştir. Yıllık tahsisatın üçer aylık olmak üzere dört taksitte verilmesini önermiştir.¹³¹

Ali Süruri Bey, Büyük Millet Meclisi üyelerinin harcırahlarından yüzde kırk indirim yapılması hakkındaki Divanı Riyaset kararına ise karşı çıkmıştır. O, bağışın kişinin rızası ile alakalı olduğunu, kesin rakamlar belirtilmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir.¹³² Ancak Meclis başkanlığının söz konusu tezkeresi meclis genel kurulunda oy çokluğuyla kabul edilmiştir.¹³³

9.3. Hukuk

Ali Süruri nakli dava ve tayini merci hakkındaki kanun teklifi görüşülürken söz alarak her kanunun bir ihtiyaçtan doğduğunu hatırlatmıştır. Mevcut kanun teklifinin kesinlikle uygulama imkanının ve bir faydasının olamayacağını iddia etmiştir. Kendisinin 6-7 yıllık dava vekilliği sırasında sa-

¹²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ), 1. Devre, C. 1, 39. İçtima, 24 Temmuz 1920, 101-102, 106-107.

¹²⁹ GCZ, 1. Dönem, C. 3, 111. İçtima, 30 Eylül 1922, 846.

¹³⁰ ZC, 1. Devre, C. 28, 17. İçtima, 3 Nisan 1923, 324-327.

¹³¹ ZC, 1. Devre, C. 28, 7. İçtima, 8 Mart 1923, 64.

¹³² ZC, 1. Devre, C. 4, 64. İçtima, 13 Eylül 1920, 111.

¹³³ ZC, 1. Devre, C. 4, 64. İçtima, 13 Eylül 1920, 112.

dece iki defa nakli dava talebi ile karşılaş-tığını söylemiştir. Temyiz mahkemesi teş-kilatını ikmal etmeyip de tayini merci ve nakli dava için kanun çıkarılmasını anlaya-madığını ifade etmiştir. Yıllardan beri tev-kifhane köşelerinde kalan binlerce mahkûmu düşünmeyip de sınırlı sayıdaki kişileri ilgilendiren düzenleme yapmayı gereksiz görmüştür. Üstelik bu kişilerin ço-ğunluğunun tutuklu olmadıklarını dile ge-tirmiştir.¹³⁴

O, Firariler Hakkında Kanun münasebe-tiyle söz almıştır. Firarilerin aile fertleri-nin sürülmesine dair olan fıkranın encü-men tarafından kaldırılmasını olumlu kar-şılamıştır. Ancak, onların mal ve mülkleri-nin müsadere edilmesini doğru bulmamış-tır. İdam edilen firarinin zaten cezasını çekmiş olacağını, malının müsadere edil-mesinin ise ikinci bir ceza anlamına gele-ceğini söylemiştir. Bu durumun hukuken doğru olmadığına işaret ederek “İdam olu-nan adam hakkında başka bir ceza verilme-mek kanun muktezasıdır” demiştir. Müsa-dere durumunda firarinin değil ailesinin cezalandırılmış olacağını belirtmiştir.¹³⁵

Ali Süruri Bey Afyonkarahisar Mebusu Mehmed Şükrü Beyin Hıyaneti vataniyeden dolayı fer’an zimethal olanların afları hak-kında kanun teklifi görüşülürken de konu-şmuştur. O, bu kanunla ikinci dereceden suçluların affedilmesine karşı çıkmıştır. Genel bir af ile İstiklal Mahkemeleri karar-larının yok sayılmak istenmesini eleştir-miştir. Halen faaliyette olan bu mahkeme-lerin toplum nezdinde itibarsızlaştırılacağı uyarısında bulunarak “İstiklâl mahkemele-rince dün mahkûm olanları affederseniz, o heyetlerin muhafazası hepimize elzem olan onların haysiyeti mâneviyeleri ne olur? Nü-fuz ve kudretleri nerede kalır? Böyle affı umuma şâmil kılmak için evvel emirde istiklâl mahkemelerinin faaliyetine hitam vermek, onları meclise getirmek, ondan sonra böyle bir af kanunu çıkarmak lâzım-dır” demiştir.

Süruri Bey, zamansız afların olumsuz so-nuçlar doğurabileceğine dikkati çekmiştir. Koçgiri olayları nedeni ile bölgeye gönderi-len heyetin incelemelerine devam ettiği bir dönemde genel affın bu incelemeleri de lü-zumsuz kılacağına değinerek “Af tuz gibi-dir, fazla verirsiniz zehir olur” demiştir. O, konuşmasında affın Konya olayları ile sınırlı tutulmasını önermiştir. Bu vesile ile Konya ayaklanması sonrasında görevlendi-rilen hükümet kuvvetleri tarafından bazı taşkınlıkların yapıldığının inkâr olunama-yacak bir gerçek olduğunu da vurgulamış-tır. İsyanın liderlerinin zaten cezalarını çekmiş olduklarını da hatırlatmıştır. Konya olaylarının kamuoyunu fazlasıyla meşgul etmiş olduğunu, unutulmasında kamu menfaati bulunduğunu söylemiştir.

Konya olaylarında istiklâl mahkemeleri dı-şında divanı harplerin de yargılama yap-mış olduğuna dikkati çekmiştir. Divanı harplerin İstiklal Mahkemeleri gibi adaleti olamayacaklarını dile getirmiştir. Konya’dan divanı harp kararıyla Vilayat-ı Şarkıye’ye sürgün edilenler arasında ma-sumların olabileceğine değinmiştir. Affın şimdilik bir tecrübe olmak üzere sadece Konya olaylarına katılanlarla sınırlı tutul-masını istemiştir. Ali Süruri Bey, bütün bunlara rağmen Konya isyanı için af öneri-sini Dahiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekille-rinin meclise çağrılarak olumlu görüş be-lirtmeleri şartına bağlamıştır. Bu bakan-ların affın ülkenin iç siyasetinde, güvenlik meselelerinde olumsuz etkiler oluştura-cağı yönünde görüş belirtmeleri halinde ta-lebinden vazgeçebileceklerini dile getir-miştir.¹³⁶

Süruri Bey bu konuda Adliye Encümeni adına bir de takrir vermiştir. Takrirden af kanunu için önerilen 1. madde şöyledir; “Konya ve havalisi hâdisei isyanıyesinden dolayı istiklâl mahkemeleriyle mahakimi adliye ve divanı harblerce mahkûm veya maznun olan eşhas affedilmişlerdir, Ancak idam ve müebbet kürek cezalarıyla ve rüşvet

¹³⁴ ZC, 1. Devre, C. 3, 47. İçtima, 12 Ağustos 1920, 191-192.

¹³⁵ ZC, 1. Devre, C. 4, 62. İçtima, 9 Eylül 1920, 48.

¹³⁶ ZC, 1. Devre, C. 15, 129. İçtima, 17 Aralık 1921, 123-124.

cürümleriyle mahkûm veyahut faili olarak maznun olanlarla casusluk edenler ve halen memaliki ecnebiye ve bilâdı meşgulde bulunanlar bu aftan müstesnadırlar.”

¹³⁷

Encümen adına konuşan Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi ve Adliye Vekili Refik Şevket Bey Ali Süruri Bey’i ve tavrini eleştirmişlerdir. Adliye vekili Refik Şevket Bey, isyanlarda faili asli olmayanların, ikinci dereceden ilgisi bulunanların af edilmelelerini uygun bulduklarını söylemiştir. Buna karşılık *“irtikâbı cürüm etmiş olanların kafasını kesmeliyiz”* demiştir. Görüşmeler neticesinde meclis genel kurulu Ali Süruri Bey’in tavrini reddetmiştir.¹³⁸

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere Ali Süruri Bey divanı harpleri hukuk kurallarına riayet edilen mahkemeler olarak kabul etmemektedir. Bu yüzden buralarda verilen cezaların geçersizliği görülmüştür. Bu doğrultuda divanı harpçe giyaben idama mahkûm edilmiş olan mülâzimisani Faik Efendi’nin idam cezasının onaylanmaması yönünde görüş belirtmiştir. Yakalandığında yeniden yargılanması gerektiğini söylemiştir.¹³⁹

Ali Süruri yine başka bir af kanunu dolayısıyla yaptığı konuşmada tutukluların değil sadece mahkûmların affının söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Zira, tutukluların cezalarının kesinleşmemesi nedeni ile aflarından bahsedilemeyeceğine işaret etmiştir¹⁴⁰. Yine temyiz mahkemelerinin de tutukluluğu devam eden, kesin hüküm verilmemiş olanlar hakkında karar veremeyeceğini dile getirmiştir.¹⁴¹

Ali Süruri Bey Erzurum Mebusu Salih Efendi’nin İstiklal Mahkemesince mahkûm olan Kesinköprü ve Camiiagir karyeli Hasan ve Battal ağaların aflarına dair kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatasını dolayısıyla da söz almıştır. O, encümenin müracaatı

gerçekleşen mahkûmlar dışında affedilmeye uygun kişileri bilemediğini dile getirmiştir. Meclisin hükümete emir vererek affa layık olan kişilerin tamamını tespit ettirebileceğini bildirmiştir.¹⁴²

O’nun hukuk alanındaki konuşmalarından birisi de Dimitri kızı Temya’nın affı hakkında kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatasını dolayısıyla da söz almıştır. O konuşmasında menî müskirat kanununa muhalefetten ceza almış birisinin affedilmesinin kamuoyunda olumsuz etkileri olabileceğine, yanlış anlaşılmalara yol açabileceğine işaret etmiştir. Kanunda “af” ifadesinin geçmemesini, mahkemenin verdiği hükmün iptal edildiği şeklinde bir karar alınmasını önermiştir. Ayrıca ortada suç olmadığı için affın da söz konusu olamayacağına dikkati çekmiştir. Hatta bu düşüncelerini içeren bir de tavrini vermiştir O’nun önerisi meclis genel kurulunda kabul edilmiş ve af kelimesi metinden çıkarılmıştır.¹⁴³ Yine O, Bayburtlu Şeyh Eşref olayı nedeni ile önerilen af teklifine karşı çıkmış, *“kablelhüküm. af caiz değildir”* demiştir.¹⁴⁴

Amasya İstiklal Mahkemesi’nin müddeti sona erdiğinden dava dosyalarının normal mahkemelere dağıtılması hakkında kanun teklifi görüşülürken de söz almıştır. O, İstiklal Mahkemesinin dosyaları önce savcılığa göndermesini, savcılığın da evrakları inceleyerek ait olduğu mahkemeye sevk etmesini önermiştir.¹⁴⁵

Ali Süruri Merkez Kumandanı Nihat Paşa hakkında hazırlanan Adliye Encümeni mazbatasını dolayısıyla da söz almıştır. O, Adliye Encümeni’nin dosyayı incelerken sadece tahkikatta eksiklik olup olmadığına yönelmiş olduğunu, verilen kararın kanuna uygunluğuna bakmadığını söylemiştir. Bu açıdan da incelemesi ve görüş belirtmesi için encümene iade edilmesini önermiştir.¹⁴⁶

¹³⁷ ZC, 1. Dönem, C. 15, 129. İçtima, 17 Aralık 1921, 122.

¹³⁸ ZC, 1. Dönem, C. 15, 129. İçtima, 17 Aralık 1921, 124-127.

¹³⁹ ZC, 1. Dönem, C. 16, 147. İçtima, 19 Ocak 1922, 89.

¹⁴⁰ ZC, 1. Dönem, C. 16, 143. İçtima, 12 Ocak 1922, 24.

¹⁴¹ ZC, 1. Dönem, C. 16, 152. İçtima, 30 Ocak 1922, 185.

¹⁴² ZC, 1. Dönem, C. 18, 17. İçtima, 30 Mart 1922, 427.

¹⁴³ ZC, 1. Dönem, C. 19, 33. İçtima, 24 Nisan 1922, 365-368.

¹⁴⁴ ZC, 1. Dönem, C. 13, 97. İçtima, 20 Ekim 1921, 199.

¹⁴⁵ GCZ, 1. Dönem, C. 2, 141. İçtima, 7 Ocak 1922, 590.

¹⁴⁶ TBMM GCZ, 1. Dönem, C. 3, 78. İçtima, 22 Temmuz 1922, s. 566.

Ali Süruri'nin söz aldığı bir başka hukuki konu işgal esnasında Osmaniye Governör-lülüğü yapan Fransız Generalinin tercümanı Maraşlı İstepanoğlu Emil Petezyan'ın muhakemesinin teciline dair Heyeti Vekile kararı hakkındadır. Ali Süruri Efendi ilk müzakerelerde bu kişi için "tecili takibat" istenirken sonradan "takibattan feragat" talep edildiğine dikkati çekmiştir. O, bu son şeklin af anlamına geldiğine işaret ederek "*Herhangi bir şahsı maznun hakkında takibattan sarfı nazar etmek o şahıs hakkında affı kabul etmek demektir ve bu böyle bir aftır ki malumu âliniz herhangi bir mahkûmun metni kanunda ismi musarrah olmak şartıyla yapılacak af, affı hususi olduğu halde; kablel mahkûm bir şahsı maznunun takibattan vareste kalması için yapılacak kanun ona affı umumî hakkını bahşeder*" demiştir. O, meclisin böyle idari bir karar ile af anlamına gelen tecili takibat kararını veremeyeceğini, bunun kanuna uygun olmadığını ifade etmiştir. Hükümet siyaset gereği birkaç şahsın affını ilan edecekse çekinmeden, gizlemeden bunu meclise sunmasını ve bir maddelik kanun çıkarmak suretiyle meseleyi çözmesini önermiştir.¹⁴⁷

9.4. Ekonomik Meseleler

Ali Süruri ekonomik meselelerle de ilgilenmiştir. Bu çerçevede ihracatın teşvik edilmesinden yanadır. Bu sebeple ihracat rüsumu hakkındaki kanun layihası görüşülürken söz almıştır. İhraç edilecek halılardan alınan gümrük vergisinin tamamen kaldırılması ya da düşürülmesi görüşünü öne sürmüştür.¹⁴⁸ Bunun yanında yerli kumaş giyilmesini önermiştir. Yerli kumaş iktisası hakkında kanun lâyihası dolayısıyla yaptığı konuşmada yerli kumaş giyme mecburiyetinin getirilmesini ve giymeyenlerin cezalandırılması düşüncesini savunmuştur. Mecburiyet getirilince bunun uygulanmasını sağlayıcı müeyyidelere ihtiyaç olacağını dile getirmiştir. Ancak, ceza-

ların uygulanabilir ve olumlu sonuçlar verecek şekilde düzenlenmesi gerektiğine dikkati çekmiştir.¹⁴⁹

Ali Süruri Bey, aşarın teslise raptı hakkındaki kanunun teklifi görüşülürken de söz almıştır. Bu kanun aşar vergisinin 1913,1914, 1919 yılları aşar gelirinin ortalaması şeklinde belirlenmesine yöneliktir. Süruri Bey, kanunun adının "*1336 senesi aşarının teslise raptı hakkında kanun*" şeklinde değiştirilmesini önermiştir. Yedinci madde ile de vilayati şarkiye olarak gördüğü vilayati müstahlasanın teslis usulünden istisnasını teklif etmiştir. Oralarda ihale bedelinin bu seneki gelirler dikkate alınarak mahalli idarelerce tespit edilmesini istemiştir.¹⁵⁰ O, aşar mültezimlerinden borçlarını ödeyenlerin ipotek edilmiş emlaklerinin ve tasarruf haklarının iadesine dair kanun teklifi sırasında söz almıştır. Konuşmasında "*faiz aranmaksızın iade olunur*" ibaresine açıklık getirilmesini istemiştir. Buradaki faizin hazineye intikal eden kadar ki faiz mi, yoksa hazineye intikalden sonraki faiz mi olduğunun belirtilmesini önermiştir.¹⁵¹

Tuz vergisinin artırılması hakkındaki kanun teklifinde de gördüğü eksikliklere işaret etmiştir. O, hazırlanan kanuna göre beyannameyi noksan verenlerin hiç veremeyenlere kıyasla mağdur edildikleri görüşündedir. Hiç beyanname vermeyen sadece iki misli vergi ödemekle kurtulduğu halde beyannamesini noksan yazanların iki misli vergi ödemelerinin istendiğine işaret etmiştir. O'na göre bu adaletsizliğin giderilmesi gerekir. Ali Süruri, tuz tüccar ve esnafının ellerinde bulunan tuzların miktarını düyunu umumiye idaresine bir hafta içerisinde bildirmeleri gerektiğine dair bir takrir de vermiştir. Bu takrir meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.¹⁵² Sigara kâğıdı İnhisarına ve kibrit istihlak resminin artırılmasına dair kanun layihaları hakkında da 1 Ağustos 1921 tarihinde bir takrir vermiştir. Bu takrirden kibritin zaruri

¹⁴⁷ GCZ, 1. Devre, C. 3, 87. İctima, 19 Ağustos 1922, 649-650.

¹⁴⁸ ZC, 1. Devre, C. 4, 66. İctima, 16 Eylül 1920, 163.

¹⁴⁹ ZC, 1. Devre, C. 11, 41. İctima, 23 Haziran 1921, 26.

¹⁵⁰ ZC, 1. Devre, C. 3, 46. İctima, 10 Ağustos 1920, 183-184.

¹⁵¹ ZC, 1. Devre, C. 3, 57. İctima, 2 Eylül 1920, 475.

¹⁵² ZC, 1. Devre, C. 4, 71. İctima, 23 Eylül 1920, 312,313.

ihtiyaçlardan olması nedeni ile sigara kâğıdı ile kıyaslanamayacağını belirtmiştir. Sigara kâğıdının keyfi bir tüketim ürünü olduğunu ifade etmiştir. Kibritten sigara kâğıdı gibi vergi alınmasını içeren fıkraların ve hükümlerin yasadan çıkarılmasını önermiştir. Ancak bu tavrı meclis genel kurulunda kabul edilmemiştir.¹⁵³

Sonuç

Ali Surüri Rüştüye mezunu olmasına rağmen, sonradan kendisini hukuk alanında geliştirmeyi başarmıştır. Bu yüzden Adliye Vekilliğine aday olmuştur. İstiklal Mahkemesi üyeliğine de aday gösterilmiştir. Meclisin en faal milletvekilleri içerisinde yer alan Ali Süruri iki kanun teklifine imza vermiştir. Üç adet de soru önergesi sunarak hükümeti denetleme yetkisini kullanmıştır. Bununla birlikte O, mecliste en çok konuşan milletvekilleri arasındadır. Konuşmalarının önemli bir bölümü usul ve meclis içtüzüğü hakkındadır. Bunun dışında çok sayıda önerge vermiştir. Bu önergele- rin önemli bir bölümü kanun tekliflerindeki kelime ve cümle değişiklikleri ile ilgilidir. O, hukukçu olması nedeni ile kelimelerin nüans farklarına varana kadar önemsemiş ve düzeltirmeye çalışmıştır.

Konuşmaları dikkate alındığında ekonomide ihracatın teşvik edilmesi, yerli kumaş giyilmesi ve fakir halkın korunması yönünde görüşler öne sürdüğü görülür. Hukuk alanında genel olarak affa karşıdır. Zamanlı afların olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkati çekmiş, tutukluların değil sadece mahkumların affının söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Genel bir af ile İstiklal Mahkemeleri kararlarının yok sayılmak istenmesini eleştirmiştir. Firarilerin ailelerinin cezalandırılmasına karşıdır. Bu durumun hukuken doğru olmadığına işaret etmiştir. Ona göre divanı harpler hukuk kurallarına riayet edilen mahkemeler değildir. Bu yüzden buralarda verilen cezalar geçersizdir.

Ali Süruri Birinci Grup üyesidir. Bu grup içerisinde söz sahibi vekillerdendir. Milletvekillerinin kuva-yı millie teşkilatı oluşturarak ülke savunmasına destek vermelerinden yanadır. Mustafa Kemal'e mareşellik rütbesi ile gazilik ünvanının verilmesi önerisinde bulunmuştur. Saltanatın kaldırılması sonrasında millet egemenliği siyasetine bağlı kalmıştır. Bu yüzden Afyonkarahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi'nin Hilafeti İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başlıklı risalesini "muzır" bir yayın olarak değerlendirmiştir.

Mecliste birinci yıl Şeriye ve Evkaf Encümeni ile İrşat Encümeni'nde görev yapmıştır. Şeriye Encümeni'nin mazbata muharrirliğini de yürütmüştür. En çok görev yaptığı encümen ise Adliye Encümeni'dir. Bu encümende dört yıl boyunca çalışmıştır. Adliye Encümeninde de katiplik görevi yapmıştır. Bunun dışında Memurini Muhakemat ve Kanuni Esasi Encümenlerinde de çalışmıştır. Kanuni Esasi Encümeninin muharrirliğini ve başkanlığını da yapmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, C.1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), 1. Dönem, C.1-29.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), 1. Dönem, C.1-4.

Yeşil Giresun Gazetesi

¹⁵³ ZC, 1. Devre, C. 11, 58. İctima, 1 Ağustos 1921, 390-391.

Tetkik Eserler

Atalay, Besim, (1962), “Ankara’da Bocalandığımız Günler”, *Yakın Tarihimiz Dergisi*, I, 33-34.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1997), *Nutuk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çoker, Fahri, (1995), *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, C.III, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclis Vakfı Yayınları.

Demirel, Ahmet, (1995), *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tönük, Ali Süruri, (2013), *Yakın Tarihe Tanıklığım Atatürk- Bediüzzaman Görüşmesi*, (Haz. Niyazi Ünver), İstanbul: Hitabevi Yayınları

Tunaya, Tarık Zafer, (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (E.T. 28 Eylül 1920).

Okur, Mehmet, “Karadeniz Bölgesi’nde Milli Mücadele’nin Örgütlenmesi: Sivil ve Askeri Teşkilatlanmalar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.191-214. DOI: 10.31765/karen.849298

KARADENİZ BÖLGESİ’NDE MİLLÎ MÜCADELE’NİN ÖRGÜTLENMESİ: SİVİL VE ASKERİ TEŞKİLATLANMALAR*

Mehmet OKUR**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Prof. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE

✉ okur25@yahoo.com

ORCID : 0000-0002-8788-9038

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Milli Mücadele, Karadeniz, Pontus

Keywords: Turkey, Black Sea, National Struggle, Pontus

Öz: Mondros Mütarekesi ile beraber başlayan işgallere İstanbul Hükümeti sessiz kalırken Anadolu’nun dört bir yanından tepkiler yükselmiş, her bir bölge veya vilayet halkı kendi topraklarını savunmak için genelde Müdafaa-i Hukuk adı altında olmak üzere çeşitli teşkilatlar kurmuşlar, kongreler düzenlemişler ve silahlı savunma birlikleri oluşturmuşlardır. Karadeniz Bölgesi de bu tür milli teşkilatların kurulduğu ve etkinliğini Milli Mücadelenin sonuna kadar sürdürdüğü bölge olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın da büyük bir övgüyle bahsettiği bu teşkilatlanmalar Milli Hareketin kısa zamanda ülke sathına yayılmasını sağladığı gibi, özellikle Batı Cephesi’nde verilen savaşlar için gerekli olan lojistik desteğin de en önemli dayanağı olmuştur. Osmanlı donanmasının tamamen enterne edildiği, direniş için gerekli olan her türlü lojistik desteğin neredeyse imkânsız hale geldiği, Pontusçu çetelerin katliam yaptığı bu dönemde Karadeniz halkı kurdukları sivil ve askeri teşkilatlarla bölge asayişine büyük katkıda bulunmuş, Milli Hareketin kurumsallaşarak daha güçlü savunma yapılarının kurulmasına zaman kazandırmıştır. Karada ve denizde olmak üzere Hopa’dan Zonguldak’a kadar hemen bütün kıyı boyunca oluşturulan bu yapılar, Karadeniz Bölgesi’nde asayiş sağladığı gibi Doğu Cephesi’nden Batı Cephesi’ne, Rus limanlarından Türk limanlarına cephane nakliyatı yapmak suretiyle milli mücadelenin kazanılmasında da büyük rol oynamışlardır.

ORGANIZATION OF THE NATIONAL STRUGGLE IN THE BLACK SEA REGION: CIVIL AND MILITARY ORGANIZATIONS

Abstract: There were reactions rose from all over Anatolia while the government of Istanbul remained silent to the invasions that started with the Armistice of Mudros.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.12.2020

The people of each region or province had formed various organizations that generally under the name of Müdafaa-i Hukuk, held congresses and formed armed defense units to defend their territories. The Black Sea Region was of great importance in terms of being the place where such national organizations were established. These organizations enabled the National Movement to spread throughout the country in a short time, especially in providing the logistical support required in wars on the Western Front. In this period, the Ottoman navy was completely interned, all kinds of logistical support required for the resistance became almost impossible, and the Pontus gangs massacred, the people of the Black Sea contributed greatly to the order of the region with the civil and military organizations they established. Thus, the National Movement was institutionalized and gained time for the establishment of stronger defense structures. These structures, which were built both on land and in the sea, along the coast from Hopa to Zonguldak, provided order in the Black Sea Region. Moreover, these organizations played a major role in winning the national struggle by transporting ammunition from the Eastern Front to the Western Front and from Russian ports to Turkish ports.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı öncesi Büyük güçlerin hedefi haline gelen Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya – Macaristan'ın yer aldığı İttifak bloğunda savaşa girmek durumunda kalmış ancak savaşın sonunu getiremeyerek müttefikleri gibi yenilgiyi kabul etmek durumunda kalmıştı. Bu durum İtilaf Devletleri'ne kısa bir süre önce kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmaları uygulama fırsatı vermiş, ilk adımlarını Mondros Mütarekesi ile atmış, Boğazlar başta olmak üzere, ülkenin önemli şehir ve limanlarını işgal etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti ise mütareke hükümlerini harfiyen uygulayarak ayakta kalabileceği düşüncesinden hareketle bütün bu işgaller karşısında pasif bir tutum sergileyerek haklı olunan durumlarda dahi sessiz kalmayı tercih etmiş taşradaki idarecilerden de aynı tutumu sergilemesini istemiştir. Öyle

ki 30 Kasım 1918'de Dâhiliye Nezaretinden Sinop Mutasarrıflığı'na gönderilen şifreli telgrafla memleket menfaatleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak İtilâf mümessillerine siyasi bir lisan kullanılmasını,¹ 7 Ocak 1919 tarihli Kastamonu Vilâyeti'ne gönderilen bir başka şifreli yazıda ise İtilâf subaylarının Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahaleye hakları olmadığı belirtilmesi ve munasip bir lisanla taleplerinin bertaraf edilmesi istenmekteydi.² Yine hükümet valiliklere birer talimat göndererek herhangi bir asker çıkarma ya da işgal hareketlerine mukavemet edilmemesini bildirmiştir.³ Örneğin Canik Mutasarrıflığına gönderilen 15 Ocak 1919 tarihli bir şifre telgrafta, buraya gelmesi beklenen İtilâf mümessillerinin mütareke hükümlerine uygun başvurularının kabul edilmesi ve gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmekteydi.⁴ 15 Haziran 1919'da gönderilen başka bir telgrafta ise şöyle denilmekteydi:

“Asayiş hususuna pek ziyade ehemmiyet veriniz. Bu devletin işgali bugün ona bağlıdır. Sulh Konferansı kararını vereceği bir sırada ahval-ı umumiye bir parça lehimize inkişaf ederken, bu asayişsizliğin bizce muzır neticelere sebep olacağı aşikârdır.”⁵

Şüphesiz İstanbul hükümetlerini bu şekilde ılımlı hatta tavizkâr tutuma iten en önemli neden, İtilâf Devletleri'ni ve azınlıkları memnun bırakmak suretiyle barış görüşmelerinde verilecek muhtemel bir ağır kararını önlemektir.⁶ Bu hususta özellikle İngiltere'ye aşırı güvenen Sadrazam Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na davet edilmesini sağlamak için 30 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a gerçekleştirdiği ziyarette O'na Sultan Vahdettin ile birlikte hazırladıkları ve adeta İngiltere'ye sömürge olmayı içeren taslak planı sunmuş, ülkenin en büyük icracısı olan Padişahın ve kendisinin yalnız ve yalnız İngiltere'ye güvendiğini söylemiştir.⁷ Ancak gerek Sultan

¹ BOA, DH-ŞFR, 93/322.

² BOA, DH-ŞFR, 95/65.

³ ATASE, İSH, K.33, G.137, B.137-1.

⁴ BOA, DH-ŞFR, 95/126.

⁵ BOA, DH-KMS, 53-2/74.

⁶ Budak, 1997: 99.

⁷ British Documents, Doc. 16 (60152), No: 453.

Vahdettin'in gerekse hükümetlerinin yukarıda ifade edilen beklentilerden hareketle tavizkâr siyasetlerini sürdürmeleri, İtilâf Devletleri'nin işgal ve müdahalelerinde olumlu yönde herhangi bir değişikliğe yol açmamış, hatta 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi gibi büyük bir felakete neden olmuştur.⁸ Zira İngilizler, ortada geçerli hiçbir sebep yokken İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline hem diplomatik hem de fiili olarak destek vermişti.⁹

İzmir'in işgaline ve yarattığı tepkilere rağmen Meclis-i Vükela 21 Haziran 1919 tarihli toplantısında, herhangi bir yere İtilâf Devletlerince daha önce bildirilmeden yeniden bir saldırı olursa askeri kuvvetlerden savunmada kalması, bu mümkün olmadığı takdirde temas kurarak münasip bir mevziye çekilmeleri ve karşı saldırı ile o sırada işgal altında olan yerler için herhangi bir şey yapılmaması istenmekteydi. Yine bu minvalden olmak üzere her kim tarafından her nam ve surette olursa olsun hususi bir takım teşkilat kurma ve bu uğurda mali ve bedeni bir yardım talebinde bulunulmasına askerî ve mülkî idarenin meydan vermemesi, bu hususta teşebbüslerde bulunanların takip edilmesi ve cezalandırılması istenmekteydi.¹⁰

Alınan bu karar, ard arda gerçekleşen işgallere ve katliamlara rağmen Damat Ferit Hükümeti'nin politikasında herhangi bir değişikliğin olmadığını göstermekteydi. Hatta Paris Barış Konferansı dönüşünde

yine bu doğrultuda Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bütün kolordu kumandanlıklarına gönderilen telgrafta "...Milli, hususi her ne maksatla olursa olsun bilimum mensubin-i askeriyenin bu gibi teşebbüsâtı, hatta tasvîkâr bir vaziyet ile telakisinin fayda yerine selamet-i memleket namına gayr-i kabil-i telafi azim zararları müstelzim olacağı istiklal ve vaziyet-i umumiye-i memleketi bile nâkabil-i telafi hatalara ilka eyleyeceği geçirdiğimiz pek elim tecrübelerle sabit olduğundan bu nokta-i mühimmeyi cümleden daha iyi müdrik olması icabeden heyet-i askeriyemizce geçirmekte olduğumuz şu müşkül zamanlarda her zamandan ziyade ahkâm-ı kanuniyeye riayet olunmasını tavsiye eylerim"¹¹ denilmekteydi. İşin daha da kötü tarafı, aynı hükümet askeri önceliği bulunan hususları bile çoğu kez onlardan saklayarak mülkiyeye bildirmekteydi.¹²

İngiliz faaliyetlerine karşı İstanbul Hükümeti'nin tutumu genel olarak bu şekilde iken ülkenin diğer birçok yerinde olduğu gibi Karadeniz halkı da işgallere ve kontrol faaliyetleri adı altındaki eylemlere hemen her alanda tepkisini göstermiş, *Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi* tarafından memleketin her tarafına gönderilen, "*İzmir ve havalisini Yunan ilhak ediyor, işgal başladı*" şeklindeki telgrafları¹³ ile İzmir'in işgalini protesto etmeye yönelik Mustafa Kemal Paşa'nın uyarıları ise bölgede milli hareketin örgütlenmesini daha da hızlandırmıştır.¹⁴ Nitekim bu durum, Karadeniz Bölgesi'ndeki milliyetçi hareket konusunda

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özalp, 1988: 1-8; Pallis, 1995: 40; Coşkun, 1997: 127; Sürgevil, 1994: 1075.

⁹ 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu meselesinde anlaşmazlık çıkması ve bu bölge üzerindeki taleplerinde Müttefiklerden gerekli desteği göremeyen İtalya'nın konferansı terk etmesi üzerine Lloyd George, Clemenceau ve Wilson bunu fırsat bilerek Rumların güvenliğini gerekçe göstermek suretiyle 6 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarma isteğini onaylamışlardır. Yüksek Konsey, 12 Mayıs günü işgalin sınırlarını belirlemiş, 14 Mayıs 1919'da da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, İtilâf Devletleri adına Bâb-ı Âli'ye bir nota vererek Mayıs'ın 15. günü Salı sabahı İtilâf Devletleri namına Yunanların İzmir'i işgal edeceklerini bildirmiştir. İngiliz askeri temsilcilerinin İzmir'in Yu-

nanlar tarafından işgal edileceğini gerek merkezi gerekse yerel yönetime bildirmelerine rağmen Osmanlı Hükümeti hala bölgenin İtilâf kuvvetlerince işgal edileceğini düşünmekte idi. Okur-Kul: 2019, 177-179; Akşin, 1986: 177.

¹⁰ BOA, MVM, 216/47, Sıra No: 310.

¹¹ H.T.V.D, Yıl: 2, (Mart 1953), Sayı: 3, Ves. No: 47.

¹² BOA, MVM, 216/54, sıra no: 317.

¹³ Taçalan, 1971: 238; Özkaya, 1987: 144.

¹⁴ İngilizler Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde -sözde- Türk çetelerinin neden olduğu asayişsizliğin ortadan kaldırılmasını istemiş, bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Hükümeti de Mustafa Kemal Paşa'yı IX. Ordu Müfettişi unvanıyla bölgeye tayin etmişti. 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket eden ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a

İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan rapora da yansımıştır. İlgili raporda Pontus Rum tehdidi altında bulunan Karadeniz halkı, İzmir'in işgali üzerine İstanbul Hükümeti'ne ve İşgal Devletleri yönetimlerine protesto telgrafları çekildiği ve mitingler tertip edildiği belirtilmektedir.¹⁵ Gerçekten de Ordu, Sinop, Bafra, Kastamonu, Giresun ve Bayburt gibi yerlerde protesto mitingleri düzenlenerek İtilâf Hükümetlerine ve İstanbul'daki temsilcilerine protesto telgrafları çekilmiş¹⁶, İnebolu'da protesto kartları basılarak İtilaf Devletleri temsilcilerine ve diğer önde gelen devletlere gönderilmiş, Kastamonu'da yayın hayatına başlayan *Açıksöz* gazetesi de ilk sayısında İzmir işgali ve halkın tepkisi üzerinde durmuştur.¹⁷ Aynı şekilde 17 Mayıs'ta Boyabat, 18 Mayıs'ta ise Şebinkarahisar ve Havza'da büyük mitingler düzenlenmiş ve İzmir'in işgali protesto edilmiştir.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa da Havza ve Amasya'da yaptığı uyarı, askerî ve mülki idarecilere gönderdiği telgraflarla İzmir'in daha sonra da Aydın ve Manisa'nın işgalinin yarattığı tehlikeye dikkat çekmiş, memleketin muhafazası için mitingler yaparak milli heyecanın canlı tutulmasını istemiştir.¹⁹

İzmir'in işgaline Trabzon'da da şiddetli tepki gösterilmiş, hatta işgalin ilhak anlamına gelmediğini anlatmak için İstanbul'dan özel bir kurul dahi gönderilmiştir.²⁰ Yunanların İzmir'den çıkarılmaması halinde Rumların tamamını katletmeye yönelik tehdit söylentilerinin yayıldığı Trabzon'da²¹ yapılmak istenilen mitinge ortaya çıkması muhtemel bir taşkınlığına ve dolayısıyla İngilizlerin işgaline sebebiyet vermemek adına XV. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir Paşa tarafından engel olunmuştur.²²

İzmir'in işgali, Karadeniz halkı üzerinde o kadar etkili olmuştur ki işgalin yıl dönümlerinde mitingler düzenlenmeye, İtilâf Devletleri'ne protesto telgrafları gönderilmeye devam edilmiştir. 15 Mayıs 1920'de *Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* tarafından düzenlenen mitingin sonunda hazırlanan bildiriye, Yunan işgal ve vahşeti protesto edilerek canilerin cezalandırılmaları ve İzmir'in tahliyesi talep edilmiştir.²³

İzmir'in işgali üzerine yapılan bu mitinglerde ortaya çıkan heyecan ile kuvvetlenen milli şuur, Karadeniz halkını kenetlemiş, bölgede oluşturulmaya başlanan askeri ve sivil teşkilatlanmaya gönülden destek vermesini sağlamıştır.

1. Trabzon ve Çevresinde Sivil ve Askeri Teşkilatlanma

Trabzon, Birinci Dünya Savaşı galiplerinin Türkiye'yi bölme ve işgal etme girişimlerine karşı ilk direniş hareketlerinin başladığı ve milli kurtuluş hareketlerinin temel taşları olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulduğu vilayetlerin başında gelmekteydi.²⁴ Trabzon halkının milli mücadele yolunda harekete geçmesinde; iki yıllık Rus işgalinin vermiş olduğu acı tecrübe, İzmir'in işgali ve sonrası gerçekleşen Yunan katliamları, Ermenilerin ve Pontusçu Rumların bölgeye yönelik faaliyetleri ile İstanbul Hükümeti'nin ülkeyi savunmada oldukça yetersiz kalması gibi etkenler önemli rol oynadı.²⁵

Trabzon aydınlarının Mondros Mütarekesi sonrasında milli mukavemet yolunda attıkları ilk adım ise *İstikbâl* gazetesini çıkarmak olmuştur (10 Aralık 1918).²⁶ Zira o sıralarda Trabzon'da *Epuhi*, *Farasianadolis*

çıkaran Mustafa Kemal Paşa ise, hükümetin verdiği talimat çerçevesinde değil, vatanın kurtuluşu için gücünü millettten alan bir düşünce doğrultusunda faaliyetlerine başlamıştı.

¹⁵ Şimşir, 1992: 178.

¹⁶ Şahinöz, 1988: 465-466; Beyoğlu, 1999: 80.

¹⁷ Peker, 1955: 29-30.

¹⁸ Şahingöz, 1988: 466; Jaeschke, 1989: 33.

¹⁹ Nutuk, 1989: 30.

²⁰ Özel, 1991: 70.

²¹ Himmetoğlu, 1975: 432.

²² Belen, 1973: 68.

²³ *İstikbâl*, 19 Mayıs 1920.

²⁴ Özel, 1991: 50.

²⁵ Çapa, 1993: 65; Çağlar, 2002: 680.

²⁶ Coşar, 1964: 217; Öztoprak, 1981: 13. 10 Aralık 1918'de kurulan *İstikbâl* Gazetesi başlangıçta haftada iki, daha sonra üç gün, I. İnönü Zaferi'nden sonra da (27 Ocak 1921'den itibaren) Cumartesi günü hariç her

ve *Faros Anatolis* adlı Rum gazeteleri Pontus Rum Devleti'nin kurulması yönünde yayın yaparken²⁷ Türk halkının haklarını savunacak bir gazetenin bulunmayışı büyük bir eksiklikti. Bu eksikliği gidermek amacıyla harekete geçen Faik Ahmet Bey²⁸ ile arkadaşları, amaçlarından biri de Trabzon'da bir müdafaa-i hukuk-ı milliye vücuda getirmek ve bu teşkilata dayanarak Türkleri var olma emeli etrafında birleştirmek²⁹ olan *İstikbâl* gazetesini kurmuşlardı.

Trabzon aydınları, bölgenin çoğunluğunu oluşturan Türk halkının haklarını savunacak bir gazete çıkardıktan sonra *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'ni kurmaya karar verdiler.³⁰ 12 Şubat 1919'da kurulan bu cemiyetin temel amacı; vilâyetin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu içerdeki ve dışardaki bütün siyasî merkezlerde dile getirmektir. Cemiyet bu ana hedef doğrultusunda tarihi, sosyal ve iktisadi vesikaların toplanması, istatistikler düzenlemesi, İtilâf Devletleri temsilcilerine muhtıralar verilmesi, Wilson Prensipleri'ne göre Barış Konferansı'nda milli hakları korumak üzere gerektiğinde muhabir ve vekiller gönderilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuştur.³¹

Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafının kurucuları arasında yer aldığı cemiyetin halkı silahlandırmasında Kâzım Karabekir'in büyük rolü olmuş³², kuruluşundan kısa bir süre sonra, ilk toplantısında alınan karar gereğince sancak ve kaza merkezlerinde

cemiyetin şubeleri açılmaya başlanmıştı.³³ Şubelerden gelen temsilcilerle de 23 Şubat 1919'da Trabzon'da büyük bir kongre toplanmıştır.³⁴ *Birinci Trabzon Kongresi* denilen bu kongrede yukarıda belirttiğimiz genel amaçlar dışında bir de sulh meselesi görüşülmüş ve toplanan 300.000 lira kadar bir meblağ ile İtilâf Devletleri'nin sempatisini kazanmış eski elçilerden iki zatın Fransa'ya gönderilmesine karar verilmiş, heyetin tespiti için ise ileri gelen siyasilere görüşmek üzere İstanbul'a beş kişilik bir heyetin³⁵ gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶ Heyet, 27 Nisan 1919'da Padişah Vahdettin'in huzuruna çıkarak bağlılığını iletmiş, ancak İzmir'in işgali üzerine Cemiyet, Heyetin Avrupa ziyaretini iptal ettiği gibi, yetkilerini aşan girişimlerde buldukları gerekçesiyle görevlerine de son vermiştir.³⁷

İzmir'in işgaline kadar silahlı bir mücadeleye girişmeyen Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti³⁸, bu olaydan sonra yeni birtakım tedbirler almak üzere 22 Mayıs 1919'da *II. Trabzon Kongresi*'ni toplamış ve ilgili kongrede işgallere karşı mukabele edilmesi, bu amaçla asker toplanması ve *Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin Erzurum şubesinden gelen müşterek kongre teklifine olumlu cevap verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹ Bu karar üzerine 23 Temmuz 1919'da toplanan kongrede Trabzon ve çevresini tehdit eden gelişmelere yönelik: "*Vilayât-ı Şarkıyye, Trabzon*

gün yayınlanmış ve yayını 1923 sonlarına kadar sürdürmüştür. Coşar, 1964: 219; Öztoprak, 1981: 386.

²⁷ Coşar, 1964: 216; Albayrak, 1999: 564.

²⁸ Pontuşçu Rumlara karşı verilen mücadelede ve Trabzon ve çevresindeki milli teşkilatlanmada önemli katkıları olan Faik Ahmet Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Demircioğlu, 1998.

²⁹ Coşar, 1964: 217

³⁰ Cemiyetin merkez azalarını; Nemlizade Sabri, Eyüpzade İzzet, Murathanzade Ziya, Abanozzade Hüseyin, Eyüpzade Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih, Molla Bekirzade Mehmed Avni, Müftüzade Hacı Mehmed Efendi'nin oluşturduğu Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin idare heyetini ise; Çulhazade Hacı Kadri, Nemlizade Şevki, Hafız Mehmet, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cudi, Dava Vekili Kulaksızade İbrahim, Us-tazade Nazmi, Barutçuzade Faik Ahmet Bey oluşturur-

yordu. Tunaya, 1995: 506; Tarakçıoğlu, 1987: 44; Goloğlu, 1968: 18; *Trabzon, Belgelerle Millî Mücadele Yılları*, 1990: 54-55.

³¹ Tunaya, 1995: 508.

³² Karabekir, 1993a: 56; Çapa, 1993: 66.

³³ Goloğlu, 1981: 17; *Belgelerle Millî Mücadele Yılları*, 1990: 55; Bozalioglu, 1999: 70-71.

³⁴ Goloğlu, 1981: 17; Çapa, 1993: 66; Özel, 1991: 64.

³⁵ "Sulh Heyeti" ismi verilen heyet şu kişilerden oluşmaktaydı: Eyüpzade Ömer Fevzi, Hatipzade Emin, Kadirbezzade Zeki (Gümüşhane temsilcisi), Mustafa (Rize temsilcisi), İsmail (Ordu temsilcisi) Beyler olup, bilahare aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Gümüşhane temsilcisi istifa ederek heyete katılmamıştır. Özel, 1991: 65.

³⁶ Tunaya, 1995: 506.

³⁷ Özel, 1991: 65.

³⁸ Çapa, 1993: 68.

³⁹ Karabekir, 1993a: 77.

Vilayeti ve Canik Sancağı hiçbir sebep ve bahaneyle birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün değildir. Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkiline yönelik bir girişim kabul edileceğinden şiddetle karşı koyulacaktır” şeklinde önemli kararlar alınmış ve *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*, Erzurum Kongresi’nden sonra kongrenin kararı gereğince *Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Trabzon Şubesi’ne dönüşmüştür.*⁴⁰

İngiltere’nin ve İstanbul Hükümeti’nin terdirgin olmasına neden olan bu kongre sonrasında İstanbul Hükümeti, bölgeye tahkik heyetleri göndermeye karar vermiş, ilgili heyet kısa sürede incelemelerini tamamladıktan sonra verdiği raporda; asayişsizliği Türklerin değil Rum ve Ermeni çetelerinin neden olduğunu, Türklerin sadece kendilerini ve haklarını korumak için yasalara uygun dernekler kurduklarını ve yine yasalar gereğince aldıkları müsaade ile Erzurum Kongresi’ni yaptıklarını, çetelerin yaptıkları kötülöklere karşı Müslümanları korumak için Trabzon - Gümüşhane yöresinde iki tabur askerin görevlendirildiğini saptamıştır.⁴¹

Erzurum Kongresi’nden sonra 4 Eylül 1919’da Sivas Kongresi toplanmış, Erzurum Kongresi’nde alınan *“her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkilî gayesine matuf telakki edeceğiz”* tabiri yerine bu kongrede *“her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik gayesine matuf hareketin reddi”* olarak değiştirilmiştir.⁴² Ayrıca burada Anadolu ve Rumeli’deki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirilerek *“Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”* haline getirilirken Trabzon’daki şubenin adı da *Anadolu ve*

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Trabzon Şubesi olmuştur.⁴³

*Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti,*⁴⁴ *Laz Tekamül-ü Milliye Cemiyeti Hayriyesi* ve *Trabzon – Rize Cemiyeti Hayriyesi* gibi cemiyetlerin de kurulduğu⁴⁵ bölgede, muhtemel işgallere ve Pontus Rum Devleti’ni kurmaya yönelik çalışmalara karşı bir yandan bu şekilde siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunulurken diğer taraftan da silahlı direniş için çalışmalar başlatılmıştır. Öncelikle Trabzon merkez teşkilatı İskele Kâhyası ile anlaşmış, ardından Trabzon’un bütün kayıkçıları ve motorcuları silahlanarak Pontusçu çetelere ve Yunan gemilerine karşı mücadeleye girişmişlerdir.⁴⁶

Batı Cephesi’ndeki Yunan harekâtına paralel olarak düşman donanmasının Karadeniz’deki Türk nakliyatını engellemek amacıyla başlattığı faaliyetlerin iyice yoğunlaştığı bu dönemde (Temmuz 1921)⁴⁷, Samsun ve Giresun dolaylarında dolaşan Yunan gemileri, aynı günlerde Trabzon’u da top ateşine tutmuşlar, ancak sahil bataryalarının etkili bir şekilde karşılık vermesi üzerine uzaklaşmak zorunda kalmışlardı.⁴⁸ Yunanlıların Anadolu harekâtını hızlandırdığı bir sırada Anadolu’ya dışardan silah ve cephane girmesini ve Trabzon’dan Batı Cephesi’ne malzeme akışını önlemek amacıyla giriştiği, ilerde de zaman zaman deneyeceği bu tip hareketler bölgedeki askeri birliklerin ve milis güçlerinin etkili savunması karşısında bir sonuç vermemiştir.⁴⁹

Osmanlı ve Rus silahlarıyla silahlandırılmış olan bölge halkı, Yzb. Rahmi kumandasında Hopa-Pazar mıntıkasında 1. Grup, Çayeli - Rize mıntıkasında ise 2. Grup şeklinde teşkilatlanmıştı. Bnb. Bekir Bey’in Kumanda ettiği ve O’nun adıyla anılan her

⁴⁰ Tunaya, 1995: 507.

⁴¹ Yılmaz, 1994: 141-142.

⁴² Tansel, 1991: 104.

⁴³ Tunaya, 1995: 507.

⁴⁴ İzmir’in işgalinden sonra kurulan bu cemiyet, daha çok hayır işleriyle uğraşmaktaydı. Cemiyet, Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin değişik bir görüntüsünü andırıyordu. 18 kişilik merkez kurulunda eski Harbiye

Nazırı Abdullah Paşa ile Çürüksulu Mahmut Paşa da bulunmaktaydı. Özel, 1991: 67.

⁴⁵ Sarıkaya, 200: 137-138.

⁴⁶ Goloğlu, 1968: 23.

⁴⁷ Işın, 1946: 65.

⁴⁸ Karabekir, 1993b: 273; T.İ.H.V, s. 48.

⁴⁹ Büyüktuğrul, 1971: 22-23.

iki grubun toplam mevcudu 5.000'e ulaşmaktaydı.⁵⁰ Bölgenin savunulmasında ve asayişin sağlanmasında etkili olan bir diğer birlik ise XV. Kolordu Kumandanlığı'na bağlı III. Fırka Kumandanı Halit Bey'in kumanda ettiği *Trabzon ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanlığı* idi.⁵¹

Giresun mıntıkasında ise Topal Osman, Askerlik Şubesi Başkanı Hüseyin Avni Alparslan ve Jandarma Kumandanı Hamdi Bey Giresun ve çevresindeki gençleri teşkilatlandırmak suretiyle bir *Giresun Gönüllü Taburu* teşkil etmişlerdi.⁵² Esasında Rum çetelerinin en yoğun olduğu, İngiliz kontrol subaylarının ve Yunan Kızılhaç gemilerinin en çok uğradığı yerlerinden biri olan Giresun'da Türkler için gizli veya açık herhangi bir silahlı teşkilat kurmak oldukça zordu. Ayrıca Pontusçu Rumlar tepeden tırnağa silahlı oldukları halde Giresun halkı yoksul ve silahsızdı. Bölgede Türklere ait tek ciddi güç Topal Osman kuvvetleriydi.⁵³ Bir süre sonra Belediye Başkanı'nın sağlık nedeni ile istifa etmesi üzerine Giresun'a Belediye Başkanı olan Topal Osman, İzmir'in işgali nedeni ile burada bir miting düzenlediği gibi, bölgedeki gençleri teşkilatlandırarak milli mücadeleye katılmalarında da önemli rol oynadı.⁵⁴ Osman Ağa, çıkardığı *Gedik-kaya* gazetesi vasıtasıyla Pontusçulara ve

işgalcilere karşı basın yoluyla da mücadele etmiştir.⁵⁵

2. Samsun ve Çevresinde Sivil ve Askeri Teşkilatlanma

İngilizlerin ve Pontusçu Rumların faaliyetlerine karşı Samsun ve civarında da birtakım milli cemiyetler kurulmuştu. Bu cemiyetler ilk başlarda silahlı direnişten ziyade Müslüman halk arasında dayanışmayı sağlamak ve moral gücünü yükseltmek esasına dayanıyordu. Nitekim Samsun'da Sathane Meydanı'nda idare hanesi bulunan *İhtiyat ve Zabitan Cemiyeti*, konferanslar ve sohbetler düzenleyerek halkı bilgilendirmek yolunda büyük gayret sarf ederken *Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye* adlı kuruluş Canik Sancağındaki Müslümanların sosyal durumunun düzeltilmesini ve eğitim-öğretimin yaygınlaştırılmasını amaç edinmişti.⁵⁶ 19 Şubat 1919'da faaliyete geçen *Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* ise⁵⁷ doğrudan Pontus Rum faaliyetleriyle mücadele etmeyi amaçlamıştı. Cemiyet bu konuda Paris Barış Konferansı'nda ve diğer uluslararası mecralarda Karadeniz Türklerinin haklarını korumak için Prens Sabahattin ve Şerif Paşa'yı vekil ettiklerini bildirmiş, aynı tehlikeye maruz kalan kazalara da birer mektup göndermek suretiyle merkezi Samsun'da bulunan bu

⁵⁰ Gerekliğinde her iki gruptaki milli kuvvetlere kumanda edecek olan halkın ileri gelenleri ise şunlardı: Rize-Hopa arasında Mataracıoğlu Mehmet Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Tuzcuoğlu Halit Ağa, Pazar'dan Tatarzade Fevzi, Of'dan Sarılioğullarından Ömer, Çakıroğullarından Hüsnü, Rüstem ve İsmail Ağalar, Akçabat'tan Serdaroğulları.

Sürmene-Trabzon- Polathane- Hamsiköy mıntıkasında Haydar Efe Kumandası'nda 2500 kişilik II. Grup. Bu grupta halkın ileri gelenleri ise; Trabzon'dan Ömer Efendi, Kâhya Mehmet, Salih Efendi, Polathane'den Münir Bey.

Gümüşhane- Torul- Şiran- Kelkit mıntıkasında Teymen İbrahim Kumandası'nda 1000 kişiden oluşan XIV. Grup. Bu grupta halkın ileri gelenleri; Osman Ağa, Kâtip Ahmet Efendi, Hacı Emin Efendi, Karabrahimzade, Hüsnü Ağa, Tokatlı Ziya Bey. Tatlı, 1996: 53-54; Beyoğlu, 1997a: 217. Özel, 1991: 104.

⁵¹ Atatürk, 1989: 196; Solmaz, 1996: 63.

⁵² Tatlı, 1996: 53-54; Beyoğlu, 1997a: 217. Özel, 1991: 104.

⁵³ Osman Ağa, Mondros Mütarekesi sonrası gelişen işgal olayları üzerine çete kuvveti oluşturarak dağa çıkmıştı. Pontus Rumları ise, Osman Ağa'dan kurtulmak

için bazen Patrikhane vasıtasıyla bazen de doğrudan doğruya İngiliz kontrol subaylarına ihbarda bulunarak O'nun tehcir suçlusu olduğunu söylemişler ve tutuklanmasını istemişlerdi. Kutay, 1961a: 10998. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti Osman Ağa'nın tutuklanmasını istemiş, ancak bu talimat Kaymakam tarafından oyalanmıştı. Fakat ne yazık ki, Kaymakam Nizamettin Bey, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in baskısı üzerine Osman Ağa'yı daha fazla koruyamamış ve Giresun'u terk etmesini istemiştir. (Kutay, 1961b: 11000); Topal Osman hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Menteşeoğlu, 1997.

⁵⁴ Çapa, 1993: 76.

⁵⁵ Coşar, 1964: 234. 17 Ocak 1920'de yayın hayatına başlayan *Gedik-kaya* Gazetesi, ilk sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın, Lloyd George'un İstanbul hakkındaki beyanını protesto eden- İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin sansürüne rağmen- tebliğini yayımlayarak büyük bir cesaret örneği göstermiştir. Beyoğlu, 1997b: 32.

⁵⁶ Yazıcı, 1989: 90.

⁵⁷ Umur-Pasin, 1944: 9-12.

cemiyetin birer şubesinin açılmasını⁵⁸ istemişlerdir. Ancak *Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin ömrü fazla uzun olmamıştır. Tokat şubesine yazılan 20 Mart 1919 tarihli bir mektupla fes edildiği bildiren⁵⁹ cemiyetin ardından Tokat Şubesi, *Tokat Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* adını almış ve yeni bir idare heyeti oluşturularak bağımsız bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Cemiyet, Erzurum Kongresi'ne de delege göndermek⁶⁰ suretiyle milli hareketin tek çatı altında toplanmasına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan Samsun'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra 25 Mayıs 1919 günü Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın⁶¹ teşvik ve cesaretiyle harekete geçen Havzalılar, 28-29 Mayıs 1919 gecesi Belediye Başkanı İbrahim Efendi'nin evinde toplanarak *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* teşkil etmişlerdir.⁶² Havza'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çabucak teşkil edilmesinden memnun kalan Mustafa Kemal Paşa, yapılan işlerin başta Samsun olmak üzere, Bafra, Çarşamba, Sinop, Çorum ve Tokat gibi çevredeki diğer merkezlerde de aynı heyecanı uyandırması için buralara; "*Biz burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil ettik, sizde acele teşkil ediniz*" şeklinde birer telgraf gönderilmesini istemiş⁶³, kısa bir süre sonra da *Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* tesis edilmiştir. 14 Haziran 1919'da kurulan cemiyet, kısa zamanda kendi ilçe ve bucaklarında şubeler açmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya gelişinde olduğu gibi, *Amasya Tamimi*'nin ha-

zırılanmasında da rahat ve güvenilir bir ortam oluşturması açısından önemli rol oynamıştır.⁶⁴

İngilizlerin ve Pontusçu Rumların bölgedeki yoğun faaliyetleri sebebi ile Samsun'daki milli teşkilatlanma çalışmaları gizli yürütülmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Hatta İngiliz kontrol subayları bölgede itilaf kuvvetleri aleyhine bir takım muzır teşkilatlanmalar olduğu yönünde kendi hükümetlerine bilgi verdikleri ve mutasarrıf nezdinde defalarca girmişimde buldukları halde sonuç alamamışlardı.⁶⁶ Bu arada bölgede cereyan eden İngiliz kontrol ve Rum-Ermeni katliamları Erzurum Kongresi'nin gündemine de gelmiş, Canik delegesi yer almasa da Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yönelik her türlü hareketin reddedileceğine karar verilmiştir.⁶⁷ Erzurum Kongresi'nde alınan kararların daha bütünlüyle hale getirilmek suretiyle bütün yurda mal edildiği⁶⁸ Sivas Kongresi'nde ise Canik Sancağı, Boşnakzade Süleyman Bey tarafından temsil edilmiştir. Süleyman Bey, kongrenin 7 Eylül 1919 tarihli oturumunda, İngilizlerin askeri ve sivil faaliyetlerine dikkat çekilerek alınacak tedbirlerin görüşülmesi teklif edilmiştir.⁶⁹

Beyannamesinde memleketin herhangi bir parçasına yönelik hareketlere, dolayısıyla da Pontus-Rum faaliyetlerine karşı tedbirler alınmasının kabul edildiği⁷⁰ kongrede milli cemiyetler "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında birleştirilmiş⁷¹ ve bu doğrultuda Canik temsilcisi Boşnakzade Süleyman Bey'in girişimi ile cemiyetin Samsun şubesini kurulmuştur.⁷²

⁵⁸ Cemiyetin bu çağrısı üzerine Elmacızade Hacı Hüsnü Efendi, İsmail Efendi, Mütevellizade Nuri Efendi, Tahir Rüstü Bey, Hamamcızade Rıfat Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Hafız Agah Efendi ve Mehmet Bey 25 Şubat 1919'da Tokat şubesini açtılar. İlğazi-Ülkü, 2002: 160.

⁵⁹ Asarkaya, 1936: 11-15.

⁶⁰ İlğazi-Ülkü, 2002: 160-161.

⁶¹ Kocatürk, 1998: 47.

⁶² Semerci, 1996: 129; Jaeschke, 1982: 348.

⁶³ Aydoğan, 2000: 46.

⁶⁴ Semerci, 1996: 133, 135.

⁶⁵ Umur-Pasin, 1944: 8.

⁶⁶ Kara Vasıf Bey, Sivas Kongresi'nde yaptığı konuşmada Samsun'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bulunmadığını, bunun da Mutasarrıf Bey'den kaynaklandığını iddiasında bulunmuştur. İğdemir, 1989: 139.

⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ve Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atatürk, 1989: 87-98; Karabekir, 1993a: 117; Dursunoğlu, 1946: 107-125; Goloğlu, 1968: 77-114; Kirzioğlu, 1993: 3-256.

⁶⁸ Goloğlu, 1969: 69.

⁶⁹ İğdemir, 1969: 31-34.

⁷⁰ İğdemir, 1989: 95.

⁷¹ Goloğlu, 1969: 224.

⁷² Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkan ve kurucuları şunlardır: Başkan; Boşnakzade Süleyman

Başkanlığını Boşnakzade Süleyman Bey'in yaptığı⁷³ ve 1920 yılı Ocak ayı içerisinde kurulduğu anlaşılan bu cemiyet hemen çalışmalarına başlamış, ilk olarak da Maraş'ın işgalini protesto etmiştir.⁷⁴ Aynı şekilde faaliyetlerini yalnızca Karadeniz Bölgesi ile sınırlı tutmayan *Bafra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* de Amerikan temsilciliğine gönderdiği telgrafla Maraş olaylarını protesto etmiştir.⁷⁵ *Çarşamba Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* Rum çetelerine karşı Müslüman Türk halkının önemli bir dayanağı olurken Terme Kazası'ndaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise yöresindeki bazı İslam çetelerini milli mücadeleye kazandırmak gibi önemli bir hizmet yapmıştır.⁷⁶ Böylece ilçelerde de teşkilatlanmaya giden cemiyetin çalışmaları ile halk bir taraftan Pontus tehlikesine karşı uyarılırken diğer taraftan da temin edilen silahlar İngiliz kontrol subaylarına teslim edilmeden lüzum görülen köylere dağıtılmak suretiyle mukavemet oluşturulmuştur.⁷⁷

Yalnızca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmakla yetinmeyen bölge halkı, bir takım askeri tedbirler de almış ve bu amaçla Merzifon'da bir asayiş kongresi toplanmasına karar verilmiştir. Gümüşhacıköy, Köprü, Lâdik ve Merzifon delegelerinin katılımıyla 23 Haziran-3 Temmuz 1920 tarihleri arasında toplanan kongrede alınan kararlar şu şekilde olmuştur:⁷⁸

1- Kongreye katılan kazalar, bölgelerinde atlı ve yaya olarak muhafız kuvvetleri kuracaklardır. Bunların görevi asayiş ilgilendiren meseleleri jandarmaya bildirmek ve verilen diğer görevleri yerine getirmektir. Merzifon Kazası için; 20 süvari, 40 piyade, Lâdik, Havza ve Gümüşhacıköy Kazaları için 20'şer süvari ve 20'şer piyade,

Köprü Kazası için ise 20 süvari, 20 piyade mevcutlu kuvvetler oluşturulacaktır.

2- Ayrıca her kaza, büyüklüğüne ve özelliğine göre kısımlara ayrılarak her kısma Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından emir ve kumanda yeteneği olan bir memur tayin edilecektir.

3- Yine her mıntıkanın ileri gelen kişilerinden meydana gelecek kontrol heyeti, yol gösterme ve yürütme işleriyle yükümlü olacaktır. Bu heyetler bölgelerindeki silah, cephane ve bunları kullanabilecek kişileri tespit edeceklerdir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirilirken milli müfrezelerin de oluşturulmasına dair Sivas Kongresi'nde alınan kararın bu kongrede de yinelenmesi, bölgedeki milli kuvvetlerin çabucak oluşturulmasında etkili olmuştur. Nitekim Çarşamba'da kurulan Çarşamba ve İsa Bey müfrezeleri İtilâf Devletleri'nin desteği ile ayakta duran Pontusçu çetelere karşı başarılı operasyonlar yürütmüşlerdir.⁷⁹

Karada oluşturulan askeri müfrezelerin yanında denizde de bir müfreze oluşturulmasına yönelik alınan karar gereğince önce 10 Temmuz 1920'de *Müdafaa-i Milliye Vekâleti*'ne bağlı olarak *Umur-ı Bahriye Müdürlüğü*⁸⁰ tesis edilmiş, bir müddet sonra da *Samsun Bahriye Muhafız Müfrezesi* kurulmuştur.⁸¹ Öte yandan bölgedeki asayişsizliği önleyen ve Pontusçu çetelere karşı başarıyla mücadele eden Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığı asayişini temin etmek, konuşlandırıldığı bölgeyi daha sıkı bir şekilde kontrolünde bulundurmak ve halkın milli mücadeleye katılımını sağlamak için bulunduğu bölgede *Asayiş Mıntıkaları Teşkilatı*, *Mıntıka Kumandanlıkları Teşkilatı*, *Karakol ve Yol Devriyeleri Teşkilatı*, *Yerel-Milli Direniş Teşkilatları*, *Bekçi*

Bey, Üyeler; Ticaret odası Başkâtibi Şükrü Bey, tüccardan Hacı Hayrullahzade Ömer Bey, tüccardan Hacı Ömerzade Hasan Bey, Sultani İkinci Müdürü Adil Bey, Nemlizade Şeref Bey, Muharrir Ethem, Veysi Bey, İslambeyzade Faruk Bey, Kitapçı Osman Tobruk Bey ve Sultani öğretmenlerinden Hayrettin Nadi Bey. Umur-Pasin, 1944: 8.

⁷³ Boşnakzade Süleyman Bey, Ankara'da açılan meclisi mebus seçilince cemiyet başkanlığına Adil Bey getirecektir. Umur - Pasin, 1944: 14.

⁷⁴ Umur - Pasin, 1944: 10.

⁷⁵ Ak, 1983: 39-41.

⁷⁶ Yazıcı, 1948: 93.

⁷⁷ Umur - Pasin, 1944: 40.

⁷⁸ Yazıcı, 1989: 80.

⁷⁹ Yazıcı, 1989: 96.

⁸⁰ Bahriye Güverte Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Münir Bey'in emrine verilen bu müfreze, dört bölüklü tabur kadrosundaydı. Personel temini ve idari bakımdan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olacak olan müfreze herhangi bir taarruz ve tecavüz durumunda ise 15. Fırka Kumandanlığı'nın emrinde hareket edecekti. H.T.V.D, Yıl: 14, (Haziran 1965), Sayı: 52, Belge No: 1192.

⁸¹ Büyüktuğrul, 1983: 480.

Teşkilatı, Samsun Merkez Kumandanlığı, Muhafız Taburları ve Oymak Teşkilatı gibi birtakım teşkilatlar oluşturmuştur. Bunun yanı sıra nahiyelerin genişliği ve jandarma kuvvetlerinin yetersizliği yüzünden bir tarafta çıkan küçük bir olayın hükümetin haberi olmaksızın mühim bir şekavet hadisesi haline gelmesi durumunu da dikkate alan 3. Kolordu Kumandanlığı, nahiyelerinin kontrolünün daha kolay yapılabilmesi için daha evvel Tokat ve Köprü mıntıkalarında kurulan ve büyük faydaları görülen *Asayiş Mıntıkaları*'nın kurulmasını uygun görmüştür. Bu doğrultuda Samsun ve çevresi dahilinde birtakım asayiş mıntıkaları teşkil edilmiş, ancak bu teşkilat daha sonra *Emniyet Teşkilatı*'nın kurulması ile *Merkez Ordusu* tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁸²

Samsun ve çevresinde kurulan bir başka güvenlik teşkilatı ise 15. Fırka Kumandanlığı'nın Samsun'da konuşlandırıldıktan sonra askerî açıdan kendi sahasına giren bölgede oluşturduğu *Mıntika Kumandanlıkları* idi. 15. Fırka bünyesinde oluşturulan bu Mıntika Kumandanlıkları ve yetki sahaları Mart 1919 itibarıyla şöyleydi:⁸³

- *Giresun Mıntika Kumandanlığı*: Kumandanlığını Giresun Şubesi Reis Binbaşı Ali Rıza Bey'in yaptığı bu teşkilat; Giresun, Ordu, Tirebolu ve civardaki kaza ve nahiyelerdeki asayişten sorumlu idi.

- *Çarşamba Mıntika Kumandanlığı*: Terme ve Çarşamba kazaları ile nahiyelerinden oluşan Çarşamba mıntikasının kumandanı Çarşamba Kaymakam Vekili ve 38. Alay Kumandanı Binbaşı Kemal Bey'di.

- *Bafra Mıntika Kumandanlığı*: Bafra, Alaçam ve bağlı nahiyelerden ibaret olup, kumandanı Bafra'da konuşlandırılmış olan 56. Alay Kumandanı Binbaşı Fehmi Bey'dir.

- *Kavak Mıntika Kumandanlığı*: Bu mıntika, Kavak dahilinden Dorukhanlılar'ına kadar olan yol ile bu yolun iki yanındaki köylerden ibaretti. Bu mıntikanın kumandanlığını başlangıçta Binbaşı Arif Bey, 18 Mart

1920'den sonra ise Binbaşı Fehmi Bey yürütmüştür.⁸⁴

Belirtilen sahaların sorumlusu olan mıntika kumandanlarının yetkileri, fırka kumandanlarının yetkilerine eşitti. Ayrıca harp mıntıkası kabul edilen bölgelerdeki mıntika kumandanları bölgesindeki bütün memurlara emir verebilecekti. Böylesi önemli yetkilerle donatılan mıntika kumandanları, bölgelerindeki askeri idareyi, sevkiyatı ve nakliyatı düzenleyecek ve takip edecek, sıkıyönetime ait işleri yönetecek, eğer sahildeyse bir düşman çıkarmasına karşı koyacaktı. Ayrıca sahillerin emniyetinin sağlanması, muhabere ve nakliye ile ilgili işleri kontrol etmede de mülki memurlarla iş birliği yaparak bölgedeki asayiş sağlaması, eşkıyayı takip ve tenkil, düşman propagandasına mâni olması ve bölgesindeki köprülerin, geçitlerin ve yolların açık ve kullanılabilir olması da mıntika kumandanlıklarının görevleri arasındaydı.⁸⁵ Zira Samsun ve çevresini birbirine ve diğer illere bağlayan yollar asayişin en fazla ihlâl edildiği yerlerdi. Özellikle Pontus Rum çeteleri yollarda birçok öldürme olaylarına karışmışlardı. Hatta, I. TBMM için yapılan milletvekili seçimlerinde Trabzon'dan seçilen Eyüpzade İzzet Bey'le, Gümüşhane Mebusu Rıza Bey Ankara'ya giderken bu civarda katledilmişlerdi.⁸⁶

İşte bu tür faaliyetlerin önüne geçmek için Samsun ve çevresinde *Karakol* ve buna bağlı olarak *Yol Devriyeleri Teşkilatı* da oluşturuldu. Bu teşkilat, özellikle Samsun-Kavak, Samsun-Çarşamba ve Samsun-Bafra yollarındaki asayişten sorumlu idi.⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varmasından kısa bir süre önce kurulan (13 Mayıs 1919) *Karakol ve Yol Devriyeleri Teşkilatı*'nın en önemli görevi, mıntıklarına ait olan yolun güvenliğini temin etmek ve ayrıca yol civarında veya etrafında herhangi bir olay vukua geldiğinde hadiseyi en kısa zamanda bağlı olduğu karakola bildirmekti. Ayrıca, hemen hemen aynı vazife-

⁸² Balcıoğlu, 1990: 262.

⁸³ ATASE, Kl.419, D.8, F.8-15.

⁸⁴ Kocaoğlu, 1998: 85.

⁸⁵ Balcıoğlu, 1990: 47.

⁸⁶ ATASE, İSH, K.868, G.17, B.17-1.

⁸⁷ ATASE, Kl.419, D.8, Fih.8-4.

leri yapan *Jandarma Müfrezeleri*'ne de yardım edip onlarla iş birliği yapacak olan teşkilat, yolları da her gün kontrol edecekti.⁸⁸

Bölgede ayrıca Samsun ve çevresindeki askeri birliklerin eşkiya ile mücadelesinde onlara yardımcı olması amacıyla kurulmuş olan *Bekçi Teşkilatı* da vardı.⁸⁹ Bu teşkilatının kurulmasını sağlamak için hükümet tarafından 1.000, 3. Kolorduya bağlı 15. Fırka tarafından ise 50 olmak üzere toplam 1.050 silah tedarik edilmiş, söz konusu teşkilatın silah ihtiyacını temininde zaman zaman kurulduğu bölgenin halkının da büyük yardımları olmuştur. Nitekim Kavak mıntıkası dâhilindeki halk, elinde bulunan 1.000 kadar silah ve birçok mermiyi *Bekçi Teşkilatı* için yetkililere teslim etmiştir.⁹⁰

Samsun ve çevresinde asayişsizliği önlemek için yalnızca askeri birliklerden teşkil edilen bu teşkilatlardan faydalanılmamış, bölge halkının da bu mücadeleye aktif bir şekilde katılımı sağlanmıştır. Bunun için de değişik adlar altında ve daha ziyade 1920 yılının ortalarından itibaren birtakım *Yerel Milli Direniş Teşkilatları* ya da diğer adıyla *Kuva-yı Milliye Teşkilatları* oluşturulmuştur. 15. Fırka Kumandanlığı kontrolünde kurulan başlıca *Kuva-yı Milliye Teşkilatları*; *Kürtün Kuva-yı Milliye Teşkilatı*, *Merd Irmağı Kuva-yı Milliye Teşkilatı*, *Asarcık Kuva-yı Milliye Teşkilatı* ve *Kiçi Kuva-yı Milliye Teşkilatı* idi. Bu teşkilatlar, kuruldukları bölgelerde asayişin temin etmede önemli hizmetlerde bulunmuşlardı. Özellikle Kürtün ve Merd Irmakları Müfrezeleri Kumandanları, sahil gözetlemeye müsait hâkim mahallerde gözetleme mevkileri tesis etmiş, ilgili mahallerde daimî surette gözetleme postaları bulundurarak geceli-

gündüzlü olmak kaydıyla muntazaman sahili güvenlik altında tutmuştur.⁹¹

15. Fırka Kumandanlığı'nın önderliğinde kurulan bir diğer teşkilat ise *Oymak Teşkilatı*⁹² idi. Elamanları gerilla usulü ile yetişen, doğrudan doğruya Mıntıka Kumandanlığının emri altında hareket eden ve buldukları köyün ismine nispetle birden itibaren verilecek numaralarla adlandırılan bu teşkilat Türk köylerini Rum çetelerine karşı korumaya çalıştı. Ancak alınan tüm bu tedbirler ve oluşturulan teşkilatlara rağmen bölgedeki Pontus-Rum faaliyetlerinin önü alınamayınca TBMM Hükümeti tarafından bölgede *Merkez Ordusu* adıyla yeni ve güçlü bir askeri yapılanmaya gidilmesine karar verildi.⁹³

5. ve 15. Fırkalarla yeni kurulacak 6. Atlı Piyade Fırkalarından oluşan ve kumandanlığına Nurettin Paşa'nın getirildiği Merkez Ordusu; Sivas Vilayeti ile Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat müstakillivalarında asayişin sağlanması yolunda faaliyetlerde bulunduğu gibi Oymak Teşkilatı'nın vazifesini de üstlendi. Merkez Ordusu, bünyesinde oluşturduğu diğer askeri teşkilatlarla (Asayiş Bölükleri ve Emniyet Teşkilatı) birlikte Rum çetelerinin etkisiz hale getirilmesinde ve Merkezi Anadolu'daki diğer eşkiyalık hareketlerinin önlenmesinde büyük yararlıklar gösterdi.⁹⁴

Samsun'da asayiş ve huzuru sağlamak için bir dönem Doğu Karadeniz'in önemli *Kuva-yı Milliye* teşkilatlarından biri olan Osman Ağa'nın 47. Piyade Alayı'ndan da faydalanılmıştır. Alay, 16 Nisan 1920'de *Ümit Vapur* ile Samsun'a intikal etmiş ve orada 15. Fırka Kumandanlığı'nın deposundan yeniden silahlandırılmıştır. Ankara'dan gelen subaylarla beraber 3000 kişilik bir

⁸⁸ ATASE, Kl.419, D.8, Fih.8-5.

⁸⁹ ATASE, Kl.389, D.3, Fih.102.

⁹⁰ ATASE, Kl.389, D.3, Fih.102, 1,2.

⁹¹ Kocaoğlu, 1998: 86, 88.

⁹² Oymak Teşkilatı, özellikle Orta Karadeniz yani Samsun ve Canik taraflarında yoğunlaşmıştı. Bu yapılanmanın mimarı olan Şefik Avni Bey'e göre vatanperver Anadolu Türkünün kurduğu bu teşkilatlar çete olmazdı. Zira yapılan bu kavga milli varlığın korunması, namus, şeref ve en önemlisi de istikbâl içindi.

Bilindiği gibi çetecilikte, soygunculukta alın teri dökmeyen, hiçbir emek sarf etmeden başkasının canına, malına, ırzına, namusuna göz koymak vardı. Vatanperver bir Türk subayı olan Şefik Avni Bey, bundan dolayı halkın oluşturduğu kuvvetlerin Oymak Teşkilatı adıyla anılmasını daha uygun bulmuştur. Bu teşkilat, düzenli ordunun kuruluşuna kadar Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde başarılı faaliyetler sürdürmüşlerdir. Türkmen, 1991: 120.

⁹³ Balcıoğlu, 1990: 18-20.

⁹⁴ Türkmen, 1991: 122; Balcıoğlu, 1990: 261, 265.

kuvvete ulaşan Osman Ağa'nın kumandasındaki 47. Piyade Alayı, bölgenin asayişine önemli katkılarda bulunmuştur.⁹⁵

TBMM Hükümeti'nin Samsun ve çevresindeki Rum faaliyetlerine karşı aldığı tedbirlerden birisi de Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda uygulamak zorunda kaldığı gibi Rumların Karadeniz'de Yunan donamsından yardım alıp Batı Anadolu ile rahat bir iletişim kurmalarını önlemek, Yunan ordusuyla şiddetli çatışmaların cereyan ettiği bir dönemde Karadeniz'den gelebilecek herhangi bir saldırıda iki ateş arasında kalma ihtimalini ortadan kaldırmak ve cephe gerisini güvenceye almak için Karadeniz kıyıları önce savaş alanı ilan edildi hemen akabinde de eli silah tutan 15-50 yaş arasındaki Rumların Karadeniz kıyılarında uzaklaştırılmalarına karar verildi.⁹⁶

Samsun ve çevresinde, Pontusçu çetelere karşı mücadele etmek ve asayişsizliği önlemekten başka muhtemel bir İngiliz veya Yunan çıkarma hareketine karşı da gerekli tedbirler alınmıştı.⁹⁷ III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, Heyet-i Temsiliye'den gelen talimat doğrultusunda Samsun'da 15. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta alınacak tedbirleri şöyle sıralamıştı:⁹⁸

“1- Düşmanın sahili işgali halinde Ordu ve Tirebolu'yu da ihtiva eden Giresun mıntıkası hasbe'l-zarur Kolordu ile muhabereye mecbur olacaktır. Giresun'daki Nizamiye Bölüğü, mahalli efrat ve gönüllülerle takviye edilerek asayiş idame ve Giresun'a bir ihraç vukuunda Kulakkaya istikametini müdafaa edecektir. (Nizamiye Bölüğü) mıntıkaca bu babda mahalden ne kadar silah, vesait-i nakliye ve cephaneye tedariki mümkün olacağını ve neye muhtaç olacağını Fırkaya ve Kolorduya bildirecektir.

2- Ünye, Çarşamba ve Bafra mıntıklarının Fırka ile suret-i muhaberesinin şimdiden tanzim ve kendilerine tefhimi lazımdır.

3- Fırka karargâh ve kıtaatı ve müessesatına ait evrak-ı mühimme vaktiyle dâhile ve Fırka evrakı da Amasya'ya sevkedilmelidir. Sahildeki mevakin işgali halinde cihet-i mülkiye ve memurlarıyla evrakından hangilerinin geriye nakli muvafık olacağını mutasarrıfla müzakere edilerek şimdiden tesbit ve icab-ı halde esnayı nakillerinde muavenet edilmesi ve mukarreratın bildirilmesi lazımdır. Aksi takdirde İzmir'de olduğu gibi telafisi gayr-i kabil bir zayiata uğrar.

4- Fırka nakliye taburu, son ana kadar elde vesait bulundurarak son zamanda nakli icap edecek memurun -i askeriye ve mülkiyeyi nakle muavenet etmelidir.

5- Ahz-ı asker zabitanı dümdarı teşkil edecek kıtaata iltihak ederek geriye çekileceklerdir. Ahz-ı Asker Kalemi'nin Kavak'a şimdiden nakli veya son zamana kadar Samsun'da alkonulması fırkaca tayin ve netice iş'ar dilmelidir.”

Esasında alınan bu son karar ve tedbirlerden önce Heyet-i Temsiliye İstanbul'un resmen işgali sırasında gerçekleşen tutuklamalara karşı Amasya'da bulunan İngiliz kontrol subayı Yüzbaşı Forbes'in tutuklamak⁹⁹ suretiyle hem misilleme yapmış hem de Karadeniz kıyılarına yönelik yapılacak muhtemel bir çıkarma hareketine karşı sessiz kalınmayacağını da göstermişti.

3. Kastamonu ve Çevresinde Sivil ve Askeri Teşkilatlanma

Mütareke sonrası devlet kurumlarının görev yapamaz hale gelmesi bir takım asayişsizlik hadiselerine neden olmuş, ülkenin dört bir yanının yer yer işgal edilmesi, azınlıkların faaliyetleri, Pontusçu girişimler ve İnebolu sahillerinin ablukaya alınması ise yakın gelecekteki tehlikeyi göstermesi açısından Karadeniz'in diğer yerlerinde olduğu gibi Kastamonu'da da tepkiyle karşılanmıştır.¹⁰⁰ Bununla beraber başlangıçta Kastamonu ve çevresinde mü-

bulunan İngiliz kontrol subaylarından Yüzbaşı Forbes'in tutuklanmasını istemiş ve adı geçen subay 5. Fırka Kumandanı Ahmet Rıza Bey tarafından tevkif edilmişti H.T.V.D, Yıl: 7, (Eylül 1958), Sayı: 25, Ves. No: 634, 635, 636.

¹⁰⁰ İnebolu, jeopolitik konumu itibarı ile büyük önem arz etmekteydi. İstanbul'un Anadolu'ya giriş veya

⁹⁵ Beyoğlu, 1997a: 218.

⁹⁶ Okur, 2007: 26-27.

⁹⁷ ATASE, İSH, K.965, G.125, B.125-1.

⁹⁸ H.T.V.D, Yıl: 7, (Eylül 1958), Sayı: 25, Ves. No: 659.

⁹⁹ Heyeti- Temsiliye, İstanbul'un resmen işgali sırasında gerçekleşen tutuklamalara misilleme olarak III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'den Amasya'da

dafaa-i hukuk cemiyetleri şeklinde bir teşkilatlanma oluşmamıştı. Zira burada İstanbul Hükümeti taraftarı bir yönetim vardı ve bu yönetim, mütareke şartlarının kontrolü için bölgeye gelen İtilâf temsilcilerinin cesaretlendirdiği azınlıkların taşkınlıklarına karşı herhangi bir işlemde bulunmadığı gibi milli teşkilatlanmanın oluşmasına da engel olmaktadır. Buna rağmen Rum çetelerinin faaliyetlerine karşı bazı Türk köylerinde karşı silahlı birlikler oluşturulmuş¹⁰¹ ve yukarıda da ifade edildiği gibi İzmir'in işgalini protesto için mitingler düzenlenmişti.¹⁰²

Sahip olduğu konum itibari ile İstanbul Hükümeti ile milli hareket arasında elde tutulması yönünde sıkı bir rekabete sahne olan¹⁰³ Kastamonu'da basın da ikiye bölünmüştü. Milli Hareketi destekleyen Kastamonu aydınları, halkın olup biteni daha çabuk, doğru ve kısa zamanda öğrenmesini sağlamak amacıyla *Açıksöz* gazetesini yayınlamaya başlarken¹⁰⁴ bu durum o tarihlerde vilayette milli harekete muhalif olan ve İstanbul Hükümeti'ni destekleyen *Zafer* gazetesinin tepkisine neden olmuştur. *Açıksöz* gazetesi, bir yandan *Zafer* gazetesi ile mücadele etmekte diğer yandan da milli kuvvetlerin başarılarını yayınlamak suretiyle halkın cesaret ve güvenini artırmaya çalışmaktaydı.¹⁰⁵

Kastamonu vilayetinde Kuvay-ı Milliye'nin açıkça desteklenmeye başlanması ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kurulması ise bu bölgenin *Heyet-i Temsiliye* ile birleşmesinden sonra mümkün olmuştur.¹⁰⁶ Bu bir-

leşme ise mülki ve askeri idarecilerin değişimi ile mümkün olmuştur. Müdafaa-i Hukukçularla iyi ilişkiler içinde olması nedeniyle Damat Ferit Hükümeti tarafından İstanbul'a çağırılması¹⁰⁷ ve yerine Ali Rıza Bey'i ataması¹⁰⁸ bölge mülki idaresinde Milli Hareket ile İstanbul Hükümeti arasında yeni bir güç mücadelesine sahne olmuştur. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından bölgeye gönderilen Albay Osman Bey, Kastamonu'ya geldiğinde (16 Eylül 1919) İstanbul Hükümeti taraftarlarınca tutuklandıysa da Kuvay-ı Milliyecilerin karşı harekâtı ile kurtulup kontrolü ele geçirmeyi başarmıştır.¹⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları talimatlar doğrultusunda Kastamonu ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin örgütlenme çalışmalarına başlayan Albay Osman Bey, Vali Vekilliği'ne Defterdar Ferit Bey'i atarken¹¹⁰, İnebolu'ya gelen İstanbul Hükümeti'nin valisi Ali Rıza Bey ise durumu öğrenince Zonguldak'a kaçmak zorunda kalmıştır.¹¹¹

Milli Hareketin bölgedeki etkinlik alanını genişletmeye başlayan Albay Osman Bey, İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerini kesmesi için Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar Bey'i uyarılmış, mümkün olmayınca da bölgedeki kuvay-ı milliyecilerin yardımıyla Heyet-i Temsiliye'nin kararlarını uygulamaya başlamıştır. Böylece Ankara-İstanbul arasında stratejik bir konumda olan Bolu Mutasarrıflığı da Kuvay-ı Milliyecilerin kontrolüne girmiştir. Bolu merkezinde başlayan bu milli çalışmalara kısa bir süre sonra Mutasarrıf Ali Haydar Bey de katılmış ve 15

Anadolu'nun çıkış kapısından başka Doğu - Batı hatındaki lojistik desteğin en stratejik noktasını oluşturmaktaydı. Nitekim bu özelliği nedeniyle başta Yunanistan olmak üzere sık sık işgal donanmalarının bombardımanına ve tacizlerine maruz kalmıştır. Çiçek, 2020: 186-189.

¹⁰¹ Peker, 1955: 18.

¹⁰² Çiçek, 1991: 74.

¹⁰³ Çiçek, 1991: 54.

¹⁰⁴ Hüsnü Açıksöz, 1933: 10-11; *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, 1973: 63.

¹⁰⁵ *Açıksöz*, 22 Haziran 1335/1919. Yine *Açıksöz* gazetesi, ara sıra başta Batı Anadolu olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde işgalcilere karşı savaşılan milli kuvvetlere ve İzmir'deki muhtaç Türk ailelerine

yardım kampanyası düzenlemekte ve bu gibi organizasyonları halka duyurmak suretiyle büyük bir sosyal dayanışma örneği sergilemekteydi. *Açıksöz*, 21 Kanun-ı Evvel 1335/21 Aralık 1919; *Açıksöz*, 11 Kanun-ı Sani 1336/11 Ocak 1920; *Açıksöz*, 29 Şubat 1920.

¹⁰⁶ Çiçek, 1991: 26.

¹⁰⁷ Bu arada Müdafaa-i Hukukçularla iyi ilişkiler olması nedeniyle İstanbul'a çağırılan Kastamonu Valisi İbrahim Bey İstanbul'da tutuklanmıştır. Erdeha, 1975: 215; Peker, 1955: 49; Tezcan, 1995: 20

¹⁰⁸ Erdeha, 1975: 442.

¹⁰⁹ Mustafa Kemal, 1989: 220; Peker, 1955: 65; Hüsnü Açıksöz, 1933: 12.

¹¹⁰ Erdeha, 1975: 216-217.

¹¹¹ ATASE, İSH, K.199, G.262, B.262-1.

Ekim 1919'da Dr. Fuat Bey başkanlığında *Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kurmuşlardır.¹¹²

17 Eylül-3 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul ile tüm ilişkileri kesen Kastamonu Vilâyeti, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ile tekrar İstanbul'la idari ilişkilere başlamış¹¹³, valiliğe de Edirne eski Vali Vekili Cemal Bey atanmıştır.¹¹⁴ Heyet-i Temsiliye'den gelen talimatı¹¹⁵ dikkate alan Cemal Bey, müdafaa-i hukuk çalışmalarına destek vermiş, böylece *İnebolu Gençler Mahfili (Kulübü)*, *Kastamonu Müdafaa-i Hukuk*, *Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti* ve *Kastamonu Gençler Mahfili* gibi cemiyetlerin kurulması sağlanmıştır.

İnebolu Gençler Mahfili, halkı işgaller ve Pontusçu faaliyetler karşısında milli düşünce etrafında bir araya getirmeyi amaçlayan bir grup genç¹¹⁶ tarafından kurulmuştu.¹¹⁷ Vilayetteki Hürriyet ve İtilafçıların, İngiliz komiserlerin ve Pontusçu çetelerin tehdit¹¹⁸ ve sorgulamalarına rağmen

çalışmalarını sürdüren *İnebolu Gençler Mahfili* Temmuz 1920'de Çerkez ve Çankırı'da birer şube de açmıştı.¹¹⁹

*Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*¹²⁰ ise bölgenin Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne girmesinden kısa bir süre sonra, 27 Eylül 1919'da kurulmuş¹²¹ ve kurulur kurulmaz da Fransızların, Urfa, Antep, Maraş şehirlerini işgalinde pasif davranmasından dolayı İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çekmişlerdir.¹²² *Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, bundan başka Gençler Kulübü üyeleri ile iş birliği yaparak faaliyet ve etkinlik alanlarını genişletmiş, tertip ettiği mitinglerde halkı işgal edilen yerlerdeki duruma dair bilgilendirmiştir.¹²³ Ayrıca 1920 yılı Mayıs ayına kadar *İnebolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Çankırı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Aras Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Cide Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Daday Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Küre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Devrekâni Mü-*

¹¹² Sarkoyuncu, 1992: 33-35.

¹¹³ Erdeha, 1975: 220.

¹¹⁴ BOA, MV, 253/51.

¹¹⁵ Peker, 1955: 113. Heyet-i Temsiliye'den 26 Kasım 1919 tarihinde şu talimat gelmişti: "Kastamonu Valiliği'ne,

Osmanlı Tarihi'nin kaydetmediği buhranlı bir devir içindeyiz. Milli Meclis zaruri olarak İtilaf Devletlerinin işgali altında bulunan başkentimizde toplanmak üzere bulunuyor. Kurtuluş ümidi ancak milli birliğin karar ve azmine dayanılarak Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasına bağlıdır. Milletin bağımsızlığını, topraklarımızın bütünlüğünü kurtarmak için mütarekeden beri devam eden milli mücadelede büyük mülkiye amirlerinin (bazı kötü karakterliler ve vatansızlar müstesna) milleti aydınlatma hususundaki belli olmuş vatanperver hizmetleri kutlamaya değer görülmüş ve vatanın ve milletin gözcüsü olan ordunun devamlı yardımına dayanan bu iş birliği, vatan ve milletin kurtuluş ümidini bir kat daha artırmıştır. Şu kadar ki, yukarıdaki kesin maruzatımızdan açıkça anlaşılacağı üzere asıl devir gelip çatmış, ümit ve itimadın tam bir iman halinde tecellisi heyetimizce de kesin bir zaruret halinde hiss olunmuş olduğundan, siyasi zorlamalar dolayısıyla tebdil ve tahvilleri daima mümkün ve gelecek hükümetin alacağı zihniyet ve siyasi tutumu tabi olarak meçhul bulunduğundan, her türlü ihtimaller karşısında, gerek zat-ı alileri ve gerek mülki amirlerin vatanın yüksek menfaati nokta-i nazarından vicdani ve kutsal kanaatlerinin tespit ve tayininde milli menfaat görüldüğünden bu bapta Heyet-i Temsiliye'mizin amacını sağlaması için vatansever

girişimlerde bulunmanızı özellikle ve büyük önemle istirham ederiz." Erdeha, 1975: 222.

¹¹⁶ Peker, cemiyetin; Mustafa Selim, Mustafa Nuri, asker Mustafa, Mustafa Fehmi, Mustafa Sıtkı, Reji Müdüğü Mustafa, Cemal Azmi, Tapucu Kâmil, Ahmed Hamdi, Şevket Ahmet Faik, Fotoğrafçı Recep, Manifaturacı Recep, Muallim Şükrü, Rizeli Abdullah, Baytar Sadık, Muallim Latif, Altıkulaç Mehmet, Trabzonlu Remzi, Kemal, Cebeci Sabri, İbrahim Alaaddin, Muallim Mehmet adlı gençler tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Peker, 1955: 44.

¹¹⁷ Hüsnü Açıksöz, bu cemiyetin 27 Temmuz 1919'da kurulduğunu belirtmektedir. Hüsnü Açıksöz, 1933: 78.

¹¹⁸ Pontusçulardan Boyacı-Manifaturacı Dalin; Türklerle yönelik "Sizleri imha edeceğiz, Pontus Krallığını kuracağız" gibi sözler sarfetmekteydi. Peker, 1955: 44.

¹¹⁹ Hüsnü Açıksöz, 1933: 80.

¹²⁰ Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İdare Heyeti şu şahıslardan oluşuyordu: Başkan: Şeyh Ziyaeddin Efendi, İkinci Başkan: Eski Mebuslardan Hoca Şükrü Efendi, Üyeler: Fazıloğlu Besim, Hukuk Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya, Ulemadan Hacı Mümin, Tavukçuoğlu Ahmet, Akdoğanlıoğlu Mehmet Ali, Memleket Hastanesi Operatörü Ali, Mülazim-i evvel Şevket, Jandarma Mülazimevvel Remzi Bey. Açıksöz, 27 Eylül 1335/1919; Hüsnü Açıksöz, 1933: 93.

¹²¹ Eski, 1994: 654; 1990: 15.

¹²² Açıksöz, 16 Teşrin-i Sani 1335/16 Kasım 1919.

¹²³ Söylemez, 1996: 169.

dafaa-i Hukuk Cemiyeti ve *Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*¹²⁴ gibi hemen her ilçe merkezinde şubeler tesisi edilmiştir.

Bu cemiyetlerin yanı sıra Kastamonu'da 27 Eylül-19 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulduğu anlaşılan¹²⁵ *Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Şubesi*¹²⁶, diğer illere örnek olmuştur.¹²⁷ Cemiyet, 1919 yılı Ekim ayında Kız Öğretmen Okulu bahçesinde bir toplantı düzenlemek suretiyle Mondros Mütarekesi'nden bu yana Türk Milleti'nin maruz kaldığı haksızlıkları dile getirmiş ve hilafet ve sadaret makamlarına birer telgraf göndererek yapılan bu haksızlıkların durdurulması için gerekenin yapılmasını istemiştir. Ayrıca İngiltere ve İtalya Kraliçeleri ile ABD Başkanı'nın eşine; İzmir, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgallerini protesto eden telgraflar da gönderilmiştir.¹²⁸ Toplantı, miting ve protestolardan başka düzenledikleri müsamerelerle de milli mücadeleye katkıda bulunmaya çalışan cemiyetin üyesi birçok kadın bölgedeki askeri yetkililere bizzat müracaat ederek cepheye gönderilmelerini istemişlerdir. Milli mücadeleye katkıda bulunmak için 17 Şubat 1920'de kurulmuş olan *Kastamonu Gençler Mahfili*¹²⁹ adlı kulüp üyesi gençler ise halkı bilinçlendirmekten başka milli mücadeleye yardım toplamış, aynı zamanda askeri işlerde çalışmış ve yapılan Cuma talimlerinde takım zabiti olarak görev almışlardır.¹³⁰

Bu cemiyetlerin yanı sıra *Kastamonu Muallimler Cemiyeti*, *Himaye-i Eftal Cemiyeti*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, *İhtiyat Zabitleri Cemiyeti* ve *İlim İrfan Cemiyeti*¹³¹ gibi daha ziyade kültür amaçlı kurulmuş olan cemiyetler de mevcuttu.

Kastamonu ve çevresindeki askeri teşkilatlanma ise İtilâf Devletleri'nin ve Pontus

Rum faaliyetlerinin başarısız kılınması ve Ankara'nın İstanbul ile olan bağlantısının güvence altına alınması için bölgedeki sivil ve askeri idarelerin hızlı, düzenli ve verimli çalışması gerekliliğinden doğmuş, bunu mümkün kılmak için TBMM Hükümeti, etkili tedbirler almaya başlamış ve yeni düzenlemeler yapılması için bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgeye göre mevcut teşkilattan ayrı olarak *Seyyar Jandarma Müfrezeleri* adıyla akranları silah altında bulunmayan kişilerden müteşekkil yeni bir kuvvet oluşturulmuştur.¹³² Bölgede faaliyet gösteren eşkıyaları etkisiz hale getirmede önemli katkılarda bulunan ve Kastamonu çevresindeki hemen bütün önemli merkezlerde teşkil edilen *Seyyar Jandarma Müfrezesi*, eşkıya takibinden başka kaçakçılık olayları üzerine de gitmiş ve sahil muntıkasında köy bekçileri teşkilatı ve polisle birlikte sahil devriyesi oluşturarak, kaçak eşya, silah ve insan giriş ve çıkışının kontrolünde görev almıştır.¹³³

TBMM Hükümeti'nin bölgede aldığı bir diğer askeri tedbir de Kastamonu Vilâyeti içerisinde *Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığı* adı altında yeni bir teşkilatlanmaya gitmek olmuştur. Bu amaçla bölgedeki yerel müfrezeler de bağlı olmak üzere 4 fırkalı bağımsız bir kolordu yetkisi ile Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığı kurulmuş, görev alanı olarak müstakil Sinop, Çankırı, Zonguldak ve Bolu livalarını kapsayan bu kumandanlığa Mirliva Muhittin Paşa tayin edilmiştir (30 Eylül 1920).¹³⁴ *Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığı*, bölgenin asayişinin sağlanmasında önemli rol oynadığı gibi Yunanlarla Batı Cephesi'nde yapılan mücadeleler süresince cephe gerisini teşkilatlandırarak cephenin ikmalini koruma altına almış ve bölgede düzenli bir ahz-ı asker teşkilatı meydana

¹²⁴ Peker, 1955: 93-94.

¹²⁵ Eski, 1994: 654.

¹²⁶ Cemiyetin ilk kurucuları şu isimlerden oluşmaktadır: Başkan: Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi, İkinci Başkan: Polis Müdürü Halil Bey'in eşi, Muhasip ve Kâtip Reisi Müdürü Ömer Bey'in eşi, Üyeler: Vali Vekili Defterdar Ferit Bey'in eşi, İbelioğlu eşi Hafız Hanım, Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi, Müdafaa-i Hukuk Reisi Ziyaeddin Efendi'nin eşi. Söylemez, 1996: 163.

¹²⁷ Peker, 1955: 102.

¹²⁸ Açıksöz, 14 Kanun-i Evvel 1919/14 Aralık 1919; Söylemez, 1996: 163.

¹²⁹ Hüsnü Açıksöz, 1933: 66, 103; Söylemez, 1996: 166.

¹³⁰ Söylemez, 1996: 166.

¹³¹ Tezcan, 1995: 82-84.

¹³² TBMM ZC, Devre I, IV, 135; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, V, 52.

¹³³ Çiçek, 1991: 146, 148.

¹³⁴ Peker, 1955: 252.

getirmek suretiyle ordunun asker ihtiyacının karşılanmasına da yardımcı olmuştur.¹³⁵

Öte yandan İnebolu-Kastamonu havalisi özellikle casusluk faaliyetlerinde önemli merkez olduğundan Ankara Hükümeti buraya özel önem vermiş, kurulan *Askeri Polis Teşkilatı*'nın¹³⁶ bölge merkezlerinden biri de bu öneme binaen Kastamonu olmuştur.¹³⁷ Ancak ilerleyen süreçte şubelerin merkezle olan ilişkilerinde ve işlerin takibinde güçlüklerle karşılaşılması dolayısıyla bölgenin önemi ve zamanın nezaketi de göz önünde bulundurularak burada ayrı bir teşkilat kurulması kararlaştırılmıştır (9 Kasım 1920). *Kastamonu ve Bolu Havalisi Askeri Polis Teşkilatı* adıyla kurulan teşkilatın başkanlığına Kurmay Binbaşı Osman Behçet Bey tayin edilmiş¹³⁸; İnebolu, Ereğli, Zonguldak, Bartın, Cide, Sinop ve Akçaşehir Askeri Polis Şubelerinin de bu teşkilata bağlanmasıyla, *Kastamonu ve Bolu Havalisi Askeri Polis Teşkilatı* Batı Karadeniz sahillerinin tamamından sorumlu hale gelmiştir.¹³⁹

Bölgeden iç kısımlara geçmeye çalışan İtilâf Devletleri ve İstanbul Hükümeti propagandacılarına engel olmak, İstanbul'dan Anadolu'ya girişlerde durumları şüpheli olanları engellemek ya da ilgili yerlere bildirmek ve karşı propaganda faaliyetlerinde bulunmak gibi işlerle meşgul olan *Kastamonu ve Havalisi Askeri Polis Teşkilatı*, bu faaliyetlerin daha etkili yürütülmesi için bölge içerisinde değişik yollar üzerinde karakollar da teşkil etmiştir.¹⁴⁰

Söz konusu teşkilatlar haricinde başlangıçta *Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığı* ile *Askeri Polis Teşkilatı*'na bağlı olarak kurulup sonradan müstakil hale gelen kuruluşlarla, başlangıçtan itibaren müstakil ya da Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne bağlı *İnebolu İstihbarat Zabıtlığı*, *İnebolu Mevki Kumandanlığı*, *İnebolu İrtibat Zabıtlığı*, *İnebolu Tetkik Heyeti Amirliği*, *Askeri Sansür Müdüriyeti*, *İnebolu Esliha ve Cephane Sevk Komisyonu*, *İnebolu Emniyet Müfettişliği*, *İnebolu Liman Reisliği* ve *İrkap - İhraç Kumandanlığı*¹⁴¹ gibi kuruluşlar da mevcuttu.

4. Zonguldak ve Çevresinde Sivil ve Askeri Teşkilatlanma

Zonguldak ve çevresi, kömür rezervleri nedeniyle azınlıkların ve İtilâf Devletleri'nin en çok üzerinde durdukları bölgelerden biri olmuştur. Nitekim Millî Mücadele'nin başlarında Zonguldak merkezinde demografik yapı değişmiş ve azınlıklar hâkim duruma geçmişti.¹⁴² Bölgedeki bu azınlık hâkimiyeti, İtilâf Devletleri'nin -ki burada özellikle Fransa ve İtalya'nın etkisi pek fazlaydı- desteği ve İstanbul Hükümeti'nin tutumuyla birleşince başlangıçta milli teşkilatlanma oldukça etkisiz kalmıştır. Esasında 1919 yılı başına kadar İttihatçılar bölgede etkili olsa da İttihatçıların baskısından kurtulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Damat Ferit'in de desteğiyle İstanbul'da olduğu gibi burada da teşkilatlanmaya başlamıştı. Bolu Mutasarrıfı -ki o tarihte Zonguldak, Bolu Sancağı'na bağlıydı- Ali Haydar Bey de milli mücadelenin karşısında yer aldığından onlar için önemli bir dayanak noktası idi. Dolayısıyla İtilâf Devlet-

¹³⁵ Çiçek, 1991: 153-154.

¹³⁶ Askeri Polis Teşkilatı'nın kuruluşu ve çalışmaları ile ilgili İngilizlerin Millî Mücadeleye Yönelik Ajitasyon faaliyetlerine karşı Ankara Hükümeti'nce Alınan Tedbirler" başlığında genel bir bilgi verilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pehlivanlı, 1992.

¹³⁷ Pehlivanlı, 1992: 25.

¹³⁸ Peker, 1955: 268.

¹³⁹ Çiçek, 1991: 163.

¹⁴⁰ Aydın, 1990: 28-29.

¹⁴¹ Çiçek, 1991: 170-176; Peker, 1955: 216;

¹⁴² I. TBMM'de Bolu Mebusu olan Tunalı Hilmi Bey TBMM'nin 21 Ekim 1920 tarihli oturumunda yaptığı

konuşmada Zonguldak şehir merkezinin nüfusu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Efendim intihabat vesilesiyle oralara gittim. Bundan 8-10 sene evvelde Karadeniz Ereğli'sinde Kaymakamdım. Oradan ayrılırken 450 haneden ibaret bıraktığım Zonguldak'ı 1500 haneyi tecavüz surette meskûn buldum. Hâlbuki evvelce benim hatıralarıma göre orada 100, 150 kadar hatta 200 kadar Müslüman evi vardı. Bu sefer Beyler, maatteessüf 50 kadar bile Müslüman evi bulamadım. 1500'ü müteceviz ecnebiden Rum ve Ermeni'den mürekkep haneyle meskûn olduğunu gördüm." TBMM ZC, Devre I, V, 1981, 137.

leri, azınlıklar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın faaliyetleriyle Zonguldak ve çevresi halkının büyük bir kısmı İstanbul ta-raftarı olmuştu. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın, bölge ileri gelenleri nezdinde yaptığı girişimler sonucunda milli hareket canlanmaya başlamış¹⁴³ ve 28 Ekim 1919'da Emekli Yüzbaşı Ethem Bey'in başkanlığında *Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kurulmuştur.¹⁴⁴ Kuva-yı Milliye'nin ikmal ve yöre halkının bilinçlenmesinde büyük katkılarda bulunan *Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, bölgedeki Fransız faaliyetleri ve bu faaliyetlere karşı verilen mücadelelerini rapor ederek TBMM Hükümetine bildirmiştir.¹⁴⁵ *Bartın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Devrek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Ereğli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* ve *Amasra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* Zonguldak çevresinde kurulan diğer milli cemiyetlerdi.

Bölgede oluşturulan sivil ve askeri kuruluşların yanı sıra TBMM Hükümeti, düzenli ordunun güçlendirilmesi için gereken her türlü araç-gerecin teminini sağlayacak yeni bir takım teşkilatlar da tesis etmişti.¹⁴⁶ Zira mütarekeden hemen sonra İstanbul'dan silah ve cephane taşımak için yer yer kişisel gruplar kurulmuş olsa da bunlar planlı bir şekilde çalışmadığı ya da çalışmadığı gibi¹⁴⁷ zaman zaman içlerine İngiliz casusları dahi girmiş ve Anadolu hareketine yarar yerine zarar verdikleri dahi olmuştu.¹⁴⁸ Özellikle 1920 yılı içerisinde Anadolu kıyılarındaki durum karadakin-den çok daha karışık bir hal almış; Karadeniz'de Samsun, Trabzon, Batum, Zonguldak ve Şile, Marmara'da, İstanbul, İzmit, Mudanya, Bandırma, Erdek, Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, Akdeniz'de; Foça, Urla, İzmir, çeşme, Kuşadası, Antalya, Mersin,

Adana, İskenderun tamamen ya da kısmen İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmişti.¹⁴⁹

İtilâf Devletleri'nin özellikle Karadeniz sahillerindeki faaliyetlerine karşı, TBMM Hükümeti, öncelikle sahilleri gözetlemek amacıyla İstanbul'dan kaçıp Anadolu hareketine katılan iki gambot¹⁵⁰, el konulan iki yabancı gemi ve daha sonra ele geçirilen birkaç parça tekneyle birlikte küçük çapta bir deniz kuvveti oluşturmuştur. Böylece Anadolu'da kurulan yeni hükümet, kendi milli donanmasını meydana getirmiş, Osmanlı Bahriye Nezareti tarafından, mütareke sonrasında Osmanlı sularında görevlendirilen az sayıdaki savaş ve yardımcı gemilerin de milli mücadeleye katılımıyla bu donanma biraz daha güçlenmiştir. Bunun yanı sıra yine TBMM Hükümeti tarafından Karadeniz'de kıyı ve limanların korunması amacıyla *gözetleme istasyonları*, *Umur-u Bahriye Müdürlüğü*, *Trabzon Kaçakçı Müfrezesi*, *Samsun Bahriye Müfrezesi Kumandanlığı*, *Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı*, *Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı*; *Batum*, *Tuapse*, *Novorosiski Karadeniz Deniz Subaylıkları*, *Amasra Bahriye Kumandanlığı* ve *Kastamonu Telsiz İstasyonu* kurulmuştur.

Bölgedeki yerel idarecilerin İtilâf Devletleri'nin desteğini arkasına alan Pontusçu Rumların Karadeniz sahillerine göçmen ve çete mensubu çıkarmasına yeterince engel olamamaları ve asayişin temin edememeleri üzerine 1920 yılı başlarında Trabzon ve çevresinde sahillerin korunması için yeni tedbirler alınmış, bu amaçla bir yandan mevcut karakollardaki görevli sayısı artırılırken diğer yandan da yeni karakollar inşa edilmesine karar verilmiştir.¹⁵¹ Ayrıca İstanbul'un işgalinin Samsun'u da işgal tehlikesi ile karşı karşıya bırakması üzerine mutasarrıflık ve 15. Fırka Kumandanlığı'nın teşebbüsü ile fırka bünyesinde görev yapacak bir gözetleme postası teşkil

¹⁴³ Sarıkoyuncu, 1992: 28-31.

¹⁴⁴ Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Üyeleri ise şunlardı: Ahmet Alizade Ali, Bekirzade Fevzi, Belediye Başkanı, İbrahim, İktisat Müfettişi Bedri, Müratülaziz Jandarma Alayından mütekeid Ethem ve Osman Muamelat Memuru İhsan Efendiler. Sarıkoyuncu, 1992: 35-36.

¹⁴⁵ Sarıkoyuncu, 1992: 36-37.

¹⁴⁶ Aydın, 1989: 371-372.

¹⁴⁷ Şahin, 1996: 23.

¹⁴⁸ Macfie, 2001: 5.

¹⁴⁹ Nutku, 1973: 30-31.

¹⁵⁰ ATASE, K.31, G.104, B.104-1.

¹⁵¹ Doğanay, 2001: 263-264.

edilmişti.¹⁵² Yine yapılan çalışmalar neticesinde 15. Fırka Kumandanlığı emrinde olmak üzere sahilde iki gözetleme mıntıkası oluşturulmuştu. Bunlardan birincisi, Fatsa'nın doğusundan başlayarak, Samsun'u da içine alan kısım, ikincisi ise, Samsun merkez hariç batı hududuna kadar olan kısımdı.¹⁵³ Görevleri düşman gemilerinin hareketini izlemek, yerlerini belirlemek ve bu bilgileri taşıt gemileri ile liman reisliklerine bildirmek olan gözetleme istasyonlarının düzenli ve yoğun olarak kuruluşu ise ancak 1921 yılı ortalarında gerçekleşti.¹⁵⁴

Karadeniz'de kurulan Amasra, Ereğli (Bababurun), Zonguldak, Kerempe, Sinop (İnceburun), Samsun (Papazburnu), Giresun (Kale Bölgesi), Pazar (Kemberburnu) ve Hopa (Absalah) Gözetleme istasyonlarına¹⁵⁵ ek olarak görevi; Karadeniz'in düşman savaş gemilerinin hareketlerini gözlemek ve gerekirse taarruzda bulunmak için *Deniz Tayyare İstasyonu* da kurulmuştur.¹⁵⁶ Öte yandan 10 Temmuz 1920'de; milli mücadeleye katılan gemilerle limanların idarelerini sağlamak, gemilerin bakım ve onarımlarını yapmak denizlerle ilişkin yasalar hazırlamak, kaçak nakliyat konusunda gerekli önlemleri almak¹⁵⁷, deniz teşkilatını, araç gereç ve personel yönünden güçlendirmek Karadeniz'de Rus limanlarından yapılan ve yapılmaya başlanacak olan taşımacılığı yönetmek amacıyla *Umur-u Bahriye Müdürlüğü*¹⁵⁸ teşkil edilmiştir.¹⁵⁹ *Umur-u Bahriye Müdürlüğü*'nün kurulmasıyla beraber bu dairenin Samsun Şube Müdürleri, gemilerde ve deniz kuvvetlerinin kara birliklerinde daha kifayetli

personel kullanmak amacıyla bir eğitim müessesesi de açılmış, bu müesseseye gerektiğinde kara harekâtı yapma görevini de verilmiştir.¹⁶⁰ *Nitekim Samsun Bahriye Müfrezesi* uzun müddet Pontus eşkiyalarının takibinde görev almıştır.¹⁶¹ 21 Eylül 1920'de ise bölgedeki Pontusçu çetelere yönelik silah satışını engellemek üzere 3. Kafkas Fırkası emrinde ve Trabzon Liman Reisliği'ne bağlı olarak çalışan¹⁶² *Trabzon Kaçakçı Müfrezesi* kurulmuş, daha sonra da *Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi* şekline dönüştürülmüştür.¹⁶³

Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı'nın görevi, Karadeniz'de İtilâf Devletleri'nin faaliyetlerini gözetlemekten başka, sadece kendi kıyılarımızda değil özellikle Rus limanlarından ve Doğu harekâtı sırasında Ermenilerden ele geçirilen cephane ve diğer askeri malzemeyi vakit geçirmeden Batı Cephesi'ne ulaştırmaktı.¹⁶⁴ *Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı*, nakliyat işlerinin yanı sıra gemilerin onarım ve ikmal ihtiyaçlarını da karşılıyordu. 1921 yılı başlarında bu kumandanlığa *İrkap ve İhraç (ve Boşaltma) Kumandanlığı* da ilave edilerek İnebolu-Ereğli ve Akçakoca'da, birer -boşaltma subaylıkları teşkil edildi. *Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı* bünyesinde kurulan bu boşaltma kumandanlığı, aynı zamanda Batum'da bulunan ve boşaltma istasyonu ile de koordine halinde çalışmaktaydı.¹⁶⁵

Sovyetlerle dostluk ilişkilerinin gelişmesi bu ülkeden alınan askeri yardım miktarının artmasını da sağlamış¹⁶⁶ ve Karadeniz

¹⁵² ATASE, Kl.888, Dos. 2, Fih. 78.

¹⁵³ ATASE, Kl.889, Dos. 6, Fih. 13-1

¹⁵⁴ T.İ.H.V, s. 32 - 33; Işın, 1946: 52; Büyüktuğrul, 1983: 512.

¹⁵⁵ T.İ.H.V, s. 33; Işın, 1946: 52.

¹⁵⁶ Peker, 1955: 403.

¹⁵⁷ Büyüktuğrul, 1983: 452.

¹⁵⁸ Karadeniz kıyıları ikiye ayrılmış ve birinci bölge Samsun Liman Reisliği'ne bağlanmıştır. Samsun Merkez Liman Reisliği'ne bağlı liman reislikleri şunlardı: Hopa, Pazar, Çayeli, Rize, Of, Sürmene, Araklı, Trabzon, Polathane, Büyük Liman, Görele, Trebolu, Giresun, Ordu, Vona, Fatsa, Ünye, terme, Gebze, Sinop. Zonguldak ise ikinci bölgeye merkez yapılarak adı da

Zonguldak Merkez Liman Reisliği'ne dönüştürülmüştür. Bu reisliğe bağlı liman reislikleri de şunlardı: Cide, Kurucaşık, Amasra, Bartın, Filyos, Kilimli, Kozlu, Ereğli, Arpalı ve Akçakoca. Büyüktuğrul, 1983: 476-477; Bayar, 1970: 43; Işın, 1946: 20-21.

¹⁵⁹ *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, 12.

¹⁶⁰ Büyüktuğrul, 1983: 480.

¹⁶¹ T.İ.H V, s. 21; Işın, 1946: 36.

¹⁶² Ülmen, 1943: 1.

¹⁶³ T.İ.H.V, s. 29.

¹⁶⁴ Nutku, 1962b: 149.

¹⁶⁵ T.İ.H.V, s. 30-31.

¹⁶⁶ TBMM Hükümeti ile Bolşevik Rusya arasında 24 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan yardım antlaşması

limanlarına gelen malzeme nakliyatını koordine etmeyi gerekli kılmıştı. Bu nedenle Müdafı-i Milliye Vekâletine bağlı olarak kurulan *Umur-ı Bahriye Müdürlüğü* teşkilatı genişletilerek *Bahriye Dairesi Reisliği*'ne dönüştürülmüş, İzmit, Samsun, Amasra Bahriye Kumandanlıkları ile *Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfreze Kumandanlığı* ve *Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı* bu reislik emrine verilmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca Tuapse Limanı'nda bir temsilcilik açılmış, Türk milli kuvvetlerinin Batum'a girmesinden sonra da buraya bir miktar deniz personeli gönderilerek *Batum Deniz Kumandanlığı* kurulmuştur.¹⁶⁸ Ancak bu kumandanlık 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nı müteakip kaldırılmış, onun yerine görevi; Rus limanlarından gönderilecek askeri teçhizatı hazırlamak ve bunları taşıyacak olan gemilerin hareketlerini düzenlemek olan *Batum, Tuapse ve Novorosiski Kıdemli Subaylıkları* kurulmuştur.¹⁶⁹

Bu subaylıkların yanı sıra Trabzon'dan batıya ve buradan Trabzon istikametine yapılan nakliyatta gemilerin gerektiğinde sığınabileceği ve korunabilecekleri müstahkem bir liman ihtiyacını gidermek amaçlı *Amasra Bahriye Kumandanlığı* ve bu kumandanlığa bağlı bir *Deniz Uçak Bölüğü* oluşturulmuştur (Mayıs 1921).¹⁷⁰ Öte yandan aynı yıl Batı Cephesi'nin bir ikmal merkezi haline gelmiş olan Kastamonu'nun haberleşmelerine yardımcı olmak amacıyla 2,5 kilovatlık bir *Telsiz İstasyonu* da kurulmuştu.¹⁷¹ Yine Karadeniz limanlarında bir tedbir olarak merkezleri Trabzon, Samsun ve İnebolu'da hariçten gelecek olanların kimliklerini tetkik ve tahkik etmek üzere üç *Pasaport Kumandanlığı* teşkil edilmiştir.¹⁷²

Yunanların Karadeniz sahillerine ihraç girişimleri ve bu girişimlere Pontusçu Rumların yardım etmeleri ihtimaline karşı sahillerdeki Hristiyan ahalinin dâhile sevk edilmesi kararlaştırılırken düşmanın Karadeniz'de artan faaliyetleri ve sahillere tarruz ederek bölgedeki Rumlardan Türkler aleyhine yararlanmaya kalkışmaları ihtimaline karşı ise Karadeniz kıyılarındaki bütün kazalar harp sahası ilân edilmiştir.¹⁷³ 7 Haziran 1921'de de İstanbul'daki Yunan çevrelerinden, Karadeniz sahillerinin İngilizler ve Yunanlar tarafından abluka alınacağı şayialarının yayılması¹⁷⁴ ve iki gün sonra da Yunan donanmasına ait iki geminin İnebolu'yu topa tutması¹⁷⁵ üzerine Karadeniz kıyılarında Zonguldak hariç, Akçakoca'dan Trabzon'a kadar bütün limanlardaki fenerler söndürülmüş¹⁷⁶, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da Kastamonu ve Havalisi Kumandanlığı'na bir şifre telgraf göndererek *düşmanın her türlü teşebbüsüne ateşle karşılık verilmesini, İnebolu'nun bombardıman edilmesi durumunda Kastamonu'da mevcut tüfekli bütün piyade ve süvarilerin ve Kastamonu havalisi muntıkası dâhilinden toplanacak kuvvetlerle İnebolu'nun takviyesini ve İnebolu'da mevcut zabitanın istifade edilerek, eli silah tutan ahali-i mahalliye de bulunulmasını ve askerle birlikte Yunanlılara karşı muharebeye teşvik edilmesini ve İnebolu'da bulunan malzeme, esliha ve cephanenin behemhal yola çıkarılarak emniyet altına alınmasını* istemiştir.¹⁷⁷

TBMM Hükümeti'nce kurulan bu teşekküller ve alınan resmi tedbirlerden başka, Karadeniz'de sivil denizciler de özellikle silah sevkiyatında önemli görevler üstlenmişler çok sayıda askeri eşya, silah ve cephaneyi İstanbul'dan Anadolu'ya, Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne aktarmak suretiyle milli mücadelenin esaslı bir destekçisi

sonrası bu ülkeden Türkiye'ye 300 bin ton civarında askeri malzeme taşınmıştır. Özlü, 2010: 79

¹⁶⁷ Işın, 1946: 59; Atabey, 2019: 315.

¹⁶⁸ Hergüner, 1992: 88.

¹⁶⁹ T.İ.H.V, s. 211.

¹⁷⁰ T.İ.H.V, s. 31; Büyüktuğrul, 1983: 508; T.İ.H V, s. 31.

¹⁷¹ T.İ.H.V, s. 33.

¹⁷² *Pontus Meselesi* 1338: 21

¹⁷³ *Pontus Meselesi* 1338: 21.

¹⁷⁴ *Vakit*, 8 Haziran 1921.

¹⁷⁵ T.İ.H.V, s. 47.

¹⁷⁶ *Vakit*, 18 Haziran 1921.

¹⁷⁷ H.T.V.D, Yıl: 15, (Haziran 1966), Sayı: 56, Ves. No: 1289.

olmuşlardı. Sivil denizcilerin düzenli çalışmasında ve başarılı işler görmelerinde başta *Muavenet-i Bahriye Grubu* olmak üzere *Felah Grubu* ve *Berzenci Grubu* adı altında faaliyet gösteren¹⁷⁸ yer altı teşkilatlarının da büyük rolü ve yardımları olmuştur.¹⁷⁹

Sonuç

Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere Osmanlı Hükümeti yeterli tepkiyi göstermeyip kurtuluşu İtilaf Devletlerinin kararına bırakırken Anadolu'da Milli Mücadele başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kısa sürede güçlenip örgütlenerek ülkenin gerçek savunucusu haline gelmiştir. Özellikle Trabzon bu örgütlenmenin en erken başladığı yerlerden biri olmuştur. İki yıllık Rus işgalinin vermiş olduğu acı tecrübe, Ermenilerin ve Pontusçu Rumların bölgeye yönelik talepleri Karadeniz halkının bir an önce harekete geçirmesine neden olan başlıca etkenlerdi. Fakat Karadeniz halkı ülkenin diğer bölgelerinde yaşanan işgallere ve trajedilere de sessiz kalmamıştı. İzmir'in işgali sonrası yaşanan Yunan katliamları Doğu'dan Batı'ya kadar hemen bütün Karadeniz kıyılarında büyük tepkiyle karşılanmış günlerce ard arda mitingler düzenlenmiştir.

İzmir'in işgali üzerine yapılan bu mitinglerde ortaya çıkan heyecan ile kuvvetlenen milli şuur, Karadeniz halkını kenetlendirmiş, çok sayıda askeri ve sivil teşkilatlanmaya gönülden destek vermişlerdi. *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* başta olmak üzere Trabzon'dan Zonguldak'a kadar her şehir ve kasabada Müdafai Hukuk adı altında veya aynı amaç doğrultusunda gizli ve açık teşkilatlar kurulmuş, silahlı birlikler oluşturulmuş, yayımlanan gazete ve bildirilerle bölgenin Türklüğü ve Türkiye'nin ayrılmaz parçası olduğu dünyaya anlatılmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın da defalarca büyük bir övgüyle bahsettiği bu duyarlılık Milli Hareketin ülke sathına yayılmasında

ve özellikle Batı Cephesi'nde verilen savaşlar için gerekli olan lojistik destekte büyük rolü olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı donanmasının mütareke gereği tamamen enterne edilmesi Milli Hareketin silah ve cephane başta olmak üzere her türlü lojistik desteğini de zora soktuğu gibi Karadeniz kıyılarını da tehlikeye açık hale getirmişti. Karadeniz halkı kurdukları yerel milis teşkilatlarıyla ve düzenli ordu bünyesinde oluşturulan *Asayiş Mıntıkaları Teşkilatı*, *Mıntika Kumandanlıkları Teşkilatı*, *Karakol ve Yol Devriyeleri Teşkilatı*, *Yerel-Milli Direniş Teşkilatları*, *Bekçi Teşkilatı* ve *Oymak Teşkilatı* gibi örgütlerle bu tehlikeyi göğüslemiş, daha güçlü savunma yapılarının kurulmasına zaman kazandırmıştır. Nitekim ülkenin kaderini eline alan TBMM hükümeti, kısa zamanda etkili tedbirler almaya başlamış *Merkez Ordusu*, *Seyyar Jandarma Müfrezeleri*, *Askeri Polis Teşkilatları*, *Mevki Kumandanlıkları*, *Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlıkları*, *Kaçakçı Müfrezeleri*, *Deniz Subaylıkları* ve *Gözetleme İstasyonları* gibi çeşitli teşkilatlar vücuda getirmiştir.

Bu teşkilatlar bünyesinde görev alan Karadeniz halkı bölgedeki Pontusçu çetelere ve İtilaf donanmasının saldırılarına karşı direnerek, memleketlerinin işgal edilmesine fırsat vermedikleri gibi Rusya'dan Türkiye'ye, Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne deniz veya kara yoluyla çok sayıda silah ve cephane taşımak suretiyle milli mücadelenin kazanılmasında büyük rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi*
- British Documents on Foreign Affairs*
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*
- Türk İstiklâl Harbi Vesikaları*

¹⁷⁸ Bu gruplar hakkında bkz. Aydın, 1992.

¹⁷⁹ Nutku, 1962: 412.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Gazeteler ve Dergiler

İstikbâl

Açıksöz

Vakit

Yakın Tarihimiz

Diğer Kaynaklar

Ak, Ali, (1983), *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bafra*, Samsun.

Akşin, Sina, (1986), "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 174-189.

Albayrak, Hüseyin, (1999), "Millî Mücadelede Trabzon Basını ve İstikbal Gazetesi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon, 559-582.

Asarkaya, Halis, (1936), *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat.

Atabey, Figen, Milli Mücadele Döneminde Samsun Bahriye Müfreze Komutanlığı ve Faaliyetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/68, 314-322.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1989), *Nutuk I*, Ankara.

Aydın, Mesut, (1989), "Hamza Grubu", *Atatürk Yolu*, 371-394.

_____, (1990), "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'ya Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu*, II/5, 21-47.

_____, (1992), *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul.

Aydoğan, Erdal, (2000), *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara.

Balcıoğlu, Mustafa, (1990), "Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayiş Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", *Atatürk Yolu*, II/6, 261-274.

Belen, Fahri, (1973), *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara.

Belgelerle Millî Mücadele Yılları, Der. Osman Odabaşı, 1990.

Beyoğlu, Süleyman, (1997a), "Millî Mücadelede Giresun'un Yeri ve Önemi" *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 6-7 Mart 1999, İstanbul, 209-229.

_____, (1997b), "Gedikkaya ve İngiliz Siyaseti", *Tarih ve Medeniyet*, 39, 31-33.

_____, (1999), "Belgelerle Osman Ağa", *Millî Mücadelede Giresun Sempozyumu* 6-7 Mart 1999, İstanbul, 77-98.

Bozalıoğlu, İsmail, (1999), "Giresun'da Millî Mücadele Ruhu", *Millî Mücadelede Giresun Sempozyumu*, 6-7 Mart 1999, İstanbul, 69-76.

Budak, Mustafa, (1997), "Mütareke Döneminde İtilâf Devletleri'nin Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, 5, İstanbul, 81-105.

Büyüktuğrul, Afif, (1971), "Kurtuluş Savaşımızda Deniz Harekâtı ve Deniz Kuvvetlerinin Çalışmaları-1", *B.T.T.D.*, IX/49, 20-24.

_____, (1983), *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması IV*, İstanbul.

Coşar, Ömer Sami, (1964), *Millî Mücadele Basını*, İstanbul.

Çağlar, Günay, (2002), "Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin İlişkileri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon, I, 679-696.

Çapa, Mesut, (1988), "Pontus Meselesinde Rum Cemiyetlerinin Rolü", *B.T.T.D.*, 35, 68-70.

_____, (1993), *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, Ankara.

Çiçek, Rahmi, (1991), *Millî Mücadele'de Kastamonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Çiçek, Rahmi (2020), "Millî Mücadele Dönemi'nde İnebolu, Trabzon ve Samsun

- Bombardımanları”, *Karadeniz’de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu-Rahmi Çiçek-Mehmet Okur, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 183-198.
- Coşkun, Alev, (1997), *Kuva-yı Milliye’nin Kuruluşu*, İstanbul.
- Demircioğlu, Asuman, (1998), *Faik Ahmet (Barutçu ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Dursunoğlu, Cevat, (1946), *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara.
- Doğanay, Rahmi, (2001), *Millî Mücadele’de Karadeniz*, Ankara.
- _____, (1994), “Kastamonu’da Yapılan İlk Kadın Mitingi”, *A.A.M.D*, IX/27, 653-662.
- Eski, Mustafa, (1990), *Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları*, Ankara.
- Erdeha, Kâmil (1975), *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut, (1968), *Erzurum Kongresi*, Ankara.
- _____, (1969), *Sivas Kongresi*, Ankara.
- _____, (1981), *Millî Mücadele’de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Trabzon.
- Hergüner, Mustafa, (1992), *Kurtuluş Savaşında Denizciliğimiz* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Himmetoğlu, Hüsnü, (1975), *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları I*, İstanbul.
- Hüsnü Açıksöz (1933), *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu.
- İlgazi, Abdullah - Ülkü, Mehmet, (2002), “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Tokat’taki Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, 27/52, 159-166.
- _____, (1989), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara.
- İğdemir, Uluğ, (1969), *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara.
- Işın, Mithat, (1946), *İstiklâl Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul.
- Jaeschke, Gotthard, (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-I (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara.
- _____, (1982), “Havza’da Mustafa Kemal Paşa”, *Bellekten*, XLVI/182, 347-352.
- Karabekir, Kâzım, (1993a), *İstiklâl Harbimiz I*, İstanbul.
- _____, (1993b), *İstiklâl Harbimiz II*, İstanbul.
- Kırzioğlu, Fahrettin, (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara.
- Kocaoğlu, Bünyamin (1998), *15. Fırkanın Samsun’daki Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Kocatürk, Utkan, (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi*, Ankara.
- Kutay, Cemal, (1961a), *Türkiye Hürriyet ve İstiklal Mücadeleleri Tarihi*, XIX/25.
- _____, (1961b), *Türkiye Hürriyet ve İstiklal Mücadeleleri Tarihi*, XVIII/24.
- Macfie, A. L., (2001), “İngiliz İstihbaratı ve Türk Milli Harekâtı”, *Middle Eastern Studies*, 37/1, 1-16.
- Menteşeoğlu, Erden, (1997), *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun.
- Nutku, Emrullah, (1962), “İstiklâl Savaşında Denizciler-Muavenet-i Bahriye Grubu”, *Yakın Tarihimiz I*/13, s. 412-413.
- _____, (1962b), “İstiklal Savaşında Denizciler, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı”, *Yakın Tarihimiz II*/18, s. 149-150.
- _____, (1973), *İstiklal Savaşında Deniz Cephesinden Anılar, Denizden Sesler Geliyordu*, İstanbul.
- Okur, Mehmet, (2007), “Pontus Meselesinin ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 14, 1-28.

- Okur, Mehmet - Kul, Hazel, (2019), “İzmir'in İşgaline Dair İstanbul Basınında Çıkan Haber ve Yorumlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi-Özel Sayı: İzmir'in İşgali*, XIX, 175-215.
- Özalp, Kâzım, (1988), *Millî Mücadele I*, Ankara.
- Özel, Sebahattin, (1991), *Millî Mücadele'de Trabzon*, Ankara.
- Özkaya, Yücel, (1987), “*Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler*”, A.A.M.D, IV/10, 144.
- Özlü, Hüsnü, (2010), “*Millî Mücadele Yıllarında Cepheye Silah ve Cephane Sevkiyatında İnebolu Kastamonu Yolu*”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 77-102.
- Öztoprak, İzzet, (1981), *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara.
- Pallis, Alexander Anastasius, (1995), *Yunanlıların Anadolu Macerası*, (Çev. Orhan Azizoğlu), İstanbul.
- Pehlivanlı, Hamit, (1992), *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara.
- Peker, Nurettin, (1955), *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar)*, İstanbul.
- Pontus Meselesi*, Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiyesi Yayını, İstanbul, 1338.
- Semerci, Ahmet, (1996), Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, *Askeri Tarih Bülteni*, 21/40, 127-135.
- Söylemez, Faruk, (1996), “*Millî Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler*” A.A.M.D, XII/34, 159-170.
- Sürgevil, Sabri, (1994), “*İzmir'in İşgali*”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987)*, Ankara, 1075-1098.
- Şahin, Sinan, (1996), “*Kurtuluş Savaşı'nda Türk Bahriyesi'nin Deniz Harekâtı ve Faaliyetleri*”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, 23-25 Ekim 1995, Ankara, 422-447.
- Şahinöz, Mehmet, (1988), “*İzmir'in İşgali Üzerine Karadeniz Bölgesi'nde Yapılan Protesto ve Mitingler*”, *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 13-17 Ekim 1986, Samsun, 465-466;
- Sarıkaya, Makbule, (2000), *Millî Mücadelede Rize*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Sarıkoyuncu, Ali, (1992), “*Zonguldak ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*”, *Atatürk Yolu*, III/9, 27-51.
- Solmaz, Gürsoy, (1996), *Deli Halid Paşa*, Ankara.
- _____, (1992), *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, Ankara.
- Şimşir, Bilal N., (1979), *İngiliz Belgelerinde Atatürk III*, Ankara.
- Taçalan, Nurdoğan, (1971), *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul.
- Tansel, Selahattin, (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, İstanbul.
- Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit, (1987), *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon.
- Tatlı, Hüseyin, (1996), *Osman Ağa ve Giresun Alayının Millî Mücadeledeki Yeri (1919-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Tezcan, Yılmaz, (1995), *İnebolu ve Kastamonu Havalisinin İstiklâl Savaşı'nın Kazanılmasındaki Rolü ve Sağladığı İdari Faaliyetler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1995), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul.
- Türk İstiklâl Harbi III, Doğu Cephesi*, Ankara, 1965.
- Türkmen, Zekeriya, (1991), “*İstiklâl Harbi Yıllarında Eşkîyalık Olaylarına Karşı Orta Karadeniz'de Teşkil Edilen Bir Sivil Direniş Örgütü: Oymak Teşkilatı (Teşkilatın Yapısı, Amacı ve Faaliyetleri)*”, *İlmi Araştırmalar 3*, İstanbul, 113-122.
- Umur, Hasan - Pasin, Adil, (1944), *Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*.

Ülmen, Cevat, (1943), *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, İstanbul.

Yazıcı, Nuri, (1989), *Millî Mücadelede (Canik Sancağında) Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Ankara.

Yılmaz, Fehamettin, (1994), *Anadolu Tahkik Heyetleri (1919)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Yüz Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972, (Haz. Aziz Demircioğlu), Kastamonu, 1973.

Aysal, Necdet, “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.215-229. DOI: 10.31765/karen.776177

ULUSAL DİRENİŞİN VE UMUDUN ADI: MUSTAFA KEMAL PAŞA-ANKARA*

Necdet AYSAL**

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.

** Doç. Dr.,

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE

✉ aysal@ankara.edu.tr

ORCID : 0000-0001-9574-6208

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi

Keywords: National struggle, Mustafa Kemal Pasha, Ankara, The Grand National Assembly of Turkey

Öz: Birinci Dünya Savaşı’na galibiyet ve toprak kazanma düşüncesiyle giren Osmanlı Devleti, savaşın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte başlayan işgaller, Anadolu insanını karamsarlık ve çaresizliğe sevk etmiştir. İşgallere karşı Padişah ve İstanbul Hükümeti’nin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, İtilaf devletleriyle iş birliği yapan ve onlardan her türlü yardımı alan Ermeni ve Rum çetelerini harekete geçirmiştir. Bu çeteler Karadeniz başta olmak üzere Çukurova, Doğu ve Batı Anadolu bölgelerinde savunmasız Türk köylerine saldırarak katliamlara başlamıştır. Yaşanan bu olaylar, Anadolu insanını kendisini savunmak için birtakım önlemler almaya sevk etmiştir. Bu esnada İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz bölgesinde çıkan karışıklıkları önlemek amacıyla 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun’da görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da başlatılacak ulusal direnişin ve umudun adı olacaktır. Ulusal birlik, ulusal birlik ve ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek amacıyla yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920’de ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’nin temellerini Ankara’da atmıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşamasında, Anadolu’nun ortasında adeta unutulmuş olan Ankara ise Mustafa Kemal Paşa’yı adeta kucaklamış ve bu mücadelenin askeri ve siyasi hareket merkezi olmuştur. Bu çalışmada Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşamasında karşılaşılan zorluklar ve Ankara’nın bu mücadeleye olan katkısı, başta AÜ. TİTE Arşiv belgeleri olmak üzere birinci, ikinci el kaynaklar ve basın çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

**NAME OF THE NATIONAL RESISTANCE AND HOPE:
MUSTAFA KEMAL PASHA-ANKARA**

Abstract: Ottoman Empire, participated in First World

Geliş Tarihi / Received Date: 31.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2020

War thinking of winning and conquering lands, had a great disappointment with the Mondros Armistice signed at the end of the war. The invasions came along after the truce led the Anatolian people to live in pessimism and despair. The sultan's and the Istanbul Government's surrender policies against occupations triggered the Armenian and Greek gangs who cooperated with the Allied states and received all kinds of help from them. These gangs started massacres by attacking vulnerable Turkish villages in Çukurova, Eastern and Western Anatolian regions and especially in the Black Sea region. These events led Anatolian people to take some measures to defend themselves. Meanwhile, Mustafa Kemal Pasha, who was appointed as the 9th Army Inspector in Samsun, in order to prevent the chaos in the Black Sea region, by the Istanbul Government, will be the name of the national resistance and hope to be heard in Anatolia. Mustafa Kemal Pasha, who set out for the purpose of establishing national union and independence, laid the foundations of a completely independent Turkish State based on national sovereignty on 23 April 1920 in Ankara. Ankara, which was an almost forgotten city in the middle of Anatolia during the organization of the National War of Independence, embraced Mustafa Kemal Pasha and became the center of military and political action of this war. In this study, the difficulties encountered in the organization phase of the National War of Independence and Ankara's contribution to this war are studied mainly based on A.U. Tite. documents, including first and second hand sources and press records.

Giriş

Klasik dönemde en ihtişamlı yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti¹, 16. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan büyük toprak kayıplarıyla askeri, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan zayıflama ve gerileme sürecine girmiştir.² Bu esnada Osmanlı aydınları tarafından ortaya atılan düşünce akımları, yapılan ıslahat çalışmaları ve alınan tüm önlemler, bu olumsuz tabloyu değiştirememiştir. Bu dönemde Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi, Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans gibi gelişmeler, Av-

rupa'da büyük bir dönüşümü başlatmış fakat Osmanlı Devleti'ni büyük oranda olumsuz etkilemiştir. 17. Yüzyılın sonlarından itibaren üstünlüğü ele geçiren ve kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozan Batılı devletler,³ "Hasta Adam" olarak nitelendirdikleri İmparatorluğu parçalamak ve kendilerine hammadde sağlayan ucuz bir pazar haline getirmek için çalışmalara başlamışlardır.⁴

19. Yüzyılı bu tür sıkıntılarla kapatan Osmanlı Devleti, 20. Yüzyıl başlarında da girmiş olduğu Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını kaybetmiş, Kuzey Afrika ve Balkan topraklarına veda etmek zorunda kalmıştır. Bu arada henüz daha Balkan Savaşlarının yaralarını sarmadan kendini 1914'te başlayan ve dört yıl sürecek olan küresel bir savaşın içinde bulmuştur. Osmanlı Devleti, savaş boyunca yaklaşık 2,850,000 kişiyi silâh altına almış ve çok çeşitli cephelerde savaşmıştır. Ancak 1918 sonbaharında Güney Cephelerinde başlayan bozgun sonucunda yenilgiyi kabul ederek ateşkes istemek zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, 31 Ekim öğleden sonra yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda İtilaf devletleri, Mütarekenin 7. Maddesine dayanarak Anadolu ve Trakya'yı kendi tarihsel arzuları doğrultusunda işgal etmeye başlamışlardır.⁵ İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından başlatılan işgal hareketi, 19. yüzyılın ikinci yarısında projelendirilen ve I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Gizli Paylaşım Antlaşmaları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Mütareke Dönemi'nde gerçekleşen işgalere Saray ve Hükümetin sessiz kalması ve teslimiyetçi politikalar izlemeleri, İtilaf devletlerini ve azınlıkları cesaretlendirmiştir. Bu umutsuzluğun temelinde savaş sonrasında ülkenin bitkin, yılmış ve yorgun düşmüş olmasının ve işgalcilere karşı verilebilecek bir mücadelenin başarılı olamayacağı düşüncesinin büyük rolü vardır. Mütareke imzalandığı sırada Suriye'deki

¹ Kennedy, 2010: 34-36.

² Kodaman, 2007: 12; Eldem, 1994: 12-14; Dayar, 2009: 35-36.

³ Özsoylu, 1999: 41.

⁴ Müderrisoğlu, 1990: 54-55.

⁵ Müderrisoğlu, 1990: 17-20.

Yıldırım Ordularına bağlı 7. Ordu'nun komutanı olan Mir-Liva Mustafa Kemal Paşa, Alman General Liman Von Sanders'in görevden ayrılmasıyla birlikte Yıldırım Orduları Komutanlığı'na atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, mütareke öncesi ülkenin içine düşeceği durumu tahmin etmiş ve bu yönde çalışmalara başlamıştı. Ancak Yıldırım Ordularının 7 Kasım 1918'de kaldırılması üzerine, yeni görev yeri olan İstanbul'a hareket etmiştir. İstanbul'un fiilen işgale maruz kaldığı 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, düşman savaş gemilerini gördüğünde kurtuluşa olan inancını "... geldikleri gibi giderler" sözleriyle dile getirmiştir.⁶

Mütareke Dönemi yaşanan siyasal olayların ağırlığı ve işgalci devletlerin ülke içindeki varlığından dolayı, İstanbul Hükümetleri uzun ömürlü olamamıştır. Talat Paşa Kabinesi'nin 4 Ekim 1918'de çekilmesinden sonra 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olması, bu hükümet için büyük bir talihsizlik olarak değerlendirilebilir. İşgaller karşısında çaresiz kalan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım'da görevden çekilmiştir. 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa tarafından kurulan Hükümet ise 3 Mart 1919'a kadar dayanabilmiş ve Padişah Vahdettin, Tevfik Paşa'nın istifasının ardından yeni Hükümeti kurmakla eniştesi olan Damat Ferit Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu bağlamda İstanbul'daki siyasal bunalımlar ve zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, beklenen kararını vermiştir⁷: "*Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktır.*" Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kendisi gibi düşünen tanınmış subaylarla Şişli'de ki evinde görüşmeler yaparak Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamış⁸ ve bu fırsat Nisan 1919'da doğmuştur.

Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalmayı tercih eden Yunanistan, İngiltere'nin Yakındoğu'da toprak kazançlarından söz etmesinin ardından 1917'de savaşa dâhil olmuştur. Savaşın sonunda Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağına büyük çapta belirlendiği Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı ve Doğu Trakya ile İstanbul'un, Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Karadeniz Bölgesi'nin, Marmara kıyısından başlayıp Antalya Körfezi'ne kadar uzanan çizginin batısında kalan toprakların Yunanistan'a bağlanmasını içeren bir memorandum vermiştir. Konferans'ta Yunanistan'ın taleplerinin büyük çoğunluğu kabul görmüş ve İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen İzmir'in Yunanistan'a verilmesi onaylanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın katıldığı Paris Barış Konferansı'nda Wilson İlkeleri'nde yer verilen gizli antlaşmaların reddi ve mağluplardan alınmayacağına dair hükümler ihlâl edilmiştir.

İşte böyle bir ortamda Yunanistan'ın Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu çoğaltma ve Türkleri yerlerinden etme çalışmalarına hız verdiği bir dönemde, Pontus Devleti'ni canlandırmaya dönük faaliyetler, bölgede yaşayan Türklerin silahlanarak savunmaya geçmelerine yol açmıştır.⁹ Bunun üzerine İngiliz Amiral Calthorpe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bölgedeki Rumların tehdit altında olduğunu, Ateşkes Antlaşması'nda yer alan silahların toplanması hükümlerinin uygulanmadığını, bazı Karadeniz illerinde şuralar oluşturulduğunu ve bunların asker topladığını bildirerek, bu durumun derhal sona erdirilmesini istemiştir. Bu bağlamda İstanbul Hükümeti, Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yetkili bir komutan göndererek olayları araştırmayı ve sorunu çözmeyi kararlaştırmıştır. Samsun ve çevresinde asayişin sağlanarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasında, İttihatçılıktan ayrılmış olması, Çanakkale

⁶ Mumcu, 1996: 31.

⁷ Cebesoy, 1953: 49.

⁸ Dinçer, 2018a: 88-89.

⁹ Dinçer, 2018b: s. 91.

¹⁰ Okur, 2007: 19; Dinçer, 2018b: 91.

Cephesi'ndeki başarısı, Padişahın bir süre yaverliği görevinde bulunması ve her şeyden önemlisi gerçek amacını vicdanında milli bir sır olarak saklamasının etkili olduğu söylenebilir. Yolculuk hazırlıklarının yapıldığı günlerde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali, Anadolu'nun direnişini daha da arttırmış ve ulusal örgütlenmenin hız kazanmasına yol açmıştır.

İtilaf devletleri arasında yapılan gizli antlaşmalarda İzmir ve çevresi, Rusya'nın onaylaması koşuluyla İtalya'ya verilmişti. Ancak savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda bundan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. İzmir'in İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından işgal edileceği notası üzerine 14/15 Mayıs gecesi İzmir'de büyük bir toplantı düzenlenmiş ve olası işgal protesto edilerek "*Redd-i İlhâk Cemiyeti*" kurulmuştur. İzmirli Müslüman Türkler tarafından hazırlanan "*Ey Bedbaht Türk*" başlıklı bildiri, Türk Ocağı Matbaası'nda basılmış ve Sultani (Lise) öğrencileri tarafından dağıtılmıştır. Bu bildiri, İzmirlilerin gece Maşatlık Tepesi'nde işgali protesto etmeleri için bir araya gelmeleri isteniyordu.¹¹

İzmir'in işgali sırasında yönetim kademesinin sessiz kalması, şehrin kısa süre içerisinde Yunan kontrolü altına girmesine yol açmıştır. Aynı gün çok sayıda asker ve sivilin öldürülmesi, Anadolu'nun her tarafında büyük bir tepki ile karşılanmıştır. İşgallere karşı Saray ve Hükümetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri ve buna tepki olarak halkın Karadeniz başta olmak üzere Anadolu'da bölgesel sivil örgütlenmesinin yolunu açmıştır. "*Kuvayı Milliye*" adı verilen silahlı direniş birlikleri oluşturulmuş, yapılan protesto mitingleri ve gösterilerle işgal kınanmıştır.

İstanbul'da yolculuk hazırlıklarını tamamlayan 9. Ordu Müfettişi Mir-liva Mustafa

Kemal Paşa, işgalden bir gün sonra, 4 maddelik görev talimatnamesi ve kendilerine tahsis edilen Bandırma Vapuru ile 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etmiştir. İstanbul başta olmak üzere Boğazlar ve Karadeniz kıyıları İngiliz işgali altında bulunduğu İstanbul'dan Karadeniz'e yapılacak olan deniz yolculuklarına vize zorunluluğu getirilmişti. Hükümet, İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Bandırma Vapuru yolcuları için zorunlu olan seyahat vizesini almıştır. Bandırma Vapuru, Kız Kulesi açıklarında İngiliz donanması tarafından durdurularak aranmış ve vize kontrolü yapılmıştır. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan yol arkadaşlarına hitaben söylediği söz son derece anlamlıdır:¹²

"... Bunlar işte böyle... Dayandıkları şey yalnız demir, çelik ve silah kuvveti! Bildikleri şey yalnız madde... Bunlar hürriyet uğruna ölmeye karar verenlerin kuvvetini anlayamazlar. Biz Anadolu'ya silah ve cephane değil, ideal ve iman götürüyoruz... Burada esir gibi yaşamaktansa, Karadeniz'de batmayı tercih ederim"

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının sıkıntılı geçen Karadeniz yolculukları, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a sona ermiştir. 23'ü subay ve 25'i er-erbaştan oluşan toplam 48 kişinin Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basmasıyla Millî Mücadele'nin örgütlenme aşaması başlayacaktır.¹³ "*Ya İstiklal Ya Ölüm*" parolası ile Anadolu'ya ayak basan Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlığın Anadolu'da verilecek bir mücadele ile mümkün olabileceği düşüncesi ile İngiliz işgali altında bulunan Samsun'da çalışmalarına başlamıştır. Bir yandan askeri birimler ve Kolordu Komutanlıkları ile yazışmalar yapmış¹⁴ ve diğer yandan ise İstanbul'a gönderdiği raporlarla Karadeniz bölgesinde Gayrimüslimler için herhangi bir tehdidin olmadığını bildirmiştir. Halkla ve halkın önde gelen kişileriyle her tema-

¹¹ *TİTE Arşivi*, FK.14, G. 7, B. 7 001; Bkz., Ek-1.

¹² Atay, 1980: 58.

¹³ Bandırma Vapurunda Müfettişlik Heyeti'nin dışında Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) Bey, 25 kişiden oluşan vapur mürettebatı ve Mustafa Vasfi

(Süsoy) Efendi'nin ailesi (Eşi, kızı ve iki oğlu) bulunmaktadır. Bkz., Türkmen, 2000: 201; Atatürk, 1982: 8-10.

¹⁴ Atatürk, 1970: 47-51; Selek, 1966: 238.

sında ise “kurtuluş yolunun düşmanla savaşmaktan geçtiğini ve bunu ancak ulusun başarabileceğini” dile getirmiştir.

Güvenlik açısından Samsun’da kalmayı uygun görmeyen ve 25 Mayıs’ta Havza’ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Türk halkına ilk seslenişini 28 Mayıs 1919’da “*Havza Bildirisi*” ile gerçekleştirmiştir. Bu bildiri ile İzmir’in işgaline karşı gösterilen dağınık tepkileri birleştirmeyi ve protestolar aracılığıyla ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Ancak bu faaliyetler, İstanbul’daki çevrelerin rahatsızlığına yol açmış ve Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran’da Hükümet tarafından İstanbul’a çağırılmıştır. Yaşanan bu olay, Paşa ve yakın çalışma arkadaşlarını ülke gerçeklerini halka ve orduya daha etkin şekilde duyurmaya sevk edecektir. Refet Bey ile 12 Haziran’da Amasya’ya geçen ve burada Ali Fuat ve Rauf Bey’le buluşan Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919’da “*Amasya Genelgesi*”ni yayınlarak siyasi teşkilatlanmanın temelini atmışlardır.¹⁵ Türk milletini başlayan mücadeleye davet eden bir “*İhtilal Bildirgesi*” olarak kabul edilen bu genelgede, mücadelenin gerekçesi, yöntemi ve amacı gözler önüne serilmektedir.

Erzurum’da düzenlenecek olan kongreye katılmak için 26 Haziran 1919’da Amasya’dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Tokat’tan Sivas’a uğramış ve burada kendisini tutuklamak üzere İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilmiş Elâzığ Valisi Ali Galip ile görüşerek bu girişimi engellemiştir. 3 Temmuz’da Erzurum’a gelen Mustafa Kemal Paşa, kongre hazırlıklarının devam ettiği 8/9 Temmuz gecesi sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde, görevine son verildiği bilgisi üzerine askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirmiştir. Bu koşullarda 23 Temmuz-7 Ağustos 1919’da toplanan Erzurum Kongresi’nde “*Milli Egemenlik*” esasına dayanan yeni bir devletin kurulma düşüncesi ilk defa dile getirilmiştir.¹⁶ Kongre,

aldığı kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında dokuz kişilik bir “*Heyet-i Temsiliye*” seçimini gerçekleştirmiştir.

29 Ağustos’ta Sivas’a gitmek üzere Erzurum’dan ayrılan Temsil Heyeti üyeleri, 2 Eylül’de Sivas’a gelmiş ve birçok engelleme girişimlerine rağmen Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919’da toplanmıştır. Kongrede Temsil Heyeti’nin üye sayısı 15 kişiye çıkarılmış ve “*Heyet-i Temsiliye vatanın bütünü nü temsil eder*” kararı doğrultusunda yetkileri bütün ülke için geçerli hale getirilmiştir. Ayrıca dağınık bir halde bulunan bölgesel direniş cemiyetleri “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında tek çatı altında birleştirilmiştir.¹⁷ Osmanlı Mebûsan Meclisi’ne alternatif olarak kurulan Temsil Heyeti, milli iradeye dayanan yeni bir devletin kurulmasında son derece aktif rol oynayacaktır.¹⁸

Sivas Kongresi’nden sonra 30 Eylül 1919’da Damat Ferit Paşa’nın istifası, 2 Ekim’de Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin kurulması ve bu Hükümetle Temsil Heyeti’nin 20-22 Ekim 1919’da gerçekleştirdiği Amasya Görüşmeleri,¹⁹ Anadolu Hareketi’nin kısa süre içerisinde ne denli güçlendiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Samsun’a çıktığı ilk günlerde Anadolu’nun en güvenilir yeri olarak Sivas’ı uygun gören Mustafa Kemal Paşa, burayı merkez yapmak niyetinde olmamıştır. Karargâhını Sivas’tan Ankara’ya taşımayı düşünen Mustafa Kemal Paşa,²⁰ bu düşüncesini yakın arkadaşlarına kabul ettirmek için bir hayli mesai sarf etmiştir. Bu hususta kesin karar, Sivas’ta 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında komutanların katılımıyla gerçekleşen toplantıda alınmıştır.²¹ Gizli olarak yapılan toplantı kararlarında Temsil Heyeti’nin Eskişehir’e gideceği²²; tutanaklarda ise Seyitgazi’nin merkez yapılacağı

¹⁵ Turan, 2012: 6; Akçakayalıoğlu, 1998: 168-170; Eroğlu, 1990: 178-179.

¹⁶ Dursunoğlu, 1946: s. 87-90; Kansu, 1988: 10-12.

¹⁷ Karal, 1945: 41-45.

¹⁸ Aytepe, 2004: 17; Kansu, 1988: 498.

¹⁹ Turan, 2012: 9.

²⁰ Atatürk, 1991: 98.

²¹ İğdemir, 1975: 51.

²² Temsil Heyeti karar defterinde şu ifadeler yer almaktadır: “*Meclis-i Mebusan’da, Müdafaa-i Hukuk*

ifade edilmektedir.²³ Bununla birlikte Ankara'ya gidileceği güvenlik açısından gizli tutulmuştur.²⁴

Ankara, Anadolu'nun orta kesiminde stratejik öneme haiz bir yerleşim merkezidir. Kentin merkez olarak ön plana çıkmasında özellikle işgal altında bulunan yerlere mesafesi, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylıkları, 20. Kolordu Komutanlığı'nın burada bulunması ve yöre halkının Millî Mücadele'ye candan bağlılıkları gibi pek çok faktör etkili olmuştur.²⁵

1. Millî Mücadele Yıllarında Ankara

Tarihsel süreç içerisinde pek uygarlığa ev sahipliği yapan Ankara, Millî Mücadele yıllarında kale içi ve onun eteklerinde kurulu Orta Anadolu'nun küçük bir yayla kasabası görünümündedir. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ticari değerini kaybeden bu yerleşim yeri, çorak, bakımsız, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü köhne ahşap evlerden oluşmakta, dar sokaklar ve minareler bu manzarayı tamamlamaktadır.²⁶ Şehir, Hisar (Ankara Kalesi içindeki mahalle), Aşağıyüz (Ulus Meydanı), Yukarıyüz (Samanpazarı ve Hamamönü) olmak üzere üç büyük mahalle ve zengin Ankaralıların oturduğu bağ evlerinden oluşmaktadır.²⁷ Ankara geçmişte bağcılığın önemli merkezlerinden birisi olarak gözükmektedir. Şehir merkezinde üzüm bağları daha çok Etlik, Keçiören, Dikmen, Çankaya, Kavaklıdere ve Abidinpaşa köylerinde yer almaktadır. Bunların dışında merkeze bağlı Ayaş, Beypazarı, Kızılcahamam, Çubuk, Kalecik, Keskin ve Hasandede yörelerinde Sakarya ve Kızılırmak nehirlerinin suladığı verimli bağlarda çok çeşitli

üzüm yetiştirilmektedir. Ankara şehir merkezinde Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü (Bugünkü TBMM), Hacı Bayram Camii, Cebeci Abidin Paşa Köşkü ve Keçiören Ziraat Mektebi gibi birkaç resmi taş binanın dışında dikkati çeken bir yapı mevcut değildir.²⁸ Millî Mücadele yıllarında Ankara, dışarıdan gelenler için ulaşılması ve yaşanılması oldukça güç bir kasaba görünümündedir. Yollar son derece bozuk olup, ulaşım atlı araba ya da binek hayvanlarla sağlanmaktadır. Şehirde lokantanın bulunmaması, dışarıdan misafir olarak gelenler için önemli bir sorundur.

Ankara'da evlerin Kale'nin etrafında kurulmuş olması, şehre büyük bir güvenlik sağlamaktaydı.²⁹ Halkının çoğu Müslüman Türklerden oluşan şehirde Hıristiyan ve Museviler de bulunmakta, farklı dinlere mensup vatandaşlar dinlerini serbestçe yaşayabilmekteydi.³⁰ Birinci Dünya Savaşı öncesi 27.000 civarında olan merkez nüfusun, uzun yıllar devam eden savaş, göç ve 1916 yangını nedeniyle azaldığı ve 18.000-20.000 civarına indiği görülmektedir. 11-14 Eylül 1916 tarihinde Ankara'nın en gösterişli semtlerinden birisi olan Dış Kale-Hisarönü, mahallesinde çıkan yangın, Merkez kazanın 19 mahallesinden 8'inin tamamen, 11'inin ise kısmen yanmasına sebep olmuştur. Toplam 1.033 hanenin yok olduğu yangında yalnızca 5 kişi hayatını kaybetmiştir. Dönemin kaynakları zayıf az olmasını, Ankara nüfusunun büyük bir kısmının o dönemde bağ evlerinde oturuyor olmasına bağlamaktadırlar. "*Hârik-i Ke-bir*" olarak nitelendirilen bu yangını Refik

Derneği ilkelerine bağlı, milliyetsever bir gurubun oluşturulmasını sağlamak için her livadan birer mebus çağrılarak Eskişehir'de toplanılması, Heyet-i Temsiliye'nin oraya giderek esas konular ve güvenlik önlemleri üzerinde fikir alışverişinde bulunulması ve bu mebuslara anılan yere gelmiş olan öteki mebusların da katılması uygun görüldü." Bkz. Baykal, 1989: 59; Şimşir, 1988, s. 158.

²³ Adı geçen toplantının sonucu Heyet-i Temsiliye tutanaklarına şu şekilde geçirilmiştir: "*Heyet-i Temsiliye üyesi olarak her sancaktan bir delege mebus seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezi de Eskişehir civarında Seyitgazi olması kararlaştırıldı.*" Baykal, a.g.e., s. 57; Şimşir, a.g.e., s. 158.

²⁴ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 500.

²⁵ Millî Nevsâl 3. *Sene 1340 Sene-i Maliyesine Mahsusu*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1340 [1924], s. 305; Cemil Özgül, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, Mart 1994, s. 138-139.

²⁶ Arolov, 1967: 73; *TİTE Arşivi*, FK. 32, G. 19, B. 19 001.

²⁷ Koç, 1973: 15; Özgül, 1994: 26.

²⁸ Velidedeoğlu, 1971: 31-32; Bardakçı, 1975: 64-65.

²⁹ Toynbee, 1971: 103.

³⁰ Galanti, 2005: 189; Muslihiddin Safvet, 2009: 29; Erdeha, 1975: 231.

Halit Karay, “yangın yakacak başka şey bulamayınca kendiliğinden söndü” diyerek özetlemiştir.³¹

Ulusal Bağımsızlık Savaşı başlarken “Anadolu’nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli küçük bir şehir”³² olan Ankara’yı Halide Edip, “*Milli Hareketin Kâbesi*” olarak nitelendirmektedir³³: “... Bazen Ankara’dan ‘En Kara’ diye bahsederler. Fakat şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar sert olan yer çok azdır. Tepesindeki muazzam gök kubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur.” Lord Kinross ise o yılların Ankara’sını şöyle tasvir etmektedir:³⁴

“...Anadolu yaylasının göğsünde... yükselmiş bir çift tepeden başka bir şey değildi. Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi’nin yıkık duvarları yükseliyordu. Kale’nin sırtlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doluydu. O sıralarda Ankara’da, gıcırtilı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçle tırmanabiliyorlardı. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavru-lurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarp, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti...”

Ankara’da, nüfusun %90’ı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. 1892 yılında şehre demiryolunun gelmesi, tarım üretiminin artmasına sebep olmuştur.³⁵ Üretilen en önemli ticaret malları arasında tiftik, kilim, halı, heybe, havlu, kuşak, bez ve

çorap gelmektedir. Kale’nin dışında yer alan alışveriş merkezleri, Ankara ticaretinin can damarlarını oluşturmuş, ekonomik hayatın daima canlı kalmasında rol oynamıştır.³⁶ Ticaretin büyük kısmı Gayrimüslimlerin elinde olup refah bir hayat sürmekte, yerli halkın durumu ise son derece zayıftır. İş adamı Vehbi Koç hatıralarında dönem hakkında şu bilgileri vermektedir:³⁷

“Ankara’nın en önemli insanları resmi erkândı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkâtibi, çok büyük kişilerdi. Halka gelince, halkın çoğu, Müslüman Türklerdi, bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çalışırlar, kazanırlardı; iyi yer, içer, eğlenirler, iyi giyinirler, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı... Türkler de çoğunlukla ya hoca ya bakkal ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahat iş kurma, dükkân açma olanağı bulurlardı. Türkün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı. Kur’a, ihtiyat, redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında, açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara’nın hali bu, Türkiye’nin hali buydu.”

Ankara, Mütareke’den sonra 1919 yılı başlarında kısmen de olsa diğer iller gibi işgale maruz kalmıştır. İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine göre Anadolu’da bulunan bütün demiryollarına el koymuşlar ve bu bağlamda Eskişehir ve Ankara İstasyonlarını da işgalleri altına almışlardır.³⁸ 1919 Aralık ayında İstanbul Haydarpaşa’dan yola çıkan iki bölük İskoçyalı İngiliz askeri, Ankara İstasyon binasında karargâhlarını kurarak Saman pazarı, Cebeci ve Demirlibağçe civarındaki bağlara yerleşmişlerdir. İngiliz komutan Vitol, Ankara İstasyonu’ndaki bir binayı kendisine karargâh yapmıştır. Sonraki günlerde ise daha çok Kuzey Afrikalı Müs-

³¹ Esin ve Etöz, 2015: 10-20.

³² Ağaoğlu, 1964: 39.

³³ Adıvar, 1962: 121; Kinross, 1970: 263.

³⁴ Kinross, 1970: 263; AYTEPE, 2012: 115.

³⁵ Millî Nevsâl, 1340: 308; AYTEPE, 2012: 117.

³⁶ Yalçın, 1994: 335; Galanti, 2005: 207.

³⁷ Koç, 1973: 15-20; Şapolyo, 1958: 348.

³⁸ Mondros Mütarekesi’nin 15. Maddesi şu şekildedir: “Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla, İtilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.” Bkz., Meray ve Olcay, 1977: 1-5.

lüman askerlerden oluşan bir bölük Fransız askeri birliği Ulus'ta, yakın gelecekte Büyük Millet Meclisi binası olacak yapıyı karargâh olarak kullanmaya başlamıştır. Fransız komutan Yüzbaşı Buazo, binanın kapısına bir Fransız bayrağı astırmıştır. Fransız askerleri ise binanın tam karşısında yer alan Şehir Bahçesi'ne barakalar kurarak yerleşmişlerdir.³⁹

Yabancı askerlerin Ankara'yı müstemleke⁴⁰ şehir olarak değerlendirerek 93 kişiyi tutuklaması ve yabancılarla iş birliği içerisinde olan azınlıkların bir takım olumsuz faaliyetleri ve Ankara İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yardımları, Ankaralıları harekete geçirmiştir. Haymana Kaymakamı Ali Cemal Bardakçı hatıralarında o sıkıntılı günleri şu şekilde dile getirmektedir:⁴¹

“335 senesi Eylül'ün sonlarına doğru Ankara'da valilik görevini üstlenen Yahya Galip Bey, Ankara Polis Müdürlüğü'nü geçici bir süre bana tevdi buyurmuştu... Müdürlük vazifesini üstlendiğim sıralarda Ankara'da İngiliz Hükümeti'nin mümessili sıfatıyla 'Vitolli Kardeşler' adıyla iki subay ve Fransız Hükümeti'nin mümessili olarak da 'Buazo' adında bir yüzbaşı bulunuyordu. Hükümetin zaafından ve bu subaylardan cesaret alan ve şımaran Gayrimüslimlerin bir kısmı, taşkınlıklar yapıyor ve halkın huzurunu ihlal ediyorlardı. Bu münasebetsizliklere son vermek, orada Türk Devleti otoritesinin bulunduğunu kendilerine anlatmak için Vali tarafından görevlendirildim... Zile bastım. İçeri giren polis memuruna, dün gece benimle gelen dört Haymanalıyı bulup getirmesini emrettim. Biraz sonra beş arkadaş yorgunluklarını alamamış hayvanlarımıza atlayarak, Ankara'nın karanlık, dar ve dolambaçlı sokaklarına daldık. Aradan tam bir hafta geçmişti ki ortalıkta ne laternalar ne silah ses-

leri ve ne sokaklarda İngiliz ve Fransız komiserlerine güvenerek serkeşlik edenler kalmıştı...”

Bir süre sonra Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, “*Kaymakam, sarhoş naralarının yerini senin atlıların nal sesleri aldı*” diyecektir.⁴²

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki İlk Günleri

Sivas Komutanlar Toplantısı'nda alınan karar çerçevesinde yolculuk için gerekli hazırlıkları tamamlayan Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve on dokuz kişiden oluşan heyet, 18 Aralık 1919 Perşembe günü üç binek otomobil ile Sivas'tan ayrılmıştır. Dokuz gün süren bu uzun yolculuk esnasında inceleme ve görüşmeler için Kayseri ve Mucur'da birer gün kalınmış, yedi gün ise yolda geçmiştir.⁴³ Heyet, çok zor koşullar altında 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya ulaşmayı başarmıştır.⁴⁴ Yolculuk esnasında kullanılan otomobillerin eski ve bakımsız olması, hava şartları yolda çok zaman kaybedilmesine neden olmuştur.⁴⁵

27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarında şehir ileri gelenleri başta olmak üzere çok büyük bir halk kitlesi, Seymen Alayları, esnaf loncaları, öğrenciler ve yüzlerce atlıdan oluşan Ankara Kuva-yi Milliyesi, Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti coşkulu bir törenle Dikmen sırtlarında karşılamıştır.⁴⁶ O tarihte Ankara'da Vali olarak Muhittin Paşa, Mektupçu Halet Efendi,⁴⁷ Defterdar Yahya Galip (Kargı) Bey,⁴⁸ Polis Müdürü Mithat Bey, Müftü Rıfat (Börekçi) Hoca, Jandarmanın Komutanı Rasim (Canbulat) Bey, Jandarmanın Merkez Komutanı Abdurrahman Bey ve Belediye Reisi olarak Hacı Ziya Bey bulunmaktadır.⁴⁹ Heyet üyeleri Ankara'ya yaklaştığında tellallar sokaklarda dolaşarak

³⁹ Şapolyo, 1971: 9.

⁴⁰ Başka bir devletin idaresi altında bulunan yer, sömürge. Bkz., Devellioğlu, 1982: 894.

⁴¹ Yurtdaş, 2018: 76-79.

⁴² Bardakçı, 1975: 61-65.

⁴³ Kansu, 1988: 489-497.

⁴⁴ Şapolyo, 1971: 16-17; Şimşir, 1988: 160.

⁴⁵ Galanti, 2005: 175; Özgül, 1994: 49-50.

⁴⁶ 27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti'ni şehir dışında karşılayan Haymana Kuva-yi Milliyesi için bkz., *TİTE Arşivi*, FK. 36, G. 26, B. 26 001; Ek-2.

⁴⁷ Bir il idaresinin yazı işlerini yöneten görevli. Bkz., Devellioğlu, 1982: 724.

⁴⁸ Bir ilin mali (para) işlerini yöneten en üst düzeydeki görevli. Bkz., Devellioğlu, 1982: 204.

⁴⁹ Bu kadro içerisinde sadece Vali Muhittin Paşa, İstanbul Hükümeti taraftarı olup ve bu tavrında ısrar

“Mustafa Kemal Paşa ve Yeşil Ordu Geliyor” diye halkı sokaklara dökmüşlerdir. O gün Ankara delikanlıları, zeybek kıyafetlerini giyerek Ulucanlarda Sarı Ahmet’in kahvesi önünde toplanmışlar ve “Seymen Alayı” oluşturmuşlardır.⁵⁰ Buradan başlarındaki efeleriyle birlikte Hacı Bayram Camii önüne gelerek kurban kesmişler ve dua etmişlerdir. O gün 700 yaya ve 3.000 atlı birlikten oluşan bir “Zeybek Alayı” kurulmuş, alayların önünde yer alan 20 zurna ve 50 davul yeri göğü inletmiş ve iki sıra halinde yürüyen kılıçlı Seymenler zaman zaman zeybek oyunu oynamışlardır.⁵¹ Seymenlerin zaman zaman hep bir ağızdan “Ölürüz de dönmeyiz, Mustafa Kemal Paşa senin yolundan” şeklinde haykırışları arasında Dikmen-Yenişehir-Radyoevi-Demiryolu İstasyonu ve Ulus Meydanı yoluyla Ankara Hükümet Konağı önüne gelen Mustafa Kemal Paşa, Ankara halkının kendisini en içten şekilde karşıladığını şu sözlerle dile getirmektedir:⁵² “Beni cidden samimi ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahaliyi muhteremesi”

Hükümet konağında kendisine sevgi gösterisinde bulunan halka, “Vatandaşlarım, ne şu, ne bu kuvvet bizi kurtarabilir; bizi sizin gibi fedakâr ve cesur halkımız kurtaracaktır” şeklinde hitap eden Mustafa Kemal

Paşa, bir süre dinlendikten sonra Kolordu’yu ziyaret etmiş ve ardından Ankara Valiliği’nce kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi’ne geçmiştir.⁵³ Şehrin yaklaşık beş kilometre dışında Kalaba Köyü sınırları içerisinde yer alan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti’nce hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanılacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Ziraat Mektebi’nden yayınladığı ilk bildiriye Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919’dan 23 Nisan 1920 tarihine kadar yaklaşık dört ay (118 gün) Ziraat Mektebi’nde ikamet etmiş ve kurulan bir telgrafhane vasıtasıyla bütün yurtla temas buradan sağlanmıştır.⁵⁵ Bu süre zarfında 10 Ocak 1921 tarihli Hâkimiyeti Milliye gazetesi, 28 Ocak 1920 tarihli “Misak-ı Milli” adı verilen ulusal ant, 6 Nisan 1920 tarihli Anadolu Ajansı’nın kuruluşu ve Heyet-i Temsiliye adına alınan bütün kararlar burada hazırlanmıştır.⁵⁶ Ziraat Mektebi’ndeki ilk günler mali açıdan da bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Ankara Belediyesi’nin birkaç gün süren yardımları sayesinde iâşe temin edilmiş fakat sonra para sıkıntısı baş göstermiştir. Temsil Heyeti üyesi Mazhar Müfit Bey, hatıralarında bu sıkıntılı durumu şöyle anlatmaktadır:⁵⁷

etmesi yüzünden Ankaralıların tepkisine sebep olmuştur. Bir süre sonra Ali Fuat Paşa tarafından tutuklanarak Sivas’a gönderilen Vali Muhittin Paşa’nın yerine Ankaralılar, Kuva-yı Milliye taraftan olan Defterdar Yahya Galip Bey’i Vali Vekilliği’ne getirmişlerdir. Bu arada İstanbul Hükümeti’nin gönderdiği Vali Ziya Paşa’yı ise kabul etmemişlerdir. Bkz., Süslü, 1994: 515; Şapolyo, 1971: 11.

⁵⁰ Seymen Alayının oluşturulması eski bir Oğuz geleneğidir. Türkler yeni bir devlet kurulacağı zaman Seymen düzülürlerdi. Bkz., Şapolyo, 1969: 10; Uluğ, 1973: 76.

⁵¹ Haymana ve köylerinden toplanarak Ankara/Dikmen sırtlarında Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyelerini karşılayan Haymana Kuva-yı Milliesinden bazıları şunlardır. “Haymana Kaymakamı Ali Cemal (Bardakçı) Bey, Haymana Belediye Reisi Çulluların Ali Tevfik Efendi, Haymana Müftüsü: Ahmet Vehbi Bey, Emekli Jandarma Teğmen Halit Bey, Burumsuzlu Mahmut Hilmi Bey, Kargalı Kara Mustafa, Halaşlı Mehmet Ağa, Halaşlı Hüseyin Ağa, Halaşlı Teberoğlu Ahmet Ağa, Velihimmetli Şehirli İbrahim Ağa, Velihimmetli Emin Ağa, Velihimmetli Karabiberlerin Rıfat Efendi, Topaklı Mehmet Çavuş, Çayırılı İsmail Ağa,

Çayırılı Halit Ağa, Karagedikli Mustafa Bey, İkizceli Nutukoğlu İsmail Bey, İkizceli Otuzoğlu Hacı Mehmet Efendi, Nalbant Efe Tevfik Dayı, Nalbant Osman Çekiç, Dava Vekili Arif Bey, Belediye Tabibi Abdullah Bey, Tüccardan Rıza Efendi, Urunkuşlu Hacı Şükrü Kara, Culuklu Anakızın Cafer, Türkoğlu Ali Ağa, Türk Şerefli Hacı Halil Efendi, Bostanhöyükli Mehmet Efendi, Hacı Tuğrullu Kara Sait, Yozgatlı Avukat Cemal Bey, Dava Vekili Fazlı Efendi, Balçıkhisarlı Şih Ahmet Ağa, Tüccar Hamurcu Battal Ağa, vs.” Bkz., Şapolyo, 1971: 29-30.

⁵² Atatürk, 1970: 357; Aysal, 2007: 370; TİTE Arşivi, FK.28, G. 99, B. 99 001; Bkz., Ek-3

⁵³ Şapolyo, 1971: 245; TİTE Arşivi, FK.28, G. 67, B. 67 001; Bkz., Ek-4

⁵⁴ Atatürk, 1970: 332.

⁵⁵ Erdoğan, 1965: 125; TİTE Arşivi, FK.28, G. 67, B. 67 001.

⁵⁶ Hâkimiyeti Milliye gazetesi için Ulus Meydanı Veli Han’ın birinci katında iki oda kiralanmış ve adı geçen gazetenin basımı burada gerçekleştirilmiştir. Bkz., Uluğ, 1973: 90-93.

⁵⁷ Galanti, 2005: 176; Kansu, 1988: 83-85.

“... Para sıkıntısı bizi sıkıma başladı. Ekmeğe bile verecek paramız kalmamıştı. ...Benim bir kürküm vardı. Erzurumlu Nafiz Bey'e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey, 'Kânunusani içindeyiz, ne giyeceksin?' diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı...”

İşte böyle sıkıntılı bir ortamda Temsil Heyeti'ne ilk yardımı Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti yapmış ve Heyetin ağırlama giderleri başta olmak üzere pek çok ihtiyacını karşılamıştır.⁵⁸ Anadolu'da işgallere tepki olarak çok çeşitli isimler altında bölgesel örgütlenmeler doğmuştur. Bunlardan birisi de 29 Ekim 1919'da Ankara'da kuruluşu gerçekleşen “Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti”dir. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi'nin başkanlığında kuruluşu gerçekleşen Cemiyetin üyeleri şunlardır:⁵⁹

“Binbaşı Fuat Bey, Defterdar Yahya Galip Bey, Kütükçüoğlu Ali Bey, Kınacızade Şakir Bey, Kınacızade Mehmet Bey, Bulgurluzade Mehmet Bey, Serattarzade Rasim Bey, Hanifzade Mehmet Bey, Toygarzade Naşit Bey, Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Efendi, Ademzade Ahmet Bey, Tuğluzade Hacı Rıfat Bey, Hatip Hacı Ahmet Efendi, Hoca Atıf Efendi, Çayırılıoğlu Hilmi Bey, Ömer Mümtaz ve Ekrem Beyler”

Cemiyet, kuruluşunu müteakip hemen yardım toplama işine başlamış ve Ankaralılar durumlarına göre, ilk etapta 100 ile 20.000 kuruş arasında yardım da bulunmuşlardır. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi de 200 kuruş ile ilk para katkısında bulunanlardan biridir.⁶⁰

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin ilanı ve buna tepki gösteren İtilaf devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleri ile Kurtuluş Savaşı'nda yeni bir dönem başlamıştır. Resmi işgalden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan

illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir bildiri yayınlamış ve ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkili bir Meclisin toplanacağını açıklamıştır. Aynı genelgede seçimlerin on beş gün içinde yapılması, mebusların Ankara'ya ulaşması ve dağılmış olan Mebûsan Meclisi üyelerinden de gelebilecek olanların, yeni meclise katılması istenmiştir.

Meclisin kısa süre içerisinde Ankara'da toplanacağı bilgisi üzerine Valilik çalışmalarına başlamıştır. Şehir merkezinde Meclis binası olarak büyük çapta bir bina olmadığından Ulus meydanında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulüp binası tercih edilmiştir. Bu tarihi bina, 1916 yılında Ankara'ya gelen Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın direktifleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti binası olarak yaptırılmıştır. İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapımına başlanan binanın planı, Evkaf Mimarı Salim Bey tarafından çizilmiş ve bina Türk mimarisi üslubunda Kolordunun askeri mimarı olan Hasif Bey'in denetiminde inşa edilmiştir. Binanın bulunduğu yer mezarlıktır. Bu mezarlıkta bir derviş kulübü mevcut olup Ankara İstasyonu yapıldığı sıralarda trene giden yolcular bu mezarlıktan geçerlerken dervişe birer kuruş ayakbasta parası ödüyorlardı. Bu mezarlık zorluklarla kaldırılmış ve inşaat başlatılmıştır.⁶¹ Dış cephesi Ankara Küfeki taşıyla yapılan binanın kaba inşaatı 1918'de tamamlanmıştır. Ancak mütareke ortamında binanın tefrişi tam olarak yapılamamıştır. Binanın karşısına bir şehir bahçesi yapılmıştır. Şehir bahçesinin yanında Türkmen Beylerinden Kızılbey Türbesi ve Medresesi bulunmaktadır. Ondan sonra Yenişehir'e giden yol ise bomboş tarladan ibarettir. Şehir bahçesinin karşısında Ankara'nın tarihi Taşhan'ı, önünde toz toprak halinde bir meydan (Ulus meydanı), Taşhan'ın karşısında Muallim Mektebi binası, İş Bankası'nın bulunduğu yerde kerpiçten yapılmış ve beyaz badanalı “Tesisat-ı Askeriye Ambarı” ve oraya

⁵⁸ Şimşir, 2006: 170-171.

⁵⁹ Uluğ, 1973: 89, 264; Şapolyo, 1971: 15.

⁶⁰ Aytepe, 2012: 123-124.

⁶¹ Şapolyo, 1971: 10.

bitişik Romalılardan kalma “*Jüstinyen Sütunu*” dikili taş bulunmaktadır. Ayrıca Ambarın karşısında ahşap “*Veli Han*” bulunmaktadır.⁶²

Millet Meclisi olarak belirlenen binanın var olan eksiklikleri, Ankaralıları yeni bir masraf kapısı daha açmıştır. Meclis binasının damında kiremit, duvarlarında sıva ve badana bulunmamakta ve içi de boştu. Bu binada tarihî Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gecikmeden açılabilmesini sağlamak için Ankaralılar olağanüstü gayret sarf etmişlerdir. Ankaralılar, çatılarından söktükleri kiremitleri, evlerinde kullandıkları halıları bu mekâna taşımışlardır. Mebusların oturacağı sıralar Ankara Muallim Mektebi ve Ankara Sultanisi'nden, mekân için gerekli mobilyalar devlet dairelerinden, bina için gerekli gaz lambaları kahvehanelerden temin edilmiştir. Bir ay içinde Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM binası için o günün koşullarına göre oldukça yüksek bir meblağ olan 5.068 lira harcamıştır. Ankaralıların cömert ve yurtseverce yardımları sayesinde henüz ismi konmayan bağımsız yeni Türk Devleti'ne can suyu verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle Anadolu'nun işgale uğramayan bölgelerinde seçimler yapılmış ve seçimle belirlenen milletvekilleri ile İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen son Osmanlı Mebûsan Meclisi milletvekillerinin konaklama ve işlerinde birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Milletvekillerin bir kısmı Taşhan ve Evkâf Apartmanına yerleştirilmiş, bir kısmı ise Ankaralılar tarafından misafir edilmiştir. Özellikle Keçiören, Kalaba, Cebeci ve Abidinpaşa köylüleri nakdi yardımların yanı sıra pek çok misafiri evlerinde ağırlayarak yaşanan bu sıkıntıyı bir az olsun hafifletmişlerdir.

Yaklaşık bir ay süren bu hazırlıkların sonunda BMM, 23 Nisan 1920'de yapılan törenlerin ve Hacı Bayram Veli Camisi'nde kılınan Cuma namazının ardından halkın

sevinç gösterileri arasında açılmıştır.⁶³ Büyük Millet Meclisi ile Türk milletinin tarihinde yeni bir devre açılmış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul'a isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin millet iradesine dayanarak başardığı bir sonuçtu.⁶⁴

Ankaralıların aynî ve nakdî yardımları bu süreçte de devam etmiş ve 5 Mayıs 1920'de Heyet-i İrşâdiye Başkanı Mehmet Akif (Ersoy) Bey'e Ulusal Mücadele'nin propagandası için 20.000 kuruş vermişlerdir. Bu bağlamda Temmuz 1920'ye kadar geçen sürede yaklaşık 912.340 kuruş nakdî yardımda buldukları resmî belgelerde görülmektedir. Ankara'nın o günlerdeki nüfusu ve yoksulluğu göz önüne alındığında, toplanan bu nakdî yardımların son derece önemli olduğu görülmektedir. Ankaralılar, bu sayede yeni Türk Devleti'nin temellerine harç koymuş ve diğer vilayetler nezdinde ön plana çıkarak başkent olma yolunda önemli bir mesafe kat etmiştir.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından bir son ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti için ise bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında projelendirilen ve I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli paylaşım antlaşmaları ile çerçevesi çizilen işgal planları, bu ateşkes ile hayata geçirilmiştir. Anadolu'nun işgali sırasında işbaşında olan yöneticilerin ve halkın çaresizliği, işgalci devletler başta olmak üzere onların işbirlikçilerini harekete geçirmiştir. İşgal bölgelerinde yapılan mezalim ve katliamlara daha fazla dayanamayan Anadolu insanı ise silahlanmaya ve bölgesel direniş grupları oluşturmaya başlamıştır. Kuvayı Milliye adı verilen bu silahlı direniş grupları, düşmana zarar vermekte ama ilerlemesini durduramamaktadır. Bir ölüm-kalım mücadelesinin yaşandığı o günlerde, 9.

⁶² Dikili Taş, halk arasında Balkız adı ile anılmaktadır. Bkz., Şapolyo, 1969: 6-7.

⁶³ *TİTE Arşivi*, FK.48, G. 18, B. 18 001; Bkz., Ek-5.

⁶⁴ *Vilayetlerimiz Ankara, Tarihte Geçirdiği Devirler*, 1932: 19; Aytepe, 2004: 125.

Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Tuğ-general Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin umudu ve direnişin sembol isimlerinden birisi olmuştur. İşgalci devletlerin her türlü gücüne, baskı ve politikasına rağmen, Samsun'da "Millî Hâkimiyete dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma" düşüncesini hayata geçirerek, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşamasını başlatmıştır.

"Ya İstiklal Ya Ölüm" parolasıyla Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta bağımsızlık mücadelesinin alt yapısını hazırlayan ve Millî Mücadele'yi yürütecek olan Temsil Heyeti'ni oluşturan Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin silahlı eylem aşamasını gerçekleştirmek için yer arayışları içerisine girmiştir. Mücadelenin askeri ve siyasi kanadını takip edebilecek ve stratejik öneme sahip yeni merkez Ankara olacaktır. 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara-lılar tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmış ve Ankara Valiliği tarafından kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi binasına geçmiştir. Şehrin yaklaşık beş kilometre dışında Kalaba Köyü sınırları içerisinde yer alan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti'nce hem ikametgâh, hem de karargâh olarak kullanılacaktır. Bozkırın ortasında ve Ankara Kalesi etrafında kurulu küçük bir kasaba görünümünde olan Ankara, dışarıdan gelenler için ulaşılması ve yaşanılması oldukça güç bir kasaba görünümündedir. Yollar son derece bozuk olup, ulaşım atlı araba ya da binek hayvanlarla sağlanmaktadır. Şehirde lokantanın bulunmaması, dışarıdan misafir olarak gelenler için önemli bir sorundur. Bu sıkıntılara rağmen güçlü gelenekleri olan şehir halkı, misafirleri en iyi şekilde ağırlamış, Millî Mücadele'nin yanında yer alarak aynî ve nakdî yardım yapmaktan geri kalmamıştır.

Ankaralıların cömert ve yurtsever yardımları sayesinde, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulmasında önemli bir rol üstlenen Ankara, büyük zaferden sonra da yeni kurulan devletin 13 Ekim 1923'te başkenti olacaktır.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, (1962), *Türkün Ateşle İmtihani, İstiklal Savaşı Hatıraları*, İstanbul: Çan Yayını.

Ağaoğlu, Samet, (1964), *Kuva-yi Milliye Ruhu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınları.

Akçakayalıoğlu, Cihat, (1998), *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Arolov, Semen İvanovich, (1967), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Burçak Yayınevi.

Atatürk ile İlgili Yayınlanmış Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge) (1982), Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1991), *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der., Nimet Arsan, C. IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1970), *Nutuk*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____, (1982), *Nutuk*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atay, Falih Rıfkı, (1980), *Babanız Atatürk*, İstanbul: Bateş Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya, (1972), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aysal, Necdet, (2007), "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri: Ziraat Mektebi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 10/39, 359-396.

Aytepe, Oğuz, (2004), "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Atatürk Yolu*, 9/33-34, 15-22.

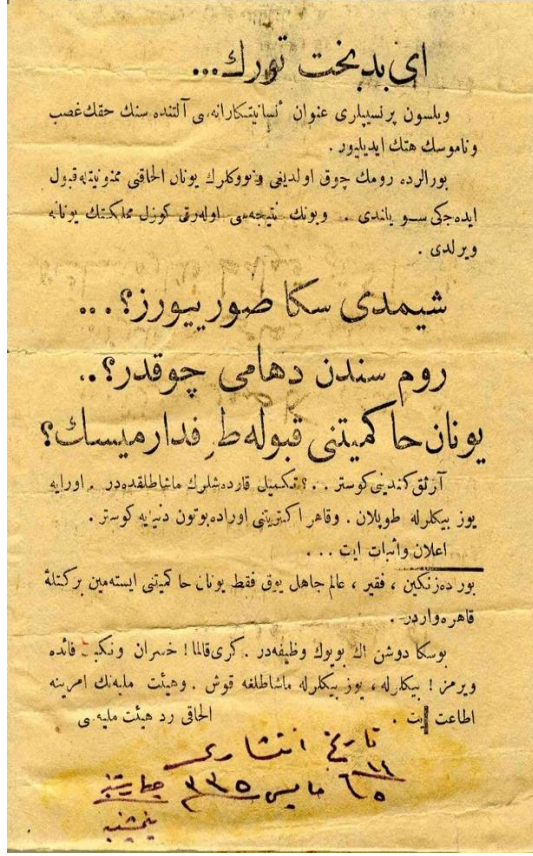
_____, (2012), "Millî Mücadele'de Ankara", *Cumhuriyet'in Ütopyası; Ankara*, Haz. Funda Şenol Cantek, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 113-130.

- Bardakçı, İlhan, (1975), *Taşhan'dan Kadife-kale'ye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- BaykaJ, Bekir Sıtkı, (1989), *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet, (1975), *20. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat, (1953), *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Dayar, Hatice-Küçükaksoy, İsmail-Keçici, Gülten, (2009), "Düyun-u Umumiye İdaresi ile Uluslararası Para Fonunun Karşılaştırılması", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/21, 33-48.
- Devellioğlu, Ferit, (1982), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dursunoğlu, Cevat, (1946), *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara: TC. Ziraat Bankası Matbaası Yayınları.
- Düstur*, (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921) (1929), 1/3 Tertip, Başvekâlet Müdevvanât Müdüriyeti, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Diñer, Hasan, (2018a), "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 88-89.
- _____, (2018b), "Genelgeler ve Kongreler Dönemi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 91.
- Eldem, Vedat, (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdeha, Kâmil, (1975), *Millî Mücadelede Velayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, Şeref, (1965), *Ankaram*, Ankara: Aklan Matbaacılık Ltd. Şti.
- Eroğlu, Hamza, (1990), *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Esin, Taylan - Etöz, Zeliha, (2015), *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Galanti, Avram, (2005), *Ankara Tarihi I-II*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- Gazi Mustafa Kemal, (2000), *Ankara'ya Geliş (Nutuktan Orijinal Metin)*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Gn.kur. Başkanlığı, (1968), *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İğdemir, Uluğ, (1975), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, (1974), "İstiklal Savaşı ve Lozan," *Bellekten*, XXXVIII/149, 1-30.
- İnönü, İsmet, (1968), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Abdi İpekçi, İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____, (1998), *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Kansu, Mazhar Müfit, (1988), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya, (1945), *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaynar, Hakan, (2009), "Mustafa Kemal'in Ankara Günleri", *Ankara Kara Kalpaklı Kent 1923-1938*, Ed. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 163-175.
- Kennedy, Paul, (2010), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kinross, Lord, (1970), *Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kocatürk, Utkan, (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Koç, Vehbi, (1973), *Hayat Hikâyem*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Kodaman, Bayram, (2007), “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-24.
- Meray, Seha L. - Olcay, Osman, (1977), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara: AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1-5.
- Millî Nevsâl (1340/1924)*, 3. Sene 1340 Sene-i Maliyesine Mahsus, İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Mumcu, Ahmet, (1996), *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Muslihiddin Safvet (Dr.), (2009), *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti*, Haz. İzzet Öztoprak-Murat Karataş-Güneş Şahin, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Müderrişoğlu, Alptekin, (1990), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Okur, Mehmet, (2007), “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 14, 1-28.
- Öz, Baki, (2000), *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü I*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Özalp, Kâzım, (1988), *Millî Mücadele 1919-1922*, C. I., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgül, Cemil, (1994), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/28,137-156.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl, (1999), *Türk Maliye Tarihi (Ders Notları)*, Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adana: Masaüstü Yayınları.
- Selek, Sebahattin, (1966), *Anadolu İhtilali*, C. 1, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Süslü, Azmi, (1994), “Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ve Ankara'nın Millî Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29, 511-525.
- Şapolyo, Enver Behnan (1958), *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafter Zaimler Yayınevi.
- _____, (1969), *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara: Ülkemiz Matbaası.
- _____, (1971), *Atatürk ve Seymen Alayı*, Ankara: Ankara Kulübü Yayınları.
- Şimşir, Bilal, (2006), *Ankara, Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Toynbee, Arnold, (1971), *Türkiye, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan, Mustafa, (2012), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/10, 1-24.
- Türkmen, Zekeriya, (2000), “Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, 199-208.
- Uluğ, Naşit Hakkı, (1973), *Hemşehrimiz Atatürk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, (1971), *Millî Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin*, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Vilayetlerimiz Ankara, Tarihte Geçirdiği Devirler* (1932), İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Yalçın, Semih, (1994), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29, 333-346.
- Yurtdaş, Enver, (2018), *Geçmişle Buluşan Haymana*, Ankara: Haymana Belediyesi Yayınları.

Ekler

Ek 1:

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.14, G. 7, B. 7 001.

Ek 2: Heyet- Temsiliye'yi Şehir Haricinde
 Karşılایan Haymana Kuva-yı Milliyesi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK. 36, G. 26, B. 26 001.

Ek 3: Ankara Vilayet Konağı/Ulus

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.28, G. 99, B. 99 001.

Ek 4: Ankara Ziraat Mektebi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.28, G. 67, B. 67 001.

Ek 5: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi/Ulus

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.48, G. 18, B. 18 001.

Aksoy, Volkan, “Karadeniz’de Milli Mücadele Yanlısı Mülki Amirler: Mazhar Tevfik ve Nizamettin Beyler”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.231-244. DOI: 10.31765/karen.849320

KARADENİZ’DE MİLLİ MÜCADELE YANLISI MÜLKİ AMİRLER: MAZHAR TEVFİK ve NİZAMETTİN BEYLER*

Volkan AKSOY**

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE

✉ v_aksoy@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-6725-8012

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Sinop, Giresun, Mazhar Tevfik, Nizamettin Bey

Keywords: National Struggle, Sinop, Giresun, Governor Mazhar Tevfik, Caimacam Nizamettin

Öz: Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı toprakları hemen her yönden işgale uğramaya başlamıştır. Özellikle deniz kıyısı bölgeler, ilk işgale uğrayan yerler olmuştur. Bu anlamda Samsun’a asker çıkaran İngilizler, Karadeniz’de Sinop ve Giresun gibi iki önemli şehri de gözetimleri altında tutmuştur. İşgaller karşısında direnişe geçen halk ise Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde Milli Mücadele’yi başlatmış ve adı geçen şehirlerin dirayetli idarecileri elinde bulunmasına azami dikkat göstermiştir. Bu çalışmada gerek Sinop’ta gerek Giresun’da mülki idarenin başında bulunan Mazhar Tevfik ile Nizamettin Beylerin Milli Mücadele’nin hemen başında karşılaştıkları sorunlar ve nasıl bir tutum sergiledikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey’in kendi kaleminden gerek İstanbul Hükümetine gerek Mustafa Kemal Paşa’ya yazdıklarına yer verilirken Nizamettin Bey’in de incelemesi ağırlıklı olarak Osmanlı Arşiv Kaynakları üzerinden yapılmıştır. Ayrıca Milli Mücadele’nin hemen başlarında yüzyılları bulan bir idareye karşı tavır almanın bağımsızlığın kazanılmasında oynadığı zor ama önemli rol gösterilmeye çalışılmıştır.

ADMINISTRATIVE CHIEFS OF SUPPORTING NATIONAL STRUGGLE IN BLACK SEA: GOVERNOR MAZHAR TEVFİK AND CAIMACAM NİZAMETTİN BEYS

Abstract: After the Armistice of Mudros, the Ottoman lands began to be occupied in almost every direction. Especially the seaside regions were the first places to be occupied. In this sense, the British, who landed soldiers in Samsun, kept two important cities in the Black Sea, such as Sinop and Giresun, under their supervision. The people who resisted against the occupations started the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. He paid maximum attention to the fact that the mentioned cities were held by competent administrators. In this

Geliş Tarihi / Received Date: 23.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.12.2020

study, the problems faced by Mazhar Tevfik and Nizamettin Beys, who were in charge of the civil administration both in Sinop and Giresun, at the beginning of the National Struggle were discussed. The attitude of these two administrators was tried to be explained. In this sense, it was pointed out that Sinop Governor Mazhar Tevfik Bey wrote to both the Istanbul Government and Mustafa Kemal Pasha from his own pen. Nizamettin Bey's analysis was mainly done through the Ottoman Archive Sources. In addition, at the beginning of the National Struggle, it has been tried to show the important role of taking a stand against an administration that lasted for centuries, in gaining independence.

Giriş

Osmanlı Devleti, 19. yy boyunca devleti ayakta tutabilmek adına başta askeri olmak üzere siyasi, adli, iktisadi, idari ve eğitim gibi alanlarda bir dizi yenileşme ve ıslahat hareketlerine girişmiştir. Ancak özellikle Sanayi Devrimi'ni yaşayan ve elde ettiği sömürgelerin maddi imkânlarıyla zenginleşen Batı karşısında güç kaybetmeyi engelleyememiştir. Bu durum elbette Osmanlı Devleti'nin çok uluslu, dilli ve inançlı yapısının birlikte düşünüp hareket edebilme kabiliyetini sınırlaması, hatta özellikle gayrimüslim unsurların devletin aleyhine çalışması ile de yakından ilgiliydi. Sonuç olarak Osmanlı Devleti 20. yy'ın ilk çeyreğinde bir dizi mücadelenin içerisine girerek ölüm kalım savaşı vermek durumunda kalmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen tarihe karışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için Mütarekenin imzalanmasıyla son bulmuşsa da Türk milleti için her şey bitmemiştir. Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk dernekleri ile yerel direnişin simgesi Kuva-yı Milliye denilen milis güçler ortaya çıkmış ve kendileri için galipler tarafından çizilen sonu kabul etmemiştir. Aynı şekilde ordu mensupları arasında da Mütarekenin getireceği sonucu gören kişiler, kurtuluş çare-

leri aramaya başlamış ve başta Mustafa Kemal olmak üzere Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi dönemin önde gelen subayları, Anadolu'da yer yer ortaya çıkan direnişin önderliğini alarak Milli Mücadele'nin fitilini yakmıştır. Önce Kazım Karabekir ile Ali Fuat Cebesoy'un kolordulara atanması ve ardından Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle 9. Ordu Müfettişi atanarak Samsun'a gelmesi ile işgalcilere karşı yapılan mücadele hız kazanmıştır.¹

Milli Mücadele'nin bu ilk safhası ise daha çok verilecek çetin savaşın plan ve programını hazırlamakla geçmiştir. Bütün bu hazırlıklar yapılırken de gerek Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik yetki sahasında gerek diğer bölgelerde mücadeleyi benimseyen ve gerektiğinde her türlü fedakârlığı yapmaktan geri durmayacak askeri ve mülki amirleri görev başında bulundurmak çok önemliydi. Zira İstanbul'da Osmanlı Devleti adına görev yapan hükümetler, İtilaf Devletleri tarafından yapılan isteklerin yerine getirilmesi konusunda askeri ve mülki yöneticileri uyarmaktaydı.² Dolayısıyla bu yöneticilerin takınacakları tutum, verilecek mücadelenin selamete erdirilip erdirilememesi noktasında oldukça önem taşıyordu. Nitekim Trabzon Valisi Mehmet Galip, Elazığ Valisi Ali Galip, İzmir'de valilik görevinde bulunan ve işgale karşı direnişleri engellemeye çalışan İzzet Beylerin tutumlarının Milli Mücadele hareketini ne kadar uğraştırdığı bilinmektedir. Sonuç olarak elden geldiğince muktendir, içinde bulunan sıkıntıların farkında olan ve buldukları sahada halkı uyaracak ve Milli Mücadele adına kazanacak kişilerin yetki alması için gayret gösterilmiştir. Bu çalışmada Milli Mücadele'nin hemen başlarında Karadeniz'de Sinop ve Giresun'da görev yapan iki idarecinin kısaca icraatlarına, işgal ve işgalcilere karşı tutumlarına ve karşılaştıkları sıkıntılara ışık tutmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Milli Mücadele'nin bu fe-

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine atanması süreci ve Samsun'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Türkmen, 2020: 127-186; Ünalp, 2019: 347-368.

² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH). Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (EUM). Ecânib Kalemi (ECB), 37/5.

dakâr insanların yaptıkları, Milli Mücadele’nin sivil cephesinde yaşananların anlaşılmasına da katkı sunacağı düşünülmüştür.

1. Sinop’un Önemi ve Mazhar Tevfik Bey

Mustafa Kemal Paşa için 19 Mayıs 1919’da ayak bastığı Samsun ve çevresi, Milli Mücadele’nin başarısı açısından önemli bir bölgeydi.³ Hatta o ilk defa Samsun’a çıkmadan Sinop limanına da uğramış, Anadolu’ya yapılacak yardımlar ya da tam tersine buradan İtilaf Devletleri eliyle gelebilecek tehlikeler açısından adı geçen her iki şehrin de önemini takdir etmiştir.⁴ Konumuz açısından 1922 tarihli sıhhi içtimai rapora göre Sinop sancağı, kuzeyden Karadeniz, doğudan Canik ve Amasya sancakları güneyden ve batıdan Kastamonu vilayetleriyle çevrilidir ve yaklaşık 8.620 kilometre karelik yüzölçümüne sahip yer yer dağlık bir coğrafyaya sahiptir.⁵ Ayrıca Efe’nin de vurguladığı gibi Sinop, sahip olduğu doğal limanı ve Karadeniz’in güneyinde merkezi bir yerde bulunması, Anadolu’nun iç bölgelerinden ticari emtianın ihracı ve ithali için ideal bir giriş-çıkış yeri olması hasebiyle, bölgede ticari hedefleri olan ülkelerin daima ilgisini çekmiştir.⁶ Dolayısıyla bu şehirlerde görev yapacak şahısların etkinliği bir kat daha artmıştır. Talihin bir şansı olarak Sinop mutasarrıflığına yeni atanan Mazhar Tevfik Bey de Bandırma Vapu-

runda görev bölgesine gitmektedir.⁷ Durumu öğrenen Mustafa Kemal Paşa, hukuku bitirmiş, Üsküdar Polis Müdürlüğü yapmış, Hürriyet ve İtilaf Cemiyetine meyyal bu genç Mutasarrıfla gemide görüşmüş ve Mutasarrıfı kazanabilmek adına uzun bir sohbet gerçekleştirmiştir. Nihayetinde Mazhar Tevfik Bey’e artık hem güvendiğini göstermek hem de onunla ilerde haberleşebilme imkânı sağlamak adına özel bir şifre vermiş⁸ ve Mutasarrıfı etkisi altına almıştır.⁹

Mazhar Tevfik Bey, 18 Mayıs günü kendisini karşılamaya gelen Sinopluların eşliğinde karaya çıkmış ve hemen akabinde geminin taşıdığı değerli yolculardan bahsederek Sinoplularca memleketlerine davet edilmesini istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, deniz yolculuğu esnasında pek çok arkadaşı gibi hastalandığı için bu nazik davete icabet edememiş¹⁰ ve Sinoplulardan özür dilediğini bildiren bir notu kendilerine göndermiştir.¹¹ Ayrıca İngilizlerin olası bir müfettişlik heyetini durdurma tehlikesi de mevcuttu. Zira Rauf (Orbay) Bey’in Mustafa Kemal Paşa ve heyetini uğurlamaya geldiklerinde bu yolda yaptığı uyarılar hala kulaklarında tazeydi.¹² Bütün bu olumsuzluklar bir araya gelince gemi yoluna devam etmek durumunda kalmış ve Samsun’a doğru rotasına devam etmiştir.

Mazhar Tevfik Bey’i makamına geçtikten sonra çok zorlu görevler beklemekteydi.

³ İngilizler, ilki 9 Mart 1919, ikincisi 17 Mayıs 1919 tarihlerinde olmak üzere sırasıyla 200 ve 100 kadar askeri çeşitli hayvan ve harp malzemesiyle birlikte Samsun’a çıkartmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise İngilizlerin hiçbir Osmanlı idari kurumuna başvurmaksızın yaptıkları bu faaliyetleri memleketin birliği için zararlı gördüğünü ifade etmiştir. Müfettişliğinin hemen başında Harbiye Nezareti’ne gönderdiği şifrede İngilizlerin varlığımıza önem vermediğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi adeta açık bir sahra kabul ederek kuvvetlerini gizli programlarına uygun taksim ve ikame ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla her tarafta emrivakiler karşısında kalma ihtimaline karşı İstanbul’un dikkatini çekmiştir. Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı’nın Başlatılmasına Dair Belgeler, 1999: 88; 104.

⁴ İngiliz ve Fransız askerlerinin Sinop’a yönelik ilgileri ise daha erken bir tarihe Ocak 1919’un ortalarına rastlamaktadır. 13 Ocak’ta Sinop’a çıkan işgalciler Mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını

kontrol etmişlerdir. İttihatçıların yakalanması ve silahlı silanma faaliyetlerine öncelik veren bu kontrol subayları Sinop’ta toplayabildikleri silahların İstanbul’a sevkini de sağlamıştır. Efe, 2018b: 120.

⁵ Sayılır, 2013: 4.

⁶ Efe, 2017: 357.

⁷ Dinamo, 1986a: 46.

⁸ Dinamo, 1986a: 51; 1986b: 114-115.

⁹ Erdeha, 1975: 213.

¹⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın Sinop’ta karaya çıkıp çıkmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre; yapılan davet üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın Sinop’ta karaya çıktığı ve Sinop’un ileri gelenleriyle görüştüğü söylenmektedir. Efe, 2018a: 56.

¹¹ Dinamo, 1986a: 51-52; Efe, 2018b: 188.

¹² Nutuk, 1969: 33. Gürer, 2007: 219. Oysa Rauf Bey hatıralarında, Karadeniz’de tevkif edilecekleri endişesi duyan kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu söylemektedir. Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945), 2005: 179.

Her şeyden evvel İngilizler ve onların himayesinde Rumların bölgeye yönelik büyük planları vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların desteğini alan Rumlar, bu kez sırtlarını başta İngilizler olmak üzere Yunanistan'a dayamaktaydı.¹³ 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkararak işgale başlaması da Karadeniz'deki Rumları iyice cesaretlendirmiştir.¹⁴ Aldıkları bu destekle Rumlar, Doğu'da Trabzon vilayetinden Batı'da Samsun ve Sinop'u da alarak Kastamonu vilayetine güneyde ise Gümüşhane, Sivas, Tokat, Amasya Çorum'a uzanan bir hatta Rum-Pontus Devleti kurmak istemekteydiler.¹⁵ Dolayısıyla çiçeği burnundaki Sinop Mutasarrıfı, çok sıkıntılı bir süreçte görev almıştır ve takınacağı tavır Milli Mücadele açısından da son derece ehemmiyet arz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma Vapurunda genç Mutasarrıfı kendi siyaseti adına kazanma isteğinin altında söz konusu amaçlar yatmaktaydı.

Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'in görev yaptığı süre içerisinde¹⁶ karşılaştığı en önemli meselelerden birisi, Canik (Samsun) eski mebusu Osman Bey'in¹⁷ tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi olayına dâhil olmasıdır. Osman Bey, Samsun Rum Metropolitaninin isteği ve bazı Rumların teş-

vikiyile Samsun İngiliz Mümessil Vekili Perring'in¹⁸ mahalli idareden isteği üzerine¹⁹ yakalanmış ve İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi tarafından refakatine görevlendirilen bir polis memurunun gözetiminde Malta'ya sürgün edilmek üzere vapurla yola çıkarılmıştır. Ancak binmiş oldukları Amasya Vapuru'nun gayet küçük olması ve fırtınaya tutulması neticesi İnebolu açıklarından dönerek Sinop Limanı'na sığınmak durumunda kalmışlardır.²⁰ Bu zorunlu sığınmayı fırsat bilen Osman Bey ise karaya ayak basar basmaz Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'in makamına giderek kendisini bu durumdan kurtarmasını istemiştir.²¹

Bu noktada bir konu üzerinde durmak gerektiği kanısındayız. Canik eski mebusu Osman Bey'in Sinop'a ayak bastığı tarih birçok kaynakta 4 Ağustos 1919 olarak ifade edilmektedir.²² Oysa Osman Bey'in aşağıda da içeriği verilen ve durumunu İstanbul'a anlattığı yazısı 31 Temmuz tarihli-dir. Bu durumda Osman Bey bir iki gün öncesinde Sinop'a ayak basmıştır. Bu yorumumuzu destekleyen bir diğer belge ise Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'in olayın gelişimini anlattığı, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı ve bizim de konuyu anlatırken yararlandığımız yine 31 Temmuz 1919 (1335) tarihli uzun yazısıdır. Yazısında Mazhar Tev-

¹³ Okur, 2019: 57

¹⁴ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği bilgisini bandırma Vapuru yolcularına haber veren kişi de Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'dir. Hüsrev Gerede'nin Anıları, 2003: 26.

¹⁵ Pontus Meselesi, 1995: 61; Balcıoğlu, 1993: 91; Gökçen, 2010: 60.

¹⁶ Mazhar Tevfik Bey 26 Nisan 1919 tarihinde Necip Bey'in yerine Sinop mutasarrıflığına atanmış ve görevden azil tarihi olan 21 Ekim 1919 tarihine kadar yaklaşık 6 ay bu görevde kalmıştır. BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 4570/342702; BOA, BEO, 4597/344731.

¹⁷ 1882 (1298)'de Bafra, Cumhuriyet Mahallesinde doğdu. Babası Hacı Hüseyin Efendi, annesi Müslimah Hanımdır. Kafkaslardan gelip Bafra'ya yerleşen bir ailenin oğludur. Canik mutasarrıflığı ve III. Dönem Osmanlı Meclisi Mebusanında Canik milletvekilliği yaptı. İttihat ve Terakki Partisinin yöredeki etkin kişilerinden biri olması nedeniyle Mondros Mütarekesinden sonra Samsun'da tutuklandı. İstanbul'a götürülürken Sinop'ta Kuva-yı Milliyecilere sığındı. Yöredeki Kafkas göçmen köylerinde bir süre saklandı.

Kuva-yı Milliye saflarında çalıştı. Amasya mutasarrıflığına getirildi. TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 29 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 306 oy alarak Amasya'dan milletvekili seçildi. Mazbatası 12.8.1923'te onaylandı. Kısa bir süre sonra, 9.9.1923 tarihli 16. Birleşimde istifa etti. Yöneticilikten ve siyasi hayattan çekilerek ticaretle meşgul oldu. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Türk Parlamento Tarihi, 1993: 53.

¹⁸ Yüzbaşı Perring'in Karadeniz'deki faaliyet ve değerlendirmeleri için bk. Erdem, 2019: 661-675.

¹⁹ İngiliz Siyasi Mümessili Perring Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'e "son günlerde memleketine dönen eski mebus Osman Bey'in zararlı bir şahıs olup memlekette ihtilal çıkarabileceğini, hakkında şiddetli muamele yapılması lazım geldiğini" söylemiştir. Eken, 2008: 544.

²⁰ BOA, DH. EUM. Asayiş Kalem-i Belgeleri (AYŞ), 17/65; BOA, DH. Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (KMS), 50-39.

²¹ Erdeha, 1975: 214.

²² Dinamo, 1986b: 114; Erdeha, 1975: 214; Efe, 2018b: 125.

fik Bey Osman Bey’in Salı günü Sinop Limanı’na geldiğini ifade etmiştir. Mutasarrıfın yazısı Perşembe gününe rastlamaktadır. O halde Osman Bey iki gün önce yani 29 Temmuz’da Sinop’a gelmiş olmalıdır. Diğer taraftan Akbulut, Osman Bey meselesini kaleme aldığı yazısında Osman Bey’in İstanbul’a gönderilmek üzere Samsun’dan ne zaman ayrıldığının bilinmediğini, kayda değer en önemli tarihin 21 Temmuz 1919 olduğunu, onun söz konusu tarihte Sinop’ta bulunduğunun sadarete çekilmek üzere Sinop mutasarrıflığına verdiği telgraftan anlaşıldığını belirtmektedir.²³ Oysa bu telgrafın tarihi 31 Temmuz’dur ve hemen akabinde 1 Ağustos’tan başlamak üzere yetkili makamlar arasında yazışmalar da yapılmıştır. İngilizlerin ve İstanbul Hükümetinin de meseleye ehemmiyet verdikleri düşünüldüğünde bu makamlara on gün gecikmeli cevap verilmesi zor görünmektedir. Bu noktada Dursunoğlu’nun verdiği tarih eski rakamların okunmasından kaynaklı bir durum olsa gerektir. Zira yazısının ekler kısmında yer alan Osman Bey’in yazdığı telgrafa da bakıldığında, tarafımızda da mevcuttur, belge tarihinin 31 Temmuz olduğu görülmektedir. Belgenin numarası da 6829 değil 6729’dur.²⁴

Sonuç olarak Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, meydana gelen hadiseyi Belediye Başkanı Rasim, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Akif, Ticaret Odası Başkanı Şükrü, Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Şevket beyleri çağırarak durumu onlara da bildirmiştir. Ardından aralarında yaptıkları müzakerelerden sonra Osman Bey’i geri vermeyi kararlaştırmışlardır.²⁵ Fakat yine de İngiliz yetkilileri kızdırmamak ve işi teamüller çerçevesinde halledebilmek için bir sağlık raporunun alınarak gerekli mercilere bildirilmesine karar vermişlerdir.²⁶ Bu raporun alınmasından sonra ise Osman Bey, Sadarete bir telgraf çekerek havanın

kötü oluşundan dolayı Sinop’a sığındıklarını, bu esnada hastalandığını, mutasarrıflığa başvurmak suretiyle tedavi altına alındığını bildirmiştir. Osman Bey ardından sözlerini şöyle tamamlamıştır.²⁷

Samsun’daki emlakimin idaresi ve ticaretim yüzüstü ve ailem kimsesiz kalarak külli zarara duçar olmaktan sarf-ı nazar bila sebep masum olduğum halde hilaf-ı kanun ve mugayir-i hak ve adl-i keyfi bir muameleye kurban oldum. Haleldar olan hürriyet-i şahsiyemin iadesini ve ziya’a uğrayan hukukumun vikayesi (korunması) için hükümet-i seniye-mizin canib-i adaletine iltica ediyorum. Hürriyet-i şahsiyemin iadesini zatı sami-i fehmanelerinden istirham eylerim efendim.

Bütün bu gelişmeleri Mazhar Tevfik Bey, tüm açık yürekliliğiyle Dâhiliye Nezaretine yazmıştır. Mutasarrıfın bu telgraf dönemin içerisinde bulunduğu zorlukları, Kuva-yı Milliye’ye yakınlık gösterenlerin hakkında yapılan muameleyi, biraz olsun işgalciler karşısında dik durmayı ya da Mustafa Kemal Paşa’nın yürüttüğü Milli Mücadele’ye yakın bir tutum takınan mülki amirlerin başına gelenleri göstermesi bakımından önemlidir. Zira Rumlar, Osman Bey’i İngiliz temsilcisine, Samsun’daki Kuva-yı Milliye’nin destekçisi olduğu ve eğer bu kişi dâhile giderse mutlaka Mustafa Kemal Paşa’ya iltihak ederek İtilaf Devletlerinin isteklerine karşı teşebbüste bulunacağı yolunda bir şahıs olarak tanıtmıştır.²⁸

Mazhar Tevfik Bey’in anlattığına göre Osman Bey’i tutuklaması istenen Canik Mutasarrıfı Hamit Bey,²⁹ bu zatın zannolunduğu gibi korkulacak bir adam olmadığını ve ticaretle meşgul olup dâhil memlekete gitmek fikrinde bulunmadığını, gitmek istese bile katiyen salıverilmeyeceğini beyan ederek teminat vermiştir. Ancak Hamit Bey’in Bafra’ya bir teftiş için gittiği sırada yerine vekâlet eden Fırka Kumandanı İsmail

²³ Akbulut, 2012: 141.

²⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ, 17/65.

²⁵ Mustafa Kemal Paşa ile Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, alınan kararı yerinde bulurken Dâhiliye Nezaretine ve Kastamonu Vali Vekili İngilizlerin işine karışılmasını ve Osman Bey’in İngilizlere geri verilmesini istemişlerdir. Erdeha, 1975: 214; Efe, 2017: 360.

²⁶ Dinamo, 1986b: 115-116; Efe, 2018b: 125.

²⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ, 17/65.

²⁸ BOA, DH. Şifre Kalemi (ŞFR), 639/127.

²⁹ Gerek Cumhuriyet öncesi gerekse ölüm tarihi olan 1928 yılına kadar birçok idari görevde bulunan Hamit Bey’in hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için, Eken, 2008.

Hakkı Bey, Osman Bey'i yanına çağırılmış ve yanına vereceği bir polis memuruyla Samsun'u terk etmesini istemiştir. Aksi halde İngilizlerin kendisini "cebren" İstanbul'a göndereceklerini belirtmiştir. Osman Bey bu duruma her ne kadar itiraz etmişse de mutasarrıf vekili kendilerini cebren alıp sevk edeceğini söyleyerek hükûmete bir müşkülât vermemesini ve duruma razı olmasını tekrarlamıştır.³⁰

Eski mebuslarının hiç de hoş olmayan bir muamele ile sürgün edilmek istendiğini haber alan Samsun halkı kendisini alıkoymak istemiştir. Ancak Osman Bey, hükûmete siyasi bir sıkıntı vermemek için teklifi reddetmiş ve Amasya Vapuru'na binerek yola çıkmıştır. Daha sonra ise yukarıda belirtildiği gibi fırtına sebebiyle Sinop'a sığınmış ve Mutasarrıf Mazhar Bey'e durumu anlatarak ondan yardım istemiştir. Mutasarrıf da refakatçi polis memuruna, Osman Bey'in tedaviye muhtaç oluşunu bildiren bir tahrirat vermiş ve tedavi edildikten sonra limana gelecek büyük bir vapurla gönderileceğini söylemiştir. Bununla birlikte polis memuru sevke mecbur olduğunu belirttiği gibi Samsun Polis Merkez Memurluğuna hitaben sevkine memur olduğu zatın Sinop'tan geri çevrildiği yolunda bir telgraf çekmiştir. Telgrafı alan polis merkez memurluğu Sinop'la muhabere etmeden yazıyı İngiliz mümessiline gösterince Perring, Mazhar Tevfik Bey'e emredici bir telgraf çekmiştir.³¹ Bunun üzerine Mazhar Tevfik Bey, şu ibretlik sözleri 31 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazmıştır.

Halin nezaket ve vahametini ve devletimizin iktihamına (dayanmaya) mecbur olduğu müşkülât-ı siyasiyeyi müdrük olmakla beraber hükûmet-i seniye memurlarına emir verecek, onları mesuliyetle tehdit edecek derecede bir mevki olmayan ve mücerret bazı memurinin cebanetinden (korkaklığından) bil-istifade Rum ve Ermeni maksatlarının

amaline kapılarak Mütareke ahkâmına münafi hodbehot gayri kanun ve keyfi icraat ve muamelatta bulunarak hükûmetimize darbe vuran ve milli gururumuzu ihtizaza getiren bazı İtilaf memur-ı siyasilerinin gürültülerine kolay pabuç bırakacak ihatasız cebin (korkak) memurlardan olmadığımızdan hiçbir sıfat-ı amiriyeti olmayan mumaileyhin telgrafına kemal-i sükûnet ve nezaketle istediği cevabı verdim. Cevabi telgrafname sureti zirde münderiçtir. Osman Bey'i tanyan ve başına gelen hali öğrenerek müteessir olan Sinop eşraf ve muteberanından bazıları nezdime gelerek mumaileyhin Rumların teşvikatıyla memleketinden tebidi asabiyet-i milliyelerini tahrik ettiğinden Rumların ilkaat-ı fesadcuaneleriyle (fesatça ve zararlı sözleriyle) milletimize reva görülen bu keyfi muamelenin güçlerine gittiğinden bahisle buna hükûmetçe mutlaka bir çare düşünülmesini veyahut kendileri başka suretle harekete mecbur kalacaklarını beyan ederek izhar-ı asabiyet ve galeyan ettiler. Hükûmetçe hüsnü suretle tesviye-i maslahat edileceğini beyan ile tatmin ettim. Tahkikat ve kanaatime nazaran Anadolu dâhilinde görülen harekât-ı milliyeden ürken İngiliz Mümessil Vekilince harekât-ı milliyeye iltihakından korkulan Osman Bey'in bu gibi vukuat ile asla alakası olmayıp hakkında hâsıl olan suizan sırf Samsun'daki Rumların eser-i garaz ve zararlı sözlerinden başka bir şey değildir.

Bu arada 30 Temmuz tarihli bir telgrafta Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, Mazhar Tevfik Bey'e kendisinden gelen telgrafı aldığını ve vaziyet neye müsait ise o yolda hareket etmesini yazmıştır. Mazhar Bey de 4 Ağustos tarihli yazısında İngiliz temsilcisi tarafından yapılmak istenen bu "muzır" müdahalenin men edilmesini ve Osman Bey'in biran evvel memleketine dönmesine müsaade edilmesini istemiştir.³² Gelişmeler bu yönde bir seyir takip edince olaya, bizzat Samsun'daki İngiliz temsilcisi İhtiyat Subayı Yüzbaşı Solter müdahil olmuştur ve iki kere Sinop'a gelerek Mazhar Tevfik Bey'i tevkif etmek ve Osman Bey'i İstanbul'a göndermek istemiştir. Bu amaçla yanında bir Ermeni tercüman ve bir manga askerle

³⁰ BOA, DH. KMS, 50-39; BOA, DH. ŞFR, 639/127.

³¹ Bir ilmühaber mukabilinde İstanbul'a tarafımızdan gönderilmekte olan sabık mebus Osman Bey'i orada bıraktığımızı şimdi öğrendim. Sebebini bilmek isterim. Aynı zamanda bir dakika tehir etmeksizin bu zati

derhal polisle İstanbul'a göndermeniz katiyen matluptur. Bu adam İstanbul'a gitmediği takdirde bizzat siz mesul olacağınızı beyan ederim ve acele cevap beklerim. BOA, DH. KMS, 50-39.

³² BOA, DH. KMS, 50-39; BOA, DH. ŞFR, 639-127.

birlikte Sinop Hükûmet Konağına giden Yüzbaşı Solter, Mazhar Tevfik Bey’i yerinde bulamamış ve Mektupçu Hüseyin Hilmi Bey’i çağırarak³³ hem Mutasarrıfın hem de Osman Bey’in nerede olduklarını sormuştur. Oysa gelen emirlerin aksine hareket ederek Osman Bey’i İstanbul’a göndermeyen Mazhar Tevfik Bey, İngilizlerin hışmına uğrayabileceklerini bildiği için yanında çalışan memurları bu konuda uyarmıştır.³⁴ Dolayısıyla Solter, istediğini elde edememiştir. Bununla birlikte Mutasarrıf Mazhar Bey, öğleden sonra hükûmet konağına giderek Solter’le görüşmüş ve Osman Bey’i hastalığı geçince göndereceğini bildiren bir kâğıt imzalayarak Yüzbaşıya vermiştir.³⁵ Sonuç olarak İngilizler çok arzu etmesine rağmen Akbulut’un ifadesiyle “henüz Milli Mücadele’nin başlarında kurtuluş davasına inanları Anadolu’dan söküp alamamıştır.”³⁶

Yüzbaşı Solter’in Sinop’a ikinci gelişi, Mazhar Tevfik Bey’in belirttiği üzere Eylülün 6. günü cumartesidir.³⁷ Yanında üç silahlı askerle birlikte karaya ayak basan Solter, ertesi günü Mazhar Tevfik Bey’i gözaltına almak amacıyla evine gitmiş, orada bulamayınca hükûmet dairesine geçmiştir. O tarihte bayram dolayısıyla daire kapalı olmasına rağmen zorla kapıları açtırmış, Mutasarrıfın odasını işgal ederek penceresine İngiliz bayrağı astırmıştır. Ardından Yüzbaşı Solter, jandarma tabur kumandanı ile belediye başkanından on dakikaya kadar Mutasarrıfın teslimini istemiştir. Ancak

hükûmet konağına İngiliz bayrağı çekildiğini gören halk, buranın önünde toplanmış ve bayrağın oradan indirilmesini talep etmiştir. Bu esnada Mazhar Tevfik Bey daireye gelmiş ve Solter’in kendisini ikametgâhına götürmesine izin vermemiştir.³⁸ Yüzbaşı son çare Kastamonu Vali Vekili ve Jandarma Alay Kumandanı Osman Nuri Bey’den en azından Mutasarrıf tarafından kendisine bir tarziye verilmesini talep etmiş, aksi olursa İstanbul’a yazacağını belirtmiştir. Bunun üzerine telaşa kapılan Vali Vekili, durumdan Mazhar Tevfik Bey’i haberdar etmiş o da cevabında Vali Vekiline şunları ifade etmiştir: *Hakkında muğayir-ı nezaket, münafi-i ihtiram harekâtta bulunmayıp bilakis kendisi hükûmeti temsil eden bir mutasarrıfa su-i muamelede bulunmuştur. Hükûmet dairesinde İngiliz bandırası asmak suretiyle haysiyet ve şeref-i hükûmeti ihlâl ve izzet-i nefsi milliyi rencide etmiştir. Onun tarziye vermesi lazım gelir.* Bunun üzerine Binbaşı Şevket Bey, vali vekili yapılmak istenmiş ancak o da gerekirse istifa edeceğini ve kendisinden alt rütbede birisinden özür dilemeyeceğini açıkça belirtmiştir.³⁹

Olayların gelişimi bu şekilde olunca Kastamonu Vali Vekili Osman Nuri Bey, Mazhar Tevfik Bey’in geçici olarak görevini askıya almış ve Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey’i göreve getirmiştir. Bu kişi Solter’e gerekli özrü verdiği gibi Mazhar Tevfik Bey hakkında Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp görüşmediği, milli teşkilat yapıp

³³ Hüseyin Hilmi (Uluğ) Bey’in olayı bizzat yaşayan birisi olarak anlatımı hakkında Efe’nin çalışmasına bakılabilir. Efe, 2018b: 124-134; 206-213.

³⁴ Yüzbaşı Solter, önce Hüseyin Hilmi Bey’e, ardından polis komiseri ile karantina memuru Mustafa Efendi’ye Osman Bey’in nerede olduğunu sormuş ve hepsinden Osman Bey’i bilmiyoruz, görmedik cevabını almıştır. O sırada durumdan habersiz olup kahvede oturan Osman Bey durumdan haberdar edilmiş ve Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Akif Bey’le birlikte onun evine sığınmıştır. Yüzbaşı Solter bütün çabasına rağmen adı geçen şahısları tevkif edememiştir, Efe, 2018b: 126-127; Dinamo, 1986b: 117-118.

³⁵ Dinamo, 1986b: 119.

³⁶ Akbulut, 2012: 145.

³⁷ Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik’in Sinop’tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas’ta bulunan Mustafa

Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup, Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: Bel_Mtf_048316, Yer no: (t.y).

³⁸ Solter, mutasarrıflık sandalyesine oturmuş, bacaklarını masanın üzerine uzatmış olarak Mutasarrıfı karşılamıştır. Mutasarrıfa kendilerinden niçin kaçtığını ve hemen sonrada Osman Bey’in nerede olduğunu sormuştur. Mazhar Tevfik Bey ise Solter’e kendi makamını işgal etmiş olduğunu, bu vaziyette kendisine hiçbir cevap veremeyeceğini, görüşmek istiyorsa makamını terk etmesi lazım geldiğini söyleyerek odadan çıkmıştır. Efe, 2017: 362.

³⁹ Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik’in Sinop’tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas’ta bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup; Erdeha, 1975: 215; Efe, 2018b: 132.

yapmadığı hakkında tahkikat da başlatmıştır.⁴⁰ Hemen akabinde ise Memurin ve Sicil-i Ahval Müdüriyeti, 15 Eylül 1919 tarihinde Kastamonu valiliğine çektiği bir telgrafla vilayetten, gelişmeler karşısında zor bir durumda kalan Mutasarrıfı İstanbul'a göndermesini istemiştir.⁴¹ İstanbul Hükümeti, Mütareke hükümlerinin tatbikini teftiş edecek Fransız ve İngiliz subaylarına her türlü yardım ve kolaylığın bütün memurlar tarafından gösterilmesi gerektiğine dair çeşitli yazıları evvelden gerekli makamlara göndermiştir.⁴² Şimdi ise Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'in Millî Mücadele yanlısı fikirleri, çalışmaları⁴³ ve tutumu bu istenilenin tersi yönünde bir seyir takip etmiştir. Dolayısıyla İtilaf Devletlerine zorluk çıkarılmaması konusunda oldukça istikrarlı bir tavır sergilediği bilinen İstanbul Hükümeti, Sinop'ta meydana gelen bu olaylar neticesinde Mazhar Tevfik Bey'in derhal İstanbul'a gelmesini istemekte bir sakınca görmemiştir. Hatta kendisine görevde olduğu sürece yardım eden Mevzi Kumandanı ve Ahzı Asker Reisi Binbaşı Şevket Bey'in de İstanbul'da görevlendirilmiştir. Bütün bu gelişmeleri Canik eski mebusu Osman Bey'i alıkoyma hadisesine bağlayan Mazhar Tevfik Bey ise söylenileni yapmamış ve Kuva-yı Milliye ileri gelenleriyle temas edip ona göre bir hareket şekli belirlemek üzere Amasya'ya doğru yola çıkmıştır.⁴⁴ Her ne kadar yeni Kastamonu Vali Vekili Ferit Bey'den aldığı telgraf üzerine 22 Eylül 1919'da vazifesinin başına dönmüşse⁴⁵ de üzerinden çok geçmeden

yaklaşık bir ay sonra 21 Ekim'de mutasarrıflıktan azledilmiştir.⁴⁶ Canik Mutasarrıfı Hamit Bey de Defter-i Hatırat isimli anılarında Mazhar Tevfik Bey'in Osman Bey meselesinden dolayı memuriyetinden olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

2. Giresun ve Kaymakam Nizamettin Bey

Mondros Mütarekesi sonrası İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'da başlayan işgaller ve belli bölgelere kontrol subaylarının gönderilmesi, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Rum ve Ermeni azınlıklara kendi devletlerini kurma yolunda önemli bir destek sağlamıştır. Özellikle Rumların daha önce de ifade edildiği üzere Karadeniz'de bir Pontus Rum Devleti kurma istek ve beklentileri artmıştır. Dolayısıyla özlemi duyulan bu devlet sınırları içerisinde Giresun da bulunmaktaydı.⁴⁸ Çevreye yayılmış Rum çeteleri, Müslüman Türk nüfusu baskı altında tutmaya, diğer taraftan ise İtilaf Devletlerinin desteğini kazanmaya gayret göstermiştir. Hatta dönemin Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos, söz konusu emelleri gerçekleştirmek adına Paris Barış Konferansına katıldığı gibi doğru olmayan bilgilerle konferansı etkilemeye çalışmıştır.⁴⁹ Giresun'da ise Metropolit Lavrentios, Osmanlı Devleti'ne bağlıymış izlenimi oluştururken şehre gelen Yunan Kızılhaç heyeti ve Samsun Metropoliti Yermanos ile birlikte Pontus bayrağı altında resim çektirerek gerçek amacını ortaya koymuştur.⁵⁰

⁴⁰ Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik'in Sinop'tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup.

⁴¹ BOA, DH. ŞFR, 103/159.

⁴² BOA, DH. EUM. Seyrüsefer Kalemi (SSM), 37/3; BOA, DH. EUM. ECB, 37/5.

⁴³ Demir, 2019: 458.

⁴⁴ Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik'in Sinop'tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup.

⁴⁵ Bu tarih Mazhar Tevfik Bey'in bizzat kendisinin verdiği tarihtir. Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik'in Sinop'tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup. Hüseyin Hilmi Bey ise 20 Eylül sabahı geri dönerek görevine başladığını söylemektedir. Efe, 2018b: 210.

⁴⁶ BOA, BEO, 4597/344731.

⁴⁷ Eken, 2008: 545. Diğer taraftan Son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlerde, Müdafaa-i Hukuk adayları yerine Rıza Nur ve Kaymakam Zeki Bey'i desteklediği, bu sebeple Heyet-i Temsiliye ile arasının açıldığı ve İstanbul Hükümeti tarafından görevden alındığı da söylenmiştir. Efe, 2018b: 213.

⁴⁸ Çapa, 1987: 54.

⁴⁹ Usta, 2011: 974; Pontus Meselesi, 1995: 107-110.

⁵⁰ Çapa, 1987: 58. Hrisantos, Lavrentios ve Yermanos'un dışında Havza papazı, Amasya Metropoliti Karavengelis ve Bir dönem Giresun belediye başkanlığı görevinde bulunan Yorgi Paşa'nın oğlu Konstantinidis amaçlarına ulaşmada işbirliği içerisinde olmuştur. Bütün yapılan faaliyetler ise Fener Rum Patrikhanesi'nin desteğiyle yürütülmüştür. Keser, 2009: 616-617.

İşte Türkler için çok sıkıntılı geçen bu süreçte Giresun’da kaymakamlık görevinde Nizamettin Bey⁵¹ bulunmaktadır.⁵²

Nizamettin Bey, Giresun’da kaymakamlık görevinde bulunduğu sırada birçok güçle karşılaşmış olmasına rağmen ülkesinin kurtuluşu için önce müdafaa-i hukuk sonrasında Milli Mücadele hareketinin lehinde elinden gelen çabayı göstermiştir. Mondros Mütarekesi sonrası Giresun’a dönen Osman Ağa’yı karşılayan şehrin ileri gelenleri arasında bulunmuştur.⁵³ Diğer taraftan Rumların meydana getirdiği taşkınlıklar karşısında Osman Ağa’nın yardıma çağrılması konusunda herhangi bir engelleyici tutum takınmamış, aksine İstanbul Hükûmetinden gelen Osman Ağa aleyhindeki istekleri geciktirmeye ya da uygulamaya koymamaya çalışmıştır. Zira Topal Osman’ın Rumlar karşısında yürüttüğü faaliyetler, Rumların hedefledikleri devleti kurabilmeleri önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı. Sadece Giresun’da değil çevre kasaba ve şehirlerin de yardımına koşuyordu. Durum böyle olunca bittabi Rumlar tarafından hem Topal Osman’ın

hem de onu koruduğu iddiasıyla Kaymakam Nizamettin Bey’in aleyhinde İngiliz temsilcilere, İstanbul Hükûmetine şikâyet ve suçlama dilekçeleri gönderilmiş ve bu iki şahıs hakkında tahkikat yapılması sağlanmıştır.⁵⁴

Giresun Kaymakamı Nizamettin Bey ile Belediye Başkanı Topal Osman hakkında suiistimal yaptıkları gerekçesiyle Süvari Alay Kâtibi Fehmi Efendi imzasıyla yapılan şikâyet üzerine Dâhiliye Nezareti Trabzon vilayetinden durumun tahkikata tabi tutulmasını istemiştir.⁵⁵ Bu görev için önce Mülkiye Müfettişi Mustafa Hilmi Bey atanır.⁵⁶ Ancak onun da tehcir meselesi ile alakadar olduğu belirtilerek görevden elçektirilir ve yerine 6.000 kuruş ödeneği verilmek üzere Trabzon Polis Mektebi Müdürü Asım Bey getirilir.⁵⁷ Sonrasında Trabzon Valisi Galip Bey tarafından Dâhiliye Nezareti’ne yazılan bir şifre telgrafta Kaymakam Nizamettin Bey’in “derdest bir muamele icrası ile İstanbul’a gönderilmek istendiğini öğrenmekteyiz. Ancak Vali bizzat Giresun’da bulunarak durum ve gelişmeleri anlattığı bir rapor hazırladığını ve bu rapor gelinceye

⁵¹ Hasan Nizamettin (Ataker), 1883 yılında Yanya’da doğdu. Babası Adliye Müfettişlerinden Ahmet Asım Bey’dir. Rehber-i Maarifet ve Numune-i Terakki mekteplerinden sonra Selanik, Halep, Vefa ve Bursa idadilerinde ortaöğrenimini tamamladı. 1906 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’yi ve 1910 yılında İstanbul Hukuk Mektebi’ni bitirdi. Devlet hizmetine ilk defa 9 Ocak 1909 tarihinde Selanik Maiyet Memuru olarak girdi. Ardından sırasıyla Silivri, Sındırgı ve Çarşamba kaymakamlıklarına atandı. 1912 yılında atandığı Pirlape kaymakamlığına Balkan Savaşı sebebiyle başlamadı. 24 Temmuz 1914 de Ayvalık, 22 Kasım 1914’te Bandırma, 26 Şubat 1916’da Ünye ve 31 Ocak 1918 tarihinde Giresun Kaymakamlığı’na atandı. 3 Temmuz 1920 tarihinde Emniyet-i Umumiye Seyr-i Sefer Müdüriyetine nakledilen Nizamettin Bey, 29 Temmuz 1920’de İkinci Sınıf Mülkiye Müfettişliğine, 20 Şubat 1922’de tekrar Giresun’a, ancak bu sefer Giresun’un sancak olması dolayısıyla, mutasarrıf olarak atandı. Devamında Sinop mutasarrıfı ve valisi, 14 Kasım 1926’da Van valisi, 11 Ağustos 1927’de Diyarbakır ve 18 Ocak 1931’de Elazığ valilikleri görevinde bulundu. Çanakkale’de de valilik görevinde bulunan Nizamettin Bey, 29 Aralık 1936’da 3. Genel Müfettişlik Başmüsavirliği’ne nakledildi. 13 Mayıs 1939’da Konya valiliği, 28 Aralık 1943’te Hatay valiliği yaptı. 27 Haziran 1947 tarihinde 5. Genel Müfettiş oldu. Son olarak 19 Haziran 1948’de Diyarbakır valiliğine getirilen Nizamettin Bey aynı yıl emekli olarak 12 Nisan 1962 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Aldan, 2001: 115-116.

⁵² Nizamettin Bey, 31 Ocak 1918/1334 tarihinde beca-yişle Ünye kaymakamlığından alınarak Zeki Bey’le yer değişmiş ve Giresun’a kaymakam olmuştur. BOA, BEO, 4502/ 337587; BOA, DH. ŞFR, 576/34.

⁵³ Beyoğlu, 1999: 79; Beyoğlu, 2009b: 36-37.

⁵⁴ Ermeniler ve Rumlar, Giresun’da da tehcir işlerinin çok kötü icra edildiği ve Ermenilerin mallarını aldıkları iddiasıyla tüccardan Sarı Mahmutzâde Hasan ve Eşref Efendilerle, Topal Osman’ın da İstanbul Dîvân-ı Harb-i Örfî’ye teslimini istemişlerdir. Rumların şikâyetini dikkate alan mahkeme, Osman Ağa ile birlikte adı geçen diğer kişilerin tutuklanıp İstanbul’a gönderilmesi için Trabzon valisi Mehmet Galip Bey’e talimat vermiştir. Bu olaylar sonucu hem Topal Osman bir müddet gizlenmek durumunda kalmış hem de Kaymakam Nizamettin Bey zor durumda kalmıştır. Daha sonra ise Topal Osman ve adamları affedilmiştir. Yüksel, 2006: 55-59.

⁵⁵ BOA, DH. KMS, 51/4.

⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 615/98.

⁵⁷ BOA, DH. EUM. Muhasebe Kalemi (MH), 259/39. Mülkiye Müfettişi Hilmi Bey, Bera-yı tahkikat Giresun’da bulduklarından kendisinin emri devletleri mucibince İstanbul’a izamı mahalli kaymakamlığa tebliğ olunmuş idi. Alınan cevabnamede mumailiyeğin ilk zuhur edecek vasıta ile Samsun tarikiyle taht-ı muhafazada Dersaadet’e derdest sevk bulunduğu bildirilmekle arz olunur. Trabzon Valisi Necmi, BOA, DH. ŞFR, 618-33.

kadar istenen muamelenin tehir edilmesini belirtmiştir.⁵⁸ Bu sırada Kaymakam Nizamettin Bey ile ilgili araştırmasını derinleştirmek isteyen Dâhiliye Nezareti, Ezine Kaymakamlığı'nda iken tehcirle alakadar olup olmadığının tahkikine dair Memurun ve Sicil-i Ahval Müdüriyetinden Canik⁵⁹ ve Bandırma⁶⁰ mutasarrıflıklarına birer telgraf çekmiştir. Dâhiliye Nezaretine Giresun Kaymakamı Nizameddin Bey'in Bandırma Kaymakamlığında iken tehcir meselesiyle alakadar olduğuna dair bir yazı gelirken⁶¹ Canik mutasarrıflığınca Nizamettin Bey'in 14 Mayıs 1917/1333 tarihinde Ezine'de işe başladığı ve 7 Şubat 1918/1334 tarihinde intikal ettiği ve tehcir muamelesiyle alakadar olmadığı ifade edilmiştir.⁶² Yine 25 Mayıs 1919 tarihli Trabzon vilayetine hitaben gönderilen yazıda Rum Patrikliği, Giresun Kaymakamı Nizamettin Bey ile Mal Müdürünün tehcirde dönen Rumların mallarını zapt ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine yapılan tahkikatta böyle bir halin meydana gelmediği vurgulanmıştır.⁶³

Beyoğlu, Mustafa Kemal ile Topal Osman'ın Havza'da buluşup buluşmadıklarına dair bir cevap da aradığı makalesinde, Şakir Sarıbayraktaroğlu'dan alıntı ile Kaymakam Nizamettin Bey hakkında şu önemli bilgileri vermektedir:

Mustafa Kemal Paşa 13 Haziran 1919'da Amasya'ya geldiğinde, Mustafa Kemal Paşa'yı Selanik'ten tanıyan Giresun Kaymakamı Nizamettin Bey, görüşmek için Amasya'ya gider. Büyük ihtimalle Mustafa Kemal Paşa'ya Osman Ağa'yı gıyaben tanıtan kişi Kaymakam Nizamettin Bey'dir. Çünkü

Nizamettin Bey, Amasya'da iken Osman Ağa postaneden telefon bağlatıp onun vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşmektedir. Postaneden çekilen telgrafları ve Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü duyan Rumlar bunu gizli olarak İstanbul Hükûmetine bildirmişlerdir.⁶⁴

Nitekim Kaymakamın yukarıda örnekleri verildiği üzere Topal Osman'ı kollayan tavrı, merkezi hükûmet tarafından baskı altında tutulmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki, dönemin Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in bu konuda sıkıştırmalarına daha fazla direnemeyen Nizamettin Bey, Topal Osman'dan etrafta görünmemesini istemek durumunda kalmıştır.⁶⁵ Topal Osman da bu uyarılara uymuş ve önce Keşap'a ardından Şebinkarahisar taraflarına doğru çekilmiştir.⁶⁶ Sarıbayraktaroğlu'nun anlattığı olayın geçtiği tarih de Giresun'da olanlar açısından önemlidir. Zira Yunan Kızılhaç'ı (Salib-i Ahmer) 8 Mayıs 1919 tarihinde Giresun'a gelerek⁶⁷ hastane olarak kullanılan Taşkışla Rum Mektebine hem kendi bayraklarını hem de Yunan bayrağını asmış ve mektep idaresine indirilmesi için müracaat edilmesine rağmen istenen gerçekleşmemiştir.⁶⁸ Bu konuda Işık gazetesinde ise Rum cemaatine seslenilerek, bunu yapanların kendileri olduğu, ortadan kaldırması gerekenin de kendileri olması gerektiği, eğer bu yapılmazsa "*emin olabilirsiniz ki Türk milleti maruz kaldığı hakareti müdriktir. Türk'ü darıltmak hakkınızda hiçte iyi netice vermeyecektir*" denilerek gerekli uyarılar yapılmıştır.⁶⁹ Ancak Rumla-

⁵⁸ BOA, DH. ŞFR, 626/83.

⁵⁹ BOA, DH. ŞFR, 98/323.

⁶⁰ BOA, DH. ŞFR, 98/324.

⁶¹ BOA, DH. ŞFR, 628/101.

⁶² BOA, DH. ŞFR, 6330/78.

⁶³ BOA, DH. KMS, 51/17. Giresun'da özellikle Topal Osman'a karşı suçlamalar da yapılmaya devam etmiştir. Örneğin Konstantinidi isimli bir Rum'un evini abluka ederek haraç istediği aksi halde kızlarını dağa kaldıracağı şeklinde bir suçlama İngilizler tarafından yapılmış ve gerekli tahkikatın İstanbul Hükûmetince yapılması istenmiştir. Ancak yapılan soruşturmada Kaymakam Vekili Edip Bey, iddia edildiği gibi bir halin kesinlikle gerçekleşmediğini belirtmiştir. BOA, DH. KMS, 50/44; BOA, DH. ŞFR, 102/119.

⁶⁴ Beyoğlu, 2009a: 610.

⁶⁵ Beyoğlu, 2009b: 70.

⁶⁶ Aldan, 2001: 116.

⁶⁷ Topal Osman'ın gönüllü müfrezesine katılmış ve onunla yakın çalışma imkânı bulmuş Osman Fikret Topallı hatıralarında, limana Yunan bayraklı ve içinde Yunan Salib-i Ahmer'i bulunan bir geminin geleceğini yöre Rumlarının önceden bildiğini, bu sebeple tertibat alarak gemi görüldüğünde süslü elbiseleri ile yollara ve iskelelere döküldüklerini ve heyeti sabırsızlıkla beklediklerini ifade etmiştir. Topallı, 2011: 133.

⁶⁸ BOA, DH. KMS, 53-21; BOA, DH. ŞFR, 632/54; BOA, DH. ŞFR, 99/364; Beyoğlu, 1999: 81; Topallı, 2011: 134-135. Giresun kaymakamlığı şikâyete yönelik yazısını Trabzon'a 18 Mayıs'ta göndermiştir

⁶⁹ Çakmak, 2010: 47.

rın devam eden süreçteki tavrı, söylenenleri ciddiye almadıklarını göstermiştir. Zira Rumlar, 5 Haziran 1919 tarihinde Taşkışla adlı okula büyük bir Pontus bayrağı asmıştır. Bu durumlar karşısında rahatsız olan ama ellerinden bir şey gelmeyen Giresunlular, son çare Karahisar'da bulunan Topal Osman'dan yardım istemiştir. Onun meseleye dâhil olması ve yardımıyla bayrak Rum okulundan indirilmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla bütün bu sürecin Nizamettin Bey'in Amasya'da bulunduğu döneme rastladığı söylenebilir. Çünkü istenen yardım, 5 Haziran sonrası gerçekleşmiştir. Topal Osman'ın da Karahisar'dan hazırlanıp Giresun'a gelmesi birkaç günü bulmuş olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa ile Nizamettin Bey aracılığıyla görüşmesi ise 13 Haziran olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak böyle önemli bir olay arifesinde Nizamettin Bey gibi deneyimli bir memurun görevini bırakıp Amasya'ya doğru yola çıkması düşük bir ihtimaldir. Diğer taraftan ülkelerin zor zamanlarında idare birimlerinde dirayetli yöneticilerin bulunmasının ne kadar hayati olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bir örnektir.

Giresun ve Kaymakam Nizamettin Bey, bir büyük sıkıntıyı da Şubat 1919 tarihinde yaşamıştır. 25 Şubat 1919/1335 de Giresun'a gelen bir İngiliz gemisinin kumandanıyla iki subay, Mütareke hükümlerinin uygulanmasına nezaret etmek üzere on gün kadar önce Giresun'a gelmiş Teğmen (Mülazım) Hutchison ile bir teftişte bulunmuştur. Bu İngiliz temsilciler, önce askeri ambara uğramış ardından kaymakamlık dairesine giderek dönemin kaymakamı Nizamettin Bey'le görüşmüşlerdir. Silah ve cephanenin İstanbul'a sevk edilmeyişinin sebeplerini, Rumlara Türkler tarafından herhangi bir saldırı ya da baskı yapıp yapılmadığını sormuşlar ve böyle bir durumun büyük mesuliyet olduğunu sert şekilde ifade etmişlerdir. Ayrıca ahali-i İslam'a 10.000 adet silah dağıtıldığını bu sebeple

bir dahaki sefere askerle geleceklerini ifade etmişlerdir. Buna karşılık Nizamettin Bey, kazada asayiş ihlal edecek bir durumun olmadığını ve hükûmetin her türlü asayişsizliğin üstesinden gelebilecek güçte bulunduğunu İngiliz zabıtlere söylemiştir. Kaymakam, on gündür Giresun'da bulunan Teğmen Hutchison'u da kendisine şahit tutmuştur. Herhangi bir silah dağıtımının gerçekleşmediğini, hükûmetin Mütareke hükümlerini yerine getirmeye çalıştığını, bu gibi yalanların Rumlar tarafından emellerini gerçekleştirmek amacıyla uydurduğunu sözlerine eklemiştir. İngilizler hâpiste Hıristiyan tutuklu olup olmadığını da sormuşlardır.⁷¹ Bu sefer de kendilerine siyasi bir tutuklu bulunmadığı sadece adi suçlardan tevkif edilmiş kişilerin mevcut olduğu bilgisi verilmiştir. Ardından kaymakam Nizamettin Bey, bu gibi ziyaretlerin tekrarı durumunda nasıl bir muamele yapılması gerektiğine dair Nezaretten talimat gönderilmesini istemiştir. Trabzon vilayeti üzerinden verilen cevap da ise Hıristiyan mahkûm varsa isimleriyle tutuklanma sebep ve tarihlerinin kendilerine bildirilmesi istenmiştir. Ardından halka silah dağıtıldığı haberinin kimler tarafından ortaya atıldığının tespit edilip bildirilmesi, asayişe dikkat edilmesi ve İngiliz zabıtlere iyi muamele, hürmet ve kolaylık göstermeye devam edilmesi şeklinde cevap verilmiştir. Dâhiliye Nezareti de verilen cevabın uygun olduğunu belirtmiştir.⁷²

Sonuç

Bütün bu süreçte gerek Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'in gerekse Kaymakam Nizamettin Bey'in, makamını ve şehirlerini ezdirmemek adına elinden gelen çabayı gösterdikleri söylenebilir. Zira İngilizlerin suçlayıcı tavırları karşısında dirayetini kaybetmeyen bu iki idareci, onlara gerekli cevapları vererek şimdilik tehlikeyi savuşturmuştur. Ancak İstanbul Hükûmetinin işgal-

⁷⁰ Beyoğlu, 2009b: 58; Topallı, 2011: 137-138.

⁷¹ Karadeniz'de görev yapan işgalci İngiliz subaylar, zaman zaman bölgede tutuklu bulunan özellikle Ermeni ve Rum mahkûmları yerel makamları ve merkezi hükûmeti hiçe sayarak serbest bıraktırmıştır. Bu

tarz davranışlar ise azınlıklara ve yine Ermeni ve Rum çetelerine büyük destek ve moral olurken, Türklerin maneviyatını sarsmıştır. Okur, 2006: 105-106.

⁷² BOA, DH. KMS, 50/26.

ler ve işgalcilerin üst perdeden davranışlarına karşı teslimiyetçi tavrı açıkça ortada olduğu gibi müdafaa-i hukuk teşkilatlarının neden ortaya çıktığına da cevap niteliğindedir. Diğer taraftan Mazhar Tevfik Bey'in İngilizlere rağmen Canik Mebusu Osman Bey'i teslim etmemesi, İstanbul Hükûmetine verdiği yerinde cevaplar görevinden el çektirilmesine yol açmıştır. Benzer şekilde Nizamettin Bey'in Topal Osman'a arka çıkması, onun hakkında verilen emirleri geciktirmesi, Kuva-yı Milliye fikrine meyli ve özellikle İngilizlerin direktiflerini uygulamada ayak sürümesi, bulunduğu Giresun mutasarrıflığı görevinden azledilmesine sebebiyet vermiştir.⁷³ Ayrıca Rumların da İngiliz ve İstanbul nezdinde sürdürdükleri karalama kampanyaları, her vesile ile İtilaf Devletleri temsilcilerine iyi muamele yapılmasını salık veren İstanbul Hükûmeti'nin de başını ağrıtmak istemesi her iki idarecinin görevden alınmasında unutulmaması gereken diğer hususlardır.

Bu makalede vatanın kurtuluşu uğrunda fedakârlık gösteren ve bunun neticesi birçok zorlukla karşılaşan iki mülkiye memurunun yaşamından örnekler vermeye çalıştık. Zira Milli Mücadele'nin kazanılmasında bu gibi simaların çok büyük rolü olmuştur. Empati yapıldığında tarihin var olmakla yok olmak arası böyle zamanlarında doğru kararı vermek ya da kurulu bir idareye bayrak kaldırmak hakikaten kolay bir seçim değildir. Dolayısıyla bu tarz idarecilerin yüksek vatan sevgisi, kuvvetli iradeleri, milletine ve kurtuluş yolunda önderlik edenlere inancı tercihlerinde etkili olmuştur. Oysa bunun tersine tavır takınan idareciler Mustafa Kemal ve arkadaşlarını oldukça uğraştırmıştır. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, Konya Valisi Cemal Bey, Elazığ Valisi Ali Galip Bey ve Giresun'a kaymakam olarak atanan Badi Nedim Bey bu tutumun temsilcilerinden sadece birkaçıdır. Dolayısıyla karşılıklı cenahlarda yer alsa

bile Milli Mücadele'nin daha iyi değerlendirilmesi amacıyla bu kişilerin ve faaliyetlerinin araştırılması bizlere ışık tutacaktır kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Arşivler

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tetkik Eserler

Akbulut, Dursun Ali, (2012), "Milli Mücadele'nin Başında Canik Mebusu Osman (Selman/Selmeniko) Bey Olayı", *Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim 2011*, I, (Ed. Mahmut Aydın, Bekir Şişman, Selahattin Özyurt, Hasan Atsız), Samsun Valiliği, Samsun, 139-153.

Aldan, Mehmet, (2011), *İz Brakan Mülki İdare Amirleri III*, Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, (Yay. Haz. Cemalettin Taşkiran vd.), ATASE Yayınları, Ankara 1999.

Balcıoğlu, Mustafa, (1993), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki", *OTAM*, 4, 91-97.

Beyoğlu, Süleyman, (1999), "Belgelerle Osman Ağa (1883-1923)", *Milli Mücadelede Giresun (Sempozyum 6-7 Mart 1999)*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 77-98.

_____, (2009a), "Mustafa Kemal Paşa İle Osman Ağa Havza'da Buluştu mu?", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 1, Giresun Belediyesi, Ankara, 606-611.

_____, (2009b), *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa Yayınlanmamış Bilgi ve Belgelerle*, İstanbul: Bengi Yayınları.

⁷³ Giresun kazası kaymakamı Nizamettin Bey, 20 Eylül 1919/1335 tarihli irade-i seniye ile görevinden azledilmiş ve yerine Kalem-i Mahsus Müdür Muavini Badi Nedim Bey atanmıştır. BOA, BEO, 4591/344313.

Çakmak, Aydın, (2010), *Milli Mücadele Döneminde Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Çapa, Mesut, (Temmuz 1987), "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 29, s. 54.

Demir, Cenk, (2019), "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/2, 2019, 443-474.

Dinamo, Hasan İzzettin, (1986a), *Kutsal İsyancı Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi*, 2, Tekin Yayınevi.

_____, (1986b), *Kutsal İsyancı Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi*, 3, Tekin Yayınevi.

Efe, İsmail, (2017), "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında İngilizlerin Sinop'taki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri", *I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, Nevşehir. s. 357-366.

_____, (2018a), "Milli Mücadele Yıllarında Sinop'ta Güvenlik ve Lojistik Faaliyetleri", *KARAM*, XV/60, 2018, 54-70.

_____, (2018b), *Sinop Tarihi Türk Hâkimiyetine Girişinden Cumhuriyetin İlanına 1214-1923*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Eken, Halit, (2008), *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızâde Hamit Bey*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Erdeha, Kâmil, (1975), *Milli Mücadelede Velayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erdem, Ufuk, (2019), "İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring'in Mondros Mütarekesi Sonrası Karadeniz'deki (Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum) Gözlemleri (13-29 Ekim 1919)", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*,

II, (Ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 661-675.

Gökçen, Salim, (2010), *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gürer, Turgut, (2007), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, İstanbul: Gürer Yayınları.

Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, (2003), (Haz. Sami Önal), İstanbul: Literatür Yayınları.

Keser, Ulvi, (2009), "Milli Mücadele Döneminin Bilinmeyen Karadenizli Kahramanları ve Karakteristik Özelliklerine Sosyolojik Bir Bakış", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 1, Giresun Belediyesi, Ankara, 612-643.

Nutuk (1969), I, İstanbul: MEB Basımevi.

Okur, Mehmet, (2019), "Karadeniz Bölgesi'nde Rum Çete Faaliyetleri ve İtilaf Devletleri'nin Rolü", *Karadeniz'de İsyancı Mübadele ve Propaganda*, (Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu-Rahmi Çiçek-Mehmet Okur), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 57-67.

_____, (2006), *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Pontus Meselesi, (1995), (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ankara: TBMM Basımevi.

Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), (2005), (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.

Sayılr, Burhan, (Eylül-Ekim 2013), "Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İhtimai Coğrafyası Raporlarına Göre)", *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.

Sinop Mutasarrıfı Mahzar Tevfik'in Sinop'tan 8 Ekim 35 (1919) tarihinde Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazdığı mektup, Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: Bel_Mtf_048316, Yer no: (t.y).

Topallı, Osman Fikret, (2011), *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, (Haz. Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi, (1993), II. Dönem, 1923-1927, (Haz. Kazım Öztürk), III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Türkmen, Zekeriya, (2020), *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Usta, Veysel, (Spring 2011), "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, 6/2, 973-984.

Ünalp, Rezzan F., (2019), "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Atanmasına Etki Eden Olaylar ve Samsun'a Çıkışı", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, I, (Ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 347-368.

Yüksel, Ayhan, (Mart 2006), "Millî Mücadelede Giresunlu Osman Ağa ve Arkadaşlarının Affı" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 231, 55-59.

Küçükler, Yüksel, “Mondros Mütarekesi Sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Durum ve Erzurum Kongresi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 6/10, ss.245-257. DOI: 10.31765/karen.849342

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI DOğU KARADENİZ BÖLGESİ’NDEKİ DURUM VE ERZURUM KONGRESİ*

Yüksel KÜÇÜKER**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE

✉ ykucuker@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-0243-2961

Anahtar Kelimeler: Erzurum Kongresi, Doğu Karadeniz, Millî Mücadele, Pontus.

Keywords: Erzurum Congress, Eastern Black Sea, National Struggle, Pontus.

Öz: Osmanlı Devleti girdiği son savaş olan Birinci Dünya Savaşını dramatik bir şekilde kaybetmiştir. Bundan sonraki süreçte Osmanlı topraklarının geleceğinin nasıl şekilleneceği tartışmaları başlamıştır. Mondros Mütarekesi bu konuda birtakım ipuçları vermiştir. Bu mütareke birtakım muğlak hükümleri itibariyle Anadolu’yu gelecekteki işgalere karşı savunmasız bırakacak bir zemin hazırlamaktaydı. Mütareke sonrası yaşanan otorite boşluğu Anadolu’nun birçok bölgesinde olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesi’nde de kargaşa ortamına neden olmuştur. Ermeniler ve Rumlar aldıkları dış desteğinin de etkisiyle buldukları bölgelerde ayrılıkçı faaliyetlere girişmişlerdir. Buna karşın bu bölgelerde yaşayan Müslüman ahali hem bu ayrılıkçılara hem de olası işgal girişimlerine karşı mücadele etme yolunu seçmişlerdir.

Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde Pontus ve büyük Ermenistan devletlerinin kurulacağı yönündeki çabaların artması üzerine bu bölgelerin en önemli direniş örgütleri olan Vilâyet-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti’nin Erzurum şubesiyle Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum’da ortak bir kongre düzenlemişlerdir. Erzurum Kongresi’nde ele alınan konular arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki gelişmeler önemli yer tutmuştur. Bu durum kongre beyannamesine de yansımıştır. “Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı’nın doğu vilâyetlerinin hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı; bölgedeki Müslümanların öz kardeş sayıldığı; her türlü işgal ve müdahalenin Pontus ve Ermeni devleti kurulması amacına yönelik sayılacağından birlikte savunma ve direnme esasının benimsendiği” gibi beynamede yer alan maddeler bu açıdan önemlidir.

Erzurum Kongresi’yle teşkilatlanarak ivme kazanan Millî

Geliş Tarihi / Received Date: 26.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2020

Mücadele hareketi Anadolu'daki işgal girişimlerine ve bölgesel isyan hareketlerine karşı kısa süre sonra başarılı neticeler almaya başlamıştır. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontusçu çetelerle de mücadele edilmiş ve 1921 senesi sonu itibariyle de bu mesele kapanmıştır. Bu makalede Erzurum Kongresi merkeze alınarak Mondros Mütarekesi sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki durum genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

THE SITUATION IN THE EASTERN BLACK SEA REGION AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE ERZURUM CONGRESS

Abstract: The Ottoman Empire lost the First World War, which was its last war, dramatically. In the following period, it was discussed how the future of the Ottoman lands would be shaped. The Armistice of Mudros gave some clues on this issue. This armistice was preparing a ground that would leave Anatolia vulnerable to future invasions, due to some vague provisions. The authority gap experienced after the armistice caused an environment of turmoil in the Eastern Black Sea Region as well as in many regions of Anatolia. Armenians and Greeks, with the effect of foreign support, engaged in separatist activities in their regions. On the other hand, the Muslim people living in these regions chose to fight against both these separatists and possible invasion attempts.

Upon the increase of efforts to establish Pontus and the great Armenia states in the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions, the Erzurum branch of the Vilâyat-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti and the Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti organized the Erzurum Congress in Erzurum between 23 July and 7 August 1919. Among the topics discussed in the Erzurum Congress, events in the Eastern Black Sea Region had an important place. This situation was also reflected in the congress declaration. The articles in the declaration such as "the impossibility of Trabzon Province and Canik Sanjak with the eastern provinces to be separated from each other and from the Ottoman community for no reason and excuse; the Muslims in the region were regarded as real brothers and because all kinds of occupation and intervention will be considered as aimed at the establishment of a Pontus and Armenian state the principle of defense and resistance against it" were important in this respect.

The National Struggle Movement, which gained momentum by being organized with the Erzurum Congress, started to get successful results in a short time against the invasion attempts and regional rebellion movements in Anatolia. In this context, it was also fought against Pontus gangs in the Eastern Black Sea Region and this issue was closed by the end of 1921. In this article, the situation in the Eastern Black Sea Region after the Armistice of Mudros has been evaluated in general terms by taking the Erzurum Congress into the center.

Giriş

30 Ekim 1918 Anadolu'nun yakın geleceğinin şekillenmesini sağlayacak sürecin fitilinin ateşlendiği tarihtir. Bu tarihte imza altına alınan Mondros Mütarekesi, içeriği itibariyle Osmanlı İmparatorluğu açısından artık yolun sonuna gelindiğinin tasdik edildiği bir vesika niteliğindedir. Mondros Mütarekesi, her şeyden önce ağır sayılabilecek hükümleri ile dikkat çekmektedir. Silahlı çatışma ortamının sona ermesinin emredildiği maddelerin yanı sıra esirlerin karşılıklı değil de tek taraflı serbest bırakılması gibi maddeler itibariyle eşit olmayan bir anlayışla hazırlanan mütareke metni bu haliyle daha ziyade bir dikte metni niteliği taşımaktaydı. Dahası, müttefiklerin güvenliklerinin tehlikeye düşmesi durumunda istedikleri yeri işgal etme hakkının yer aldığı 7. madde Anadolu'nun tümünün işgal edilmesi için uygun bir zemin hazırlamaktaydı.¹

Yalnız bir siyasi otoritenin ortadan kalktığını zımnen kayıt altına almakla kalmayıp aynı zamanda Anadolu'nun asırların şekillendirdiği toplumsal yapısının dönüşümüne de kapı aralayacak bir muhteviyata sahip olan bu mütareke metni, yaklaşık dört sene sürecek olan bir direniş hareketinin de piminin çekildiği belge olarak tarihte yerini almıştır. Bu yönüyle 30 Ekim 1918 tarihi Anadolu'da zuhur edecek olan Millî Mücadele fikriyatının çıkış/hareket noktası olarak da değerlendirilebilir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da tarihin akışı hızlanmıştır. Mütare-

¹ Baykara, 1985: 31.

keyi takip eden birkaç sene asırların getirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal birikimlerin tarumar edilmesine yetmiştir. Tarihin dünyanın bu bölgesi açısından oldukça dramatik gelişmeleri kaydettiği bu dönemde, Anadolu işgallere ve isyan hareketlerine karşı çetin bir sınavdan geçmiştir. Anadolu toprakları belki de daha önce hiç olmadığı kadar çok sayıda yabancı devletin işgal tehdidinde ve isyan hareketlerine bu birkaç sene içinde muhatap olmuştur.

Mütarekenin imzalanmasının hemen sonrasında müttefik güçler mütareke hükümlerini derhal uygulamaya başladılar. Musul 8 Kasım 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edildi. 6-12 Kasım 1918 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlara el konuldu. 12 Kasım'da Fransız tugayının getirildiği İstanbul'a, ertesi gün içinde 4 Yunan gemisinin de yer aldığı müttefik güçlere ait 55 gemiden oluşan donanma demirledi. Fransızlar 14 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal ederken, İngilizler de 24 Aralık 1918 tarihinde Batum'u işgal ettiler.²

Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlar içeren maddeleri ve bu maddelerin sahada bir bir yürürlüğe konulmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan işgal ortamı, Anadolu'da buna karşı bir mücadele ruhunun doğmasını da beraberinde getirmiştir. Askeri mücadele Kuvayi Milliye hareketleri şeklinde, fikri mücadele ise "Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve Muhafaza-i Hukuk" isimleri altında vücut bulmuştur. Bu şekilde örgütlenen mücadele iradesi kısa sürede birçok bölgeye teşmil olacak şekilde etkinliğini artırmaya başlamıştır.

1. Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Etkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında doğu cephesinde Rusya'ya karşı alınan mağlubiyet sonrası Rusya hızlı ve etkili bir şekilde Doğu Karadeniz'in kıyı bölgeleri ile Anadolu'nun doğusundaki bölgelerde işgal faaliyetlerine başlamıştı. Rusların bu şekilde başta Trabzon ve Erzurum olmak

üzere bölgeyi büyük oranda işgal altına almasıyla birlikte örgütlenen Ermeni ve Rum çeteleri, bu yeni durumdan yararlanarak Rus işgali altına giren bölgelerde kargaşa çıkarmaya ve bozgunculuk yapmaya başlamışlardı. Bölgede yaşayan Müslümanlar bu süreçte büyük acılar yaşamıştı. Yüzbinlerce Müslüman mülteci durumuna düşerken Ermeni ve Rum çeteleri de Ruslardan aldıkları destek ve cesaretle taşkınlıklarını artırdılar. Fakat bu durum çok uzun sürmedi. Zira Rusya'da yaşanan Bolşevik ihtilalin o sırada savaşta olan Rusya'nın sahadaki durumuna yansması ile süreç çok farklı gelişmiştir. Kademeli olarak bütün cephelerden çekilen Rus birliklerinin bıraktığı boşluk Türk birlikleri tarafından doldurulmaya başlanmıştır.

Rusya'nın 18 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı Erzincan Mütarekesi Rusların Anadolu'da işgal altında tuttuğu yerlerden çekilmesini emrediyordu.³ Böylece en büyük destekçilerinden mahrum kalan Ermeni ve Rum çeteler de dağılma sürecine girmiş oldular. Rusların çekilmesiyle birlikte bölgede bulunan Rum ve Ermeni silahlı güçlerin faaliyetleri bir süreliğine azalmaya başlamıştır.

Doğu cephesinde yaşanan bu gelişmelerle birlikte buradaki tehdit bir süre ötelenmiş oldu. Osmanlı Devleti açısından savaşı nihayete erdiren Mondros Mütarekesi'nde yer alan sakıncalı/muğlak maddeler bu bölgede umutları azalan ayrılıkçı Ermeni ve Rumlara yeniden umut aşılamıştır. Nitekim müttefik güçlerin mütarekenin 7. ve 24. maddelerinde güvenliklerini tehdit altında gördükleri bölgeleri ve gerek görmeleri durumunda Doğu Anadolu'yu işgal edebileceklerine⁴ yönelik ele geçirdikleri haklarla yakın gelecekte büyük Ermenistan ve Pontus devletlerine göz kırptığı açıktı. Doğu Karadeniz bölgesinde başlayan hareketlilik bu süreç için uygun ortamın oluşmaya başladığının işaretiydi.

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesini sorgulanır kılmıştır.

² Demirbaş, 1985: 1118.

³ Beyoğlu, 1999: 485.

⁴ Ezherli, 1998: 3, 4.

Mütarekenin imzalanmasını müteakip Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde idare boşluğu ortaya çıkmış ve merkezî yönetimin geleceği tartışmaya açılmıştır. Birçok bölgede çeteler kurulması da mütareke sonrası ortaya çıkan bu yeni ortamın bir sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı'nı kapatacak antlaşmaların görüşülmesi amacıyla 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı, aynı zamanda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde hedefleri olan Ermeni ve Rumlar için de bir fırsat olarak görülmüştür.

Rus işgalinin yaşandığı dönemde çetecilik faaliyetlerinin zirveye çıktığı Doğu Karadeniz bölgesinde mütareke sonrası dönemde bu çeteler önceki tecrübelerinin de etkisiyle tekrar yer üstüne çıkmaya başladılar. Mondros Mütarekesi'ni izleyen 2 sene içinde Rum çeteleri Doğu Karadeniz bölgesinde çok sayıda Türk'ün ölümü, Türklere ait taşınmazların yakılması ve tecavüz olaylarının faili olmuşlardır.⁵ Bu bölgedeki çeteler içinde mütareke sonrasındaki dönemde Rusya'dan Anadolu'ya gelen Rum ve Ermeniler de yer almaktaydı. Yerel idarelerin müttefik güçlerin tepkisinden çekinmelerinden dolayı sessiz kalmalarının da etkisiyle bu çetelere katılanların sayısı günden güne artmaktaydı. Öyle ki Yunan işgallerinin başladığı dönemde bu bölgedeki Rum çetelerinin üye sayısı 25 bine kadar ulaşmıştı.⁶

Mütareke sonrası dönemde müttefik güçlerce özel yetkilerle Anadolu'ya gönderilen

teftiş subaylarının eylem ve söylemleri yakın gelecekte Anadolu'yu bekleyen sıkıntılı sürecin habercisiydi. Mütarekenin yol açtığı karışıklığın en yoğun yaşandığı bölgelerden olan Doğu Karadeniz'deki çok sayıda yerleşim yerine ulaşımda sorunlar baş göstermiş, buralarda yaşayanlar can ve mal güvenliği endişesi yaşamaya başlamışlardır.⁷ Bölgedeki gidişat müttefik güçlerin müdahalesi için uygun bir zemin sunmaya başlamıştı. İngilizlerin Osmanlı hükümetinden bölgede baş gösteren asayişsizliğe müdahale edilmesini talep etmesi üzerine buradaki gelişmelerin incelenmesi göreviyle Mustafa Kemal Paşa padişah iradesiyle bölgeye tayin edildi.

Mustafa Kemal Paşa, dokuzuncu ordu birlikleri müfettişi sıfatıyla Anadolu için oldukça sancılı bir dönemde, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gitmiş ve burada mütareke sonrası Anadolu'nun karşı karşıya olduğu acıklı duruma bizzat şahitlik etmişti. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ulaştıktan sora burada edindiği izlenimleri şifreli telgrafla sadaret makamına göndermiştir. Telgrafta Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından ayrı ayrı çeteler kurulduğunu ve bunların bölgede yaşanan asayişsizliğin temel kaynağı olduğunu ifade eden Mustafa Kemal, Müslüman çetelerinin siyasî bir niteliğinin olmadığına dikkat çekerken buna karşılık Rus işgali sürecinde oluşturulan Rum ve Ermeni çetelerin ayrılıkçı faaliyetler yürüttüğünü ifade etmiştir. Mütareke'nin bu bölgede bir Pontus hükümetinin kurulması fikrinin yayılmasına zemin hazırladığı, bu bağlamda

⁵ Tansel, 1991: 90.

⁶ Çapa, 2000: 54, 55.

Mütarekenin imzalanmasını takip eden altı ayda Trabzon'a sekiz binden fazla, 1919 Eylül'ü itibariyle de Giresun'a 525 göçmen gelmişti. *Türk İstiklâl Harbi I*: 172, 173; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*: Vsk. 277; Çapa, 1993: 14. Çetelerin oluşumunda bölgede görev yaptığı dönemde muhacirlerin bakımı ve ihtiyaçlarının karşılanması görevini üstlenen Yunan Kızılhaçı'nın da rolü bulunmaktaydı. Çetelerin teşkil edilmesi ve bir ihtilâl ortamına zemin hazırlanması noktasında faaliyet yürüten Yunan subaylar tarafından idare edilen Yunan Kızılhaçı göçmenler arasına karışan kişilerin çetelere katılımının sağlanmasında aktif rol üstlenmişlerdir. Gökçen, 2006: 285.

Dönemin Amerikan Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol Trabzon, Giresun, Samsun ve Zonguldak gezisine dair gözlemlerine yer verdiği raporunda Trabzon'a Rusya'dan önemli sayıda Rum taşındığını, yalnızca Samsun'a yerleştirilen Rumların 1300 olduğunu ve Novorissisk'te Trabzon'a gelmek üzere on bin Rum'un beklediği bilgisine yer vermiştir. Bristol bu göçlerle Samsun civarındaki eşkıyalık olayları arasında ilişki olduğunu ifade etmiştir. *Library of Congress Manuscript Division (LCMD), The Papers of Mark L. Bristol*, I: 22 Haziran 1919.

⁷ Miralay Mehmed Arif Bey, 1987: 12.

mütareke sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunu kendileri için fırsat bilen Rum çetelerin bu fikir etrafında birleştiği bilgisini veren Mustafa Kemal, Rum çetelerinin bu minvalde yaptıkları taşkınlıklardan korunmak amacıyla Müslüman ahalinin de Müslüman çetelerden yardım istemek zorunda kaldıklarını yazmıştır. Telgrafta mütareke sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki durumun bir özeti olacak şekilde; Rumların merkezî otoriteyi dikkate almadığı, buna karşın nüfus itibarıyla sancak genelinde ezici çoğunluğa sahip olan Müslüman ahalinin ise korku ve endişe içinde yaşadıkları tespitlerine yer verilmiştir.⁸

Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan ayrıldıktan sonra bölgede şahit olduğu durumla ilgili 19 Haziran 1919'da Amasya'dan 17. Kordü Kumandanı olan Bekir Sami Bey'e gönderdiği istihbarat şifresinde "Pontus Cumhuriyeti kurulması gayesine yönelik teşkilat ve haince teşebbüsler zarar vereyecek bir hale getirildi" ifadesini kullanmak suretiyle bölgedeki durumun takipçisi olduğunu ortaya koymuştur.⁹

İngilizler de Karadeniz bölgesindeki gelişmeleri oldukça yakından ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda bölgedeki İngiliz temsilciler tarafından hazırlanan raporlar aynı zamanda Mondros Mütarekesi sonrasında bölgeye hâkim olmaya başlayan olumsuz havayı yansıtmaları ve İngilizlerin bölgedeki gelişmelere bakışlarını göstermesi bakımından önemlidir. İngiliz donanma şube amiri E.L. Spears tarafından 3 Temmuz 1919 tarihinde kaleme alınan gizli rapor, Trabzon ve Samsun bölgelerindeki gelişmelerle ilgili dikkat çekici bilgiler içermektedir. Buna göre; bölgedeki Rumlar cesaretlerini tekrar kazanarak savaşa devam etmekteydi. Türk köylerini yağmalayan komiteciler Rum köylüler tarafından desteklenmekteydi. Spears raporunda Trabzon'da etkili bir kontrol mekanizmasının olmaması sebebiyle Bolşevik casuslarının bölgeye giriş-çıkış yaptıkları bilgisine yer

vermiştir.¹⁰ 13 Temmuz 1919 tarihli bir başka raporda ise bölgedeki çetelerin yer yer faaliyetlerini sürdürdükleri, Samsun ve Amasya sancaklarındaki jandarmanın bu konuda etkisiz olduğu, bölge halkının güvenliğinin sağlanmasında devletin yetersiz kalması nedeniyle sivillerin silahlandığı ve çete mücadelelerinin yaşandığı yazılmıştır. İzmir'in Yunan işgaline uğramasının ve Trabzon ve Samsun sancaklarında bir Pontus devleti kurulması yönündeki Yunan iddialarının dillendirilmesinin bölgede Rumlara karşı tepkiyi artırarak ciddi bir yerel isyan ihtimalini ortaya çıkardığı da raporda geçen diğer bilgilerdir. Raporda, Ermeni ve Rum teşkilatlarının Anadolu'nun parçalanması yönündeki iddialarının bölgedeki Müslümanları tahrik ettiğini ve bunun da bölgede gergin bir psikolojik atmosferin doğmasına yol açtığı ifadelerine de yer verilmiştir.¹¹

Heathcote Smith tarafından İstanbul'daki komiserlik merkezine gönderilen "Pontus Cumhuriyeti" başlıklı raporda ise Samsun'daki Başpiskopos Damianos'un kurulması düşünülen Pontus Devleti'nin Rize'yi de içine alacak şekilde Trabzon'un doğusundan Sinop'a uzanan 80-150 mil ölçüğünde bir alana yayılması gerektiği düşüncesinde olduğu, bu düşüncenin sağlam bir temele dayandırılması ve Avrupa ve özellikle Amerika'nın dikkatinin bu meseleye çekilmesi amacıyla Güney Rusya'daki yarım milyon Rum'un Doğu Karadeniz'e sevk edilmesi ve bu bölgedeki Rum çetelerin karışıklıklara devam etmeleri için cesaretlendirmesi siyasetinin takip edilmekte olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Bu düşünce doğrultusunda oluşturulan çetelerin kendilerine "Pontus devleti ordusu" şeklinde hitap edilmesini istedikleri ve Damianos'un ülkenin huzuru için bu çetelerin silahlandırıldığı fikrinde olduğu da raporda yer alan diğer bilgilerdir.¹²

Anadolu'nun birçok bölgesindeki durum Doğu Karadeniz Bölgesi'nden pek de

⁸ Meram, 1969: 340-343.

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), 2003: 400.

¹⁰ Foreign Office (FO), 608/113, Kn. 14397, Dn. 385/1/16, 3 Temmuz 1919, s.179, 180.

¹¹ FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1288/M/1994, 13 Temmuz 1919, s.269-274.

¹² FO, 608/113, Kn. 17861, Dn. 385/1/16, 15 Temmuz 1919, s.250-252.

farklı değildi. Öte yandan Müttefik Güçler'in baskıları ve ayrılıkçı grupların taşkınlıkları aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde olduğu gibi Anadolu'nun genelinde bir kenetlenme ve direnme atmosferinin gelişmesini hızlandırmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'ya dayatılmak istenen her türlü oldu-bittiye karşı Samsun ve Amasya'da şekillenmeye başlayan millî bir mücadele kararlılığı, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanan kongreyle ete kemiğe bürünmüştür. Bu kongrede vereilecek millî mücadelenin genel çerçevesi ortaya konulmuştur. Erzurum'daki kongrede ele alınan konular arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşanmakta olan gelişmeler de önemli bir yer tutmuştur.

2. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Gelişmeler ve Erzurum Kongresi

Erzurum'da toplanan kongre, Millî Mücadele döneminin en önemli dönüm noktalarından biridir. Anadolu'nun geleceğinin seyrini değiştirecek mahiyette bir önem arz eden Erzurum Kongresi'nin düzenleme amacı Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte bölgede yaşayan

Müslüman ahalinin derinden hissetmeye başladığı korku, endişe ve tehdit ortamının ortaya çıkardığı yeni durumdu. Nitekim Doğu Anadolu'da Ermeni devleti, Doğu Karadeniz'de ise Pontus devletinin kurulma ihtimali artık her zamankinden daha yüksek sesle dillendirilir olmuştu. Dolayısıyla Trabzon ve doğu vilayetlerini Erzurum'da buluşturan bu kongrenin yapılması fikrinin yerel nitelikli Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti¹³ tarafından gündeme getirilmesi ve bu cemiyetlerin ortak çabalarıyla toplanması bu sürecin doğal bir sonucuydu.¹⁴

Merkezi Erzurum'da olan Onbeşinci Kolorunun komutanı olan Kâzım (Karabekir) Paşa Erzurum'da halk ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sevilen ve sayılan birisiydi. Bu ilgi onun Mondros Mütarekesi hükümlerine mesafeli olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁵ Kâzım Karabekir Paşa ordunun el konulmak istenen silahlarını korumak, dağıtılmak istenen birlikleri bir arada tutmak gayretindeydi. Doğu Anadolu'da

¹³ Erzurum coğrafi konumu itibarıyla tehlikeye çok yakındı. Ermenilerin Erzurum'u alması burada yaşayan Türk-Müslüman ahali için felaket anlamına gelmekte. Bundan dolayı Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, İstanbul'daki doğulu eşraf ve aydınlar tarafından Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti isimli cemiyet kurulmuş ve 1919 Mart'ında da bu cemiyetin Erzurum şubesi teşkil edilmişti. Trabzon da Erzurum'la benzer kaderi yaşamıştır. Trabzon eşrafı da benzer tehditler nedeniyle Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Erdeha, 1975: 49.

¹⁴ Tanör, (1985): 1143.

Erzurum Kongresi'nin toplanması kararında bireysel birtakım girişimlerin de rolü olmuştur. Gümüşhane Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanı Zeki Bey İzmir'in işgal edilmesi üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne gönderdiği 19 Mayıs 1919 tarihli telgrafla olağanüstü bir kongre toplanması teklifinde bulunmuştu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 28 Mayıs tarihinde Trabzon'da düzenlediği kongreye Gümüşhane temsilcisi sıfatıyla katılan Zeki Bey, Rize temsilcisi Osman Nuri Bey'le birlikte kongreye sunduğu aşağıdaki karar teklifi ile Pontus ve Ermeni meselelerine de atıfta bulunarak silahlı mücadele yönteminin benimsenmesini ve Erzurum'da bir kongre yapılmasını teklif etmiştir".

"Kongre Riyasetine Her vilâyet merkezinde ufak tefek sızıntılarla kopan feryâd, memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olmaz. Memleketi mahallî teşekküller değil gâlip devletlerin, ihtirasları iştihâlarından kurtarmak, bu hâlimiz ile içimizde bazı unsurların aldığı vaziyet bile yumuşatacak bir halde değildir.

İzmir'in feci âkıbeti de bunu bize gösterdi. Tek başına bir vilâyet, bâhusus sâhil olmak münâsebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontus ve Ermenistan meseleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegâne çare Türklüğün ittihâd ve hamâsetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibâtı alınması; her neye mütevakıf ise ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umûmî kongre akdi ile bütün şark vilâyetleri ve civarlarına ahvâlin açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında müsbet ve menfî gelecek cevâba nazaran kongrenin dört gün müddetle tâtilini teklif ederiz.

Mühendis Osman Nuri ve Gümüşhane Murahhası Kadırbeyoğullarından Zeki"

Uzun müzakerelerden sonra kabul edilen bu teklif kabul edilmiştir. Zeki ve Osman Nuri Beylerin bu tekliflerinin kabul görmesi, bölgede ilk silahlı bir direniş kararının alınması ve Erzurum'da bir kongre yapılmasının gündeme getirilmesi açısından önemlidir. Goloğlu, 2008: 193; Çapa, 1998: 12.

¹⁵ Selvi, 2000: 70.

huzursuzluğun kaynağı haline gelen Ermenilere karşı tedbirler alan Karabekir Paşa, bu doğrultuda hareket eden cemiyetlerle de temas halindeydi. Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum'a gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafta Karadeniz'in Doğu kıyılarına çıkartma yapılabileceği bilgisinin yer alması üzerine Vilâyet-1 Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum'daki şubesi bir toplantı düzenlemiş ve artan tehditlere karşı millî cepheyi genişletmek adına Trabzon'a telgraf gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Telgrafta gelişen tehditlere karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği konusunda bir kongrenin düzenlenmesinin düşünüldüğü ve bu kongrede Trabzon'dan da katılım olmasının millî birlikteliğin ortaya konulması açısından önemli ve gerekli olduğu ifade ediliyordu.¹⁶ Telgrafta Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından müspet cevap verilmiştir.¹⁷ Akabinde yapılan ve

Kâzım Karabekir Paşa'nın da iki cemiyet arasında kurduğu güçlü bağın da etkisiyle¹⁸ görüşmeler oldukça olumlu ilerlemiş ve kongrenin Erzurum'da toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁹ 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan kongreye Erzurum'dan 24, Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 11 ve Trabzon'dan 17 kişi²⁰ olmak üzere toplam 57 delege katılmıştır.²¹

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan gelişmeler kongre gündeminde çeşitli vesile ve ortamlarda yoğunlukla gündeme gelmiştir. Kongrenin açılışından 4 gün önce Erzurum Kongresi'ne katılan Erzurum ve Trabzon temsilcileri M. Râif (Dinç) ve Eyyîbîzâde İzzet Bey tarafından gizli olarak kongre açılış programı taslağı hazırlanmıştı. 7 maddeden oluşan bu taslağın 6/d maddesinde Karadeniz kıyılarının müttefik güçler tarafından Rumlar ve Ermeniler namına ani bir işgal girişimine karşı alınacak vazî-

16

“30.5.335 Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cem'iyyeti'ne Irkı, dinî, tarihî vahdet ile beraber mukadderatı 'müşterek olan Trabzon ve Vilâyatı Şarkiyenin tevhidi mesai etmesi lâzım gelen am tarihî hulul etmiştir. Trabzon, vilâyetlerimizin nefes borusu ve gözü, ve buralar Trabzonun belkemiğidir. Trabzonun bizsiz, dahilî vilâyetlerimizin de Trabzonsuz yaşaması imkânsızdır. Bugün mukaddes vatanımıza göz diken muhterisler maksadlarına doğru mühim adımlar atmaktadırlar. Aramızda husule gelecek bir ittihat sâi ve emelin bütün o ihtiraslara tekabül edeceği kanaatini beslediğimizden muhterem ve hamiyetmend Trabzonlu kardeşlerimize desti uhuvvet ve muaveneti uzatmağa ve hem mukadderat olan diğer beş vilâyete beraber tevhidi mesai etmek ve ahval karşısında aynı vaziyette bulunmak ve vilâyeti şarkıye müdafaii hukuku milliye cemiyetinin Dersaadetteki merkezinin muvafakati takdirinde Erzurumda veyahut diğer mutavassıt bir vilâyette in'ikad edecek olan kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz. Bu husustaki fikir ve nazarlarının serian bildirilmesini ehemmiyetle temenni eyleriz. Hukuku sarıhamızın yar ve ağyar nazarında tecellisi bu tevhidi mesainin ilk semeresi olacağı hususunda kanaatimiz berkemaldir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti”

Karabekir, 1960: 40.

¹⁷ “Vilâyetimizde in'ikad ve birkaç gündenberi bilcümle mülhakat murahhaslarından mürekkep olarak içtima eden kongre ufkun muzlim bulutlarına karşı tedabiri lâzime ve ihtiyatkâranede bulunmak ve merkezi Erzurum vilâyeti olmak üzere vilâyatı şarkıye murahhaslarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttefiklik tahtı karara almıştır. Erzurumun vasatta ve ötedenberi maruzu mahalik

olması ve serhadde bulunması hasebile vilâyatı mezkûre arasında an'anevî, tarihî bir mevkii vardır. İçtimain orada vukuunu ve maksadı milliye vusulü için sürat husulünü şiddetle arzu eylemekteyiz. Keyfiyetin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamuretülâziz vilâyetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bihakkın temsil etmeleri için her kazanın lâakal bir murahhası bulunması esasını kabul ettikleri orada teşekkül edecek olan kongre yövmi içtimai müstacel telgrafta bildirildiği gün vilâyetimiz murahhaslarını izam eylemekte tehir etmiyecektir. Vilâyatı saire ile de bilmuhabere bu hususun temini faaliyet malûmelerinden muntazırdır. Cenabı Hakkın inayetine ve yekdiğerrine suveri adide ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadoluluların azim ve sebatına müsteniden hareket münteç-i muvaffakiyet olacağına emmiyetimiz berkemaldir.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti
Kongre Heyeti”

Karabekir, 1960: 41.

¹⁸ Dursunoğlu, 2000: 101.

¹⁹ Çağlar, 2002: 686-687.

²⁰ Trabzon Vilayeti'nden gelen temsilciler Akçaabat, Of, Sürmene, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmişlerdi. Alptekin, (1978): 38. Mahmut Goloğlu “Erzurum Kongresi” isimli eserinde Erzurum Kongresi'ne Karadeniz'den katılan temsilcileri “Pontus tehlikesini hisseden Karadenizlilerin ‘en seçme evlatları’” olarak tanımlamıştır. Goloğlu, 2008: 56.

²¹ Goloğlu, 2008: 88. İngilizlerin Erzurum Kongresi delege seçimlerini engelleme girişimlerinden dolayı 10 Temmuz olarak düşünülen kongre açılış tarihi 23 Temmuz'a ertelenmiştir. Küçük, 1995: 335.

yetin görüşülmesi önerisine yer verilmiştir. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanı M. Râif tarafından hazırlanan ancak okunmadan kalan kongre açılış konuşması müveddesinde de çoğunluğu Türk-Müslüman olan ahalinin Rum ve Ermeni gibi unsurlara ezdirilmeyeceği ifadeleriyle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki gelişmelere dikkat çekilmişti.²² Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki duruma dair kongreye katılan temsilcilerin yaklaşımını yansıtmaya açısından bu ifadeler anlamlıdır.

Erzurum kongresinin ilk gününde yapılan seçimle o gün kongre binasında bulunan 45 temsilcinin 38'inin oyuyla kongre başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur.

Kongrenin 4. gününde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından hazırlanan 10 maddelik bir rapor gündeme gelmiştir. Bu raporda "*Her ne sûretle olursa olsun, Bir Ermeni ve Rum İstîlası'nı kırarak vaz'iyet ahzı*" maddesiyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde olası bir Rum istila girişimine karşı teyakkuz halinde olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aynı gün Program Encümeni Azası imzasıyla verilen Ruzname kılıklı Program'da da yine Karadeniz'deki hassas duruma değinilmiştir. Bu belgede Vilayet-i Sitte ile Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı'nın bir bütün olarak adedilmesi ve buralardaki millî kuvvetlerin

aynı maksat etrafında birleştirilmesi gündeme getirilmiş ve bu konu hakkında temsilciler arasında fikir alışverişinde bulunulmuştur.²⁴

Kâzım Karabekir Paşa 30 Temmuz 1335 (1919) tarihinde Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndererek "*Pontus hükûmeti teşkili hülyasiyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı*" uyarısında bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa bu dilekçeden bir hafta sonra yine Harbiye Nezareti'ne çektiği bir başka telgrafta da bölgede kurulması tasarlanan Pontus devleti için Trabzon ve Samsun havalisine akın eden çetelerden bahsederek geniş bir sahada Rumların ve Ermenilerin fiilen silahlandırıldıklarına işaret etmiştir.²⁵

Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasının ardından 7 Ağustos tarihinde yayımlanan "*Şarkî-Anadolu Müdâfa'a Hukuk Cem'iyeti Beyânnamesi*" başlıklı beynamede de Doğu Karadeniz Bölgesi'ne özel bir yer verildiği görülmektedir. Beynamede Mondros Mütarekesi'nin ardından Ermenilerin Kafkasya içinden başlayarak Müslümanların yok edilmesi politikasıyla yayılma hazırlıkları ve Karadeniz kıyısında Pontus hayalini gerçekleştirmek amacıyla hazırlıkları yapıldığı ve yalnızca bu amaçla Rusya kıyılarından göçmen adı altında yabancı Rumların akın akın geldiğine değinilerek milletin vatanın parçalanması ve dağılma tehlikesinin farkında olduğu tespitine yer verilmiştir. Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâzığ, Van ve Bitlis'i içeren doğu illerinin hiçbir neden ve vesile ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütün olduğunun vurgulandığı beynamede her türlü işgal ve karışıklığın Rumluk ve Ermenilik oluşturmak olarak algılanacağı ve buna karşı birlikte savunma ve direnme

²² Kırzioğlu, 1993: 5, 11.

²³ Kırzioğlu, 1993: 16.

²⁴ Kırzioğlu, 1993: 51, 58. Kongrenin 26 Temmuz günlü üçüncü toplantı tutanaklarında bu konu hakkında temsilcilerin beyanlarını görüşlerini görmek mümkündür. Sivas temsilcilerinden Mehmed Fazlulah Efendi konu hakkında şu görüşleri beyan etmiştir:

"*Mâdâmki Canik Sancağı, Memâliki Osmâniyye'dendir. Diğerleri nasıl müdâfa'a olunacaksa, onu da (öyle müdâfa'a etmeliyiz). ... Sivas ne yolda müdâfa'a ediliyorsa ise de, Samsun'u da o yolda müdâfa'a ederiz. ...Canik Sancağı, (9 Mart 1919'dan beri) İ'tilâf (Devletleri) askerlerinin tahti işgalinde bulunması yüzünden, müdâfa'a edilmek icâb eder.*" Kırzioğlu, 1993: 75, 76.

²⁵ Karabekir, 1960: 99, 110.

esas kabul edilmiş, Hristiyan unsurlara egemenlik ve toplumsal dengeyi bozacak nitelikte yeni birtakım ayrıcalıkların verilmesinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir.²⁶

Görüldüğü üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmeler kongre sürecinde daima gündemde tutulmuştur. Millî dayanışma ruhu gereği burada bir oldu-bittiye müsaade edilmeyeceği çeşitli vesilelerle ifade edilmiş, kongrenin sonuç beyanmasında de bu konuya özel yer açılmıştır.

Erzurum'da kongre devam ederken İstanbul Hükûmeti tarafından 28 Temmuz 1919 tarihinde Vükela Meclisi toplantısında mevcut durumun araştırılması amacıyla Bursa-Karesi, Konya-Afyon-Antalya, Ankara-Kastamonu, Samsun-Sivas ve Trabzon-Erzurum vilâyetlerine heyetler gönderilmesi kararı alınmıştır.²⁷

Kararın alındığı günün ertesinde Meclis-i Vükela tarafından bu vilayetlere tayin edilecek kişiler belirlenmiştir. Trabzon-Erzurum vilâyetlerine Lazistan eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Mirliva Fevzi Paşa tayin edilmiştir. Mirliva Fevzi Paşa 23 Ağustos'ta Trabzon'dan ve 30 Ağustos'ta da Erzurum'dan raporlar göndermiştir. Fevzi Paşa'nın Trabzon'dan gönderdiği 23 Ağustos tarihli raporda şu bilgiler yer almaktaydı:

"Trabzon'da yaptığımız incelemeler ve temaslarda bulunduğumuz kimselerin ifadelerinden şunu öğrendik ki, ... mütarekeden sonra Samsun ve Trabzon'da dahi çeteler

teşkil ve bunları muhacir namıyla Rusya'dan ve öteden beriden getirdiği Rumlarla takviye etmesi ve bu suretle buralarda bir Pontos hükümetinin teşkili fikir ve tahminini ortaya çıkarması ve Şark vilâyetlerinde de bir Ermeni hükümetinin teşkil edileceği şayiasıyla Ermeni komitelerinin malûm faciaları halkı endişeye düşürmüştü. İşte bu endişenin şevki ile maazallah ileride bu hükümetlerin kurulması halinde tamamen mahvedileceklerini muhakkak gören İslâm ahali hayatlarının son anına kadar hilâfet ve saltanat makamına olan bağlılıklarına zerre kadar hâlel getirmemek ve koktukları dakikanın hulûlüne kadar sükûn ve sükûneti muhafaza ile vatanın yüksek menfaatlerine aykırı hiçbir hal vukuuna meydan vermemek üzere hazır bulunmaya kendilerince lüzum ve ihtiyaç görmüşlerdir. Bu cihetle resmî mezuniyeti alınarak burada Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye namlarıyla bir cemiyet kurulmuştur. İzmir faciasının zuhuru üzerine bu cemiyetler Erzurum'a murahhaslar göndererek bir kongre akdetmiş ve bu hususta bazı kararlar almışlarsa da bunlardan hiçbir şey buraca henüz fiiliyat sahasına çıkmamıştır. Binaenaleyh bugün burada İslâmlardan kurulmuş siyasî hiçbir çete olmayıp bilâkis rumlar tarafından teşkil edilmiş çeteler mevcuttur. ... Görüştüğümüz kimselere merkezî hükümetin bugünkü vaziyeti ile kendi korktuklarının hakkın inayeti ile vücut bulmayacağı yolunda vaki olan beyanlarımız iyi tesir etmiştir...²⁸

Mirliva Fevzi Paşa'nın 30 Ağustos'ta gönderdiği raporda da şu ifadelerle yer verilmiştir:

kumandanlardan intihap edilecek birer zattan mürekkep tahkik heyetleri teşkil edilmesi muvafık görüldü. Bu heyetlerden birinin Bursa-Karesi, diğerinin Konya-Afyon-Antalya, üçüncüsünün Ankara-Kastamonu, dördüncüsünün Samsun-Sivas ve beşincisinin Trabzon-Erzurum vilâyetleri muntakalarına gönderilmesi ve bu heyetin mülki ve askerî âzasına muhassas maaşlarından ve yol masraflarından dolaşacakları müddetçe ek tahsisat olarak ayda yüz ellişer ve kâtiplere altmışar lira verilmesi ve bu heyetlere mahallerince lüzumlu tahkikatın çabuk yapılmasını ve gerek nakil vasıtalarının tedarik ve hazırlanmasının temin edilmesini, mülki ve askerî makamlardan her türlü kolaylık ve yardımın gösterilmesini Dahiliye ve Harbiye nezaretlerinden lâzım- gelenlere tebliğat yapılması kararlaştırıldı". Gökbilgin, 2011: 190, 191.

²⁸ Gökbilgin, 2011: 193, 194.

²⁶ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 2015: 23, 24.

²⁷ Hükümetin bu heyetlerin görevlendirilmesinin sebebi şu şekilde izah edilmiştir:

"... vilâyetlerde, bazı yerlerde sükûnu ve umumî asayişini bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler vukua geldiği haber alınmaktadır. Bunların mahiyeti, sebep ve sâikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat yaparak neticesini mufassal ve müşterek bir raporla bildirmek ve bu arada mühim ve müstacal göreceklere şeyleri telgrafla arz ederek icabında merkezden verilecek direktif dahilinde lüzumlu teşebbüslerde ve telkinlerde bulunmak üzere Dahiliye nezaretince mülkiye memurlarından iktidar ve liyakat sahibi seçilecek birer zat ile bunların münasip göreceklere birer kâtipten ve yine Harbiye nezaretince lüzumlu vasıfları haiz askerî

“... Buralarda muhtelif unsurlar bulunmadığından sükûn ve asayiş her yerden daha iyi olup geçinme derdi ve yarının endişesinden başka bir şey yoktur. Hulâsa, 1- Erzurum ve havalisinde teşkil olunmuş çeteler yoktur. 2- Tabur mevcutları 70 nefere düştüğünden hükümetin ve mümessillerinin malûmatı olarak dört senelik nizamiye efradından olup da muayyen tarihten sonra firar etmiş olanların celbine teşebbüs olunmuştur. Bayburt'ta askerlik dairesinden yaptığım tahkikatı ayda ancak iki nefer celb ve sevk olduğunu anladım. Şu halde asker toplanması söylentileri bundan ileri gelmiş olsa gerektir. 3- Kuvayı milliye namıyla dahi ortada mevcut bir şey yoktur. Ancak İzmir faciasına ilâveten terk olunan elviye-i salasede Ermeniler tarafından imha usulü tatbik olunduğu haberlerinin burada yayılması ve Ermenistan'ın da buralara kadar ilerleyeceği söylentileri ve endişesi, Halen evlerde ve camilerde yüzlerce yığın halinde mazlum şehitlerin manzarası. Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerini kongre halinde toplanarak kararlar almaya mecbur ettiğini, bu kongrenin hükümet nizamlarına ve medeni kanunlara uygun olduğunu söylemek lâzımdır. 4- Bütün ahali devlete ve halifelerine sarsılmaz bir halde bağlı bulunmaktadırlar ve son derece sabır ve sükûnetlerini muhafaza etmektedirler. Bu hususta buradaki ülemanın da teşekküre lâyük hizmetleri geçmektedir.”²⁹

Mirliva Fevzi Paşa'nın bölgedeki durumu olduğu gibi aktardığı bu raporların o dönem muazzam bir baskı altında olan İstanbul Hükûmeti nezdinde bir etkisinin olması pek mümkün görünmüyordu. Merkezde durum böyleyken Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Erzurum Kongresi ve sonrasındaki süreç nihaî bir hesaplaşmaya doğru evrilmekteydi.

3. Erzurum Kongresi Sonrasında Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Gelişmeler

Müttefik Güçler, Erzurum Kongresi'yle yekvücut bir şekilde mücadele siyasasını takip etmeye başlayan millî direniş hareketi karşısında Anadolu'da motive olan direnişi kırmak amacıyla birçok enstrüman

kullanmışlardır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kullanılan enstrüman ise daha ziyade Pontusçu çeteler olmuştur. Bunları canlandırmak suretiyle baskı ve tehdit mekanizmasını işletmeye çalışan müttefik güçler, bir yandan da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne askerî bir müdahale yapmak suretiyle sahada kat'i bir sonuca ulaşmayı da amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda verilen destekle bölgedeki Rum çetelerin nicelik ve nitelik bakımından önemli mesele kat etmeleri sağlanmıştır. Rusya'dan gelenlerin de katılımı ile katılımcı sayısı artan çeteler, bu şekilde daha etkili eylemler gerçekleştirmişlerdir.³⁰ Böylece Bolşevik ihtilaline kadar bölgedeki faaliyetlerinde Ruslardan yardım ve destek gören Pontusçu çeteler, konjonktür avantajını iyi değerlendirerek Rusya'nın bölgeden çekilmesi sonrasında doğan boşluğu İngiltere ve Yunanistan'ın güçlü desteği ile doldurmuşlardır.

Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde gerek bilhassa bu kongre vesilesiyle canlanan millî harekete karşı Müslüman ahalinin yaklaşımı gerekse Doğu Karadeniz Bölgesi'nin genel durumuyla ilgili yabancı temsilcilerin değerlendirmeleri devam etmekteydi.

Bölgedeki gelişmeler konusunda yabancı temsilcilerin değerlendirmelerinde bir tutarlılığın olmadığı göze çarpmaktadır. Örneğin; Karadeniz sahillerini gezen Heathcote Smith 30 Temmuz 1919'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği raporunda bölgede asayiş sorununun arttığını ve millî hareketin Anadolu'da yayılmasının bölgede faaliyet gösteren Türk çetelere moral verdiğini ifade etmiştir. Raporda ayrıca Yunan işgalcilerinin Pontus Devleti ve bağımsız Ermenistan kurulacağı yönündeki söylentileri artırdığı, bunun da Müslümanlar arasında rahatsızlığa yol açtığı ve milliyetçilerin eylemlerine zemin oluşturduğu ifadeleri yer almıştır.³¹ Raporunda Türkler ve millî direniş hareketiyle ilgili de değerlendirmelerde bulunan Smith, katliam tehdidinin

²⁹ Gökbilgin, 2011: 197, 198.

³⁰ Sarıay, 1999: 34, 35.

³¹ FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 30 Temmuz 1919, s.292-295.

Türklerin öncelikli silahı olduğu, Müslüman halkı kıskırtmak amacıyla Ermeni ve Rumların mezalim yaptıklarına dair gazetelerde haberler yapıldığı, Türklerin elinde Rus işgallerinden kalan silahların bulunduğu, Ordu, Giresun, İnebolu ve Sinop gibi İngiliz memurların olmadığı yerlerde terörün hâkim olduğu ve bunun Türkleri memnun ettiğini iddia etmiştir.³²

Yüzbaşı J. S. Perring de bölgedeki durum hakkında kaleme aldığı raporda Smith ile paralel iddialara yer vermiştir. “Hıristiyanların silah ya da mühimmat edinmesi engellenirken 15-16 yaşlarındaki Türk çocukların dahi silahlandırıldığı, Türklerin Ermenilere yönelik boykotunun onları sıkıntıya soktuğunu iddia ederek Ermenilerin bölgedeki yardım komitesinin bağışları ile önemli ihtiyaçlarını karşılamayı umduklarını ifade etmiştir.³³

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Smith ve Perring’in bu iddialarına karşın bölgede yaşayan gayrimüslimleri incitecek bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir.³⁴

Mondros Mütarekesi sonrasında Yunanistan’ın da dahil olduğu müttefik güçlerin Anadolu’ya yönelik işgal planları sahada işletilirken Erzurum Kongresi ile ulusal bağlamda kurumsallaşmaya başlayan millî direniş hareketi, ardından Sivas Kongresi’ni düzenlemiş ve nihayet Ankara’da millî meclisi açmak suretiyle bölgenin ve ülkenin yönetimini Ankara Hükûmeti’ne bırakmıştır.

3 Mayıs 1920 tarihinde ilk bakanlar kurulunu seçerek göreve başlayan Ankara Hükûmeti³⁵ bir yandan Batı Anadolu’daki Yunan işgallerine karşı mücadeleyi örgütlemeye çalışırken diğer yandan da isyan hareketlerine mesai harcamanın zorluğunu görmüştü. Bu dönemde Pontusçu çetelerin Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki artan

yıkıcı faaliyetleri, Ankara Hükûmeti’ni bu soruna öncelikle bir çözüm bulmaya sevk etmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa meclisteki bir konuşmasında “Mondros Mütarekesi’nden itibaren Karadeniz bölgesinde cereyan eden hadiselerin nazik bir hal aldığı ve bölgedeki Müslümanlara esareti reva gören gelişmeler karşısında acil müdahaleye ihtiyaç duyulduğunu” ifade ederek³⁶ bu sorunun önemine dikkat çekmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki sorunun çözümünü öncelikli gündemine alan Ankara Hükûmeti bu doğrultuda Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Pontusçu faaliyetler karşısında Merkez Ordusu ismiyle bir ordu kurulması kararı almış³⁷ ve 1921 sonbaharından itibaren bu konuda netice almayı başarmıştır.³⁸ Askerî nitelikli bu tedbirlere ek olarak alınan adlî ve idarî tedbirlerin de neticesinde Doğu Karadeniz Bölgesi’nde adeta kangren halini alan bu sorun kesin olarak gündemden çıkarılmıştır.

Sonuç

Anadolu’nun kuzeydoğu ve doğu bölgeleri Birinci Dünya Savaşı’nda tarihte büyük izler bırakan Rus işgalini yaşamıştı. Bu işgal sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesi’nin büyük bir bölümünde Ermenilerle birlikte bölgede bir Pontus devleti kurma düşüncesinde olan ayrılıkçıların neden olduğu bir kargaşa ortamı yaşanmıştı. Bu dönemdeki gelişmeler aynı zamanda Ermeni ve Pontusçu Rumların Millî Mücadele döneminde bölgede yürüttükleri faaliyetlerin de temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrıldığını belgeleyen Mondros Mütarekenamesi aynı zamanda Osmanlı topraklarının tasfiyesi ve paylaşımı sürecinin de bir belgesi niteliğindedir. Bu mütareke ile başlayan ve Lozan Antlaşması’na kadar devam eden dönem Anadolu açısından tam anlamıyla bir hayat-memat

³² FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 24 Temmuz 1919, s.300-303.

³³ FO, 608/113, No: Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 25 Temmuz 1919, s.311-321.

³⁴ LCM, *The Papers of Mark L. Bristol*, c. II, 25 Temmuz 1920.

³⁵ Sarıhan, 1986: 28.

³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, D. 1, Cd. 1, İkinci İctima, 24.4.1336 (1920), s. 9.

³⁷ Balcıoğlu, 2003: 9, 15.

³⁸ Yerasimos, 2002: 415, 416.

mücadelesine sahne olmuştur. Sadece Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri özelinde değil aynı zamanda ulusal ölçekte bir anlam ve öneme haiz olan kongre bu yönüyle yerel ittifaklardan millî bütünleşmeye yönelişi de ifade etmektedir. Anadolu'nun kaderinin belirlendiği bir dönemde düzenlenen ve bu dönemin en önemli dönüm noktalarından biri olan Erzurum Kongresi toplanış şekli ve faaliyet alanı bakımından yerel karakterli olmakla beraber kongre sonrasında yayımlanan beyanamedeki esaslar itibarıyla millî niteliktedir.

Erzurum Kongresi beyanamesinde de açıkça yer aldığı üzere kongrenin önemli gündem maddelerinden biri de Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmeler olmuştur. Bölgede Ermenilerin ve Pontusçu Rumların işgal olaylarına zemin hazırlama amaçlı faaliyetlerine karşı kongrede verilen güçlü birliktelik mesajı ve irade beyanı kongre sonrasındaki dönemde sahada da kısa sürede sonuç alacak bir noktaya ulaşmıştır.

Mayıs 1919-Nisan 1920 tarihleri arasında Samsun, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara'da şekillenen ve teşkilatlanma bakımından önemli bir mesafe alan millî direniş hareketi Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde oynanmak istenen oyunları bozmuş ve bu minvalde hazırlanan projeleri akamete uğratmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Library of Congress Archive

The National Archives

Resmî Yayınlar

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri

Tetkik Eserler

Alptekin, Coşkun, (1978), "Erzurum Kongresi", *Atatürk Dergisi*, 1/1, s.35-49.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), (2003), 2, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Balcıoğlu, Mustafa, (2003), *İki İsyan; Koçgiri, Pontus, Bir Paşa; Nurettin Paşa*, İstanbul: Babil Yayınları.

Baykara, Tuncer, (1985), *Millî Mücadele (1918-1923)*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Beyoğlu, Süleyman, (1999), "Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Çağlar, Günay, (2002), "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilâyât-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin İlişkileri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası, Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, I, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 679-696.

Çapa, Mesut, (1993), *Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

_____, (1998), *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____, (2000), "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", *19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999); Bildiriler*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 53-66.

Demirbaş, Bülent, (1985), "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, s. 110-119.

Dursunoğlu, Cevat, (2000), *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara: Kaynak Yayınları.

Erdeha, Kâmil, (1975), *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ezherli, İhsan, (1998), *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Goloğlu, Mahmut, (2008), *Erzurum Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip, (2011), *Milli Mücadele Başlarken; Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökçen, Salim, (2006), *Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1919-1923)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Karabekir, Kâzım, (1960), *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Küçük, Cevdet, (1995), "Erzurum Kongresi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, s. 335-337.

Meram, Ali Kemal, (1969), *Türk-Rus İlişkileri Tarihi: Mustafa Kemal'den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal'e Mektuplar ve Millî Mücadele*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi.

Miralay Mehmed Arif Bey, (1987), *Anadolu İnkılabı; Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul: Arba Yayınları.

Sarıhan, Zeki, (1986), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, Ankara: Öğretmen Yayınları.

Sarınay, Yusuf, (1999), "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Pontus Politikası", içinde, *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, s.1-77, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Selvi, Haluk, (2000), *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tanör, Bülent, (1985), "Milli Mücadele'de Kongreler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, s. 1137-1150.

Tansel, Selahattin, (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (2015), *Milli Egemenlik Belgeleri*, Ankara: TBMM Basımevi.

Türk İstiklâl Harbi I, (1962), *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.

Yerasimos, Stefanos, (2002), *Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köksal, Ülkü, “Cemiyetler Hukuku Açısından Erzurum Kongresi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.259-286. DOI: 10.31765/karen.849330

CEMİYETLER HUKUKU AÇISINDAN ERZURUM KONGRESİ*

Ülkü KÖKSAL**

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma 23-25 Temmuz 2019 tarihleri arasında Erzurum’da düzenlenen 100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu’nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE

 ulkukoksal@gmail.com

ORCID : 0000-0003-0796-2491

Anahtar Kelimeler: Cemiyetler Kanunu, Millî Mücadele, Erzurum Kongresi, Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk.

Keywords: Law of Associations, National Struggle, Erzurum Congress, Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk.

Öz: Osmanlı Devleti’nde cemiyetler değişim ve dönüşümün yaşandığı 19. yüzyılda ortaya çıkıp gelişen örgütlenmelerdir. II. Meşrutiyet Dönemi cemiyetler açısından son derece zengin bir ortam sağlamıştır. Cemiyetlerin kuruluş ve faaliyetleri ile ilgili kanun 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre cemiyet kurmak için önceden izin almak gerekmemekle birlikte mahallin en büyük mülki amirine bildirimde bulunmak esastır. Mondros Mütarekesi’nin ardından vatanın kurtuluşu ve milletin istiklâli için Anadolu’da oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de bu kanun çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Bu sayede Millî Mücadele hareketi teşkilatlı bir hale getirilmiştir. İşgalci güçlere karşı konularak halkın huzur ve güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele Dönemi’nde Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu ahalisi de bölgelerinde Rum ve Ermeni Devleti kurulmasına yönelik çabaları engellemek amacıyla oluşturdukları teşkilatlarla gerek ayrılıkçı azınlıklara gerekse işgal güçlerine karşı direniş göstermiştir. Erzurum Kongresi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin çabaları sonucunda ve diğer Doğu vilayetleri temsilcilerinin de katılımı ile toplanmıştır. Delegelerin belirlenmesi, kongrenin toplanması, alınan kararlar ve ardından gerçekleşen uygulamalar yürürlükteki kanunlara riayet edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin kuruluşu, Erzurum Kongresi’nin toplanma tarzı, kongre faaliyetleri ve sonrasında yürütülen çalışmalar yürürlükteki Cemiyetler Kanunu’na göre ele alınmıştır.

THE ERZURUM CONGRESS IN TERMS OF COMMUNITY LAW

Abstract: Societies in the Ottoman Empire were organi-

Geliş Tarihi / Received Date: 30.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.12.2020

zations that emerged and developed in the nineteenth century, when change and transformation took place. The Second Constitutional period provided an extremely rich environment for societies. The first law on the establishment and activities of organizations came into force on 16 August 1909. Although the law did not require prior permission to establish a community, it was essential to notify the highest local administrative authority. After the Armistice of Mondros, the countrywide resistance organizations created in Anatolia for the liberation of the homeland and the independence of the nation also operated within the framework of this law. In this way, the National Struggle Movement was organized. An attempt was made to ensure the peace and security of the people by countering the occupying forces. During the period of national struggle, the people of the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia also resisted both separatist minorities and the occupation forces with the organizations they created in order to prevent efforts to establish a Greek and Armenian State in their regions. Erzurum Congress was held as a result of the efforts of Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Committee and Erzurum Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Committee and with the participation of the representatives of other eastern provinces. The determination of Delegates, the meeting of the Congress, the decisions taken and the subsequent practices were carried out in accordance with the applicable laws. In this study, the establishment of the Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Committee and Erzurum Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Committee, the conditions of the meeting of the Erzurum Congress, the activities of the Congress and the studies carried out after it were discussed in accordance with the Law of Associations.

¹ Tunaya, 1988, 1: 367. Osmanlı hukukunda dernek kurma konusunda herhangi bir düzenleme yapılmasına rağmen 1880'lerin sonlarından itibaren bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bunlardan biri "Hükümet-i seniyyenin ruhsat-ı resmîyesi olmaksızın cemiyet-i edebiye ve hayriye teşkilinin memnu olduğu" ifadesi ile belirtilen yasaktır. Böylece edebiyat ve hayır cemiyetlerinin kuruluşu hükümetin iznine bağlanmıştır. Hatemi, 1987: 83. 1900 yılında Cemiyet-i İlmiyenin faaliyetleri hükümet tarafından kontrol altına alınmış, yapılan soruşturmalar neticesinde Anadolu'nun bazı bölgelerindeki şubelerinin faaliyetlerine son verilmiştir. Hanioglu, 1993: 329.

² Hatemi, 1987: 81-82.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde cemiyetler Tanzimat sürecinde ortaya çıkıp gelişen örgütlenmelerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları ve etkinlik alanları artmasına rağmen II. Meşrutiyet'e kadar bu alanda herhangi bir kanun çıkarılmamıştır. Kanun-ı Esasi'de (1876) cemiyetler ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte Kanun-ı Esasi'nin *Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi* başlıklı ikinci kısmında yer alan 13. maddede Osmanlı vatandaşlarının ticari şirketler kurabileceği belirtilmiştir.¹ Cemiyet kurma hakkının kanuni bir dayanağı olmasa da 1909 yılı ortalarına kadar birçok cemiyet İrade-i Seniyye alınarak kurulmuştur. Fakat padişah'tan izin alınması esaslı bütün örgütlenmelerin kullandığı bir yöntem değildir. Cemiyetlerin çoğu herhangi bir kanuna dayanmadan faaliyet göstermiştir.²

II. Meşrutiyet Dönemi'nde cemiyet faaliyetlerinde canlılık yaşanmıştır. Gerek İstanbul'da gerekse taşrada sayıları oldukça artan cemiyetlerin meşrutiyet kazanması 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile sağlanmıştır. 21 Ağustos 1909 tarihli bir kanunla anayasaya eklenen 120. madde³ dernek kurma hak ve özgürlüğünü anayasal güvenceye kavuşturmuştur.⁴

³ Kanun-ı Esasi'nin 120. maddesi: "Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı içtimaa malkidir. Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesini ihlal, şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanun-ı Esasi ahkâmı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlak ve adab-ı umumiyyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alel ıtlak hafi cemiyetler teşkili de memnudur." şeklindedir. Toprak, 1985: 206; Alkan, 1998: 46; Olgun, 2008: 144.

⁴ Örgütlenme hak ve özgürlüğünü doğrudan ilgilendiren bir başka kanun 9 Haziran 1909 tarihinde resmî nitelik kazanan İçtimaa-ı Umumiye Kanunu'dur. Bu kanun ile Osmanlı vatandaşlarının toplanma hakkı düzenlenmiştir. Alkan, 1998: 46; Olgun, 2008: 298.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar (1938)⁵ cemiyetlerin kanuni dayanağı olan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu 19 maddeden oluşmaktadır. Kanunun ilk maddesinde cemiyetin tanımı yapılmıştır. Buna göre; "Cemiyet, eşhas-ı müteaddide tarafından malûmat veya mesailerini suret-i daimede bittevhid mukaseme-i ribihden gayri bir maksatla teşkil edilen heyettir."⁶ Kanun'un 2. maddesine göre bir cemiyetin kurulması için önceden izin alınmayıp kuruluşuna dair bir beyanname ile ekindeki iki adet nizamnamenin yetkililere⁷ bildirilmesi ve karşılığında ilmühaber kâğıdının talep edilmesi yeterli görülmüştür. Bununla birlikte 3. maddede kurulamayacak cemiyetler ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Buna göre kanunun hükümlerine ve genel ahlak kurallarına aykırı, ülkenin güvenliğini ve devletin bütünlüğünü bozmak, hükümet biçimini değiştirmek, Osmanlı milletini oluşturan çeşitli unsurları siyasi olarak bölmek gibi amaçlara dayalı cemiyet kurulmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. 4. madde ise kavmiyet ve cinsiyet esasına göre siyasi cemiyet kurulmasını yasaklamıştır.⁸ 5. madde ile herhangi bir cemiyete üyelik yaşı 20 olarak belirlenmiş, kişinin cinayetle mahkûm ve medeni haklardan mahrum olmaması esası getirilmiştir.⁹ 6. madde gizli cemiyet kurulmasını yasaklamıştır. 7. madde cemiyetlerin idaresini, 8. madde üyelerden alınacak aidatı, diğer gelirlerin nasıl ve ne ölçüde temin edileceğini, 9. madde cemiyetler adına faaliyet yürütme yetkisi verilen

kişilerin bilgilerinin nizamnamede yer alması gerektiğini, 10. madde üyelerin cemiyetten ayrılmalarıyla ilgili durumları düzenleyen hükümleri içermiştir. 11. madde cemiyet toplantılarında silah bulundurulmasının yasak olduğunu, istisna olarak avcılık ve kılıç talimi yapan kulüplerin zabıta bilgisi dâhilinde silah bulundurabileceği esasını getirmiştir. 12. ve 13. maddelerde kanunun çeşitli maddelerine uymayan cemiyetlerin cezalandırılmasına ve uygulamaya ilişkin diğer hükümlere yer verilmiştir. 14. madde kapatılan cemiyetlerin malvarlıkları ile ilgili olarak cemiyetin nizamnamesine göre muamele edilmesini, nizamnamede hüküm yoksa umumî heyetin kararına göre işlem yapılmasını hükme bağlamıştır. 15. maddede kulüplerin de kanunda söz edilen cemiyetlerden olduğu, 16. maddede ise mevcut cemiyetlerin 2 ay içerisinde kanuna göre düzenleme yapmaları gerektiği belirtilmiştir. Kanunun ikinci kısmında yer alan 17. maddede millî menfaate hizmet edecek cemiyetlerin Şûrâ-yı Devlet kararı ile onaylanması hükmüne ve bu tarz cemiyetlerin hibe ve vasiyet yoluyla edinebilecekleri malların kullanımı ile ilgili hususlara yer verilmiştir. 18. madde cemiyet ve kulüplerin zabıta gözetiminde olduğuna, 19. madde ise kanunun Dâhiliye ve Adliye Nezaretleri tarafından yürütüleceğine dairdir.¹⁰

Cemiyetler Kanunu'nun yürürlükte olduğu süreçte hükümet tarafından siyasi örgütlenmelerin üyelik kapsamını daraltan düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri 1912 yılında "Bilumum Memurin

⁵ Cumhuriyet Dönemi'nde 3512 Sayı ve 28 Haziran 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun kabul edilmesi ile 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. *T.C. Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959: s. 10272-10275.

⁶ *Takvim-i Vekayi*, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310: 11.

⁷ Kanuna göre cemiyet merkezi İstanbul'da ise Dâhiliye Nezaretine, taşrada ise mahallin en büyük mülki yetkilisine cemiyetin kuruluşuna dair evraklar teslim edilerek karşılığında ilmühaber belgesi talep edilecekti. *Takvim-i Vekayi*, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310: 12.

⁸ Bu maddede yer alan *cinsiyet* ifadesi "farklı din ve mezhepten olanlar" anlamındadır. Alkan, 1998: 52.

Kanunun müzakereleri sırasında çoğunluğunu gayrimüslim mebusların oluşturduğu bir grup 4. maddeye itiraz etmiştir. Kabul oyu kullananlar arasında hiçbir Hristiyan mebus bulunmamakla birlikte Arap mebuslar da bu maddeye karşı tavrı desteklemiştir. Tunaya, 1988, 1: 370; Olgun, 2008: 313; Arslan, 2010: 60-61.

⁹ Toprak, 1985: 207.

¹⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre 1, İctima 1, 14 Temmuz 1325 (27 Temmuz 1909), 559-564; *MMZC*, Devre 1, İctima 1, 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909), 230. 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarihinde kabul edilen kanun Osmanlı Devleti resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarihli nüshasında yayımlanmıştır. *Takvim-i Vekayi*, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310: 11-13.

ve Müstahdem'in ile Mualliminin Fırka ve Cemiyat-ı Siyasiyyeye Memnuyyet-i İntisabı Hakkında İrade-i Seniyye" adıyla yayımlanmıştır.¹¹ Böylece memur, işçi ve öğretmenlerin parti ve siyasi derneklere girmesi yasaklanmış, çalışanların ülke çıkarlarını zedelemekten ve tarafsız görev yapacaklarına dair bir "taahhüd senedi" vermesi uygun görülmüştür. Kısa bir süre sonra "Bilumum Memur ve Müstahdem'in Bitarafılık Esasını Muhal Ahvalde Bulunmalarının Men'i Hakkında İrade-i Seniyye" adıyla bir diğer irade yayımlanmıştır. Hükümetin dernekleşme hakkının kullanılmasına sınırlamalar getirmesinin yanı sıra I. Dünya Savaşı koşulları yeni cemiyetler kurulmasını zorlaştırmış, mevcut olanların faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır. Mütareke yıllarında yaşanan otorite boşluğu ayrılıkçı örgütlerin yanı sıra Türk ulusçuluğunu savunan cemiyetlere de zemin hazırlamıştır.¹²

1. Mondros Mütarekesi'nden Erzurum Kongresi'ne Kadar Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de Millî Cemiyetler

¹¹ Hanioglu, 1993: 330; Hatemi, 1985: 202.

¹² Alkan, 1998: 56.

¹³ Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1916 yılında başlayan ve yaklaşık iki yıl süren Rus işgali süresince bölgedeki azınlıklar kurdukları çeteler vasıtasıyla Türk-Müslüman ahaliye karşı saldırı ve mezalimde bulunmuştur. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın uygulanmasıyla ayrılıkçı Rum ve Ermenilerin faaliyetleri daha da artmıştır. Goloğlu, 1968: 3; Kurat, 1990: 465-467.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 3-9. Bu süreçte direniş amaçlı ilk teşkilat *Elviye-i Selase* bölgesinde ortaya çıkmıştır. Kasım 1918'de Kars'ta oluşturulan *Millî Meclis* yapılan çeşitli kongrelerin ardından Aralık 1918'de *Millî İslam Şurası* ve Ocak 1919'da *Cenûb-i Garbî Kafkas Muvakkat Hükümeti* adını almıştır. Goloğlu, 1968: 12; Kurat, 1990: 587-588. Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. Gökdemir, 1998. Aynı dönemde Batı bölgelerinde de direniş amaçlı teşkilatlar oluşturulmuştur. 1918 yılının Kasım ayı başlarında İstanbul'da teşkilatlanan Edirneliler *Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini* kurmaya karar vermiştir. Kısa süre içinde Edirne'de faaliyete başlayan bu cemiyetin adı *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi* olarak değiştirilmiştir. Bıyıklıoğlu, 1992: 123-124. Aralık 1918'de İzmir'de *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* kurulmuşsa da gerektiği ölçüde gelişmemiş, yalnızca 1919 yılı Mart'ında bir kongre gerçekleştirebilmiştir. İstan-

bul gazetelerinde cemiyette İttihatçı-İtilafçı çekişmesi olduğu iddia edildiyse de teşkilatın faaliyetlerini aksatan esas unsur Yunan işgalidir. Nitekim İzmir'in işgalinin ardından cemiyetin merkezi İstanbul'a taşınmıştır. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin kuruluş ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çapa, 1991: Öztoprak, 2014.

¹⁵ Cemiyetin kurucuları arasında Bitlis Valisi Harputlu Nedim (Başkan), Diyarbakırlı Eski Vali Süleyman Nazif, Eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır Eski Mebusu Pirinççizade Feyzi, Diyarbakırlı Zülfizade Zülfi, Sivas Eski Mebusu Rasim, Vanlı Eski Mebus Münib, Sivaslı Yedek Subay Abdülmuttalib, Diyarbakırlı Yedek Subay Cavid, Erzurum Mebusu Naibzade Hoca Raif, Erzincanlı Sağıroğlu Sabit, Erzincanlı Amucezade Halet ve Erzurumlu Hukuk Müderrisi Celaleddin Arif Bey/Efendiler yer almıştır. Dursunoğlu, 1946: 17-18; Kırzioğlu, 1993, II: 12. Diyarbakırlı Süleyman Nazif Bey "Vilayât-ı Şarkiye'nin Müdafaa-i Hukuku" için teşkil edilen cemiyetin Avrupa'ya heyetler göndermek amacıyla ihtiyaç duyduğu maddi desteğin bir kısmını Diyarbakır Müftüsü'nden talep etmiştir. Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafla duruma dair bilgi vermiştir. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 606/52, 17 Kânûn-ı Evvel 1334 (17 Aralık 1918). VŞMHMC İstanbul'da *Hadisat* ve *Le Pays* adlı gazeteleri çıkarmış, Kürdistan

Ocak 1919'da İstanbul'da *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyetini* teşkil edip Rize ve Of'ta şubeler açmıştır.¹⁶

I. Dünya Savaşı sonrasında 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan ve galip devletlerin katıldığı Paris Barış Konferansı Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin ayrılıkçı faaliyetlerinin artmasında etkili olmuştur. Bu konferansa Karadeniz Bölgesi'nin ayrılıkçı Rumlarından oluşan bir heyet de katılmıştır. Konferansta Trabzon vilayetinin bir kısmını da kapsayan *Ermeni Devleti*¹⁷ kurulması gündeme gelmiştir. Ayrıca sınırları Zonguldak'tan Batum'a uzanan ve içinde Sivas, Kastamonu, Yozgat, Amasya, Tokat gibi bölgelerin de dâhil olduğu bir *Pontus Devleti* kurulmasına dair faaliyetler de paralel şekilde yürütülmüştür.¹⁸

Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği günlerde, Ermeni ve Rum tehlikesi karşısında "Trabzon vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak, ilmi belgelerle gereken savunmaları yapmak ve millî hakları koruyacak vasıtaların teminine çalışmak" amacıyla Şubat 1919'da Trabzon vilayet merkezinde *Trabzon Muhafaza-i Hu-*

kuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC) kurulmuştur.¹⁹ Cemiyetin kuruluşunda Giresun Müdafaa-i Memleket Komitesinin çabaları etkilidir. Doğu Karadeniz'de savunma amaçlı teşkilat oluşturulması için faaliyet içerisinde olan Giresunluların girişimleri neticesinde TMHMC müessisleri²⁰ ilk olarak 9 Şubat 1919 tarihinde Murathanzade Ziya Bey'in evinde toplanmıştır. Ardından 10 Şubat akşamı Temelzade Şevki Efendi'nin evinde daha geniş katılımlı bir başka toplantı yapılarak 11 kişilik heyet-i merkeziye ve 9 kişilik merkez şube heyet-i idaresi belirlenmiştir. 11 Şubat günü kalemle alınan nizamname 12 Şubat'ta Eyüzbade Ömer Fevzi Bey, Kazazzade Hüseyin Efendi ve Hacı Alihafızade Mehmed Salih Bey'in imzalarıyla Trabzon Valiliğine teslim edilmiştir. Cemiyetin kuruluşuna dair evraklar Vali Süleyman Necmi Bey tarafından 13 Şubat 1919 tarihinde onaylanmıştır.²¹ Cemiyetin merkez kurulu Barutçuzade Hacı Ahmed, Eyüzbade İzzet, Eyüzbade Ömer Fevzi, Abanoszade Hüseyin, Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Hatipzade Emin, Kazazzade Hüseyin, Hacı Ali Hafızade Mehmet Salih, Mollabekirzade Mehmed Ali ve Müftüzade Mehmed;

Teali Cemiyetinin ayrılıkçı faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin faaliyetleri ise bölge ahalisinin beklentilerini karşılayacak düzeyde olamamıştır. Goloğlu, 1968: 14.

¹⁶ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 5. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yan kuruluşu olarak değerlendirilen Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Tanzimat süreci ile başlatılan merkezîyetçiliğe ve İttihatçılara karşıydı. Cemiyet saltanata bağlılığı ve yönetiminde adem-i merkezîyetçi yapıyı savunmaktaydı. Tunaya, 1988, 2: 359; Özel, 1991: 57-58.

¹⁷ Kurulması istenen bu devletin sınırları içerisinde, Trabzon'un da dâhil olduğu 7 Doğu vilayeti (Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum) ile Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket (Dört Yol), Mersin, İskenderun Limanı ve Adana yer almıştır. Kırcıoğlu, 1993, I: 4. Osmanlı Devleti, resmî ve bilimsel istatistikî bilgileri içeren bir muhtıra hazırlayarak Paris Konferansı'na göndermiş ve Ermeni taleplerinin yanlış temellere dayandığını izah etmeye çalışarak uluslararası tarafsız heyetlerin bölgede inceleme yapmasını önermiştir. Bu konu ile ilgili bir çalışma için bk. Okur, 2014: 1-9.

¹⁸ Bu süreçte merkezi İstanbul'da bulunan Pontus Cemiyeti Karadeniz kıyılarında da teşkilatlanmıştır. Avrupa ülkelerinde de Pontusçu faaliyetler artmaya başlamıştır. Goloğlu, 1968: 15; Çapa, 1998: 9-10.

¹⁹ Cemiyetin kuruluş tarihi pek çok çalışmada 12 Şubat 1919 olarak verilmişse de İstanbul'da yayımlanan *İstiklâl* gazetesinin Trabzon'daki *İstikbâl* gazetesinden alıntı yaparak verdiği kuruluş haberinde ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Murathanzade Ziya Bey'in İstanbul'da yayımlanan *İkdam* gazetesine gönderdiği bir açıklamasında yer alan ifadesinde 10 Şubat 1919'da kurulduğu bilgisi yer almaktadır. *İstiklâl*, 4 Mart 1335 (1919), No: 72; *İkdam*, 11 Haziran 1335 (1919), No: 8024; Özel, 1991: 62.

²⁰ TMHMC'nin kurucuları arasında Barutçuzade Ahmet Efendi, Barutçuzade Faik Bey, Hafız Mehmed Bey, Eyüzbade İzzet Bey, Eyüzbade Ömer Fevzi Bey, Abanoszade Hüseyin Efendi, Murathanzade Ziya Bey, Nemlizade Sabri Bey, Nemlizade Şevki Bey, Çulhazade Kadri Bey, Hatipzade Emin Bey, Hacı Alihafızade Mehmed Salih Bey, Kazazzade Hüseyin Efendi, Mollabekirzade Mehmed Ali Bey, Müftüzade Hacı Mehmed Bey, Subaşızade Münir Bey, Zehirzade Zühtü Efendi, Hocazade İbrahim Cudi Efendi, Kulaksızade İbrahim Bey ve Ustazade Nazmi Bey yer almıştır. Goloğlu, 1968: 18-19.

²¹ Barutçu, 2001: 77-82; Usta-Çulfaz, 2019: s. 447-449. 14 Şubat 1919 tarihi itibarıyla cemiyetin mülhakkatta da şubeleri bulunuyordu. *Mütevakkıt*, 17 Şubat 1335 (1919), No: 25 (475). Cemiyetin kuruluş ve faaliyetleri ile ilgili çalışmalar için bk. Öztoprak, 1988: 335-350; Çapa, 1998.

yönetim kurulu ise Hafız Mehmed, Barutçuzade Faik, Çulhazade Kadri, Nemlizade Şevki, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cudi, Kulaksızade İbrahim, Ustazade Nazmi Bey ve Efendilerden oluşturulmuştur.²² Kuruluş haberi İstikbâl gazetesinin 15 Şubat 1919 tarihli nüshasında yayımlanan cemiyetin ilk kongresi 23 Şubat 1919 tarihinde, Uzunsokak'taki Nemlizade Konağı'nda toplanmıştır. Kongre Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi²³ başkanlığında, bütün ilçe delegelerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Toplantıda başkanlığa Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi seçilerek yayın organı olma faaliyetini İstikbâl gazetesi üstlenmiştir. Cemiyetin ilk kongresinde alınan kararlar arasında; nizamnamedeki amaca uygun olarak Türkiye lehinde ve bölgenin hakları konusunda propaganda yapmak üzere tanınmış kişilerden oluşturulacak bir heyetin Avrupa'ya gönderilmesi ve bu heyetin belirlenmesi için cemiyet tarafından 5 kişinin seçilerek İstanbul'a gönderilmesi yer al-

mıştır.²⁴ Kongre sonrasında teşkilatlanmanın genişletilmesine ve halkın cemiyete destek olmasına dair faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Rize, Giresun, Of, Sürmene ve Ordu şubeleri oluşturulmuştur.²⁵

TMHMC yönetimi nizamname hükümleri çerçevesinde Erzurumluların teşkilatlanması yönünde de faaliyetlerde bulunmuştur.²⁶ 26 Şubat 1919 tarihinde Ermenilerin Trabzon'u da içeren bir Ermenistan talep ettikleri haberi duyulunca bu yöndeki faaliyetler daha da artmıştır.²⁷ Erzurumlular bölgedeki Türk-Müslüman unsurun haklarını duyurmak ve bölgelerinin, kurulması planlanan Ermeni Devleti içerisinde yer almaması uğrunda mücadele etmek amacıyla İstanbul'da kurulan VŞMHMC'nin Erzurum Şubesini²⁸ oluşturmak üzere çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir.²⁹ Cemiyetin müessesileri 1 Mart 1335 (1919) tarihinde Belediye Reisi Zakir Bey başkanlığında toplanarak şubenin kuruluşu için hazırlıkları tamamlamıştır. Hazırlanan nizamname 2

²² Goloğlu, 1968: 19; Özel, 1991: 64; Çapa, 1998: 10-11.

²³ Cemiyetin kuruluşu ile ilgili bilgiler içeren çalışmalarda toplantıya başkanlık eden kişinin Müftü İmadeddin Efendi olduğu yer almaktadır. Goloğlu, 1968: 18; Özel, 1991: 64; Çapa, 1998: 11. Ancak Mahmud İmadeddin Efendi 17 Ekim 1908 tarihinde Trabzon mebusu olarak Meclis-i Mebusana seçilmiş, bu görevini sürdürürken 27 Aralık 1910 tarihinde vefat etmiştir. Güneş, 1997: 578. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kurucularından biri olan ve cemiyetin ilk kongresine başkanlık eden kişi dönemin Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi'dir. Barutçu, 2001: 78; *Bir Ömür Bir Şehir Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları*, 2008; 62.

²⁴ Bu heyete Hatıpzade Emin Efendi, Eyüpzade Ömer Fevzi Bey, Gümüşhane delegesi Kadirbeyzade Zeki Bey, Rize delegesi Mustafa Efendi ve Ordu delegesi İsmail Bey seçilmiştir. Kongrede İstanbul'a gönderilecek heyetin masrafları için para toplanması da kararlaştırılmıştır. Cemiyet yönetimi ayrıca Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen heyet için Hariciye Nezaretine başvurmuştur. Özel, 1991; 64-65. 26 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'da yapılan Saltanat Şurasına TMHMC üyelerinden Avukat Ömer Fevzi Bey ve VŞMHMC adına Süleyman Nazif Bey katılmıştır. Toplantıda konuşan Ömer Fevzi Bey millî bir meclis teşkilinden bahsetmiş; Süleyman Nazif Bey de Doğu vilayetlerinin durumu hakkında konuşarak bölgede Hristiyan sayısının az olduğunu, gerekirse Avrupa'dan bir heyetin inceleme yapabileceğini dile getirmiştir. Goloğlu, 1968: 45-46.

²⁵ Goloğlu, 1968: 18-20. Kısa sürede mülhakatın tamamında şubeleri açılan cemiyetin 22 Ağustos 1919 tarihi itibarıyla Trabzon Merkez Şubesinin yanı sıra Giresun, Tirebolu, Vakfıkebir, Akçaabat, Maçka, Atina (Pazar) ve Of şubeleri faaldir. Gümüşhane livası ve Şiran kazasında da 28 Ağustos 1919 tarihi itibarıyla Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin birer şubesi bulunmaktadır. BOA, Dâhiliye Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ.), 20/3.

²⁶ Goloğlu, 1968: 20-21.

²⁷ Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hemen ardından Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak bir teşkilat kurmak isteyen Süleyman Necati Bey'in (Albayrak gazetesi sahibi) de aralarında yer aldığı İttihatçıların bu girişimi başarısız olmuştur. Bunun üzerine gizli bir cemiyet şeklinde teşkilatlanmaya karar veren Süleyman Necati Bey ve arkadaşları *İstihlas-ı Vatan Cemiyeti* adıyla kurdukları teşkilat vasıtasıyla Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurulmasını önlemeyi ve işgale zemin oluşturacak gelişmelere engel olmayı hedeflemişlerdir. Bu gizli teşkilat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulunca ortadan kalkmış ve mücadele yeni cemiyetin çatısı altında sürdürülmüştür. Dursunoğlu, 1946: 27, 58-60; Selvi, 2000: 38-46, 60-61.

²⁸ VŞMHMC'nin 2 Aralık 1918 tarihli 10 maddelik nizamnamesinin 3. maddesinde cemiyetin merkezinin İstanbul olduğu, "vilayât-ı mezkurenin" her kasabasında şubelerinin açılacağı belirtilmiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 5-6.

²⁹ Dursunoğlu, 1946: 27-31. Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili bir çalışma için bk. Şen, 2000: 537-559.

Mart günü bir dilekçe ile vilayete teslim edilmiştir. Valiliğin yaptığı inceleme 10 Mart 1919 tarihinde karara³⁰ bağlanmıştır.³¹ Merkezi İstanbul'da bulunan VŞMHMC'nin Erzurum Şubesinin ilk toplantısı resmî işlemlerin bitimi beklenmeden 6 Mart günü gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin merkezi olan Esad Paşa Mahallesi'ndeki Asar-ı Terakki Mektebi'nde yapılan bu toplantı ile yönetim kurulu oluşturularak başkanlığa Hakkızade Hacı Fehim Efendi, muhasipliğe Süleyman Bey, kâtipliğe Dursunbeyzade Cevat Bey getirilmiştir.³² Fakat birkaç gün sonra yönetim kurulu üyelerinden ikisi çeşitli gerekçelerle ayrıldığı için nizamnameye göre kurula yeni iki üye seçilmiştir.³³ 9 Mart 1919 tarihinde nizamnamenin 2. maddesine göre hazırlanan ve bölgenin bir Türk yurdu olduğu, Ermeni nüfusunun %10'u geçmediği ve Ermenilerin göçleri sırasında yaptığı kötülüklerin dile getirildiği beyanname bütün Doğu vilayetlerine gönderilmiştir.³⁴ Faaliyetlerin hız kazanması amacıyla 2 Nisan 1919 tarihinde gerçekleştirilen bir toplantı ile yönetim kurulu yenilenmiştir. Yeni kurulda Başkan Hoca Raif Efendi, Kâtip Dursunbeyzade Cevat, Muhasebeci Emekli Binbaşı Süleyman Efendi, üyeler Emekli Binbaşı Kazım, Albayrak gazetesi sahibi Necati, Avukat Hüseyin Avni, Hacı Recebzade Hacı Hafız, Kırbaş Fevzi, Eski Evrak Müdürü Maksud, Namıkefendizade Ahmed,

Avukat Mesud ve Baytar Nedim Bey gibi önemli ve etkili kişiler seçilerek genç ve enerjik bir kurul oluşturulmuştur. Bölgedeki memurlar idare heyetine giremeseler de cemiyete dışardan destekte bulunmuştur. Cemiyetin düşüncelerini yaymak görevini de Albayrak gazetesi üstlenmiştir.³⁵

VŞMHMC Erzurum Şubesi 1919 yılı Mayıs ayı ortalarında nizamnamesini yenilemiştir.³⁶ Buna göre daha aktif hareket edilmesi planlanarak Erzurum vilayetinin Türk ve Müslüman olduğunu ispat etmek için belge ve bilgi toplanması amacıyla heyet-i amilenin üçte iki çoğunluğunun oyuyla 50 kişilik heyet-i faale oluşturulması, bu kapsamda Erzurum'un 4 bölgeye ayrılması kararlaştırılmıştır. Karara göre her kaza ve livada şubeler açılacak, her nahiyede de kazalara bağlı olarak 7 kişilik heyet-i amile oluşturulacaktı. Her liva ve kaza heyet-i amilesinden ikişer kişi Erzurum'daki kongreye katılacaktı. Yönetimin görevleri arasında bütün Doğu vilayetlerinin bir fikir halinde hareket etmesi yönünde çalışmak ve orduyu mutlaka bu faaliyetlere dâhil etmek yer almıştır. Erzurumluların gerçekleştirdiği iki toplantı sonrasında öncelikle Erzurum vilayet kongresinin, ardından bütün Doğu vilayetleri kongresinin toplanması gerektiği kararına varılmıştır.³⁷

Erzurumlular Doğu Anadolu için mücadele çabalarını sürdürürken TMHMC yönetimi

³⁰ VŞMHMC Erzurum şubesinin kuruluşuna dair valilik onayı 10 Mart 1919 tarihli'dir. Erzurum Valisi Münir Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 10 Mart 1335 (1919) tarihli telgrafla VŞMHMC'nin Erzurum'da bir şubesinin oluşturulması amacıyla yapılan müracaatın Cemiyetler Kanunu'na uygun bulunarak kuruluşuna müsaade edildiğini bildirmiştir. BOA, DH. ŞFR, 619/107.

³¹ Dursunoğlu, 1946: 33-34. Erzurum Valiliğinin 10 Mart 1335 (1919) tarih ve 49 sayılı ilmühaberinde yer aldığına göre; cemiyetin 11 kişilik idare heyeti Vilayet Meclis-i İdare üyelerinden Hacıismailefendizade Tefik, Hakkızade Hacı Fehim Efendi, Vilayet Müftüsü Solakzade Mehmed Sadık Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Gümrük Mütevellisi Cazim Bey, Avukat Gençazade Hüseyin Avni Bey, Namıkefendizade Ahmed Efendi, Emekli Binbaşı Haydar Bey, Kobalzade Ahmed Bey ve Dursunbeyzade Cevat Bey'den oluşuyordu. Kırzioğlu, 1993, I: 12-13.

³² Dursunoğlu, 1946: 33-34. VŞMHMC Erzurum Şubesinin 9 Mart 1335 (1919) tarihli dâhili nizamnamesi

16 maddedir. Nizamname metni için bk. Dursunoğlu, 1946: 145-146; Baykal, 1969: 31-31; Kırzioğlu, 1993, I: 8-9.

³³ Yönetim kurulunda yer alan Hacı İsmail Efendizade Tefik Bey rahatsızlığı dolayısıyla; Kobalzade Ahmed Bey ise köyüne döneceği için istifa etmiştir. Bunun üzerine nizamnamenin 3. maddesine göre yönetim kurulu kararı ile yerlerine Eski Mebus Hoca Raif Efendi ve Yavuluzade Şükrü Efendi seçilmiştir. Goloğlu, 1968: 21-22; Kırzioğlu, 1993, I: 14.

³⁴ Dursunoğlu, 1946: 34-40; Baykal, 1969: 1-2; Kırzioğlu, 1993, I: 10-11.

³⁵ Kırzioğlu, 1993, I: 17.

³⁶ Fahrettin Kırzioğlu cemiyetin nizamnamesinin sonunda tarih kaydı olmamasına rağmen genel merkezden gönderilen 1 Şubat 1335 (1919) tarihli tamime uygun olarak 15 Mayıs 1919 tarihinden hemen sonra düzenlenmiş olabileceğini belirtmektedir. Kırzioğlu, 1993, I: 21, 28-30.

³⁷ Dursunoğlu, 1946: 49-52.

de Doğu Karadeniz'deki durumu dikkatle takip etmiş, Rum çetelerine karşı tedbirler almak adına bölgedeki ordu birlikleri ile birlikte hareket etmiştir. Diğer yandan bölgenin haklı davasını iletmek üzere İstanbul'a gönderilecek heyetin masrafları için halktan toplanan miktar 30 bin liraya ulaşmıştır. Trabzon Metropoliti Hrisantos'un 2 Mayıs 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na sunduğu *bölgede bir Rum Devleti kurulmasına dair muhtıra* vilayette heyecana yol açmıştır. Bu süreçte İstanbul'da alınan önemli bir karar ise bölge ahalisini olduğu kadar tüm Anadolu'yu ve Türk milletini ilgilendirecek gelişmelere yol açacaktır. Nitekim Samsun bölgesinde Rumların taşkınlıkları Müslümanların Rumlara kötü muamele ettiği şeklinde nakledilip işgal kuvvetleri yetkililerine ulaştırılmıştı. İşgal kuvvetlerinin konu ile ilgili İstanbul hükûmetine nota vermesi hükûmetin asayişini sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişi olarak bölgeye göndermesi ile sonuçlanmıştır.³⁸

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan işgaline uğraması tüm ülkede olduğu gibi Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu'da da heyecan ve galeyana neden olmuştur. İşgal dolayısıyla Erzurum'da ve Trabzon vilayetinde protesto mitingleri düzenlenmiştir.³⁹ TMHMC yönetimi tarafından 22 Mayıs'ta İtilaf Devletlerinin Türkiye Fevkalade Komiseri Amiral Calthorpe'a çekilen telgrafla İzmir'in işgalinin haksızlığı dile getirilerek adalet beklendiği, Wilson Prensiplerine aykırı faaliyetlere karşı İtilaf Devletleri nez-

dinde girişimlerde bulunulması istenmiştir.⁴⁰ 28 Mayıs 1919 tarihinde ikinci bir kongre düzenleyen cemiyet yönetimi nizamnamenin ikinci maddesinde yer alan *bütün tesirli teşebbüsler* ibaresinden yola çıkarak silahlı savunmanın da gerekliliğine karar vermiştir. Karara varılan konulardan bir diğeri de Trabzon gibi bir sahil vilayetinin tek başına Pontus ve Ermenistan meselesini çözemeyeceğine yöneliktir. Bu amaçla en kısa sürede Doğu vilayetlerinin Erzurum'da bir kongre düzenlemesi ve bu kongreye Trabzonluların da katılması kararlaştırılmıştır.⁴¹

2. Erzurum Kongresi için Yapılan Hazırlıklar

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da başladığı çalışmalarını sırasında 9. Ordu Müfettişliği yetki alanında yer alan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çalışmalarını da yakından takip etmiş, bu amaçla bölgedeki komutanlardan bilgi almaya başlamıştır. Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile irtibata geçen Mustafa Kemal Paşa 21 Mayıs 1919'da 15. Kolordu Komutanlığına gönderdiği şifrede birlikte çalışmanın gerekliliğini ve bir an önce Erzurum'a gitmek istediğini bildirmiştir.⁴² 23 Mayıs'ta gönderdiği bir başka şifre telgrafla İzmir'in işgalinin protesto edilmesini istemiştir.⁴³ Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Mayıs tarihinde İtilaf güçlerinin Doğu kıyılarına da asker çıkarma ihtimalinden bahsettiği telgrafının Erzurum'a ulaştığı sırada askerî⁴⁴ hazırlıkların gerekliliği konuşulmaktadır. Bölgede Kazım Karabekir

³⁸ Goloğlu, 1968: 32-38.

³⁹ Dursunoğlu, 1946: 63; Goloğlu, 1968: 40; Özel, 1991: 70-71.

⁴⁰ Özel, 1991: 72.

⁴¹ Çapa, 1998: 12. Merkez teşkilatı bu amaçla İskele Kâhyası Yahya ile anlaşmıştır. Bütün kayıkçı ve motorcular silahlandırılmış, kazalarda da ağalar hazır duruma getirilmiştir. Rum çetelerinin en faal olduğu bölge olan Giresun'da bulunan Topal Osman ve çetesi ile anlaşılan TMHMC yöneticileri bu faaliyet için Kaymakam Vekili Pertev Bey'den izin almıştır. Keşap'ta yapılan görüşme ile Topal Osman Ağa da Millî Mücadele'ye katılmıştır. Goloğlu, 1968: 23-24. Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele'ye destek olan İskele Kâhyası Yahya ve Topal Osman Ağa'nın faaliyetleri ile ilgili çalışmalar için bk. Üçüncü, 2015; Topallı, 2017.

⁴² Karabekir, 1969: 32; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 23.

⁴³ Karabekir, 1969: 33-34.

⁴⁴ Dâhiliye Nezareti tarafından 31 Mayıs 1919 tarihinde bölgedeki vilayetlere gönderilen bir şifrede Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolündeki 9. Ordu Müfettişliğinin yalnızca askerî değil sivil yetkilerinin de bulunduğu belirtilerek müfettişlik mıntikasındaki silah ve cephanenin toplattırılması, çeşitli bölgelerde oluşturulan şuraların asker toplayıp silah dağıttığı ve ordunun da bunlara destek olduğu iddialarının araştırılıp bu tarz faaliyetlerin engellenmesinin de müfettişliğin görevlerinden biri olduğu ve vereceği bütün talimatların yerine getirilmesi gerektiği tebliğ edilmiştir. Baykal, 1969: 4. Diğer yandan VŞMHMC Merkezinden Erzurum Şubesine 24 Mayıs 1919 tarihinde

Paşa komutasındaki 15. Kolordu tedbirler almış, VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi de olağanüstü toplantı kararı alarak 30 Mayıs 1919 tarihinde Trabzon'a bir telgraf çekmiştir. Telgrafta iki bölgenin Türk vatanı için önemine vurgu yapılarak İstanbul Merkezinin izni dâhilinde TMHMC temsilcilerinin 5 vilayete birlikte Erzurum'da veya başka bir vilayette yapılacak kongreye katılması yönünde teklifte bulunulmuştur. Bu telgraf Trabzon'a ulaştığında cemiyetin kaza delegeleri gelişen olaylara dair merkezde bir toplantı halinde bulunuyordu. Trabzonlular başlangıçtan beri bu yönde çaba sarf etmişti. Gelişmeler üzerine Doğu vilayetlerinin hemen toplantıya çağırılması, toplantının Erzurum'da yapılması, Trabzon vilayetinin de her şubeden en az bir delege göndererek katılması kararı aynı gün Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Elâzığ'a bildirilmiştir. Erzurum Şubesi yönetimi de aynı gün Trabzon'a bir cevap göndermiş ve genel kongre için gereken esasların hazırlanmaya başlandığını, diğer vilayetlerin cevabına göre toplantının gününe dair bilgi verileceğini belirtmiştir.⁴⁵

gönderilen bir telgrafta bölgede işgal tehlikesini ortaya çıkaracak faaliyetlerden sakınılması ve hükümetin istek ve emirlerini yerine getiren Mustafa Kemal Paşa'nın görevinde kendisine destek olunmasının gerekli olduğu bildirilmiştir. Erzurum Şubesi yönetimi de bu telgrafın içeriğini bütün kaza şubelerine ilemiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 69.

⁴⁵ Goloğlu, 1968: 52-54; Karabekir, 1969: 40-41; Kırzioğlu, 1993, I: 56-57.

⁴⁶ İzmir'in ardından Aydın, Manisa ve Balıkesir'in işgali karşısında hassasiyetini dile getiren ve durumu protesto eden cemiyet yönetimi 3 Haziran 1335 (1919) tarihinde Sadarete; İngiltere, Amerika, İtalya, Fransa temsilciliklerine ve Hadisat gazetesine birer telgraf göndererek işgallerin haksızlığına dikkat çekmiştir. Diğer yandan Paris Barış Konferansı'na katılan delegelerin bölgedeki Türk-Müslüman unsurun haklılığını savunmalarını -Ermenilere muhtariyet verilmesi veya herhangi bir devletin mandasına girmek de dâhil- hiçbir şekilde taviz verilmemesi gerektiğini Sadarettan talep etmiştir. Cemiyet yönetimi bu yönde gönderdiği telgraflarla ilgili olarak 7 Haziran'da Vilayet-i Sitte ve Trabzon Belediye Reisliklerine de bilgi vermiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 60-66. TMHMC yönetimi de 7 Haziran'da Padişah'a, 8 Haziran'da Sadarete birer telgraf göndererek Paris Barış Konferansı'nda bağımsızlık dışında hiçbir kararın kabul edilmemesini, milletin bu

İstanbul hükümetinin Paris Barış Konferansı'na davet edildiği, İzmir'in ve diğer Batı Anadolu Bölgelerinin işgale uğradığı dönemde durumun hassasiyetine dair düşüncelerini telgrafta ilgili mercilere iletmiş⁴⁶ VŞMHMC Erzurum Şubesi 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında 21 delegenin katılımıyla vilayet kongresini⁴⁷ düzenlemiştir. İki raporun okunduğu kongrede Wilson İlkeleri kapsamında Ermenilerin hiçbir zaman çoğunluk oluşturmadığı, Türkleri bölgeden atmak istedikleri, bunun da barış ilkelerine aykırı olduğu belirtilerek Türk-Kürt ayrımı yapılarak bölgede karışıklık çıkarılmasının amaçlandığı, Wilson İlkeleri'ne rağmen İtilaf güçlerinin Ermeni hâkimiyetini sağlamak istediği vurgulanarak Avrupa'dan bir heyetin⁴⁸ bölgede inceleme yapması önerilmiştir. İşgal tehlikesi altındaki diğer vilayetlerle birlik halinde mücadele etmenin gerekliliğine karar verilerek bu vilayetlere başvurulup Erzurum'da umumi bir kongre toplanması için genel kuruldan izin alınmıştır.⁴⁹

Doğu vilayetleri adına Erzurum'da düzenlenmesi kararlaştırılan kongre hazırlıkları

konudaki kesin kararının önemle anlatılmasını ve çoğunluğun hukukunun feda edilemeyeceğinin dünyaya ilanını talep etmiştir. Çapa, 1998: 15.

⁴⁷ Erzurum Vilayet Kongresi ile ilgili bir çalışma için bk. Çiçek, 1991: 513-537.

⁴⁸ 1919 yazında bölgedeki durumu incelemek ve senatolarına sunulmak üzere rapor hazırlamak amacıyla 15 kişilik bir Amerikan heyeti bölgeye ulaşmıştır. Asker-sivil karışık olan bu heyetin başında General James Harbord bulunuyordu. Kazım Karabekir Paşa ile görüşen heyet VŞMHMC Erzurum Şubesi yöneticileriyle de görüşmüştür. Dursunoğlu, 1946: 83-84.

⁴⁹ Toplantıda silahlı teşkilat oluşturulması kararı da alınmıştır. Diğer vilayetlerle irtibata geçmek ve gerektiğinde silahlı mücadeleye başvurmak gibi konular özellikle yaşlı üyeler tarafından tereddütle karşılanmıştır. Nitekim bu konular cemiyetin İstanbul hükümeti ile açıktan açığa mücadelesi anlamına geldiği gibi İtilaf Devletlerinin ateşkesin 24. maddesini bahane göstererek bölgeyi işgallerine zemin oluşturabilecek nitelikteydi. Üyelerin bu konularda mutabakata varması uzun tartışmalar sonrasında kısmen sağlanmış, özellikle genç yönetici üyelerin çabaları ile genel kongre kararı alınabilmiştir. Kongrede bölgenin ekonomik sorunlarını çözmek için kooperatifler kurulması önerilmiş, ayrıca aksayan eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla bir de öğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştır. Dursunoğlu, 1946: 52-69.

VŞMHMC Erzurum Şubesinin vilayet ve kazalara gönderdiği ve delege seçimlerinin yapılması yönündeki talebini içeren yazışmalarla başlatılmıştır. Delege belirlenmesi işlemleri yürürlükteki kanuni mevzuata uygun olarak sürdürülmüştür. VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi vilayet ve kazalarla sürekli irtibat halinde olmuş ve gönderilen telgraflara her vilayetten cevap verilmesini talep etmiştir. Erzurum Şubesinin bu çağrısına ilk cevap veren bölgelerden biri Harput kazasıdır. 3 Haziran 1919 tarihinde Harput Belediye Reisi Mehmed Bey tarafından gönderilen cevapta iki temsilci belirlendiği ifade edilerek kongre mahallinin bildirilmesi talep edilmiştir. Aynı gün Elazığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi ve aynı zamanda Türk Ocağı Reisi Doktor Nazmi Bey de kongreye katılmak için hazır olduklarını bildirmiştir. Arapkir ahalisi ise Ahmed Hilmi Efendi imzasıyla gönderdikleri telgrafla cemiyetle birlikte hareket edeceklerini iletmişlerdir. VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi henüz hiçbir cevap vermeyen bölgelerle yeniden irtibata geçmiştir. Van, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas Belediye Reislikleri ile bu vilayetlerin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri cevap beklenen yerlerdendir. 7 Haziran 1919 tarihinde bu kez Diyarbakır ve Mardin eşrafından 8 kişiye ayrı ayrı telgraflarla müracaat edilerek gerek belediyeden gerekse cemiyet şubelerinden henüz cevap gönderilmediği belirtilip kongreye temsilci olarak katılmaları teklif edilmiştir. Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Müftü Abdür-rauf Efendi 12 Haziran 1919 tarihinde delege seçiminin henüz tamamlanmadığını bildirip kongre tarihi hakkında bilgi istemiştir. Aynı gün Diyarbakır'dan Cemilpaşazade Kasım Bey tarafından gönderilen yazıda ise kongreye davet edilmelerine dair tekliften memnuniyet duydukları ve her türlü yardıma hazır oldukları ifade edilmiştir. Bununla birlikte

17 Haziran 1335 (1919) tarihinde gerçekleştirilen Erzurum Vilayet Kongresi Raporu ve karar örneği için bk. Dursunoğlu, 1946: 151-157; Kırzioğlu, 1993, I: 85-102. Kongre heyeti 23 Haziran 1335 (1919) tarihinde Paris Barış Konferansı'nda murahhas olarak yer alan Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla Erzurum'un Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına

telgrafta delege seçimi konusunda herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Bitlis ve Van vilayetlerinde ise 14 Haziran 1919 tarihi itibarıyla delegeler belirlenmiştir.⁵⁰

TMHMC Reisi Sabri Bey imzasıyla 14 Haziran 1919 tarihinde Erzurum'a gönderilen bir telgrafla düzenlenecek kongre ile ilgili bilgi istenmiştir. Bunun üzerine kongre tarihini belirleyen VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi, Süleyman Necati Bey imzasıyla 15 Haziran 1335 (1919) tarihinde vilayetlere ve müstakil sancak Erzincan'a kongrenin 10 Temmuz günü toplanacağını bildiren bir telgraf göndermiş ve murahhasların belirlenmesini talep etmiştir. Karar Doğu vilayetleri ve Trabzon dışında İstanbul Merkezine de iletilmiştir. Bu tarihten itibaren temsilcilerin belirlenmesi için Trabzon vilayetindeki bütün şubeler hazırlıklara başlamıştır.⁵¹

Erzurum Şubesi yönetimi TMHMC ile anlaştıktan ve diğer şubelere durumu telgrafla bildirdikten sonra 3 Haziran 1919 tarihinde İstanbul Merkezine de bir telgraf göndererek kongre ile ilgili görüşlerini bildirmelerini talep etmiştir. VŞMHMC Merkezinden 17 Haziran 1919 günü gönderilen cevapta Erzurum Şubesi Reisi Hoca Raif Efendi'nin merkez şube adına oy kullanabileceği bildirilmiştir. VŞMHMC Merkezi Reisi Ahmed Nedim imzasıyla 21 Haziran 1919 tarihinde Erzurum'a gönderilen bir başka telgrafla kongrede görüşülmesi istenen hususlara yer verilmiştir. Telgrafta yer alan hususlardan biri bölgenin hukukunun meşru yollarla savunulması, kanuna aykırı veya asayiş bozan teşebbüslerden uzak durulmasının talep edilmesidir.⁵²

Kongre hazırlıkları sırasında delege seçimlerine dair bilgiler VŞMHMC Erzurum Şubesine ulaşmaya devam etmekteydi. Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Heyeti Reisi Müftü

dair herhangi bir düşüncenin veya projenin hak ve adaleti çiğneyeceğini ve kabul edilmeyeceğini, bölgenin çok az bir nüfusa sahip Ermenilere terk edilemeyeceğini belirtmiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 106.

⁵⁰ Kırzioğlu, 1993, I: 63-70.

⁵¹ Goloğlu, 1968: 56.

⁵² Kırzioğlu, 1993, I: 30, 73-79.

Esseyid El-Hac İbrahim tarafından gönderilen telgrafta göre 15 Haziran 1919 tarihinde vilayet delege seçimleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. Mardin delegeleri de 19 Haziran günü itibarıyla belirlenmişti.⁵³

Vilayet ve kazalardan delege seçimlerini tamamlamış şubelerin bilgileri müfettişlik makamına da bildirilmeye başlanmıştır. 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi İbrahim Tali Bey 22 Haziran 1919 tarihli telgrafta 10 Temmuz'da yapılacak kongreye Sivas'tan iki delegenin seçildiğini 3. Ordu Müfettişliğine bildirmiştir. Yine Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey de 24 Haziran 1919 tarihli bir telgrafta o sırada Tokat'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya Servet Bey'in Erzurum'da düzenlenecek kongre için belirlendiği bilgisini vermiştir. 25 Haziran 1919 tarihine kadar Trabzon vilayeti delegeleri (20 delege) belirlenmiş, konaklama ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanması yönünde VŞMHMC Erzurum Şubesine tebliğde bulunmuştur.⁵⁴

Delegelerin konaklama ve yemek masraflarının temin edilmesine yönelik çalışmalar da VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi tarafından nizamnamede yer alan yetki dâhilinde halkın desteğine başvurularak sürdürülmüştür. Masraflar için gereken gelirin Erzurum halkından temin edilmesi amacıyla Erzurum'un 42 mahallesi 9 mıntıkaya bölünerek her bölge için teberru miktarı, emanet eşya ve gerekli malzemeler listesi belirlenip mıntika sorumlusu olarak muakıblar görevlendirilmiştir. Delegelerin konaklayacağı Sultani Mektebi'ndeki karyola tahtalarının biçtirilmesi faaliyetini Erzurum Belediyesi üstlenmiştir. Fakat 6 Temmuz itibarıyla bu konu henüz çözümlenmemiştir. Kongrenin toplanacağı salon için

başkanlık kürsüsünün imali için de yazışmalar sürdürülmüştür.⁵⁵

Cemiyetler ahkâmına göre kongreye katılacak delegeler seçtikleri bölgelerdeki idari amir, belediye reisi, muhtar veya cemiyet yönetiminin imza ve mühürleri bulunan mazbataya sahip olmalıydı.⁵⁶ Bazı bölgelerde delege seçimleri yapıp mazbatalar hazırlanmışsa da sivil olmayan delegelerin bu talebi mülki amirler tarafından uygun bulunmamış, yerlerine yenilerinin belirlenmesi için yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde değişikliğe konu olan bölgelerden biri Bitlis'tir. Bitlis Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından 14 Haziran 1335 (1919) tarihinde Erzurum'a gönderilen bir telgrafta kongrede Bitlis merkezini temsilen Erzurum Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Muhiddin Bey'in murahhas olarak belirlendiği, kaza delegeleri seçiminin ise devam ettiği bildirilmiştir. Fakat daha sonra Muhiddin Bey'in memur olduğu için kongreye katılamayacağını beyan etmesi üzerine VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi 16 Haziran 1335 (1919) tarihinde Bitlis Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine gönderdiği telgrafta en kısa sürede yeni murahhas belirlenmesini, ayrıca Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey ve Cibranlı Aşireti Reisi Halid Bey'in kongreye katılmasının sağlanmasını talep etmiştir. Bununla birlikte 24 Haziran 1919 tarihinde Bitlis şubesine yazılan bir başka telgrafta kongreye Bitlis merkezi namına Muhiddin Bey'in iştirak edeceğini bildiren telgrafın ulaşmasından memnuniyet duyulduğu bildirilmiştir. Aynı telgrafta Muş, Siirt ve Genç sancaklarıyla bütün mülhakattan kaç kişinin kongreye katılacağı ve hareket günlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁵⁷ Erzurum Vali Vekili Emin Bey de "menafi-i vataniyeyi temine müesses" Erzurum Kongresi'ne kendisi ile birlikte vilayet memurlarından Van

⁵³ Kırzioğlu, 1993, I: 79-80.

⁵⁴ Kırzioğlu, 1993, I: 162-164.

⁵⁵ Kırzioğlu, 1993, I: 168-173, 180-183. Kongre öncesi mekân, iâşe ve barınma konularında yapılan hazırlıklar ile ilgili bir çalışma için bk. Akın; 2014: 1007-1031.

⁵⁶ Kongreye katılan delegeler mazbatalarını ibraz etmekle yükümlüydü. Kongrenin 3. gününde Koyulhisar'dan Çadircızade Ali Bey'in delege olarak seçilip

gönderildiğine dair mazbatanın müzakere edilmesi sırasında Mesudiye delegesi Mustafa Bey Çadircızade Ali Bey'in kayınpederinin belediye reisi olduğunu, dolayısıyla mazbatanın kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kırzioğlu, 1993, II: 67.

⁵⁷ Kırzioğlu, 1993, I: 71-74, 164-165.

ve Bitlis adına seçilen murahhasların katılmasında bir “mahzur-ı tasavvur” olmadığını ifade ederek Dâhiliye Nezaretinden izin istemiştir.⁵⁸ Dâhiliye Nezaretinden gönderilen cevapta memurların siyasetle uğraşmasının kesinlikle yasak olduğu, kongre ve cemiyetlerle meşgul olanların mesul tutulacakları konusunda ihtar edilmesi ve “talimat-ı siyasiyeye” bağlı kalınarak hareket edilmesinin ehemmiyetle tavsiye olunduğu bildirilmiştir.⁵⁹ 3. Ordu Müfettişliği tarafından 13. Kolordu’ya gönderilen bir telgrafla Bitlis delegesi olarak belirlenen Muhiddin Bey’in görevi kabul etmesine rağmen memur olduğu için bunun yerine getirilmesinin mümkün olmayacağını anlaşıldığı, dolayısıyla Bitlis adına bir veya iki kişinin seçilip yola çıkması veya Erzurum’dan iki kişiye vekâlet verilmesi istenmiştir. Karakilise (Karaköse) kazasından delege seçilen Yüzbaşı Veli Bey de memur olması nedeniyle ahz-ı asker riyaşetinin hareketine müsaade etmediğini bildirmiştir.⁶⁰

Sivas vilayeti adına 15 delegenin seçimi 1 Temmuz tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. 9 Temmuz 1919 tarihinde Erzincan, Malatya, Bitlis delegeleri yola çıkmıştır. Diğer yandan Elazığ’dan Erzurum’a gönderilen telgrafta delege gönderilemeyeceği ifade edilmekteydi. Elazığ Valisi Ali Galip Bey Erzurum’a gönderdiği telgrafta 9 Temmuz’da vilayet merkezine vardığını, delege seçimi konusunda herhangi bir faaliyette bulunulmadığını ve bu tarihten sonra da yetiştirilemeyeceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve 3. Ordu Müfettişliği Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey (Dirik) tarafından ertesi gün (11 Temmuz) verilen cevapta vilayet adına vekâleten delege belirlenmesi ile ilgili olarak Elazığ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine ricada bulunduğu hatırlatılıp bu konu ile ilgili gereğinin yapılması talep edilmiştir. Diğer yandan Elâzığ Belediye Reisi Ziyaeddin Bey ise yeni Vali Ali Galip Bey’in seçilen delegele-

rin hareket etmesini engellediğini bildirmiştir. Bunun üzerine VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi Elazığ’daki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti yönetimine gönderdiği bir telgrafla durumun hassasiyetini hatırlatarak kongre gününün ertelendiğini ifade edip delege gönderilmesi konusunda gerekenin yapılmasını, bu konuda bir engel veya tesir mevcutsa kongreye arz edilmek üzere bildirilmesini istemiştir.⁶¹ Aynı şekilde Diyarbakır ve Malatya’dan seçilen delegelerin hareketi de engellenmişti. Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli şifre telgrafla 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın 13. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Erzurum Kongresi’ne katılacak murahhasların isimlerinin ve ne zaman yola çıkacaklarının bildirilmesine dair telgraf gönderdiğini ifade ederek gereği konusunda izin istemiştir.⁶² Bu süreçte Sadarettin vilayetlere gönderilen 24 Temmuz 1335 (1919) tarihli bir telgrafla kongre için delege seçimine engel olunması istenmiştir. Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey de bu emre uyararak İstanbul’dan gelen telgrafi vilayetin tamamına duyurmuş, bu durum ahalinin tedirgin olmasına neden olmuştur. Bölgede bulunan 13. Kolordunun gayretlerine rağmen merkezden delege seçimi gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte 13. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halid Bey kongrenin açılışı ve maksadı hakkında gerekli yerlere bilgi vermeyi sürdürmüştür. Halid Bey’in verdiği bilgiler üzerine Mardin ve Savur delegeleri Erzurum’a gitmek üzere yola çıkmaya karar vermişlerdir. Elazığ’a da gizli bir mektup göndermeye karar veren Halid Bey bu delegelerin yola çıkışlarının diğerlerine de cesaret vereceğini ümit etmiştir. Halid Bey’e göre kongre oturumlarına yetişemeseler de kararlar hakkında bilgilenmeleri faydalı olacaktı.⁶³

Cevat Dursunoğlu’na göre Diyarbakır Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kongreden 5-10 gün önce Müftü Hacı İbrahim

⁵⁸ BOA, DH. ŞFR., 635/46, 24 Haziran 1335.

⁵⁹ BOA, DH. Kalem-i Mahsus (KMS.), 53/90.

⁶⁰ Kırzıoğlu, 1993, I: 186, 195.

⁶¹ Kırzıoğlu, 1993, I: 167, 175-176, 193-194.

⁶² BOA, DH. Şifre Kalem (ŞFR.), 636/126.

⁶³ Kırzıoğlu, 1993, II: 119.

Efendi başkanlığında açılmış, delege seçimini gerçekleştirmişse de valinin izin vermemesi nedeniyle bu bölgeden kongreye katılım sağlanamamıştır. Mardin temsilcisi ise Elâzığ'a kadar ulaşmış, valinin engeliyle seyahatine devam edememiştir. Elazığ delegeleri de Ali Galip Bey tarafından engellenmiştir.⁶⁴ Malatya temsilcisi olarak belirlenen Alagözzade Tahsin Efendi'nin seyahati de Vali Ali Galip Bey'in engeliyle karşılaşmıştır. Malatya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Hüseyin Efendi 8 Temmuz tarihinde söz konusu durumu Erzurum'a iletmış, aynı zamanda kongrenin ne kadar süre devam edeceğinin acele bildirilmesini istemiştir.⁶⁵

Tercan Belediye Reisi Tevfik Bey Erzurum'a gönderdiği telgrafla Suşehri, Kuruçay, Kemah, Pülümür ve Erzincan delegelerinin 9 Temmuz günü hareket ettiğine dair bilgi vermiştir. Sivas merkezden seçilen Evkaf Başkâtibi Mütevellizade Yusuf Ziya Bey ile Lise Müdürü Moralızade Fazlullah Bey de 9 Temmuz'da hareket etmiştir.⁶⁶

Erzurum şubesi 13 Temmuz'da Van, Bitlis ve Harput Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleriyle yeniden irtibata geçip seçilen temsilcilerin acele gönderilmesini, eğer delegeler gönderilemeyecekse yerlerine kendilerinin belirlediği adayların kongrede yer alması konusunda onay vermelerini talep etmiştir.⁶⁷

⁶⁴ Dursunoğlu, 1946: 112.

⁶⁵ Kırzioğlu, 1993, I: 174. VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi bu şubelere kongrenin ertelendiği ve delege seçilirse gönderilmesi yönünde yeni bir tebliğde bulunmuştur. Kırzioğlu, 1993, I: 194-195.

⁶⁶ Kırzioğlu, 1993, I: 175.

⁶⁷ Kırzioğlu, 1993, I: 181-182.

⁶⁸ Kırzioğlu, 1993, I: 183.

⁶⁹ 23 Haziran 1919 tarihinde Sadareten Dâhiliye Nezaretine yazılan bir tezkere ile Mustafa Kemal Paşa'dan ve "hükûmetten gayri musaddak cemiyetler namına" ücretle dahi telgraf kabul edilip gönderilmesi konusunun Telgraf ve Posta Müdüriyet-i Umumiyesi ve vilayetlere tebliği istenmiştir. Aynı gün 8 kişilik Vekiller Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesini kararlaştırmıştır. Kırzioğlu, 1993, I: 126. VŞMHMC İstanbul Merkezi yürürlükteki kanunlara uygun olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükûmetinin yönetiminde olduğu bir dönemde, yetkil-

Amasya'dan seçilen Tahir Bey Erzurum'a gitmek üzere 5 Temmuz'da hareket etmişse de Sivas'a varduktan sonra şahsi mazereti nedeniyle kongrede yer alamayacağını şubeye bildirmiştir. Bunun üzerine Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Şube Reisi Kamil imzasıyla 21 Temmuz günü ulaşan telgrafta yeni bir seçim yapılmasının ve Erzurum'a delege gönderilmesinin mümkün olmadığı, bu nedenle Sivas delegesinin kendileri adına murahhas olarak kabulü istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi sonucunda Eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey Amasya delegesi olarak belirlenmiştir.⁶⁸

Delege belirlenmesine dair vilayet ve kazalarda hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan müfettişlik mıntıkasındaki askerî ve mülki amirliklere gizli bir tamim (Amasya Tamimi) göndermiştir. Gerek bu tamimin öğrenilmesi gerekse tamim öncesinde Amasya'dan çeşitli makamlara iletmek istediği bazı telgrafların⁶⁹ ücreti ödense dahi memurlar tarafından gönderilmemesi⁷⁰ üzerine bu memurların divan-ı harpte cezalandırılmasına dair talebi Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'i harekete geçirmiştir. 23 Haziran 1919 günü bir genelge yayımlayan Ali Kemal Bey Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alındığını, kendisiyle hiçbir resmî işlem yapılmamasını ve hiçbir isteğinin yerine getirilmemesini bildirmiştir. Bölgede çalışmanın güvenli olmadığını gören Mustafa Kemal Paşa

lerin bilgisi ve onayı ile kurulmuş, vilayetlerde de ilgili makamların onayıyla şubeler açmıştır. Tezkerede "gayri musaddak" ifadesinin yer alması dönemin hükûmetinin toplumu yanlış yönlendirme faaliyetlerinden biridir ve kongrenin toplanmasını engellemeye yöneliktir. Nitekim "gayri musaddak" ifadesi genel olarak "onaylanmamış" anlamına gelmekte olup cemiyetler ahkâmına göre kurulmuş olmasına rağmen dâhili nizamnamesini yetkililere tebliğ etmiş cemiyetler için kullanılan bir terimdi. Oysa kongreye katılan merkez ve şubeler için bu terimin kullanılmasını gerektirecek hukuki bir durum söz konusu değildi.

⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa bu konu ile ilgili olarak Diyarbakır vilayeti ile irtibata geçerek Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin telgraflarının keşide edilmesini eleştirmiş, vatanın parçalanmasına karşı milleti birleştiren bu cemiyetlerin faaliyetlerini aksatan bu tarz faaliyetleri haince bir tutum olarak nitelendirmiştir. BOA, DH.ŞFR., 635/16.

Amasya'dan ayrılarak Sivas'a, oradan da Erzurum'a doğru hareket etmiştir. 3 Temmuz'da Erzurum'a varan Mustafa Kemal Paşa bölgedeki mülki ve askerî yetkililerle, ayrıca VŞMHMC Erzurum Şubesi yönetimi ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁷¹ Cemiyet yetkilileri ile yaptığı görüşmede kongre hazırlıkları hakkında bilgi almıştır.⁷² Erzurum'a gelişinin 6. günü Ordu Müfettişliği görevinden azledilen Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz gecesi Harbiye Nazırlığına gönderdiği telgrafla görevinden ve askerlik mesleğinden ayrıldığını bildirmiştir.⁷³ Askerlikten istifasını 9 Temmuz 1919 tarihinde bir beyanname ile Erzurum Valiliğine de iletmiştir. Aynı gün 346 numaralı tezkere ile VŞMHMC Erzurum Şubesine de bildirerek "sine-i millette bir ferd-i mücahid" olduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey de vatanın ve milletin kurtuluşu sağlanıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya and ettiği beyannamesini 10 Temmuz günü Erzurum Valiliğine bildirmiştir. Beyannamenin bir sureti aynı gün VŞMHMC Erzurum Şubesine de teslim edilmiştir.⁷⁴

VŞMHMC Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu 9 Temmuz 1919'da düzenlediği toplantıda aldığı kararların ardından 10 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'yı ve Rauf Bey'i cemiyete üye olarak kaydederek 191 numaralı

tezkere ile Mustafa Kemal Paşa'ya cemiyetin kongre hazırlıkları ile görevli Heyet-i Faale başkanlığını, Rauf Bey'e de ikinci başkanlığı görevini teklif etmiştir. Yazıya göre Heyet-i Faalenin diğer 5 üyesi Cemiyet Reisi Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Emekli Binbaşı Kazım Bey, Albayrak gazetesi müdürü Necati Bey ve Dursunbeyzade Cevat Bey olarak belirlenmiştir.⁷⁵ Bu karar Albayrak gazetesinin 14 Temmuz 1335 (1919) tarihli 15. sayısında da ilan edilmiştir.⁷⁶

Erzurum Kongresi öncesinde idare heyetinin kongre hazırlıkları için görevlendirdiği bir çeşit alt komisyon⁷⁷ olan Heyet-i Faale Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ilk toplantısını 10 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirmiştir. Esasen bu tarihte kongrenin toplanması gerekiyordu fakat delege seçimleri henüz tamamlanamadığı için Heyet-i Faalenin yaptığı ikinci bir toplantıda 23 Temmuz günü kongrenin açılış tarihi olarak belirlenerek vilayetlere bildirilmiştir.⁷⁸ Bu arada delege olmadıkları için Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye iştirak edemeyecekleri konusu ortaya atılmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın önerisiyle Erzurum delegelerinden ikisi 20 Temmuz günü istifa etmiş,⁷⁹ yerlerine Mustafa

⁷¹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 43, 51-57.

⁷² Dursunoğlu, 1946: 93.

⁷³ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 65.

⁷⁴ Kırzioğlu, 1993, I: 139-140.

⁷⁵ Dursunoğlu, 1946: 92-93; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 87-88; Kırzioğlu, 1993, I: 143-144.

⁷⁶ Dursunoğlu, 1946: 93-94. VŞMHMC Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu uzun süre cemiyetin başına bir komutanın geçirilmesi için çaba göstermiştir. Hatta bu amaçla Yakup Şevki Paşa'ya teklif götürülmüşse de hastalığı nedeniyle kabul etmemiştir. Dursunoğlu, 1946: 55.

⁷⁷ Saraçgil, 1992: 48. Heyet-i Faale VŞMHMC'nin İstanbul Merkezinde de oluşturulmuştur. İstanbul'dan Erzurum'a gönderilen 1334 (1918) tarihli Dâhili Talimatname'nin 2. maddesinde Heyet-i Faalenin cemiyet merkezinde 5 kişiden oluşturulduğu ve görevleri arasında vilayetlerin hak ve adalet çerçevesinde haklarının tayin edilmesi için İstanbul'daki çeşitli devletlerin temsilcileri ile görüşmek, davanın meşruluğunu anlatmak için yabancı muhabirlerle ve siyasilere etkileşimde bulunmak, Avrupa'daki önemli gazetelerde yayımlanmak üzere mektup ve makaleler göndermek,

Paris Barış Konferansı'ndan gönderilecek Tahkik Heyeti ile sıkı ilişkiler kurmak ve davanın haklılığını anlatacak tedbirleri almak, hükümet nezdinde gerekli girişimlerde bulunmak gibi hususların bulunduğu belirtilmiştir. 3. maddeye göre heyete bu görevleri yaparken gerekli harcamalar dışında aylık da ödenecekti. 4. maddede bu heyetin görevlerini yerine getirirken yönetim kuruluna bilgi vereceği hükme bağlanmıştır. Kırzioğlu, 1993, I: 25. Erzurum şubesinin Mayıs ayında yeniden düzenlenen nizamnamesinde de Heyet-i Faale ve görevlerine yer verilmiştir. Dursunoğlu, 1946: 51-53, 149-150.

⁷⁸ Dursunoğlu, 1946: 97.

⁷⁹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 87; Cevat Dursunoğlu Heyet-i Faalenin bir toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey ile kendisinin Erzurum merkezinden delege seçilmek istediğine dair bir imada bulunduğunu, bunun üzerine Kazım Bey'in de teklifi ile delegelikten istifa ettiklerini belirtmektedir. Dursunoğlu, 1946: 98. Dursunbeyzade Cevat Bey ve Kazım Bey istifa dilekçelerini 20 Temmuz 1919 tarihinde cemiyet idare heyetine bildirmişlerdir. Kırzi-

Kemal Paşa ve Rauf Bey delege seçilmiştir.⁸⁰ Esasen bu istifa ve seçim konusu Kazım Karabekir Paşa'nın önerisi olmakla birlikte gerek Erzurum gerekse Trabzon cemiyetlerinin delegelerinin benimsemesiyle gerçekleşmiştir.⁸¹ Diğer bir ifade ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongre delegesi olarak belirlenmesi mevzuata aydurlularak çözümlenmiştir. Yine delege belirlenmesinde sorun yaşanan diğer bölgelerde de pratik çözümlere başvurulduğu ve temsilin en üst düzeyde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Delege belirlenmesi, hareket edilmesi veya iletişim kurulması konusunda sorun yaşanan bazı bölgelerin temsili meselesi vekâlet usulüne başvuru olarak çözümlenmiştir. Nitekim mevcut delegelerden bazıları temsil ettikleri bölgelerin dışında ve genellikle Erzurum'da görevlidir. Bunlardan Sivas Şebinkarahisar delegesi Mumcuoğlu Cemil Bey Erzurum'da doktor olarak görev yapmaktaydı. Bitlis merkez ilçe delegesi Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Bitlis Siirt kazası delegesi Hacı Receb Efendizade Hacı Hafız Efendi ve Van Merkez ilçe delegesi Cazım Bey ise VŞMHMC Erzurum Şubesi üyelerindendi. Amasya delegesinin katılamayacak olması dolayısıyla İbrahim Süreyya Bey de bu bölgeden kongreye delege olarak seçilmiştir. Dolayısıyla VŞMHMC Erzurum Şubesi yö-

netimi kongrede vilayetlerin mümkün olduğunca temsil edilmesine yönelik çaba göstermiştir. Bu amaçla ilgili bölgelerle irtibata geçilerek onay alındıktan sonra vekâlet usulüyle delege seçimleri yapılmıştır.⁸² Böylelikle 7 Doğu vilayetinin 5'inden seçilen delegelerin kongreye katılımı ile temsilin tabana yayılması sağlanmıştır.⁸³ Diğer yandan katılan delegelerin sayısı ile temsil ettikleri bölgelerin dağılımına bakıldığında eldeki mevcuda ve günün şartlarına göre bir katılımın gerçekleştiği, Trabzon ve Erzurum vilayetleri delegelerinin kongrede çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir.⁸⁴

Trabzon delegeleri belirlenen tarihten önce⁸⁵ Erzurum'a varmış, kongre gününe kadar aralarında çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir. Trabzonluların toplantılarının gündem maddelerinden biri kongre başkanlığı meselesidir. Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey⁸⁶ başkanlığa tanınmış birinin, hatta bir komutanın getirilmesini uygun bulmadığını dile getirmiş, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmelerinin doğru olacağını, bunun için de birbirlerini tanıma fırsatı sağlanması adına kongrenin ilk gününün törenle geçştirilmesini ve başkanlık seçiminin ikinci güne bırakılmasını önermiştir. Bu konuda bir mutaba-

oğlu, 1993, I: 145. Cemiyet yönetimi ertesi gün toplanarak henüz delege isimlerini bildirmemiş olan Tortum'a ve seçtikleri delege Derviş Efendizade Ahmet Efendi'nin hastalığından dolayı gelemeceğini beyan etmesi üzerine Hasankale'ye birer kişi göndermiştir. Böylece Kazım Bey (Yurdalan) Tortum'dan, Cevat Bey de Hasankale'den seçilerek kongreye katılmıştır. Durunoğlu, 1946: 98-99. Cemiyetin kâtibi Cevat Bey Hasankale Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine 21 Temmuz 1335 (1919) tarihinde gönderdiği bir telgrafla kendisine ait itimatnamenin diğer delege Battal Bey ile gönderilmesini talep etmiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 184.

⁸⁰ Goloğlu, 1968: 59-66.

⁸¹ Kırzioğlu, 1993, I: 184.

⁸² Bu konuda çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bk. Kırzioğlu, 1993, I: 181-82,195.

⁸³ Öksüz, 2003: 406.

⁸⁴ Saraçgil, 1992: 59.

⁸⁵ Rize Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Tuzcuzade Şaban Efendi 8 Temmuz 1919 tarihli telgrafıyla Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey ve Lazistan

murahaslarının vasıta tedarik edemediklerinden dolayı 11 Temmuz 1919 Cuma günü yola çıkabileceklerini bildirip kongrenin 16 Temmuz gününe ertelenmesini talep etmiştir. Trabzon delegelerinden 11 kişilik diğer bir grup ise 9 Temmuz günü itibarıyla Bayburt'a ulaşmıştır. Grup adına Hacısalihoğlu Servet Bey tarafından VŞMHMC Erzurum Şubesine gönderilen bir telgrafla yarın (10 Temmuz) yola çıkacakları bilgisi verilmiştir. Kırzioğlu, 1993, I: 173-174. Mahmut Goloğlu Trabzon delegelerinin 10 Temmuz olarak belirlenen kongre gününden bir iki gün önce Erzurum'a vardıklarını belirtmişse de yazışmalardan anlaşıldığına göre o tarihte delegelerin yolculuğu devam etmektedir. Goloğlu, 1968: 68.

⁸⁶ Ömer Fevzi Bey Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olması dâhil kongrede birçok konuda muhalif tavır sergilemiştir. Kongre kararlarını imzalamayan delegeler arasında da yer alan Ömer Fevzi Bey kendisini padişah taraftarı olarak nitelemekte, Millî Mücadele hareketini de İttihatçıların etkisinde görmektedir. Ömer Fevzi Bey bu muhalif tavrını Millî Mücadele yılları boyunca sürdürmüştür. Bu konuda çalışmalar için bk. Usta, 1997: 53-58; Usta, 1998: 47-48.

kat sağlanamasa da başkanvekilinin Trabzon delegeleri arasından seçilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştır. Trabzon merkez delegesi Abanoszade Hüseyin Efendi veya Maçka delegesi Eyüp-zade İzzet Bey'in başkanvekili seçilmesi; bu iki ismin aralarında anlaşarak başkanvekilinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Kongre başkanlığı meselesinin bu şekilde bir tartışma konusu olması üzerine Kazım Karabekir Paşa devreye girerek Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi üstlenmesine karşı çıkılmaması konusunda delegeleri ikna etmiştir.⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın sivil bir kimlikle faaliyetlerin içinde yer alması bölgedeki komutanlar tarafından destek bulmasında etkili olmuştur. Başkanlık görevi kongrenin bölgesellikten ulusallığa evrilmesine de katkı sağlamıştır.⁸⁸

Kongre toplantısına 3 gün kala yine Trabzon delegelerinin kanuni açıdan sorun teşkil edeceğini ifade ettikleri bir konu ortaya atılmıştır. Trabzon delegeleri Erzurum'daki kongrenin cemiyetin İstanbul'daki VŞMHMC adına açılmasına karşı çıkmışlardır. Onlara göre toplantı bu şekilde gerçekleşecekse sadece VŞMHMC şubelerinin delegeleri katılmalıydı. Cemiyetin merkezinin bulunduğu İstanbul artık itilaf güçlerinin tehdidi altındaydı. Oysa bu kongre Anadolu'nun içinden çıkan millî bir hareketti ve İstanbul ile ilgisi yoktu. Neticede Trabzonlular kongreye mevcut şartlar altında katılmayı kesinlikle kabul etmiyordu. Tartışmalar sonucunda varılan karar göre Erzurum Şubesi İstanbul'a kongrenin diğer Doğu vilayetlerinin katılmasıyla genel bir durum aldığını ve genel merkez adına da Mustafa Kemal Paşa'ya söz ve rey hakkı tanıdığını bildirecekti.

⁸⁷ Goloğlu, 1968: 68; Karabekir, 1969: 74.

⁸⁸ Öksüz, 2003: 406.

⁸⁹ Dursunoğlu, 1946: 103-104; Goloğlu, 1968: 71. Cemiyetin reisi Raif Efendi İstanbul merkezine gönderdiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın kendi yerine İstanbul merkezi adına temsilci olarak kabul edilmesi talebini iletirken kongrenin yalnızca VŞMHMC kongresi olmadığını, TMHMC delegelerinin katılımı ile aynı amaçlara hizmet eden millî cemiyetler adına genel bir kongre halini aldığını bildirmiştir. Dursunoğlu, 1946: 158-159; Kırzioğlu, 1993, I: 146-147.

Teklif taraflarca uygun bulunarak 20 Temmuz 1919 tarihinde genel merkeze bu yönde bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafa bir cevap gelmemesine rağmen kongre bağımsız bir tarzda başlatılmıştır.⁸⁹

Kongre hazırlıkları sırasında başvuru bir diğer usul de Sivas delegelerinin protestosuna neden olmuştur. VŞMHMC Erzurum Şubesi idare heyetinin Raif Bey ve Eyüp-zade İzzet Bey'i diğer vilayet delegelerinden gizli olarak kongre programını hazırlamakla görevlendirmiş, bu iki delege 17 ve 19 Temmuz günlerinde toplanarak kongrenin açılış günü ve sonrasına dair programı hazırlamıştır. Sivas delegelerinden 6'sı kendilerine haber verilmeden bu şekilde bir uygulama yapılmasını taraflılık olarak değerlendirdiklerini idare heyetine bir dilekçe ile bildirip protesto etmiştir.⁹⁰

3. Kongre Sırasında ve Sonrasında Yürütülen Faaliyetler

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 Perşembe günü saat 11.00'da açılmıştır. Açılışını en yaşlı üyenin yapması kararlaştırılan kongrede Trabzon delegelerinden İzzet Bey bu görev için belirlenmiştir. Bu aşamada kongre ahkâmına aykırı olarak İzzet Bey -bir dostluk göstergesi ile- sözü VŞMHMC Erzurum Şubesi Reisi Hoca Raif Efendi'ye bırakmıştır. Yoklamanın⁹¹ ardından Hoca Raif Efendi kısa bir konuşma yaparak kongre başkanının seçilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa 45 delegeden 38'inin oyunu alarak kongre başkanı seçilmiştir. Başkan vekilliklerine Hoca Raif Efendi ve Trabzon delegelerinden İzzet Bey; kâtipliklere Erzurum delegesi Necati Bey ve Vakfıkebir delegesi Abdullah Hasip

⁹⁰ Kırzioğlu, 1993, II: 4-6.

⁹¹ Cevat Dursunoğlu kongreye katılan delege sayısını 54, Mahmut Goloğlu ise 56 olarak vermektedir. Fahrettin Kırzioğlu'na göre kongreye 63 delege katılmıştır. Kazım Karabekir Paşa 30 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta kongreye yaklaşık 70 delege katıldığı bilgisini vermiştir. Dursunoğlu, 1946: 109-112; Goloğlu, 1968: 78-80; Kırzioğlu, 1993, II: 216, 253-255. Erzurum Kongresi'ne 63 delege katıldığına dair ayrıntılı biyografik bir çalışma için bk. Çil, 2015.

Efendi seçilmiştir.⁹² Konuşmasını yapmak üzere asker üniformasıyla kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa kongre delegelerinden bazılarının itirazıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle sonraki günlerde kongreye sivil olarak devam etmiştir.⁹³ Mustafa Kemal Paşa kongre başkanı olarak yaptığı açılış konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu durumu özetlemiş, ateşkes hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallere, azınlıkların taşkınlıkları ve ayrılıkçı faaliyetlere değinerek kurtuluşun millî hareketle sağlanabileceğinden bahsetmiştir. Konuşmasının sonunda ulusun kaderinde söz yürütecek bir ulusal iradenin ancak Anadolu'dan çıkabileceğini belirtip ulusal iradeye dayanan bir kurul oluşturulması ve yine gücünü bu iradeden alan bir hükûmetin kurulması gerektiğine değinmiştir.⁹⁴

Kongrenin birinci günü öncelikle padişaha bağlılık telgrafı çekilmiştir. Kongre heyeti ayrıca Sadarete, vilayetlere ve müstakil livalara gönderilecek birer telgrafla toplanma amacını belirterek kongrenin açıldığı bilgisini iletmeyi kararlaştırmıştır. Telgrafların hazırlanması amacıyla Telgraf İnceleme Encümeni oluşturulmuştur. Belediyelere ve millî cemiyetlere de telgraf çekilerek kongrenin amacının gazetelerle du-

yurulması delegeler tarafından talep edilmiştir. Gündem olan bir başka konu ise zabıt kâtipleri meselesidir. Bu göreve gelecek kişileri belirleme yetkisi Erzurum şubesine verilerek zabıt kâtiplerinin kongrenin ikinci günü göreve başlamaları kararlaştırılmıştır.⁹⁵ Kongrenin açılışından kendilerine gönderilen telgrafla haberdar olan İstanbul hükûmeti durumdan endişe duymuştur. Nitekim Paris'te bulunan Sadrazam Ferit Paşa Anadolu'da karışıklık çıktığını, anayasaya aykırı olarak adeta hükûmet tarzında toplantılar yapıldığını, katılanların asi olduğunu, bu işlerin sivil ve askerî görevlilerce yasak edilmesini ajanslar yoluyla duyurmuştur. Hükûmetin duyurusuna göre Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tutuklanmalıydı. Hatta bu yönde Erzurum Valiliğine de emir gönderilmiştir.⁹⁶

Kongrenin ikinci günü 6 delege tarafından genel kurula bir önerge sunulmuştur.⁹⁷ Sürmene, Vakfıkebir, Rize, Giresun, Şebinkarahisar delegelerinin verdiği bu önergede zabıt kâtipleri belirlenmeden görüşmelere başlanmaması, kongrede seçilecek heyet tarafından bir gazete⁹⁸ çıkarılması, kongrenin amacının Türkçe, Fransızca ve İngilizce bildirilerle İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcilerine de gönderilmesi,⁹⁹ 15

⁹² Goloğlu, 1968: 8; Kırzioğlu, 1993, II: 22-24.

⁹³ Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın askerî kıyafetiyle kongrede yer almasına itiraz eden kişinin Gümüşhane delegesi Kadirbeyzade Zeki Bey olduğunu ve kongre başkanına hitaben "Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra riyasete başlayın. Tahakkümden korkuyorum." dediğini ve Paşa'nın o akşam üniformayı atmaya mecbur olduğunu belirtmektedir. Karabekir, 1969: 82. Mahmut Goloğlu'na göre askerî kıyafet konusuna itiraz eden kişi Giresun delegesi İbrahim Hamdi Bey'dir. Goloğlu, 1968: 83-85. Mustafa Kemal Paşa'nın kongrede sorun teşkil eden askerî kıyafeti konusu ile ilgili bir çalışma için bk. Sürmeli, 1997a: 29-41.

⁹⁴ Goloğlu, 1968: 82; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, III: 1253-1261; Kırzioğlu, 1993, II: 15-21.

⁹⁵ Ömer Fevzi Bey'in telgrafların Matbuat Cemiyeti heyet-i idaresi vasıtasıyla İstanbul gazetelerine de tebliğ edilmesine dair önerisi kabul edilerek bu cemiyete de telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Kırzioğlu, 1993, II: 23-27.

⁹⁶ Baykal, 1969: 21; Goloğlu, 1968: 87; Karabekir, 1969: 83; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 91. Erzurum Kongresi'nin bölgedeki bazı askerler tara-

findan yönetildiği, amaçlarının Doğu Anadolu'nun İzmir'in düştüğü duruma düşmemesi olduğu, bununla birlikte kongrenin bölgede merkezi hükûmetin otoritesinin yetersiz kalması sonucunda toplandığına dair bilgiler süreci yakından takip eden İngiliz istihbaratı tarafından da ilgili birimlere iletilmiştir. Başak, 2010: 91; Küçükkuşurlu, 2003: 425-434. İngilizlere ilave olarak Fransa ve Sovyetler Birliği yetkilileri nezdinde ve kamuoyunda da kongreler süreci yakından takip edilmiştir. Selvi, 2000: 139-146.

⁹⁷ Kırzioğlu, 1993, II: 30.

⁹⁸ Esasen böyle bir gazete çıkarılmamakla birlikte haftada iki kere yayımlanan Albayrak gazetesi bu faaliyeti üstlenmiştir. Kırzioğlu, 1993, II: 30-35.

⁹⁹ Ömer Fevzi Bey'in kongrenin amacının İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcilerine de bildirilmesine dair görüşüne karşı çıkan Rauf Bey bu şekilde bir duyurunun bütün vilayetlere zaten yapıldığını, bunu İtilaf güçlerine ilan etmenin aksi tesir göstereceğini ve kongrenin ayrı bir hükûmet gibi algılanacağını belirtmiştir. Ömer Fevzi Bey ise maksadın gayri meşru olmadığı iddiasını sürdürerek görüşünde ısrar etmiştir. Neticede genel kurul bu yönde bir beyanname gönderilmesinin uygun olmadığına karar vermiştir. Goloğlu, 1968: 83; Kırzioğlu, 1993, II: 34, 40.

kişilik program encümeni ile itimatname-beyanname, maliye, müdafaa-i milliye, nizamname, propaganda ve matbuat encümenleri oluşturulması yer almıştır. Önerge sahiplerinden Ömer Fevzi Bey söz alarak nizamname teşkilinde hangi esasların alınacağı konusunda görüşünü bildirmiştir. Ona göre Muhafaza-i Vatan, Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye gibi çeşitli vilayetlerde faaliyette olan farklı cemiyetlerden kongreye katılım sağlanmıştı. Dolayısıyla kongrede ortak amaca uygun yeni bir nizamname oluşturulması gerekiyordu. Bu amaçla da Nizamname Encümeni teşkil edilmeliydi. Önergede yer alan maddelerden 15 kişilik Program Encümeninin belirlenmesi teklifi kabul edilerek seçimi gerçekleştirilmiş, 9 kişilik Nizamname Encümeni oluşturulması da karara bağlanmıştır.¹⁰⁰ Bu oturumda ayrıca İtimatname Tetkik Encümeninin teşkili de kararlaştırılarak her vilayetten birer temsilcinin yer aldığı bir encümen itimatnameleri incelemekle görevlendirilmiştir.¹⁰¹

26 Temmuz günü yapılan oturumlarda Nizamname ve Matbuat Encümeni seçimi gerçekleştirilmiştir. Nizamname Encümenine seçilen 5 kişi aralarında yaptıkları müzakerede Mustafa Kemal Paşa'yı başkanlığa getirmiştir. Bu encümen sürekli çalışacak ve her gün görüşülmesini tamamladığı konuları genel kurula sunacaktı. Matbuat Encümeninin başkanlığına ise Erzurum delegesi Rauf Bey seçilmiştir.¹⁰² Toplantının en önemli gündem maddesi Damat Ferit Paşa'nın ajanslara gönderdiği kongre aleyhindeki beyanattı. Kongre üyelerinden konu ile ilgili söz alan delegeler beyanatın tekzip edilmesini talep etmiştir.¹⁰³ Kongre heyeti imzasıyla Padişah'a, Sadrazam'a, belediye başkanlıklarına, cemiyetlere ve büyük kumandanlıklara gönderilen birer telgrafla hükümetin kongrenin anayasaya aykırı bir mebuslar meclisi tarzında toplandığı ve çalışmalarının men edilmesine

dair vilayetlere gönderilen emrin hayretle karşılandığı, gerçekte ilgisi olmayan beyanların düzeltilmesi, esasen son bir yıldır hükümetin anayasaya aykırı olarak ülkeyi yönettiği belirtilerek Meclis-i Mebusanın bir an önce toplanması gerektiği ifade edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa da ilgili komutanlıklara ve Harbiye Nezaretine çektiği telgrafla Damat Ferit Paşa'nın bölgede asi işsizlik olduğu yönündeki yorumlarının haksızlığına dikkat çekmiştir.¹⁰⁴ Erzurum Kongresi'ni düzenleyen teşkilatlar Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak kurulmuş cemiyetlerdi. Üstelik bu cemiyetler Doğu vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden kopmasını ve bölgede Pontus ve Ermeni Devleti kurulmasını engellemeyi amaçlamış, bunu yaparken evvela padişaha ve hilafete bağlılıklarını iletmiştir. Dolayısıyla kongrenin toplanma şekli anayasaya aykırı bir unsur taşımamaktaydı. Erzurum Kongresi'nin açılışından haberdar olur olmaz, henüz kararları açıklanmayan bir kongreyi anayasaya aykırı telakki edip katılanları asi ilan eden İstanbul hükümetinin tek amacı ise kongrenin toplanmasına engel olmaktı.¹⁰⁵

Kongre, tekzip telgrafı gönderilmesini karara bağladıktan sonra olağan gündemine devam etmiştir. Öncelikle Erzurum şubesi Heyet-i Faalesi tarafından hazırlanan 10 maddelik layihanın Program Encümeninden geçen 3 maddesi genel kurula sunulmuş, ardından diğer maddeler de genel kurula sevk edilmiştir. Kongrenin sonraki oturumlarında, kurulacak cemiyetin esasları, amacı, çalışma yolları ve kuruluşuna dair usulleri gösteren nizamname görüşülmeğe başlanmıştır.¹⁰⁶ Programın görüşülmesi sırasında delegelerin birinci madde üzerinde tereddütte kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda birinci maddede adı geçen vilayetler içerisinde Canik sancağının da yer alıp almayacağı konusunda fikirler dile getirilmiştir. Trabzon vilayetinden yeni ayrılan "Canik sancağı (Samsun) da

¹⁰⁰ Goloğlu, 1968: 83; Kırzioğlu, 1993, II: 31-32, 42.

¹⁰¹ Kırzioğlu, 1993, II: 33.

¹⁰² Goloğlu, 1968: 80-82.

¹⁰³ Kırzioğlu, 1993, II: 63-65.

¹⁰⁴ Goloğlu, 1968: 85-87; Karabekir, 1969: 84; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 91; Kırzioğlu, 1993, II: 61-62.

¹⁰⁵ Saraçgil, 1992: 62.

¹⁰⁶ Dursunoğlu, 1946: 113-118; Goloğlu, 1968: 90.

Osmanlı Devleti'nin bir parçasıdır." şeklinde değerlendirmeler¹⁰⁷ yapılmışsa da bu konu kısa bir tartışmaya neden olmuştur. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulduğunda Samsun'da da *Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*¹⁰⁸ kurulmuştur. Fakat şahsi anlaşmazlıklarla ve muhtemelen İngilizlerin bölgeye asker çıkarmaları üzerine dağılmıştı. Dolayısıyla kongre toplandığı sırada Samsun'da bir cemiyet bulunmuyordu. Bununla birlikte genel düşünce Samsun ahalisinin de bütün Doğu vilayetlerinin savunduğu ilkeleri benimsediği ve aynı konumda yer alması gerektiği yönündeydi. Hatta işgal güçlerinin orada bulunması bölgenin daha da fazla savunulmasını gerektiriyordu. Diğer yandan Samsun delegeleri Sivas'ta toplanacak kongre için hazırlanmışsa da Erzurum'a¹⁰⁹ gelip gelmeyecekleri belirsizdi. Müzakereler sonucunda Programın 1. maddesine "Vilayât-ı Sitte, Trabzon ve Canik sancaklarından ibaret olan Şarki Anadolu" ibaresi eklenerek genel kurulun oyuna sunulmuş ve ekseriyetle kabul edilmiştir.¹¹⁰

Nizamname Encümeni seçimi sonuçlarının açıklandığı 4. gün müzakerelerinde gündeme ilave olarak propaganda amacıyla bir gazete çıkarılması veya risaleler yayımlanarak mücadelenin haklılığının gerek dünyaya gerekse ülke içinde anlatılması yönünde görüşler dile getirilmiştir. Ayrıca 5 kişilik Beyanname Encümeni oluşturulması kabul edilerek seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu arada Bekir Sami Bey'in talebi ile Amasya'daki 5. Kafkas Fırkası Kumandanlığından Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliğine gönderilen bir telgrafla Amerikan

mandası fikrinin kabul edilmesi önerilmiştir. Bu telgrafa verilen cevapta bunun kabulünün mümkün olmadığı belirtilmiştir.¹¹¹ 28 Temmuz günü yapılan 5. gün görüşmelerinde bölgeden göçün önlenmesine dair fikirler ifade edilmiştir. Bu oturumda 10 delegenin verdiği bir takrir ile Van ve Bitlis vilayetlerinden vekil tayin edilmek suretiyle kongreye katılım sağlanmasının maksadın temini için kâfi olmayacağı gerekçesiyle kongre tarafından görevlendirilecek bir heyetin bu vilayetlere gönderilmesi talep edilmiştir. Bu yönde bir başka Heyet-i Nasihanın Elazığ vilayetine bağlı Dersim sancağına da gönderilmesi Kuruçay delegesi Mehmed Şevki Bey tarafından teklif edilmiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 3. Ordu Müfettişliği vasıtasıyla 13. Kolordu Kumandanlığına bir telgraf göndererek bölgenin İngiliz mandasına girmesi yönünde çabalara karşı konulmasını ve halkın uyarılmasını, ayrıca Sivas'a delege gönderilmesi konusunda Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey ile birlikte girişimde bulunulmasını talep etmiştir. Aynı şekilde bir başka telgraf da Vali Faik Ali Bey'e gönderilerek destek talebinde bulunulmuştur. Bu süreçte Diyarbakır ve Mardin bölgelerinden delegelerin seyahatlerini sürdürmeye çalıştığı bilgisi de kongreye ulaşmıştır.¹¹² 29 Temmuz günü oturumlarında çeşitli delegelerin itimatnamelerinin okunmasına devam edilmiştir. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmasına dair telgraflar Erzurum vilayetine ve Kolordu Kumandanlığına ulaşmıştır.¹¹³

2 Ağustos tarihli oturumda¹¹⁴ Refahiye ve Kuruçay delegeleri Mustafa Kemal Paşa ve

¹⁰⁷ Bu konuda görüş bildiren ve Canik sancağının da Doğu vilayetleri içerisinde değerlendirilmesini uygun bulan delegelerden biri Trabzon vilayeti Rize livası delegelerinden Necati Bey'dir. Kırzioğlu, 1993, I: 148.

¹⁰⁸ Cemiyet 19 Şubat 1919'da kurulmuş, 20 Mart 1919'da feshedilmiştir. Çapa, 2019: 436.

¹⁰⁹ Canik delegeleri Erzurum Kongresi'ne davet edilmedikleri için katılmamışlardır. Kırzioğlu, 1993, II: 228.

¹¹⁰ Kırzioğlu, 1993, II: 72-79.

¹¹¹ Kırzioğlu, 1993, II: 85-87, 106. Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nin uygulanışını denetlemek üzere bölgede bulunan İngiliz Subayı Alfred Rawlinson 9 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek kongrenin toplanmamasını istemiş, aksi halde kuvvet

kullanılarak dağıtılacağı tehdidinde bulunmuşsa da olumsuz yanıt almıştır. Özdemir, 1997b: 61-62. 27 Temmuz 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa ile görüşen Rawlinson, Paris'te Amerikan mandası teklifinin kabul görmediğini fakat İngiliz mandasının faydalar getireceğini savunmuştur. Kazım Karabekir Paşa da görüşmeye dair Harbiye Nezaretine bilgi verdiği telgrafında manda yönetiminin sakıncalarını dile getirmiştir. Goloğlu, 1968: 97; Karabekir, 1969: 91-93.

¹¹² Kırzioğlu, 1993, II: 108; 116-118.

¹¹³ Karabekir, 1969: 97; Kırzioğlu, 1993, II: 126-127.

¹¹⁴ Bu oturumda İstanbul'daki derneklere ve parti temsilciliklerine kongre tarafından birer telgraf gönderilerek Amerikan Heyeti (King - Crane Heyeti veya

Rauf Bey'in Heyet-i Temsiliye üyeleri içerisinde yer almaları gerektiğine dair gizli bir tahrir sunmuştur. Kongreye Diyarbakır ve Elâzığ'dan delege katılmadığı için 3. Ordu Müfettişliği Erkan-ı Harbiye Reisi imzasıyla Diyarbakır'daki 13. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halid Bey'e gönderilen bir telgrafla tüm Doğu vilayetlerinin temsil edileceği Heyet-i Temsiliye seçimi için ikişer temsilci belirlenmesi talep edilmiştir.¹¹⁵

Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in de aralarında bulunduğu delegelerden 5'i 3 Ağustos tarihli oturumda adem-i merkeziyetçi yapıda bir program önergesi¹¹⁶ sunmuştur. Bu önerge kongre delegeleri tarafından kabul görmemiştir. Kongre müzakereleri nizamname esaslarının görüşülmesiyle devam etmiştir. İlk olarak kurulacak cemiyetin ismi ile ilgili görüşler belirtilmiştir. Cemiyetin unvanı konusunda üyeler arasında ortaya çıkan müzakereler maddenin Nizamname Encümeninde yeniden görüşülmesi kararı ile sonuçlanmıştır.¹¹⁷ Nizamnamenin 3. maddesi kuruluş düzeninin nasıl olacağını belirtiyordu. İl ve ilçelerin kimler tarafından yönetileceği konusunda iki görüş hâkimdi. Trabzonluların başını çektiği bir grup merkez ve kazalarda cemiyet başkanlarının üyeler tarafından kendi aralarından seçimle başa gelmesini önermiştir. Rauf Bey ise il başkanlarının valiler; ilçe başkanlarının kaymakamlar olması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.

Türkiye Mandaları Hakkında Beynelmîlel Komisyonun Amerika Şubesi) ile Ermeni meselesi konusunda görüşme yapılması eleştirilmiş, Doğu Anadolu Bölgesi ile ilgili hassasiyetler dile getirilmiştir. Kongre heyetinin konu ile ilgili olarak ABD Başkanı Wilson'a gönderdiği muhtıradan İzmir'in Yunanlılara verilmek istenmesinin haksızlığından, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Türk yönetiminde kalması gerektiğinden bahsedilmiştir. Kırzioğlu, 1993, II: 154-155. Haziran 1919'da İstanbul'a gelen ve Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde siyasi partiler ve çeşitli cemiyet temsilcileri ile görüşen Amerikan Heyeti bu süreçte Türk kamuoyunda mandacılık tartışmalarını alevlendirmiş, diğer yandan heyetin Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması yönünde eğilim gösterdiğinin anlaşılması ise Türk aydınları arasında endişeye sebep olmuştur. Amerikan Heyetinin Türkiye'deki faaliyetleri ile ilgili bir çalışma için bk. Türker, 2018: 187-219.

¹¹⁵ Kırzioğlu, 1993, II: 143, 158.

Rauf Bey'in önerisine karşı çıkanlara göre İstanbul hükümetinin vali ve kaymakamları cemiyetin faaliyetlerine zarar verecekti. Konunun uygun bir şekilde çözümü için Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle 5 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyonda Rauf Bey, Necati Bey, Kazım Bey, Cevat Bey ve Servet Bey görev almış, yapılan müzakereler sonrasında cemiyetin merkez ve kaza başkanlarının üyeler tarafından seçilmesi usulü benimsenmiştir.¹¹⁸

Cemiyetin yönetimini elinde bulunduracak olan Heyet-i Temsiliyenin yetkileri üzerinde de münakaşa gerçekleşmiştir.¹¹⁹ Kurulun en az 9, en çok 16 üyeden¹²⁰ oluşacağı, vatanın bütünlüğü milletin bağımsızlığı konusunda her türlü tedbiri alacağı, fakat önemli konularda heyet-i merkeziyelerin fikrini sorup oylarına müracaat edeceği gibi esaslar kabul edilmiştir. Bununla birlikte memleketin kaderini ilgilendiren kesin kararlar ise kongrelerde¹²¹ alınacaktır. Heyet-i Temsiliye gerektiğinde olağanüstü kongre talep edecek, gerekli gördüğü kişilerle de görüşebilecektir.¹²² 4 Ağustos günü oturumlarında Trabzon ve Doğu vilayetlerinde bulunan ve birleştirilen yeni cemiyetin unvanının Nizamname Encümenince son olarak belirlendiği şekli (Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) genel kurul ta-

¹¹⁶ Ömer Fevzi Bey ve diğer 4 delegenin bu şekilde bir teklif sunmasında bölgede görevli İngiliz Subayı Alfred Rawlinson'un etkisinin olması muhtemeldir. Nitekim Rawlinson'un bazı delegelere ulaşmaya çalıştığı ve görüşmek istediği söylentileri mevcuttu. Dursunoğlu, 1946: 113-115. Ömer Fevzi Bey'in 22 maddeden oluşan önerge metni için bk. Goloğlu, 1968: 197-200.

¹¹⁷ Goloğlu, 1968: 92; Kırzioğlu, 1993, II: 162-169.

¹¹⁸ Goloğlu, 1968: 91.

¹¹⁹ Goloğlu, 1968: 88.

¹²⁰ Kırzioğlu, 1993, II: 174.

¹²¹ Böylelikle Heyet-i Temsiliyenin "geçici hükümet" gibi çalışması önlenmiş, önemli kararlar için olağan veya olağanüstü kongrelerin toplanması öngörülmüştür. Öksüz, 2003: 408.

¹²² Goloğlu, 1968: 92. Buradaki 9 üye 7 vilayet ve 2 müstakil sancaktan en az birer kişiyi; 16 üye ise 7 vilayetten 2'ser, 2 müstakil sancaktan en az 1'er üyeyi kapsar niteliktedir.

rafından ekseriyetle kabul edilmiş, ardından cemiyetin beyannamesine dair müzakereler gerçekleştirilmiştir.¹²³

Nizamname Encümeni üyelerinden 3'ünün istifası üzerine 5 Ağustos 1919 tarihli oturumda bu kurul yeniden oluşturulmuştur. Aynı gün Heyet-i Temsiliyeye ait bütçe görüşülmüş, müzakereler sonucunda bütçe esasının belirlenmesi için encümene havale edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁴ 6 Ağustos günü yapılan müzakerelerde Heyet-i Temsiliye bütçesi 4.890 lira olarak kabul edilmiştir.¹²⁵ Ayrıca Sivas'ta düzenlenecek olan genel kongreye katılma esasları hakkında da görüşler belirtilmiştir.¹²⁶

7 Ağustos'ta yapılan son gün müzakerelerinde Heyet-i Temsiliye üyelerinin belirlenmesi amacıyla vilayet ve müstakil sancaklara ait adayların listesi genel kurula sunulmuştur. Heyet-i Temsiliye için belirlenen adayların oylarının tasnifi için oluşturulan 3 kişilik bir komisyon mazbata kontrolünü gerçekleştirmiştir. Van vilayeti için aday belirlenmemekle birlikte kong-

rede bu vilayeti vekâleten temsil eden Kazım Bey ve Tefik Bey verdikleri bir takrirle Van Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından gösterilecek adayların Heyet-i Temsiliye tarafından seçilerek atanmasını talep etmişlerdir. Kongre, Heyet-i Temsiliyenin belirlenmesi ile müzakereyi tamamlamıştır. Heyete seçilen isimler,¹²⁷ seçtikleri bölgeler ve aldıkları oylar şöyledir: Mustafa Kemal Paşa/ Erzurum (46 oy), Hüseyin Rauf Bey/ Sivas (46 oy), Hacı Musa Bey/ Bitlis (45 oy), Sadullah Bey/ Bitlis (45 oy), Servet Bey/ Trabzon (45 oy), Hacı Fevzi Efendi/ Erzincan (40 oy), İzzet Bey/ Trabzon (38 oy), Raif Efendi/ Erzurum (36 oy), Bekir Sami Bey /Sivas (34 oy).¹²⁸ Kongrenin kapanışında başkan ve Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmış, ayrıca Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi bir dua okumuştur. Beyannamenin delegeler tarafından okunmasının ardından kongre dağılmıştır. Kongre sonunda hazırlanan kapanış tutanağı delegelerin büyük çoğunluğu tarafından imzalanmıştır.¹²⁹

¹²³ Kırzioğlu, 1993, II: 191.

¹²⁴ Kırzioğlu, 1993, II: 206-211.

¹²⁵ Bu miktarın 7 vilayet ile Canik ve Erzincan müstakil sancaklarına taksimi uygun bulunmuştur. Kırzioğlu, 1993, II: 224. Sivas'ta yapılacak kongreye katılmak üzere hazırlanan Heyet-i Temsiliyenin masrafları için yaklaşık 1000 lira gerekliydi. Masrafları karşılama görevi yeni kurulan cemiyetin teşkilatına yüklenmiştir. Fakat bu desteği kısa vadede Erzurum Şubesi temin edebilecekti. VŞMHMC Erzurum Şubesi halktan topladığı 1500 lirayla kongre delegelerinin konaklama masraflarını ve telgraf ücretlerini karşılamış, neticede geliri kalmamıştı. Heyet-i Faale üyelerinden Süleyman Bey cemiyete 900 lira bağışta bulunmuş, 100 lira da diğer üyeler tarafından temin edilerek Heyet-i Temsiliyeye verilmiştir. Dursunoğlu, 1946: 137-138.

¹²⁶ Kırzioğlu, 1993, II: 227-229.

¹²⁷ Heyete seçilen üyelerin bazılarını kimi delegelerce uygun bulunmamıştır. Gümüşhane delegesi Kadirbeyzade Zeki Bey Heyet-i Temsiliyeye seçilen 4 üyeyi eleştirmiştir. Zeki Bey'e göre kongreye katılmadıkları halde heyete dâhil edilen Mutki Aşireti Lideri Hacı Musa Bey, Bitlis Eski Mebusu Sadullah Bey ve Bekir Sami Bey ile Erzincan delegesi olarak kongrede yer alan Şeyh Fevzi Bey bu görevi yürütecek nitelikte değildir. Üçüncü, 2018: 331. Kazım Karabekir Paşa da Mutki Aşireti liderinin bu heyette yer alacak nitelikte olmadığını düşünmektedir. Goloğlu, 1968: 113. Bununla birlikte Heyet-i Temsiliyeye seçilen bu üyelerin

tamamı hiçbir zaman bir araya gelip çalışmamıştır. İzzet Bey ve Servet Bey kongreden hemen sonra Trabzon'a dönmüştür. Hacı Musa ve Sadullah Beyler de seçilmelerine rağmen heyetin çalışmalarında yer almamıştır. Heyetteki görevlerini Sivas Kongresi'nden sonra bırakan Raif Efendi ve Fevzi Efendi ise memleketlerine dönmüştür. Erzurum Kongresi'nde belirlenen ilk Heyet-i Temsiliye üyelerinden Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey Meclis-i Mebusan açılana kadar bu görevlerini birlikte sürdürmüştür. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 91-92, 111-113. ¹²⁸ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, III: 1265; Kırzioğlu, 1993, II: 241.

¹²⁹ Kongre beyannamesini imzalamayanlar arasında; Trabzon vilayeti delegelerinden Ömer Fevzi Bey (Sürmene), Abanoszade Hüseyin Bey (Trabzon), Ali Naci Bey (Giresun), İbrahim Hamdi Bey (Giresun) ve Yusuf Ziya Bey (Tirebolu) de bulunuyordu. Goloğlu, 1968: 106. Ordu delegesi Hasan Efendi, Erzurum delegesi Raif Efendi, Bayburt delegesi Abdullah Ağazade Zahid Efendi, Diyadin delegesi Mustafa Bey, Refahiye delegesi Kemal Efendi, Kelkit delegesi Osman Efendi de beyannameyi imzalamayan delegeler içerisinde. Beyannameyi imzalamayan delegelerin 2'si hariç diğerleri son gün birleşiminde yer almamıştır. Son birleşimde yer aldığı halde imzalamayan iki delegeden biri Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, diğeri Şiran delegesi olup kongrenin başarılı olmasına dair açılış ve kapanış duasını yapan Hasan Fahri Efendi'dir. Akbulut, 1989: 49-50.

Kongre müzakerelerinde belirlenen beyanname 10 maddeden oluşuyordu. Beyannamenin 1. maddesinde Trabzon vilayeti ve Canik sancağı ile 6 Doğu vilayeti (Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ ve Sivas) ve bu saha dâhilindeki elviye-i müstakilenin hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve câmia-i Osmaniyeden ayrılmaz bir bütün olduğu, bölgedeki İslam unsurun saadette, felakette ve mukadderatta aynı maksadı güttükleri ve öz kardeş oldukları belirtilmiştir. 2. maddede vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı, saltanat ve hilafetin korunması için millî kuvvetlere dayanmak ve millî iradeyi hâkim kılmak gerektiği ifade edilmiştir. 3. madde ile her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yönelik bir hareket olarak telakki edilerek birlik halinde savunma ve karşı koyma yoluna gidileceği ve Hristiyan unsurlara yeni ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceği hüküm altına almıştır. 4. maddede merkezi hükûmetin bölge ile ilgisini kesmesi ve terk etmesi durumunda mili varlığın ve millî hakların korunması için karar ve tedbirlerin alındığı belirtiliyordu. 5. madde ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim unsurların kanunlarla belirlenmiş müktesep haklarına saygılı olduğu, 6. maddede İtilaf Devletlerinden Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı tarihteki sınırlar içinde kalan bölgelerin parçalanması fikrinden vazgeçerek çoğunluğunu Müslüman unsurların oluşturduğu bu bölgelerdeki ahalinin varlığına; tarihi, ırkî ve dinî haklarına saygı gösterilmesi ve buna karşı davranışların desteklenmemesi istenirken hak ve adalete dayanan bir karar beklendiği hükme bağlanmıştır. 7. maddede devletin ve milletin istiklali ve vatanın bütünlüğüne göz konulmaması şartıyla herhangi bir devletin fen, sanat ve ekonomik bakımlardan yardımına açık olduğu ifade edilmiştir. 8. madde ile millî iradenin gerçekleşebilmesi için Mebuslar Meclisinin toplantıya çağırılması ve böylelikle milletin kaderini ilgilendiren konuların meclis denetiminden geçmesi talep edilmiştir. 9. maddede vatanın maruz

kaldığı tehlikeler karşısında aynı amaçlarla faaliyet gösteren cemiyetlerin birleştirilmesi ile Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulduğu, bütün İslâm vatandaşlarını tabii üyesi olarak kabul eden cemiyetin her türlü particilik akımlarından uzak olduğu ifadelerine yer verilmiştir. 10. madde kongrenin Heyet-i Temsiliye adıyla bir kurul seçtiğini ve millî teşkilatın köylerden vilayet merkezlerine kadar birleştirilip sağlaştırdığını hükme bağlamıştır.¹³⁰

Kongre kararlarının 1. maddesi beyannamenin 1. maddesi ile aynı şekilde yer alıyor; 2. maddede her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve karşı koyma yoluna gidileceği belirtiliyordu. 3. maddede tehlikelere karşı Doğu vilayetlerinin bütün öteki vilayetlerle birlikte; bu sağlanamazsa kendi başlarına, fakat devletin tümü için silaha başvuracağı ifade ediliyordu. 4. madde ile hükûmetin Doğu vilayetlerini bırakması halinde Doğu Anadolu'da geçici hükûmet kurulacağı; geçici idarenin kongre tarafından seçilecek bir kurul tarafından yürütüleceği, kongre toplantı halinde değilse bu yetki ve görevin Heyet-i Temsiliyeye ait olduğu hüküm altına alınmıştır. 5. madde Doğu vilayetlerinden göçü yasaklıyor, zaruret halinde bu faaliyetin Heyet-i Temsiliye tarafından yürütüleceğini hükme bağlıyordu. 6. maddede Doğu vilayetlerinin birlik ve beraberliğini dünya kamuoyuna anlatmak için beyannamenin her yere ulaştırılması ve ayrıca her vilayette bir gazete çıkarılması isteniyordu. Bu maddede ayrıca kongre kararları ve belirlenen esaslar hakkında kötü yorum ve tavırlara karşı müeyyide konularak bu tarz hareketlerin vatana ihanet ve cinayet olarak telakki edileceği belirtilmiştir. 7. madde ise ana prensipleri gerçekleştirmek üzere bir teşkilat kurulacağını ve bu teşkilatın dâhili nizamnamesinin esaslarını içermekteydi.¹³¹

Kongrede hazırlanan 7 maddelik nizamnamenin birinci maddesine göre merkezi İstanbul'da bulunan VŞMHMC şubeleri ile

¹³⁰ Dursunoğlu, 1946: 168-170.

¹³¹ Goloğlu, 1968: 89-90; Kırzioğlu, 1993, II: 243-246.

merkezi Trabzon'da bulunan TMHMC şubeleri Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilip teşkilatlandırılacaktı. Bu amaçla Erzurum şubesi 14 Ağustos 1919 tarih ve 38/4614 numaralı tamim ile bütün kazalara cemiyetin adının değiştirildiğini ve teşkilatın yeni duruma göre düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹³² TMHMC de kongre sonrasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak adlandırılmaya başlanmış, merkezi Erzurum'da bulunan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin bir vilayet merkez kurulu olarak yeniden teşkilatlanmıştır.¹³³

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Nizamnamesi'ne göre vilayet kongreleri yılda bir kez olmak üzere Mart, Nisan veya Mayıs aylarında toplanacaktı.¹³⁴ Cemiyetin merkez yönetimi Heyet-i Temsiliyeye verilmiştir. Nizamnamenin 6. maddesine göre Heyet-i Temsiliyenin yenileneceği ve faaliyetlerinin görüşüleceği olağan kongre 10-23 Temmuz günleri arasında Heyet-i Temsiliye ve vilayet heyet-i merkeziyelerinin birlikte kararlaştıracağı bir mahalde yapılacaktı. Heyet-i Temsiliyenin merkezi mevcut şartlara ve olaylara göre kurulun en uygun göreceği mahal olacaktı.¹³⁵ Nizamnamenin 7. maddesine oluşturulan zeyl ile Heyet-i Temsiliye üyelerinin kongrede hazır bulunan murahhaslar tarafından kongre dâhilinden veya hariçten seçilebileceği; murahhasları kongreye yetişemeyen vilayetlerin Heyet-i Temsiliyede yer alması veya kongrenin toplanmadığı dönemlerde herhangi bir nedenle boşalan üyelikler için adayların Heyet-i Temsiliye ve heyet-i merkeziyeler arasında kurulacak iletişim ile kararlaştırılacağı hükme bağlanmıştır. Heyet-i merkeziyelerin heyet-i idarelerle istişare et-

mesi sonucunda yapılacak seçim ile belirlenen adaylar Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun bulunursa kurula dâhil edilebilecektir.¹³⁶ Kazım Karabekir Paşa nizamnamenin 3. maddesinin 8. bendinde yer alan "Heyet-i Temsiliye, Heyet-i Merkeziyeler, Heyet-i İdareler önemli meselelerde yetkili gördükleri kimseleri üyeleri sayarak istişare edebilirler." ibaresine istinaden sonradan heyete dâhil edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın bu göreve dâhil edildiğine dair yazı Heyet-i Temsiliye tarafından 9 Ağustos 1919 tarihinde kendisine gönderilmiştir.¹³⁷

Kongre beyannamesi¹³⁸ 7 Ağustos 1919 tarihinde ülkenin her tarafına ve yabancı devlet temsilciliklerine dağıtılmıştır. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Nizamnamesi de komutanlara ve güvenilir kişilere gizli olarak gönderilmiştir. Nizamname, Mustafa Kemal Paşa tarafından bazı aşiret liderlerine de mektuplarla ulaştırılmıştır.¹³⁹ Ayrıca Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla cemiyetin kuruluşuna dair evrakları 24 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum vilayetine teslim eden Mustafa Kemal Paşa benzer amaçlarla Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren cemiyetlerin Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirildiğini, merkezi Erzurum olan cemiyetin yürütme kurulunun 9 kişilik Heyet-i Temsiliye adını taşıdığını belirttiği dilekçesine yönetim kurulu üyelerinin isimleri ve kimlikleri ile nizamnamenin bir örneğini de eklemiş ve vilayetten resmi il-mühaber kâğıdı talep etmiştir.¹⁴⁰

Bu çalışmalar sürerken İstanbul hükûmetinin millî hareketi engellemeye yönelik tavrı da devam etmiştir. Anadolu'dan gönderilen telgrafların engellenmesi üzerine

¹³² Baykal, 1969: 26.

¹³³ Çapa, 1998: 17.

¹³⁴ Dursunoğlu, 1946: 163.

¹³⁵ Nizamname metni ve beyanname için bk. Dursunoğlu, 1946: 160-170; Kırzioğlu, 1993, II: 243-253.

¹³⁶ Heyet-i Temsiliyeye verilen bu yetki sonraki uygulamaları da açıklığa kavuşturur niteliktedir. Nitekim Sivas Kongresi'ne yetişemeyen ve kongrenin ardından Sivas'a varabilen Diyarbakır Delegatesi İhsan Hamdi

Bey Diyarbakır temsilcisi olarak sonradan heyete dâhil edilmiştir. Kırzioğlu, 1993, II: 234, 249.

¹³⁷ Goloğlu, 1968: 101-106; Karabekir, 1969: 106.

¹³⁸ Beyanname ile ilgili bir değerlendirme için bk. Özdemir, 1997a: 99-107.

¹³⁹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, III: 1273-1287.

¹⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, III: 1265.

18 Ağustos 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesine gizli bir tezkere gönderen Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit Bey'in millî cemiyetlerin faaliyetlerini engelleyici tavrını hatırlatmış, Sivas ve Erzurum müdürlerinin beyannameyi telgrafla bildirdikleri için görevden alındığını belirterek halkın askerî güçlerin desteğiyle özellikle büyük dağıtım merkezi konumundaki postahaneleri işgal etmesini önermiştir. Refik Halit Bey'in de divan-ı harbe verilmek üzere azlinin gerekli olduğu ve neler yapılabileceğine dair Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziye ve idarelerinin görüş belirtmesini ve cevap verilmesini istemiştir. Telgrafta ayrıca merkezi hükûmetten haberleşme konusunda sağlıklı bir ortam oluşturulmasının talep edilmesi ve bu sağlanıncaya kadar yalnızca Heyet-i Temsiliyenin sakınca görmediği makamlarla muhabereye müsaade edildiği ifade edilmiştir. Bu telgraf diğer merkezler de gönderilmiştir. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi yönetimi de 19 Ağustos'ta gönderdiği cevabında hükûmetin Refik Halit Bey'i derhal azletmesi gerektiğini, bu olayın usulünce protesto edilmesini, Sivas ve Erzurum müdürlerinin görevlerine iadesinin talep edilmesini ve gerekli koşullar sağlanamazsa bütün merkezlerle haberleşmenin kesilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Diğer yandan İstanbul hükûmeti Meclis-i Vükela'da alınan karara dayalı olarak Anadolu'nun bazı bölgelerindeki asayişsizlik haberlerini araştırmak üzere heyetler görevlendirmiştir. Bunlardan biri olan Trabzon-Erzurum Tahkik Heyeti 17 Ağustos 1919'da başkentten hareket ederek bölgeye ulaşmış, yaklaşık 2 hafta süreyle incelemeler yaparak elde ettiği bilgileri İstanbul'a iletmiştir. Heyet, İstanbul'a gönderdiği telgraflarla ahalinin saltanat ve hilafete bağlı olduğunu, Pontus ve Ermeni Devleti kurulması tehdidine karşı tedirgin olup bölgelerinin hak ve hukukunu savunmayı

hedeflediğini, bu amaçla resmî izinler dâhilinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurduğunu ve hükûmet kanunlarına uygun olarak Erzurum'da bir kongre toplandığını bildirmiştir.¹⁴²

Bu süreçte Sivas'ta yapılacak kongre için delege seçimleri de devam etmiş, diğer yandan kongrenin toplanmaması için İstanbul hükûmeti ve İtilaf güçlerinin faaliyetleri de sürmüştür. Kongrenin güvenli bir şekilde toplanması ile ilgili endişe ve tereddüte düşen mülki ve askerî birimlerle irtibata geçen Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına gerekli bilgilendirmeleri yapmıştır. Bütün ülke adına toplanacak olan Sivas Kongresi'nde Doğu vilayetlerini temsil yetkisi Heyet-i Temsiliye Reisi olarak hazırlayıp onayladığı belge ile kendisinin de yer aldığı 5 kişilik heyete verilmiştir.¹⁴³

Sonuç

Mondros Ateşkes Anlaşması Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını sınırlamıştır. İtilaf Devletlerinin ve ayrılıkçı azınlıkların faaliyetleri sonrasında devletin topraklarının parçalanma tehlikesi altında olduğu bu süreçte ateşkesin ardından oluşturulan millî cemiyetler bölgesel kurtuluşu hedeflemiştir. Nitekim İstanbul hükûmeti işgalere karşı gerektiği ölçüde istek ve irade ortaya koyamamıştır. Ateşkes sürecinde ortaya çıkan otorite boşluğuna ilave olarak yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'nun bir cemiyetin kurulması için bildirim esasına dayanması Anadolu'da kurtuluşu hedefleyen millî cemiyetlerin hızlı bir şekilde örgütlenmesini sağlamıştır. 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti, Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Devleti kurma ideallerinin dile getirilmesi bu bölgeler ahalisinin teşkilatlanma çabalarını hızlandırmıştır. Bölgelerinin kurtuluşu için çare arayan bu teşkilatlar mevcut tehlikeye karşı birlikte hareket etme kararı al-

¹⁴¹ Baykal, 1969: 27-28.

¹⁴² Sürmeli, 1997b: 55-57.

¹⁴³ Mustafa Kemal Paşa'nın günün şartlarına göre belirleyip onayladığı heyette kendisi ile birlikte Rauf

Bey, Ulemadan Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey yer almıştır. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1989, I: 105-113.

mıştır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin etkileşimi sonrasında bölgelerinin Osmanlı Devleti'nden kopmasını önlemek ve bu konuda gerekli mercilere bölge halkının haklılığını ifade etmek amacıyla Erzurum Kongresi düzenlenmiştir.

Erzurum Kongresi'nin gerek hazırlık aşaması gerek müzakere süreci dönemin kanuni mevzuatına uygun bir şekilde yürütülmüştür. Hazırlık aşamasındaki ilk mesele umumi bir kongre olarak düzenlenmesi yönündeki engeldir. Nitekim kongreyi düzenleyen VŞMHMC Erzurum Şubesi esasen İstanbul'daki cemiyetin bir şubesidir. Bu açıdan bakıldığında genel bir kongre olarak değerlendirilemezdi. Fakat kongrenin İstanbul'da toplanması da dönemin koşulları gereği mümkün değildir. Bulunan ara bir formülle kongrenin diğer vilayetlerin katılımı ile umumi bir kongre olarak toplanması sağlanmıştır. Kongrenin sonunda yayınlanan beyanname ve alınan kararlar da umumi bir nitelikte olduğunu ortaya koymuştur.

Delegelerin seçimi ve kongreye katılımları da kanuni mevzuata uygun şekilde yürütülmüştür. Delegeler buldukları bölgedeki idari amir, belediye başkanı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare heyeti veya muhtarlardan onaylı mazbataları ile kongreye katılmıştır. Diğer yandan memur veya asker olup delege olarak seçilen fakat resmî makamlar tarafından onay görmeyen delegelerin yerine yenileri seçilmiştir. Kongrenin hazırlık çalışmaları sırasında Erzurum'da bulunan ve kongre öncesinde sivil bir vatandaş olarak bu faaliyetin içerisinde yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyete üye olması, kongrenin hazırlık çalışmalarında yer alması, delege olarak belirlenmesi, kongre başkanı ve Heyet-i Temsiliye Reisi olarak seçilmesi meşru bir zeminde gerçekleşmiştir.

Kongrede VŞMHMC Erzurum vilayeti şubeleri ile TMHMC şubelerinden katılan delegeler çoğunluğu oluşturmuştur. Buna karşılık Diyarbakır ve Elazığ delegeleri seçil-

dikleri halde Elazığ Valisinin engeliyle karşılaşarak kongrede yer alamamıştır. İstanbul hükûmeti bölgedeki mülki ve askerî yetkililer vasıtasıyla toplantının gerçekleştirilmemesi veya dağıtılması yönünde tavır sergilemiş, millî cemiyetlerin iletişim kanallarını keserek mücadele ruhunun ve kongrenin etkisinin yayılmaması için çaba göstermiştir. Kongrenin açılışında Padişah'a ve Sadarete bağlılık telgrafları yayımlanmasına rağmen anayasaya aykırı toplandığı ve meşru olmadığı gibi bir gerekçe ileri süren İstanbul hükûmetinin amacı kongreyi toplanmadan dağıtmaktı. Gerek kongreyi toplayan cemiyetlerin kuruluş ve faaliyetleri, gerekse kongrenin toplanış amacının anayasaya aykırı olduğu söylenemezdi. Diğer yandan aylardır meclisin kapalı olması hükûmetin kararlarının sorgulanmasına neden olmuş, İzmir'in ve Batı vilayetlerinin işgali sonrasında aynı akıbete uğramak istemeyen bölge halkının nezdinde kongrenin gerekliliği ve meşruluğu daha da ön plana çıkmıştır. Bu açıardan değerlendirildiğinde kongre aleyhinde tamim yayınlayan, ardından Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması için emir gönderen hükûmetin bu tavrının bölgedeki mülki ve askerî amirler tarafından uygun bulunmaması da dikkat çekicidir.

Kongre müzakereleri oldukça demokratik usullerle yapılmış, delegelerin farklı görüş bildirdikleri konular seçimle oluşturulan encümenlere havale edilerek çoğunluğun kabulü ile ortak bir paydada buluşulması sağlanmıştır. Müzakereler sonucunda kongre kendi teşkilatını da düzenlemiştir. Doğu vilayetlerindeki mevcut cemiyetler bir çatı altında toplanmıştır. Tüm Osmanlı vatandaşlarının tabii üyesi olarak kabul edildiği ve merkezi Erzurum olmak üzere kurulan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yürütme kurulu oldukça geniş yetkilerle donatılan Heyet-i Temsiliyeye verilmiştir. Bu heyet beyannamedeki esasları ve kongre kararlarını uygulamakla görevlendirilmiştir. Olağanüstü koşullarda toplanan kongrede alınan kararlar Türk

Milleti nezdinde kabul görmüş, Millî Mücadele'nin bundan sonraki aşamalarında yol gösterici olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları ve Resmî Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

Takvim-i Vekayi

T.C. Resmî Gazete

Gazeteler

İkdam

İstiklâl

Mütevakkıt

Kitap ve Makaleler

Akbulut, Dursun Ali, (1989), "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", *Atatürk Dergisi*, 1/3, 41-65.

Akın, Veysi, (2014), "Erzurum Kongresi'nin Hazırlık Safahatı: Mekân, İaşe ve Barınma Meselesi", *Belgi Dergisi*, 8, 1007-1031.

Alkan, Mehmet Ö., (1998), "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi (1839-1945)", *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, ed. Ahmet N. Yücekök vd., İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 45-73.

Arslan, Zehra, (2010), "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 59-72.

Barutçu, Faik Ahmet, (2001), *Siyasi Hatıralar, Millî Mücadele den Demokrasiye*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

Başak, Tolga, (2010), "Erzurum Kongresi Günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Kongre

İle İlgili İngiliz Belgeleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9, 71-124.

Baykal, Bekir Sıtkı, (1969), *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, (1992), *Trakya'da Millî Mücadele*, I, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bir Ömür Bir Şehir Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları (2008), haz. Hikmet Aksoy, Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayını.

Çapa, Mesut, (1991), "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21, 553-566.

_____, (1998), *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları.

_____, (2019), "Karadeniz'de Yerel Mücadeleden Millî Mücadele'ye Geçiş Sürecinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, I, ed. Hikmet Öksüz vd., Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 423-444.

Çiçek, Rahmi, (1991), "Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/7, 513-537.

Çil, Yücel, (2015), *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegationlar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Dursunoğlu, Cevat, (1946), *Millî Mücadele de Erzurum*, Ankara: [yayl. y.].

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), (1989), *Nutuk-Söylev*, I-II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Goloğlu, Mahmut, (1968), *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap- Erzurum Kongresi*, Ankara: Nüve Matbaası.

Gökdemir, Ahmet Ender, (1998), *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Güneş, İhsan, (1997), *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, II, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü, (1993), "Cemiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 329-331.
- Hatemi, Hüseyin, (1987), "Bilim Derneklerinin Hukuki Çerçevesi (Dernek Tüzel Kişiliği)", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, ed. İhsanoğlu, Ekmeleddin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 75-84.
- _____, (1985), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul: İletişim Yayınları, 198-204.
- Karabekir, Kazım, (1969), *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kırzioğlu, Fahrettin, (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, I-II, Ankara: Kültür Ofset.
- Kurat, Akdes Nimet, (1990), *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Küçükkuşurlu, Murat, (2003), "İngilizlerin Erzurum Kongresi'ne Bakışı", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günü-müze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002- Erzurum)*, yay. haz. Yavuz Aslan - Salim Gökçen, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 423-439.
- Okur, Mehmet, (2014), "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Yurdu Tartışmaları ve Osmanlı Hükümeti'nin Çözüm Önerileri", *Yeni Türkiye*, 60, 1-9.
- Olgun, Kenan, (2008), *1908-1912 Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Öksüz, Hikmet, (2003), "Erzurum Kongresi'nde Meşrutiyet Anlayışı", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günü-müze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002- Erzurum)*, yay. haz. Yavuz Aslan - Salim Gökçen, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 401-410.
- Özdemir, Yavuz, (1997a), "Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler", *Atatürk Dergisi*, 2/1, 99-107.
- _____, (1997b), "İngiliz Yarbayı Rawlinson- Mustafa Kemal Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, 2/1, 59-70.
- Özel, Sabahattin, (1991), *Millî Mücadele de Trabzon*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztoprak, İzzet, (1988), "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 335-350.
- _____, (2014), *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saraçgil, Ahmet, (1992), *Mustafa Kemal Paşa'nın Katıldığı Kongrelerin Cemiyetler Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Selvi, Haluk, (2000), *Millî Mücadele 'de Erzurum (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sürmeli, Serpil, (1997a), "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi Sırasında Üniforma Meselesi", *Atatürk Dergisi*, 2/1, 29-41.
- _____, (1997b), "İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da Bulunduğu Süre İçindeki Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 2/1, 44-58.
- Şen, İsmail, (2000), "Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47, 537-559.

Topallı, Osman Fikret, (2017), *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun*, haz. Veysel Usta- Mustafa Çulfaz, Trabzon: Serander Yayınları.

Toprak, Zafer, (1985), “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 205-208.

Tunaya, Tarık Zafer, (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 1-2, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türker, Hasan, (2018), “İstanbul Basınında King-Crane Heyeti’nin Türkiye’deki Faaliyetleri ve Mandaterlik Tartışmaları (1919)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII (Özel Sayı), 187-219.

Usta, Veysel, (1997), “Erzurum Kongresi’nin “Casus”u Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları”, *Toplumsal Tarih*, 45, 53-58.

_____, (1998), “Millî Mücadele Yıllarında İki Trabzonlu: Eyübzade Ömer Fevzi ve Esat Ömer Eyyübi”, *Toplumsal Tarih*, 49, 47-48.

Usta, Veysel - Çulfaz, Mustafa, (2019), “Varidat ve Sarfiyat Defteri Kayıtlarına Göre Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Faaliyetleri”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, I, ed. Hikmet Öksüz vd., Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 445-478.

Üçüncü, Uğur, (2015), *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon’da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya*, Trabzon: Serander Yayınları.

_____, (2018), *Millî Mücadele Yıllarında Gümüşhane*, Trabzon: Serander Yayınları.

Kul, Hazel, “Millî Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.287-308.
DOI: 10.31765/karen.840128

MİLLİ MÜCADELE SONUNDA AMERİKAN GEMİLERİNİN KARADENİZ KIYILARINDAKİ RUM MÜLTECİLERİN SEVKİYATINA DAİR GÖZLEM VE RAPORLARI*

Hazel KUL**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr.,

Ankara/TÜRKİYE

✉ kulhazell@gmail.com

ORCID : 0000-0002-5161-9888

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Rum, Mülteci, Amerikan Gemileri

Keywords: Black Sea, Greek, Refugee, American Ships

Öz: Mütareke Dönemi’nde gerek gönüllü olarak gerekse Yunanistan’ın zoruyla Yunan ordusunun yanında savaşa giren Anadolu Rumları, özellikle Büyük Taarruz sonrasında Türk topraklarını terk etmek amacı ile liman kentlerine toplanmışlardır. Bu süreçte Amerikan yardım komiteleri Rumların nakline yardımcı olurken *Parrott (218)*, *Edsall (219)*, *Kane (235)*, *King (242)* ve *Goff (247)* adlı Amerikan gemileri de tüm işlerin organizasyonunda *The Near East Relief* gibi kuruluşların faaliyetlerine yardım etmek, istihbarat toplamak ve ABD ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Karadeniz limanlarına gönderilmiştir. Bu gemiler, Trabzon, Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye ve Samsun’a uğrayarak raporlar düzenlemişler ve ilgili raporları *Türk Sularındaki Birleşik Devletler Deniz Müfrezesi Komutanlığı*’na gönderilmiştir. Bu makalede söz konusu gemilerin Aralık 1922’ye ait raporları incelenmiştir.

AMERICAN SHIPS'S OBSERVATIONS AND REPORTS RELATED TO THE GREEK REFUGEES WHO WAS WAITING TO BE FORWARDED IN THE BLACK SEA COAST, AT THE END OF THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract: Anatolian Greeks who fought alongside the Greek Army either voluntarily or by force of Greece in the Armistice Period, had gathered in port cities to leave the Turkish lands especially after the Great Offensive. In this process, American aid committees, like *The Near East Relief*, helped the transfer of Greeks. *Parrott (218)*, *Edsall (219)*, *Kane (235)*, *King (242)* and *Goff (247)* were also sent to the Black Sea ports to aid *The Near East Relief*'s activities about refugees, to gather intelligence and make secure U.S. Merchant ships. These ships went to Trabzon, Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye and Samsun and prepared re-

Geliş Tarihi / Received Date: 13.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.12.2020

ports about its patrols and send them to *The Office of The Commander U.S. Naval Detachment in Turkish Waters*. In this article, the reports of the ships that mentioned above, belonging to December 1922 were examined.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve asayiş tehdit edici faaliyetlerde bulunan bazı Rum ve Ermeni vatandaşlar çıkarılan *Sevk ve İskân Kanunu*'yla buldukları bölgelerden çıkarılarak daha güvenli bölgelere nakledilmiş, savaşın sonlarına doğru ise tekrar eski yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Anadolu coğrafyası üzerinde bağımsız ya da Avrupalı bir devletin güdümünde devlet yaratma emelleri olan Rum ve Ermeni cemiyetleri bu durumu büyük bir fırsat olarak değerlendirmiş, sevke tabi tutulsun yahut tutulmasın çok sayıda Rum'u ve Ermeni'yi; Rusya, Romanya, Mısır, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri gibi dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın gemilerle Anadolu kıyılarına çıkarmak ve silahlı eylemlerde bulunmak suretiyle daha sonraki süreçte yerleşik Rumları da sıkıntıya sokacak bir eylem içerisine girmişlerdir. Karadeniz kıyıları da Türkiye'ye yönelik bu tür eylemlerin en yoğun yaşandığı bölgelerinden biri olmuştur.

Karadeniz Bölgesi'nin hemen büyük bir kısmını içerisine alan bir "Pontus Rum Devleti" kurmayı amaçlayan Yunanistan, Rum Cemiyetlerinin yabancı ülkelere Fener-Rum Patrikhanesi'ne taşıdıkları Grek/Ortodoks kökenli insanları silahlandırmak suretiyle Pontusçu çetelerle birlikte Karadeniz'de büyük bir isyan başlatmışlardı. Bu olay binlerce Müslümanın ve gayrimüslimin hayatını kaybetmesine ve yaşadığı toprakları terk etmesine neden olduğu gibi Türk Milli Hareketi'nin Batı Cephesi'nde verdiği mücadeleyi de tehlikeye atmıştır. Bütün gayretlere rağmen Pontusçu çetelerin faaliyetlerine son verilemeyeceği ve bölgede asayişin sağlanamaya-

cağı anlaşılınca Türkiye Büyük Millet Meclisi; önce "Merkez Ordusu" adıyla özel bir ordu oluşturmak¹, daha sonra da Yunanistan'ın Karadeniz sahillerinden çıkarma yapma ihtimaline karşı sahil kesimlerinde bulunan Rumların bir kısmını Anadolu içlerine sevk etmek² gibi askerî ve idari kararlar almak zorunda kalmıştır.³

Pontus çetelerine karşı alınan bu tedbirler sonrasında Fener Rum Patrikhanesi, Pontusçu Cemiyetler ve Yunanistan'ın İtilâf Devletleri'ne Karadeniz Bölgesi'ndeki Hristiyanlara zulüm yapıldığı yönünde şikâyetle bulunmaları üzerine ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri, TBMM'ne birer nota göndererek sevki durdurmaya ve aynı zamanda askerî gemilerini Karadeniz kıyılarına göndererek Pontusçu Rumlara destek olmaya çalışmışlardır.⁴ Milli Mücadele'nin sonuna kadar devam eden bu gerginlik, TBMM Hükümeti'nin kararlı tutumu ve Büyük Taarruz'un kazanılmasıyla sona ermiş, isyancı Rumlar ülkeyi terk etme yollarını aramaya başlamışlar, Türklerin kendilerine zulüm yapacağı propagandasından etkilenen bir kısım Ortodoks sivil halk da onların peşine takılmıştır. Halk bulabildiği gemilerle ülkeyi terk etmeye çalışırken İtilâf Devletleri ise sebep oldukları bu olayı seyretmekle yetinmiş, insanî yardımda bulunma noktasında dahi oldukça yetersiz kalmışlardır.

Tüm bu dramatik süreç, Türkiye'deki Amerikan ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamakla görevli ABD donmasının raporlarına yansımış, Samsun'dan Trabzon'a kadar Karadeniz kıyılarına yığılan mültecilerin durumu, gelişmelere dair yerel idarecilerin aldığı tedbirler ve bölgenin genel sosyo-ekonomik durumu düzenli olarak rapor edilmiştir. Amerikan Yardım Cemiyeti ve ABD donanma raporlarına göre Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında Türk Hükümeti, Hristiyanların Anadolu'yu

¹ Merkez Ordusu'nun kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bakınız. Balcıoğlu, 1991.

² İç bölgelere sevk edilen Rumların önemli bir kısmı daha önce Rum Cemiyetleri tarafından sahile getirilen insanlardan oluşmaktaydı. Bu durum esasında bir

göçten ziyade bahsi geçen Rumların evlerine gönderilmesiydi. Özgören, 2017: 299.

³ Yerasimos, 1988-1989: 66; Okur, 2007: 26-27.

⁴ *Pontus Meselesi*, 1995: 411-419.

serbestçe terk edebileceğini ilan etmiş, Karadeniz sahillerinde toplanan mülteci ve yetimlerin büyük kısmı göç için harekete geçmişlerdi. Öte yandan Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmaya başlaması ve Anadolu'daki yerli Rum ve Ermenilerin Yunan ordusu ile birlikte kaçması⁵ veya savaşta birçoğunun hayatını yitirmiş olması sebebi ile Anadolu'da birçok Hristiyan çocuğu yetim kalmıştı.⁶

Bu sırada *The Near East Relief*⁷, Trabzon'daki temsilcisi J. H. Crutcher'i maiyeti ile beraber Samsun'da görevlendirmiş, Amerikalı misyonerlerle beraber bölgedeki muhacirlerle ve yetim Hristiyan çocuklarla ilgilenmeye başlamışlardı.⁸ Muhacirleri taşıyan vapurlar ihtiyaca kâfi gelmediğinden ilgili cemiyet tarafından İngiliz ve Avusturya vapurları kiralanmak suretiyle Rum ve Ermeni muhacirlerini almak üzere Samsun'a gönderiliyordu. Karadeniz sahillerinde sayıları 30 bine yaklaşan Hristiyan muhaciri almak üzere başka vapurlar da gönderen cemiyet, bu muhacirleri ilk durak olarak İstanbul'a, buradan da Pire başta olmak üzere diğer Yunan şehirlerine taşıyordu.⁹ Bu bağlamda Karadeniz kıyılarındaki limanlardan Rum ve Ermeni mülteciler ile yetim çocukların tahliyesine ve tüm işlerin organizasyonunda *The Near East Relief*¹⁰ gibi kuruluşların faaliyetlerine yardım etmek¹¹, ayrıca Karadeniz limanla-

rında devriye gezinerek ilgili yerlere yönelik toplanılan istihbaratları rapor etmek ve ABD ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Amerikan Donanması'na bağlı birtakım gemiler gönderilmiştir. Bu türden bir vazife ile gönderilen *Parrott (218)*, *Edsall (219)*, *Kane (235)*, *King (242)* ve *Goff (247)* adlı Amerikan gemileri Trabzon, Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye ve Samsun'a uğrayarak ilgili şehir ve kasabalarındaki mülteci sayısı ve mültecilerin mevcut durumları ile bu yerlerin askeri ve siyasi temsilcileri ve toplumun ileri gelen kişileri ile yapmış oldukları görüşmeler neticesinde edindikleri bilgileri, kişilerin yapılarına dair izlenimler ile mevcut limanlara uğrayan diğer gemilerin mürettebatı, yolcuları, taşıdıkları kargo, geminin bağlı olduğu ülke ve ilgili gemi kaptanı ile yapılan görüşmelerden sağlanan bilgileri ve yine söz konusu yerlerdeki yerel halkın sosyo-ekonomik vaziyeti ve Amerika ile ticarete yönelik hakim olan düşüncelerine dair günlük notlar halinde raporlar düzenlemişler ve raporlar *Türk Sularındaki Birleşik Devletler Deniz Müfrezesi Komutanlığı*'na gönderilmiştir.

1. Trabzon

Yukarıda bahsi geçen gemilerden *Goff (247)*'un seyir defterine göre ilgili gemi 26 Kasım 1922'de 14.15'te Trabzon'a gelmiştir. Liman Reisi ile görüşen ve onu nazik bir

⁵ Buna karşın Yunanistan'daki halk, Anadolu Rumlarının ülkelerine gelmelerini istemiyordu. Çünkü Venizelos iktidara geldiğinde Anadolu Rumlarını kurtarmak ve Barı Anadolu topraklarını Yunan sınırlarına dahil etmek istemiş ve Yunanistan'dan pek çok insanı kendi hayali için Anadolu içlerine sürüklemişti. Bu durum, doğal olarak Anadolu Rumlarının bir kısmının Venizelos'a sempati duymasına sebep olmuş, ancak Türk-Yunan savaşının ağır kayıplar verilerek kaybedilmesi ve Kral taraftarlarının iktidara gelmesi ile Yunanistan'da yaşayan yerli halk, savaşın sorumlusu olarak Venizelos ile Anadolu Rumlarını görmüş ve onlara karşı olumsuz tavır sergilemiştir. Öyle ki Yunan Kralı'nın oğlu Prens Andrew, Anadolu Rumları ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştu: "*Buradaki halk, genellikle tiksindiricidir. Bu değersiz insanları tekmeleyip atması için İzmir'i Mustafa Kemal'e teslim etmek gerçekten yerinde olacaktır.*" Bilgin, 2016: 68-54.

⁶ Ayışığı, 2004: 112, 116.

⁷ Özel, 2012: 371.

⁸ Çapa, 2019: 280.

⁹ Mutlu, 2012: 283.

¹⁰ *The Near East Relief*, 1922 yılı için aylık Harput'a 50 bin, Samsun'a 30 bin ve Sivas'taki yetimler için de 20 bin lira ayırmıştır. Cemiyetin ayırdığı bu tahsisattan Türk yetimlerine Harput'ta 2 bin, Samsun'da 500 ve Sivas'ta 400 lira harcanmıştır. Bu rakamlar incelendiğinde misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü açıkça görülen cemiyetin açmış olduğu yetimhanelerden rahatsız olan Türk Hükümeti, bu yetimhanelerin baş tercümanının Türk olmasını istemiş, ancak bu istek kabul görmemiştir. Ayışığı, 2004: 115.

¹¹ Amiral Bristol, 13 Eylül 1922 tarihli raporuna Anadolu'dan ayrılmak üzere limanlarda bekleyen mültecilerle ilgili olarak şu notları düşmüştür: "*Şimdi Anadolu'da yaşanan felâketin ve ortaya çıkan korkunç mülteci sorununun mesuliyeti, tamamen olmasa da büyük ölçüde İtilâf Devletleri'ne aittir. Ancak Müttefikler, Amerika Birleşik Devletleri'ne dönüp kendi yaratmış oldukları felâketi temizlememizi istiyorlar.*" Özcan, 2017: 53.

karakter olarak tanımlayan ilgili geminin kaptanı R.S. Field, ardından Vali Hazım Bey ile görüşmeye gittiğini ancak kendisinin bazı evrakları imzalamakla meşgul olduğu ve özür dileyerek işinin başına döndüğünü belirtmiştir. Kumandan Ali Galip Bey’le de görüşen Field’ın seyir defterine düştüğü not; “kendisi Fransızca konuştu. Oldukça kibar ve hassas biri idi. Cüsseli ve uzun boylu, aynı zamanda harikulade bir askerdi” şeklinde olurken Amerikan misyonerlerinden Bay Stapleton ve Bayan Crawford ile yapmış olduğu görüşmede tanışmış olduğu Doktor Nihat Niyazi Bey¹² ve Amerikan muhriplerinin çeşitli ihtiyaçlarının tedarik işi ile ilgilenen Mehmet Hüseyinof ve kuzeni Kassin hakkında da bilgiler vermektedir.

28 Kasım günü Trabzon İtalyan Konsolosu ile görüşen Field, konsolosa bir süre İtalya’da bulunduğunu ve İtalyanlarla temas halinde kalmayı arzu ettiğini ifade etmiş, birkaç dakikalık genel ve yerel durumlar üzerine yapılan konuşmanın ardından Konsolos ticari olarak faaliyete açılan Batum Limanı’ndan İtalyan gemilerin faydalanmadığını söylemiş, Türk-Sovyet Rusya ilişkilerine yönelik iki devletin yüzeysel olarak dost olabilecekleri, herhangi ortak bir çıkarlarının bulunmadığı ve en azından Türklerin Sovyet Rusya’dan şüphelendiğine yönelik kanaatini dile getirmiş ve Türk halkının Kafkasya’dan gelebilecek herhangi bir Rus saldırısına karşı bölgeyi koruduğunu belirtmiştir.

Trabzon’da yaklaşık 20 ilâ 25 kadar mülteci kampı olduğunu, Rum ve Ermenilerden müteşekkil bu mültecilerin kendilerini götürecek olan gemiyi beklediklerini belirten Field, gemide kalan yiyecekleri bu kamp-lara gönderdiğini de not düşmüştür.¹³ Aynı güne tarihli diğer notlarında Goff (247)’un Trabzon Limanı’na gelişinden bu yana ilgili limana deri, yemiş ve keçe kargosu taşıyan

iki geminin geldiği, dükkanlarda büyük kısmı ucuz ve renkli basmadan ibaret olan şaşırtıcı miktarda stok bulunduğu, gıda maddeleri hariç diğer malların büyük kısmının Fransa ve İtalya’dan geldiği, şehir halkının ise iyi beslenmiş olmalarına rağmen pejmürde görünüm arz ettiği, en kötü durumda kadınların olduğu, şehirde Rusya’nın hemen hemen aynı ölçekteki Thedasia’da kasabasından daha fazla ticari hareketlilik olmasına rağmen Trabzon halkı peçe örtünürken Theodosia halkının ise son derece iyi giyinimli olduğu yönünde sosyo-ekonomik bir analiz de yer almıştır. Goff (247)’un 29 Kasım 1922 tarihli notlarına göre Rum ve Ermenilerden müteşekkil yüz kadar mülteci, S.S. *Anatolia II* gemisine binmiştir.¹⁴

3 Aralık 1922 Pazar günü öğleden 08.00’da bir diğer Amerikan gemisi *Edsall* (219) Trabzon limanına gelmiş, mevcut durum hakkında yapılan görüşmenin ardından Goff (247)’un kaptanı Field, Trabzon’da herhangi bir mülteci sorunu yaşanmadığını düşünmediğini, her şeyin iyi durumda olduğunu ve mültecilerin düzenli olarak gemilerle şehirden ayrıldıklarını ve ne şehirde ne de sokaklarda mültecilere rastlamadığını ifade etmiştir. Ardından Yüzbaşı Field ile Edsall’ın kaptanı Halsey Powell karaya çıkarak Mutasarrıf, Hazım Bey, Askeri Kumandan Ali Galip Bey, Amerikan Misyonundan Doktor Stapleton ve Bay Crawford ile görüşmüşlerdir.¹⁵ Yapılan bu görüşmelerin içeriğine dair detaylı bilgiler Goff’un seyir defterine not düşülmüştür. Yüzbaşı Field, Vali Hazım Bey ile yapılan görüşmenin içeriğine dair şu bilgileri vermektedir:

“Vali Hazım Bey’i görmeye gittik. Bir önceki ziyaretimizden daha az meşguliyeti vardı. Yarım saat kadar kendisiyle görüştük. Yüzbaşı Powell, bu vilayetteki Ordu, Giresun ve Fatsa’ya ziyaret gerçekleştirmek istediğini

¹² The National Archive of the United States, American Consulate Trebizond Correspondence 1916, 703-888, U.S.S. Goff (247), Trebizond, Turkey, 26 November 1922, From: Commanding Officer to Commander U.S. Naval Detachment in Turkish Water, Enclosure No: 2, In Despatch No. 608, s. 1.

¹³ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

¹⁴ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

¹⁵ The National Archive of the United States, American Consulate Trebizond Correspondence 1916, 703-888, U.S.S. Edsall (219), Constantinople, Turkey, 30 November 1922, From Commanding Officer To Commander U.S. Naval Detachment in Turkis Waters, Enclosure No: 3, Despatch No: 608, s. 6.

kendisine ilettili. Vali, böyle bir izin verme hakkının yetkileri dâhilinde olmadığını fakat bu yerlere gitmesi durumunda kaptanın hoş karşılanacağını düşündüğünü belirtti. Hazım Bey, Amiral Bristol ile tanışmaktan memnuniyet duyacağını ve İstanbul'a gitmesi halinde bir görüşme ayarlamaya çalışacağını söyledi. Müttefik Komisyonu İstanbul'a geldiğinde Dâhiliye Nazırı iken Türk Hükümeti'nin kendisini yedi buçuk ay süreyle hapiste tuttuğunu da sözlerine ekledi. Hapisten çıktığında Anadolu'ya geçen Hazım Bey, Kemalist Hükümet iktidara gelene dek İstanbul'a gitmeyi düşünmemiştir. Eşinin levanten bir Fransız olduğu söyleniyor. Yüzbaşı Powell ve bana karşı oldukça nazik davrandı. Biz, vali ile birlikteyken iki emir eri rutin işleri yapmak üzere odasına geldi. Yaptıkları işin öncesi ve sonrasında topuklarını bir araya getirip selam vermeleri şeklindeki resmiyetlerinden etkilendim.”¹⁶

Aynı raporda askeri karargâh Kumandanı Ali Galip Bey'e de yer verilmiş, kendisi modern üniformalı, iyi görünümlü ve çok iyi düzeyde Fransızca konuşabilen bir asker olarak tarif edilmiştir. “*Daha önce benim ve seleflerimin raporlarında yer verilen*” şeklinde tanımlanan Galip Bey, Lozan Konferansı ile ilgili kendisine yöneltilen sorular üzerine açıklanacak herhangi bir şey olmadığını ancak çok yakın bir zamanda sorunların barışçıl bir şekilde çözüme kavuşacağına inandığını, barış için ön koşulun Yunan ordusunun mağlubiyeti olduğunu¹⁷ ifade ettikten sonra “*siz denizcilerin söyle-*

diği gibi fırtınadan sonra güzel bir hava gelecektir” demiştir. Dünyada medeniyetlerin gelişmekte olduğuna ancak son iki yıldır bu ivmenin tersine döndüğüne dair olan genel inanıştan, Atina'daki eski bakanların infazından ve Türkler iki asır boyunca savaş halindeyken vergiden muaf olan Rumların bu süreçte servet kazandığından da bahseden Galip Bey, Birleşik Devletler'de herkesçe malum olan Türk karşıtı propagandaya değinmemiş ancak Amiral Bristol ve Amerikan donanmasının adil yaklaşımından, hazırlamış oldukları raporla sözde Türk katliam hikayesinin iki tarafı olduğunu ortaya koymuş olmalarına değinmiştir.¹⁸ Ardından Yüzbaşı Powell, 1922 yılı Ağustos'unda İzmir'de iken resmi gazete muhabiri bir *Edsall* subayını iç bölgelere araştırma yapmaya göndermiş olduğunu ve bu muhabirin araştırmaları neticesinde hazırlanmış olan raporun *New York Herald* gazetesinde yayınlandığı hakkında Ali Galip Bey'e bilgi vermiştir.¹⁹

Yüzbaşı Powell; Doktor Stapleton ve Bay Crawford ile mülteciler hakkında görüşüğünü ancak bu konudaki bilgilerinin oldukça az ve müphem olduğunu, *The Near East* çalışanı Bay White ile yapmış olduğu görüşme ve ardından şehirde gerçekleştirmiş olduğu gezinti sonrası edindiği gözlemlere dayanarak Trabzon'da mültecilerle ilgili herhangi bir sorunun olmadığına kanaat getirdiğini, mültecilerin burada yaşıyor olmaktan kaynaklı herhangi bir zorluk

¹⁶ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

¹⁷ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

¹⁸ ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve 23 Nisan 1919 ile 25 Ocak 1920 arası dönemdeki yazışmaları kapsayan, 21 belgeden oluşan bir raporda Yunanistan'ın Karadeniz ve Kafkasya'ya yönelik askeri ve siyasi eylemleri, Ermenilerle işbirliği görüntüsü altında onları kendi çıkarlarına kullanma girişimleri, bölgede girişeceği hemen her türlü eylem için Anadolu kıyılarından Kırım sahillerine ve Günay Kafkasya'ya kadar uzanan Rum azınlıklara yönelik ajitasyon faaliyetleri, bu faaliyetler İngiliz Hükümeti'nin desteği başta olmak üzere şu bilgi ve değerlendirmelerde bulunmaktadır: “...Yunanistan, Pontusçu Rumlara yönelik yoğun bir ajitasyonda bulunmaya başlamıştır. Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra zayıflayan bu durum, Türk Milli Hareketi'nin güçlenmesi ile birlikte önemli ölçüde kontrol altına alındı. Ancak Ankara'da kurulan Türk

Milli Hareketi'ne karşı İngiliz-Yunan saldırısının başarısızlığa uğraması üzerine tekrar ortaya çıktı... Yunan Hükümeti, Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk nüfusun, Rum nüfusundan çok daha fazla olduğunu bilmesine rağmen tıpkı İzmir'deki gibi bir sonuç elde etmek için büyük çaba harcamaktadır... Bu amaca ulaşmak için uygulanan politikalar hiç kimsenin hatırına getiremeyeceği türdendir.” Bristol'un raporunda Yunan Hükümeti'nin Pontus-Rum devletinin kurulmasını sağlamak için yalnızca Karadeniz ve Kafkasya Rumlarını hesaba katmadığını, aynı zamanda Pontus olarak kabul ettiği Kırım ve Güney Rusya'nın Rumlarını da hesaba kattığı ancak bu coğrafyadan hayal kırıcı bir cevap aldığı belirtilmektedir. Bristol'un belirttiğine göre adı geçen bölgedeki Rum halkı kendilerini Rusya'ya daha yakın gördükleri gibi Atina Rumlarına duydukları nefret Türklerin duyduğu nefretten daha fazla idi. Okur, 2011: 65-66, 68.

¹⁹ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

çekmediklerini ve Yunan Yüksek Komiseri'nin Trabzon'dan tahliye edilecek 30 bin Rum olduğuna dair raporunu son derece abartılı bulduğunu²⁰ not ederken *Goff*'un kaptanı Field, aynı görüşme ile ilgili olarak Amerikan misyonerlerinin bölge ve kasabadaki Rum ve Ermeni mültecilerin sayısı hakkında bilgiye sahip olmadıklarını, Trabzon'daki tahliye meselesinin ve Türklerin Hristiyanlara yönelik muamelelerinin endişe kaynağı teşkil etmeyeceğine ikna olduklarını bildirmektedir. Aynı güne tarihli bir diğer notta ise *Goff* ve ona posta teslim etmek üzere bir günlüğüne gelen *Edsall*'ın limandaki varlığından Trabzon'daki Türk subaylarının herhangi bir rahatsızlık duymadıkları da belirtiliyordu. Nitekim bu süreçte Yüzbaşı H. Powell, Yunan ve Amerikan Yüksek Komiserleri arasında Karadeniz limanlarından tahliye edilen Rumlarla ilgili yapılan yazışmaların (*Aid De Memoire* ve Amiral Bristol'un yanıtı) bir kopyasını R.S. Field'a teslim etmiş²¹ ve 4 Aralık sabahı, saat 06.30'da Trabzon'dan ayrılmıştır.²²

Edsall'ın Trabzon'dan ayrılmasından 7 Aralık'a kadar olan süreçteki gelişmeleri, *Goff*'un seyir defterinden takip etmekteyiz. Trabzon'da yirmi gün geçiren geminin raporlarına göre 4 Aralık günü eskiden tek seferde on kişinin karaya çıkması ile ilgili yapılan düzenleme sonrasında bu sayı on beşe çıkarılmış, aynı gün Belediye Başkanı Hakkı Bey ile yapılan görüşme sonrasında kendisi ile ilgili olarak "*Ne İngilizce ne de Fransızca konuşabilmektedir. Oldukça nazik ve konuşulması kolay bir insandır*" yönünde not düşülmüştür.

5 Aralık sabahı Trabzon Limanı'na Batum'dan *Tadla* isimli gemi gelmiş, üç haftadır Batum'da bulunan ve hava muhalefeti sebebi ile gelişi tehire uğrayan geminin kaptanı, R.S. Field'a Batum'da biri İngiliz, diğeri ise İtalyan yakıt gemisi olmak üzere iki geminin bulunduğu bilgisini vermiştir. Oysaki Field'ın Trabzon İtalyan Konsolosu ile yapmış olduğu görüşmede konsolos

kendisine Batum limanından İtalyan gemilerinin faydalanmadığını söylemişti. Dolayısıyla *Tadla*'nın kaptanı ile İtalyan Konsolosu'nun verdiği bilgiler birbiri ile örtüşmüyordu. Bay Grant, Bayan Philips ve Bayan Martin gibi Batum'da görevli *The Near East Relief* çalışanlarını da taşıyan *Tadla*, aynı gün Trabzon'dan 400 mülteci alacaktı. Ayrıca Giresun'dan 2 ilâ 300, Samsun'dan ise bini aşkın mülteci alacak olan gemi hakkında *Edsall*'a haber gönderilmiş, Trabzon Limanı'ndaki uşkuna hakkında da ilgili gemi kaptanından bilgi alınmıştı. Kaptanın ifadesine göre uşkuna mayınla yüklüydü ve kaptan uşkuna da yirmi dört adet mayın sayabilmişti.²³

7 Aralık günü R.S. Field, "*bizi memnun etmek için katlanmış olduğu olağanüstü zahmete şaşırımdı*" dediği Trabzon Belediye Başkanının, Trabzon ve Türkiye halkının Amerikalıların Türkiye'ye gelip ticaret yapmaları hususundaki isteklerini de ifade etmiştir. Aynı gün öğlenden sonra bir diğer Amerikan gemisi *King (242)*, 8 Aralık günü gece 03.30'da Trabzon Limanı'na varacağına dair ileti göndermiş ve durumdan yerel otoriteyi haberdar etmek üzere *Goff*'un kaptanı karaya bir subay göndermiştir. Liman Reisi şehirde olmadığı için Deniz Kumandanına durum arz edilmiş ve kumandan gece vakti boyunca yabancı gemilerin limana girmemesi hususunda Ankara Hükümeti'nin kesin kuralları olduğunu söyleyerek gün ağardıktan sonra limana gelmesinin daha iyi olacağına dair *King*'e bir ileti gönderilmesini önermiş ve bu öneri doğrultusunda *King*'e aşağıdaki iletiyi gönderilmiştir:

"Sabah 7'den önce Trabzon'a gelmemenizi öneriyorum. Milli Hükümet döneminde gece vakti herhangi bir geminin limanlarına girmemesi yönünde kanuni bir düzenleme yaptılar ve icrası mümkün olursa böyle yapmanın daha iyi olacağına inanıyorum. Gece 03.30'da varacağınız yönünde bilgilendirildiler ve varışınızı 07.00'a ertelemenizi talep ettiler."²⁴

²⁰ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

²¹ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922; NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

²² NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

²³ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

²⁴ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

R.S. Field, *Goff* gemisinin Trabzon'da bulunmuş olduğu süreçte ticaret, azınlıklar, yerel halk, siyaset ve şehrin ileri gelen kişilerine dair gözlemlerini maddeler halinde özetleyerek raporunun sonuna eklemiştir. İlgili rapora göre Trabzon'da ticari hayat iyi durumdadır. Haftada yaklaşık dört gemi Avrupa'dan küçük emtialar ve kıyafetler ile Avrupa ve Amerika'dan keçe ve kuruyemiş getirmektedir. Büyük mağazalar hala kapalıdır ancak yiyecek ve giyecek satan çarşılar son derece aktif durumdadır. Şehirde yalnızca bir adet günlük gazete, sinema ve tiyatro mevcuttur. Sebze, meyve ve yemiş yönünden çeşitlilik mevcuttur. Koyun eti, inek etine nazaran daha yaygındır. Koyun yünü fazla miktarda bulunmasına rağmen henüz onu işleyip kıyafet yapabilecek aşamada değildir. Yükleme veya boşaltma yapmak amacı ile limana gelen gemiler kötü hava koşulları sebebi ile mütemadiyen bir ilâ dört günlük bir gecikme yaşamaktadırlar. Bu gecikme, kuzeydoğuya bakan gümrükten bir mendirek inşa edilebilirse bertaraf edilebilir.²⁵

Şehirde yaklaşık 40 bin kadar azınlığın bulunduğu ve bunların 10 bin kadarını Rumların oluşturduğunun ifade edildiği raporda Trabzon Limanı'ndan Hristiyanların tahliye edilmeleri sürecinde herhangi bir hayati sorun ile karşılaşmadığı, geminin limanda olduğu yirmi günlük süre boyunca tahminen yaklaşık 700 Hristiyan'ın Trabzon'dan ayrıldığı, mültecilerin herhangi bir sebepten ötürü bir sorun yaşadığına yahut Hristiyanların baskı ve kötü muameleye maruz kaldığına dair bir şeye şahit olunmayıp bir haber de duyulmadığı belirtilmiştir. Türklerin özellikle Lozan sürecinde Hristiyanlara yaklaşımlarında daha dikkatli oldukları ve baskı olarak algılanacak herhangi bir davranıştan kaçındıklarının da ifade edildiği raporda konferanstaki meseleler çözümlendikten sonra Trabzon halkının Hristiyanlara karşı takınacağı tavır konusunda tahminde bulunulacak kadar şehir hakkında bilgiye sahip olunmadığı ifade edilmiştir. Bu süreçte Bolşevik

Rusya'nın temsilciliğinin Avrupalı tek konsolos olduğu, İtalyan konsolosluğunda Milliyetçi Hükümetle herhangi resmi bir bağı bulunmayan vekil bir konsolosun bulunduğu ve Amerikan konsolosluğuna ait binanın on yıllığına Kavas Ahmet' e kiralandığı²⁶, Trabzon'da halkın Sovyet Rusya'ya karşı şüpheli bir yaklaşım sergilediği, Yunanistan hariç tüm Avrupa ülkeleri ile tarafsız bir ilişki içine girecekleri, Bulgaristan ve Romanya'ya dair yaklaşımları hususunda bir bilgi edinilemediği yönünde değerlendirilmedi bulunulmuştur.²⁷

Şehrin askeri ve sivil yöneticilerine dair gözlemlere de yer verilen raporda Vali Hazım Bey için "*Kanaatimce kendisinin pozisyonu bir eyalet valisine tekabül etmektedir. Onun görevi için Türklerin kullandığı unvan "Vali" dir. Hazım Bey, yaklaşık on altı yıl eğitim görmüş, iyi eğitilmiş, çekici bir beyefendidir. Fransızca konuşur, Fransızca ve Türkçe şiir yazar ve ateşli bir bric oyuncusudur*" denilmekte, Kumandan Ali Galip Bey Fransızca'yı iyi konuşan, modern asker tipinde, bölgedeki üst düzey askerlerden biri olarak tanıtılmakta²⁸, Belediye Başkanı Hakkı Bey oldukça kaba görünümüne rağmen teşrifatta son derece hassas ve misafirperver, ayrıca Amerikalılar üzerinde iyi etkiler bırakmak hususunda endişe taşıyan bir karakter olarak yer almaktadır. Eski İran konsolosunun yeğenleri olduğu ve Amerikan muhriplerine erzak tedariki yapan ve bu sebeple kendilerini Amerika'nın hizmetinde gördükleri ifade edilen Mehmet Hüseyinof ile kuzeni Kassın Hüseyinof, basit düzeyde bilgilerin elde edilmesi ve tercümanlık gibi işlerde kullanışlı kişiler olarak tarif edilmişlerdir. "*Avrupalı modern bir Türk*" olarak nitelendirilen Doktor Nihat Bey'in iyi düzeyde İngilizce konuştuğu, modern kıyafetleri ve sağ gözüne taktığı gözlüğüyle kolayca tanınabileceği; küçük,

²⁵ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

²⁶ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

²⁷ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

²⁸ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

özel bir hastaneyi yönettiği ve aynı zamanda hükümetin denetçisi olduğu²⁹, bunun yanı sıra Rus asıllı bir eşi bulunduğu ve her ikisinin de aslen Yahudi oldukları yönünde söylemlerin varlığından söz edilen raporda Robert Koleji'nde eğitim alan Münir Bey, Field tarafından “burada tanıştığım en ilginç Türk. Modern ve Avrupalı bir tarzı vardır” şeklinde nitelendirilmiştir. Temel olarak hangi işle meşgul olduğu bilinmese de çok iyi düzeyde İngilizce konuşan Münir Bey'in yerel bir okulda İngilizce dersi için yardımcı eğitimci olarak görev yaptığı ve ayrıca hükümet denetçisi olduğu da verilen bilgiler arasında yer almış, İtalyan Konsolosu Amedeo Guglielmi'nin Türk karşıtı görüldüğünün ifade edildiği raporda yerel halkın dostane bir yaklaşım sergilediği de beyan edilmiştir.³⁰ *Goff (247)* Kaptanı R.S. Field, bu değerlendirmeye ek olarak 27 Kasım-7 Aralık 1922 tarihleri arasında Trabzon Limanı'na uğrayan gemilere dair de aşağıdaki bilgileri vermektedir:³¹

U.S.S. GOFF (247) Trabzon-Türkiye 7 Aralık 1922		
27 Kasım	09.35 11.35	S.S. Gülnihal (Türk) demir attı S.S. Anatolia II (Fransız) demirledi
28 Kasım	10.00	S.S. Gülnihal (Türk) denize açıldı
29 Kasım	06.40	S.S. Gülnihal (Türk) demir attı
	06.50	S.S. Carinthia (İtalyan) demir attı
	09.05	S.S. Carinthia (İtalyan) denize açıldı
	15.10	S.S. Anatolia II (Fransız) denize açıldı
30 Kasım	05.30	S.S. Gülnihal (Türk) denize açıldı
	06.15	S.S. Ionie (Fransız) demir attı
	07.00	S.S. Carinthia (İtalyan) demir attı
	14.45	S.S. 12 Aralık (Fransız) denize açıldı
	16.00	S.S. Carinthia (İtalyan) denize açıldı
1 Aralık	08.15	S.S. Carinthia (İtalyan) demir attı
2 Aralık	02.15	S.S. Carinthia (İtalyan) denize açıldı
3 Aralık	06.50	S.S. Giresun (Kiresun) (Türk) demir attı
	07.55	U.S.S. Edsall (219) demir attı
	08.30	S.S. Giresun (Türk) denize açıldı
	09.00	S.S. Carinthia (İtalyan) demir attı ³²
4 Aralık	06.00	U.S.S. Edsall (219) denize açıldı
	07.00	S.S. Giresun (Türk) demir attı
	10.15	S.S. Carinthia (İtalyan) denize açıldı
	11.00	S.S. (İsimsiz bir Türk gemisi) iç limandan denize açıldı
	11.05	S.S. (İsimsiz bir Türk gemisi) iç limandan denize açıldı
5 Aralık	07.25	S.S. Tadla (Fransız) demir attı
	11.00	S.S. Tadla (Fransız) denize açıldı
6 Aralık		Herhangi bir gemi uğramadı
7 Aralık	06.45	S.S. Akdeniz (Türk) demir attı

Goff (247)'un Trabzon'dan ayrılmasının ardından 8 Aralık 1922'de bir diğer Amerikan gemisi *King (242)* Trabzon Limanı'na giriş yapmıştır. Bu geminin seyir defterinde yer alan bilgilere göre 9 Aralık günü limana biri Fransız, diğeri İtalyan olmak üzere iki gemi gelmiştir.³³ Münir Pertev Paşazade ile görüşme gerçekleştiren *King*'in Kaptanı H. G. Fulter; uzun boylu, koyu tenli, keskin hatlı, ince yüzlüydü ve mavi gözlük takan kibar bir adam olarak nitelendirdiği Pertev

²⁹ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

³⁰ NARA, U.S.S. Goff (247), 26 November 1922.

³¹ NARA, U.S.S. Goff (247), 7 December 1922.

³² NARA, U.S.S. Goff (247), 7 December 1922.

³³ The National Archive of the United States, American Consulate Trebizond Correspondence 1916, 703-888,

U.S.S. King (242), Trebizond, Turkey, 8 December 1922, From Commanding Officer to Commander U.S. Naval Detachment in Turkish Waters, Encloser No: 3, Dispatch No: 621, s. 1.

Bey'in görüşmeye bir tercüman ile katıldığını ve kendisinin ürünlerini Amerikan malları ile değiştirmeyi ve bu amaçla un ve şeker ihracatçıların isimlerini ve adreslerini öğrenmeyi arzu ettiği belirtmiş³⁴, görüşmenin gün batımında nihayet bulması ve liman kurallarına göre hangi ulusa mensup olursa olsun kayıkların hava karardıktan sonra hareketinin yasak olması sebebi ile Pertev Bey karaya çıkarken kendisine eşlik edilemediği ifade edilmiştir.³⁵ Pertev Bey'in Amerika'daki ithalat ve ihracat firmalarının isimlerini öğrenmek konusundaki isteği, *King (242)*'in ardından Trabzon'a gelecek olan *Kane (235)*'in de raporlarında yer alacaktır.³⁶

16 Aralık'a kadar Trabzon'da bulunan *King (242)*'in kaptanı H. G. Fulter de kendisinden önceki kaptan gibi şehrin siyasi ve ticari yapısı ile yerel halk ve mültecilerin durumuna dair bir rapor hazırlamıştır. Daha ziyade önerilerin yer aldığı bu raporda, Vali Hazım Bey'e altı aylık izin verildiği ve izin bitiminde başka bir limana gideceği³⁷,

sınıf ve milliyeti ne olursa olsun halk arasında hak edilmiş bir popüleriteye sahip olduğu ifade edilmiştir. Sovyetlerin konsolosluk düzeyinde temsilci ve konsolos bulundurdıkları şehirde iş sahasında İtalyanlarınkine benzer bir ticari işletme olduğu ve Sovyet bayrağı dalgalanan bu yerin dış duvarlarında ise Türkçe yazılar bulunduğu belirtilmiş, propaganda merkezi olarak bilindiği ifade edilen bu yerin Çarşamba günü yerel otorite tarafından bayrağının indirilip duvardaki yazıların ise boyandığı bilgisi verilmiştir. Yine raporda yer aldığı üzere Trabzon'da büyük miktarda ekilecek arazi vardır, karayolu kıyı boyunca ve iç kesimlere doğru uzanır. Bu yolların geliştirilmesi ve gerektiğinde uzatılması, şüphesiz yatırım için büyük bir getiri sağlayacaktır. Dağların kıyıya uzanış şekli sebebi ile demiryolunun maliyetli olacağı ancak kamyonların kullanımına yönelik yolların inşasının daha makul olabileceğinin belirtildiği raporda bu durumun gerçekleştirilmesi halinde Türk tüccarlarının ülkenin yabancı

³⁴ 18. Yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşen Avrupa devletlerinin Doğu Anadolu ve İran'a açılan başlıca kapısı konumuna gelen Trabzon Limanı'ndan ithalat ve ihracat yapan devletlerden biri de Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Osmanlı Devleti, dünya ticaret yollarının kesiştiği geniş bir coğrafyaya sahip olması sebebi ile ABD'nin göz diktiği başlıca faaliyet alanlarından birini teşkil etmiştir. Öyle ki ABD ile Osmanlı Devleti arasında imzalan 1830 tarihli ticaret anlaşmasında ABD'nin en çok üzerinde durduğu konulardan biri, yedinci maddede düzenlenen Karadeniz'e açılabilme ayrıcalığı idi. Zira ABD tüccarları Karadeniz'e açılma ayrıcalığını elde edemedikleri takdirde büyük kâr getirmeyen İstanbul limanına pek sıcak bakıyorlardı. Öyle ki Trabzon Konsolosluğu da dahil olmak üzere açılan konsolosluklar birer ticaret ofisi gibi çalışmışlar, buldukları bölgenin ticari hacmine dair çok sayıda yıllık raporlar hazırlamışlar. Trabzon Konsolosluğu, bu raporlarda yalnızca vilâyetin ve limanın ticari potansiyeli üzerinde durmamış, aynı zamanda Birleşik Devletler'in bölgede ticaret yapan diğer devletlerle rekabet edebilmesi için önerilerde de bulunmuştur. Hatta Trabzon Amerikan Konsolosluğu, I. Dünya Savaşı arifesinde bölgede bir Amerikan Ticaret Odası kurmak hususunda gerekli alt yapının hazırlanması ve uygun yapının hazırlanmasına yönelik çalışmalar yürütmüştür. Okur-Kul, 2015: 120-123, 135.

³⁵ NARA, U.S.S. King (242), 8 December 1922.

³⁶ The National Archive of the United States, American Consulate Trebizond Correspondence 1916, 703-888,

U.S.S. Kane (235), From Commanding Officer To Commander U.S. Naval Detachment in Turkish Waters, Despatch No: 653.

³⁷ İlgili izin için Dâhiliye Vekili Fethi Bey tarafından Ebubekir Hazım Bey'e gönderilen telgrafın içeriği şu şekildedir. "*Şûra-yı Devlet kurulması işinin Millet Meclisi Hükümeti'nce kaçınılmaz gerekliliği her gün daha çok duyumsanmakta ve bunca yıllık deneyimlerinden yararlanılmak üzere zât-ı âlileri Şûra-yı Devlet başkanlığına çok uygun görülmektedir. Bu kuruluş yasalık kazanuncaya dek Trabzon ilinde sınırları pek zorlayıcı biçime giren şimdiki uyumsuzluklarla zât-ı âlilerini daha çok yormamayı uygun gördüğümden, valilik maaşı tümüyle ödenmek üzere sağlık durumu gerekliliği ile altı aylık izin istenmesi arzu buyurulduğunda yazışma buyurulmasını rica ederim. 30 Teşrinisani 338*" Daha evvel İstanbul'a gidip gelmek üzere on beş günlük izin istediği halde Dâhiliye Vekâleti'nden "*Güncel durum dolayısıyla şu sırada izin verilmesine olanak yoktur*" şeklinde bir geri dönüş alan Hazım Bey, bu son telgraf üzerine uzun izin önerisinden yararlanarak artık Trabzon'a dönmek niyetiyle ilgili vekâlete yazdığı telgrafa cevaben "*Gösterilen gereksinime göre tedavi için altı ay süreyle İstanbul'a ve Avrupa'ya gitmeye ve valilik memurlarından birini vekil bırakmaya yetkilisiniz efendim*" denilmiştir. Ardından vali vekilliğine Zonguldak Mutasarrıfı İhsan Bey atanmış, sonrasında Şükrü Bey'in aslen ataması yapılmıştır. Tepeyran, 2009: 269-272.

sermayeye açılacağına yönelik bir endişe taşıdıkları da belirtilmiştir.³⁸

Şehrin konum itibari ile konut ve ticari camia açısından son derece iyi imkânlar sunduğu, sokaklarda yön işaretlerinin bulunmadığı, Rusların bu yönde başlatmış oldukları çalışmaların yarım kaldığının ifade edildiği rapora göre dalgakıranların uzatılmasıyla limanda gemilerin daha güvenli bir şekilde demir atmaları sağlanabilirdi. Raporun son başlığı mültecilere aitti. H. G. Fulter, Trabzon'da geçirilen yedi gün içerisinde binin üzerinde mültecinin ve onların yanında öksüz ve yetimlerin de şehirden ayrıldığını, küçük gruplar halinde düzenli olarak gelen mültecilerden para ve vesikaya sahip olanların transferinin en kısa süre içinde sağlandığını, maddi yönden iyi durumda olan Rumların daha az talihli olan diğerlerine yardım ettiğini, yardıma muhtaç olanların sayısına yönelik kesin rakamlar elde etmenin neredeyse imkânsız olduğunu, mültecilerin ulaşımı için en yüksek bilet fiyatlarının İtalyan hattına ait olduğuna dair bilgileri kayıt etmiş³⁹, her biri ilgili gemide görevli askerler tarafından hazırlanan ve Trabzon limanına uğrayan gemilere ait detaylı bilgiler içeren aşağıdaki tabloları da ilgili rapora eklemiştir:

U.S.S: King (242) Trabzon, Türkiye, 9 Aralık 1922 Birleşik Devletler Donanması Asteğmen Russell H. Quynn'dan Komuta Merkezi'ne Konu: 9 Aralık 1922, Biniş Raporu	
Geminin Adı	Ionie
Kayıtlı Olduğu Ülke	Fransa
Gemi Türü	Kargo, posta ve yolcu
Kaptanın Adı	Calvies
Mürettebatı	71
Tonaj	2836
Cargo	Genel
Hangi Limandan	Batum
Zaman Aşımı	11 Saat
Olay Türü	Kötü Hava, Fırtınalı
Hareket Tarihi	9 Aralık Öğlenden önce 6.00
Bağlı Olduğu Liman	İstanbul
Rota	Samsun tarikiyle, kıyıda kargo alabileceği tüm limanlar

Genel Mütalaa	Gemi, posta taşımıyordu ve yaklaşık 10 yolcusu vardı. The NEar East Relief'in Kafkasya sorumlusu Bay White da bunların içinde idi. Geminin kaptanı samimiydi ve sorulara sorulara yanıt vermeye istekli görünmekteydi. Diğer subayların samimi olduklarını söyleyemem. Kaptan, bana Lozan konferansı ile ilgili bilgiler sordu. R. H. Quynn
Geminin Adı	Merano
Kayıtlı Olduğu Ülke	İtalya
Gemi Türü	Posta, yolcu ve kargo gemisi
Kaptanın Adı	Manerin
Mürettebat	73
Tonaj	2227
Kargo	Boş-Herhangi bir kargosu yoktur.
Geldiği Liman	Selanik, Trieste ve İstanbul
Olay Türü	Çok fırtınalı
Hareket Tarihi	9 Aralık öğlenden önce 6.00
Bağlı Olduğu Liman	İstanbul
Rota	Duraksız
Mütalaa	İtalya'ya giden bir posta beklemiyor. İtalyan Hükümeti tarafından verilen bir emirle asıl asıl varış noktası olan Novoroski'ye gitmemesi istendi. Gemide herhangi bir kargo yok yalnızca İstanbul ve İtalya yolcusu olursa alacak. R.H. Quynn

U.S.S. King (242) Trabzon, Türkiye 10 Aralık 1922 Birleşik Devletler Donanması Asteğmen Perry M. Fenton'dan Komuta Merkezi'ne Konu: 10 Aralık Biniş Raporu	
Geminin Adı	Adria
Kayıtlı Olduğu Ülke	İtalyan-Trieste
Gemi Türü	Kargo-Posta-Yolcu
Kaptanın Adı	Frank Sehekovich
Mürettebat	84
Tonaj	7000
Geldiği Liman	İstanbul
Zaman Aşımı	8 Aralık 1922-Öğlenden sonra 2.00
Olay Türü	İyi
Muhtemel Hareket Tarihi	10 Aralık 1922
Bağlı Olduğu Liman	Samsun

³⁸ NARA, U.S.S. King (242), 8 December 1922.

³⁹ NARA, U.S.S. King (242), 8 December 1922.

Yolda Herhangi Bir Kayıp Verdi mi	Hayır
Karşılaşılan Gemi	Ticaret Gemisi
Sis veya buzlanma ile karşılaşıldı mı?	Yok
Rota	İstanbul'dan Trabzon'a doğrudan
Mütalaa	Samsun, İstanbul, Pire Malta ve Naples için posta vardı. Samsun'dan 300, Trabzon'dan 400 öksüzü Pire'ye (Yunanistan) götürmek üzere almıştır. İmza: P.M. Fenton

Nereden	Rirch
Gecikme	3 saat
Gecikme Sebebi	Yağmur
Muhtemel Hareket	15 Aralık 1922
Limandan sonra bağlantı yeri	İstanbul
Herhangi bir kayıp verdi mi?	Hayır
Karşılaşılan Gemi	Yok
Sis yahut buzlanma ile karşılaşıldı mı?	Hayır
Genel Rota	Kıyıyı Takiben
Genel Mütalaa	Güvertede 28 yolcu vardır (3. Sınıf) posta yoktur İmza: G. Chadwick

U.S.S. King (242) Trabzon, Türkiye 13 Aralık 1922 Birleşik Devletler Donanması Asteğmen Perry M. Fenton'dan Komuta Merkezi'ne Konu: 13 Aralık Biniş Raporu	
Geminin Adı	S.S. Fatiyeh
Kayıtlı Olduğu Ülke	Yugoslav
Gemi Türü	Kargo
Kaptan Adı	Belirtilmemiş
Tonaj	1000
Hareket Tarihi	Bugün
Limandan Sonra Bağlantı Yeri	Rozeh-ardından İstanbul
Genel Rota	Kıyıyı Takiben
Mütalaa	Roseh için Türk ordusu askerlerindne on yolcusu vardır. Türk gemisidir ancak Yugoslav bayrağı taşımaktadır. Mürettebat ve kaptan Türk'tür. İmza: R.H.Quynn

U.S.S. King (242) Trabzon, Türkiye 16 Aralık 1922 Birleşik Devletler Donanması Asteğmen E.P. Wilson'dan Komuta Merkezi'ne Konu: 16 Aralık Biniş Raporu	
Geminin Adı	Kosova-İstanbul
Bağlı Olduğu Devlet	Yugoslavya
Gemi Türü	Buharlı Gemi
Mürettebat	28 ve 5 subay
Tonaj	520
Kargo	Yolcu ve nakliye
Geldiği Yer	Rize
Gecikme	6 saat
Gecikme sebebi	Sis
Muhtemel Hareket	16 Aralık 1922
Limandan sonra bağlantı yeri	İstanbul
Genel Rota	Kıyıyı Takiben
Karşılaşılan Gemi	Yok
Sis ve buzlanma	Yok
Genel Mütalaa	Posta yoktur. Gemide yalnızca 100 Osmanlı yolcusu vardır. Mülteci yoktur.

U.S.S. King (242) Trabzon, Türkiye 14 Aralık 1922 Birleşik Devletler Donanması Asteğmen G. Chadwick'ten Komuta Merkezi'ne Konu: 14 Aralık Biniş Raporu	
Gemi Adı	Remo
Bağlı Olduğu Ülke	İtalya
Gemi Türü	Kargo
Kaptanın Adı	Spindime Hutize
Mürettebat	117
Tonaj	2017
Kargo	30 tonluk genel mallar

Edsall (219)'ın seyir defterinde Trabzon Limanı ziyaretinden edinilen bilgiler şu şekilde özetlenmiştir:

“Mutasarrıf, Hazım Bey; Müfreze Komutanı Galip Bey'dir. Burada mülteci sorunu büyük bir problem arz etmemektedir. Koşullar iyidir, mültecilerin ayrılımlarına müsaade edilmiştir. Yunan Yüksek Komiseri'nin verdiği mülteci sayısı 30.000 iken çeşitli raporlarda ayrılmak isteyenlerin mevcuduna dair

verilen sayı 1000 ilâ 3000 kişi arasındadır. Yunan Yüksek Komiseri'nin raporunda Sürmene'de 2000 mülteci olduğu bilgisi yer almaktadır. Söz konusu mülteciler, Sürmene'den Trabzon'a gelmiş ve oradan ayrılmışlardır. Haftada 5 ilâ 6 gemi Trabzon'a uğramaktadır."⁴⁰

21 Aralık Perşembe Topal Osman Ağa'nın *Gülrihal* Vapuru ile Giresun'a gelişini⁴¹ haber veren ve aynı gün Giresun'dan ayrılarak Trabzon Limanı'na gelen *Parrott* (218)'un kaptanı B. McCandless ise Vali Hazım Bey ile tanışmış⁴², aynı zamanda şehirden diğer askeri ve sivil yetkililerle de görüşmüştür. Bir sonraki gün Amerikan misyonundan Bay Crawford ve Bay Stapleton ile de görüşen B. McCandless, Trabzon'da parası olmayan yaklaşık 2000 mülteci bulunduğunu, şehrin dışında da sayıları hemen hemen aynı olan mültecilerin şehre girmelerine izin verilmediğini, para temin edebilenlerin guruplar halinden şehirden ayrıldığını notlarına eklemiştir. 23 Aralık günü Vali ile görüşen Kaptan B. McCandless, valiye Yunan gemilerinin Yunan bayrağı takmaksızın ve Amerikan muhripleri eşliğinde, parası olmayan mültecileri almak için gelmesine dair verilecek izin hakkında bir gelişme olup olmadığını sormuş, bu hususta Ankara'ya telgraf çektiğini bildiren vali yanıt gelir gelmez bilgilendirme yapacağını söylemiştir. Nitekim seyir defterindeki 28 Aralık tarihli nota göre Ankara Hükümeti, Yunan gemisine limana giriş izni vermiş, Kaptan B. McCandless'in ayrılmasına müsaade edilen ve parası olmayan mültecilerin sayısına dair Polis Müdürü'nü bilgilendirmesi istenmiş, nihayetinde kısa sürede ayrılmaya hazır olabileceklerin sayısı yaklaşık 3000 kişi olarak bildirilmiş, aynı gün öğleden sonra 16.25'te ilgili gemi Samsun'a gitmek üzere hareket etmiştir.⁴³

2. Giresun

4 Aralık 1922 günü saat 06.30'da Trabzon Limanı'ndan ayrılan *Edsall* (219), aynı gün saat 09.30'da Giresun'a varmıştır. Geminin seyir defterinde yer aldığı üzere Giresun'a geldiğinde kıyı boyunca uzanan bir insan yığını ile karşılaşan mürettebat bunların mülteciler olduğunu düşünmüş, ancak karaya çıktığında yalnızca geminin limana geliş nedenini merak eden yerel halk olduğu anlaşılmıştır. Ziyaret gerekçesini Mutasarrıf ve Liman Reisini görmek olarak açıklayan *Edsall* (219)'ın kaptanı H. Powell'in mutasarrıf ile yapmış olduğu görüşmede edindiği izlenim ve bilgiler şu şekilde olmuştur:

"...Herkes oldukça samimiydi ve Türk halkının son derece anlayışlı bakışları eşliğinde mutasarrıfın makamına gittik. Orada samimiyetle karşılandık ve bilindik iltifatların ardından Giresun ve çevresindeki Hristiyan nüfus hakkında soru sormak için bir fırsat yakaladım. Elbette Türkler haricinde bilgi edinilebilecek kimse yoktu. Mutasarrıf yaklaşık 1500 Hristiyan'ın Giresun'dan ayrıldığını ve açıklanan zaman sınırı sona ermeden vesikasını edinmiş olan yaklaşık 1000 civarındaki Hristiyan'ın ise geride kaldığını ve onların da önümüzdeki birkaç gün içinde ayrılmalarının beklendiğini açıkça ifade etti. Ayrıca Bulancak'ta yalnızca 2 yahut 300 Hristiyan bulunduğunu, bunlardan bir kısmının Giresun'a geldiğini de söyledi. Tirebolu'dan henüz herhangi bir Hristiyan ayrılmamıştır ve yalnızca birkaç yüz Hristiyan'ın burada olduğu rapor edilmiştir. Kasabada çok sayıda köylü vardı fakat bugün Pazar günüydü ve Türkler ile Rumlar birbirine karışmıştı. Dolayısıyla böyle bir manzarada onların mülteci olduğuna dair bir fikir yürütülemezdi. Mültecilerin sayısı oldukça azdı ve ayrılma hazırlığı içinde, elinde bohçası olan bir mülteci görmek neredeyse zordu..."⁴⁴

⁴⁰ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁴¹ Sakarya Meydan Savaşı kazanıldıktan sonra Giresun Gönüllü Alayları'nın görevi de sonra ermiş olması gerekçesi ile dağıtılmıştır. Bunun üzerine Osman Ağa önce Ankara'ya sonra İstanbul'a ve ardından da Gülrihal Vapuru ile 21 Aralık 1922 Perşembe günü Giresun'a dönmüştür. Bu dönüş, Amerikan Donanması belgelerine de yansdığı üzere Giresun halkı tarafından coşkuyla kutlanmıştır. Şener, 2001: 76.

⁴² The National Archive of the United States, American Consulate Trebizond Correspondence 1916, 703-888, U.S.S. Parrott (218), Trebizond, Anatolie, Turkey, 28 December 1922, From Commanding Officer To Commander U.S. Naval Detachment in Turkish Waters, Despatch No: 653, s. 2.

⁴³ NARA, U.S.S. Parrott (218), 28 December 1922.

⁴⁴ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

Topal Osman Ağa ile görüşmek isteyen ancak kendisi şehirde olmadığı için kardeşi ile görüşen H. Powell, ardından Liman Reisi Hilmi Bey ile de bir görüşme yapmış⁴⁵ ve daha önce gitmiş olduğu Türk limanlarına nazaran Giresun'da daha samimi bir şekilde karşılanmış olduğunu, jandarma ve sivil halk tarafından selamlandıklarını belirtmiş ve aynı gün öğleden sonra Ordu'ya gitmek üzere hareket ederken⁴⁶ Giresun ziyaretinin özeti seyir defterine şu şekilde kaydetmiştir:

“Liman Kaptanı Deniz Binbaşı Hilmi Bey'dir. Yunan Yüksek Komiseri'nin raporuna göre Giresun'daki mülteci sayısı 300'dür. Yerel otoriteler bu rakamı yaklaşık 1000 olarak vermektedir. Haftada 4 ilâ 5 gemi limana gelmektedir ve yetkililere göre vesikası olanlar için şehirden ayrılmaları hususunda herhangi bir zorluk mevcut değildir.”⁴⁷

Edsall (219)'dan sonra Giresun'a gelen bir diğer Amerikan gemisi *Parrott (218)* olmuştur. 19 Aralık Pazartesi, öğleden önce 10.15'te gelen bu geminin Kaptanı B. McCandless, yetkililerle yapmış olduğu görüşme neticesinde şehirde parasız ve ayrılmalarına izin verilmeyen yaklaşık 200 mülteci olduğu, bu sayıya ek olarak civarda da mülteci bulunduğu ve geminin gelmesi halinde kendilerinin çağırılacağına yönelik edindiği bilgileri *Edsall (219)*'a da göndermiş ve *Edsall (219)* şayet *Gabriella* gemisi Ordu'da tüm kapasitesini doldurmazsa ilgili gemiyi Giresun'a göndereceğine dair bir ileti göndermiştir.⁴⁸

29 Aralık, öğleden sonra 16.15'te Giresun'a gelen *Kane (235)*'in kaptanı ise aynı gün herhangi bir yetkiliyi makamında bulamadığı için görüşmelerini bir sonraki güne ertelemiş ve 30 Aralık'ta öncelikli olarak Belediye Başkanı'nı temsilen komiserle görüşmüştür. İlgili komiserden öğrendiğine göre mutasarrıf ve belediye başkanı üç gün sürecek bir teftişe çıkmışlardı, kendisine mültecilerle ilgili yöneltilen soruyu ise bu konu hakkında konuşamayacağını söyleyerek yanıtlamamıştı. Aynı gün

11.00'da Trabzon'a gitmek üzere hareket eden geminin seyir defterinde yer alan bilgilere göre Giresun halkı, Trabzon ve Samsun'da yaşayanlara nazaran daha iyi giyimli idi, sokaklarda oldukça az sayıda Rum mülteci vardı ve bunlar da iyi giyinimliydi.⁴⁹

3. Ordu-Ünye-Fatsa

4 Aralık günü saat 14.30'da Samsun istikametine ilerleyen *Edsall (219)*, Ordu'ya gelmiştir. Kaptan H. Powell, *The Near East Relief* çalışanı Bay White ve *Intelligence Service*'ten Ensign Caldwell ile karaya çıkmış ve geliş amaçları Samsun istikametine yapılan seyirde bir nezaket ziyareti gerçekleştirmek olarak beyan edilmiştir. Mutasarrıf Ethem Bey'e, Ordu'ya gerçekleştirilecek seyahat hakkında kendisine önceden bilgi veremediği için özürlerini sunan H. Powell, sert ve kurnaz bakışlı biri olarak nitelendirdiği Ethem Bey'in bu ziyaretten kuşku duyduğunu ancak kendisinin bu şüpheyi bertaraf edebildiğini düşündüğünü yazmıştır. Söz konusu görüşmenin ardından şehirde kısa bir gezinti yapan⁵⁰ Powell'ın mültecilere yönelik seyir defterine düştüğü notta yer alan bilgiler şöyledir:

“Kasabada muhtemelen 1000 kadar mültecinin olduğunu, bunların 400 ilâ 500 kadarının 30 Kasım öncesi ayrıldıklarını Binbaşı Münir Bey'den öğrendim. Artık mültecilerin ayrılmalarına izin verilmemektedir. Osmanlı Bankası'ndan Bay Bandony, yaklaşık 3000 kadar mültecinin bulunduğunu, bunların büyük bölümünün iç kısımlardan geldiğini ve kasaba civarındaki çeşitli evlere yerleştirildiklerini, artık ayrılmalarına izin verilmediğini bize bildirdi. Liman reisi ayrıca mutasarrıfın ayrılmak için vesikaya sahip olanlara izin verilmesi hususunda Ankara Hükümeti'ne başvuruda bulunduğunu söyledi. Sokaklarda çok az mülteci vardır ve bunların sayısı 20 ilâ 30'dan fazla değildir... Bay Bandony, 50 Rum çocuktan oluşan, yerel Rum halkının bağış yaptığı ve Near East Relief tarafından desteklenen küçük bir yetimhaneyi gözetiyor. Şu anda toplam sayısı

⁴⁵ NARA, U.S.S. *Edsall (219)*, 30 November 1922.

⁴⁶ NARA, U.S.S. *Edsall (219)*, 30 November 1922.

⁴⁷ NARA, U.S.S. *Edsall (219)*, 30 November 1922.

⁴⁸ NARA, U.S.S. *Parrott (218)*, 28 December 1922.

⁴⁹ NARA, U.S.S. *Kane (235)*, No: 653.

⁵⁰ NARA, U.S.S. *Edsall (219)*, 30 November 1922.

330'a yaklaşan ve bunlardan yaklaşık 65 kadarını Ermeni çocukların oluşturduğu pek çok erkek çocuk vardır. Bay Bandony'e göre bunların büyük bir kısmı dilenerek hayatlarını idame ettirmektedirler. İnanyorum ki The Near East Relief onları için bir şeyler yapmaya çalışacaktır.⁵¹ Ordu'daki mültecilerin ayrılmak için izin alıp alamayacaklarını bilmiyorum."⁵²

Aynı gün, gemide Liman Reisi ile Mutasarrıf Ethem Bey'i ağırlayan H. Powell, kendilerine gemiyi gezdirmiş ve aralarında geçen diyalogda yöneltmiş olduğu siyasi sorular sonrasında Ethem Bey'in, "*Neden bu soruları soruyorsunuz?*" şeklindeki soruyu bir deniz subayının vazifesinin bir gemide gezinmek, silahları kullanmak, yabancı ülkeleri incelemek ve onlar hakkındaki bilgileri ülkeyi temsil eden vatandaşlardan öğrenmek, dolayısıyla nereye gidilirse gidilsin Türk yetkililerle tanışıp konuşmak şeklinde yanıtlamıştır. Konuşma, yaklaşık bir ilâ bir buçuk saat kadar Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey etrafında cereyan etmiş, Ethem Bey limanda daha uzun kalabilecekleri bir zaman Ordu'ya yeniden gelmelerini istemiştir.⁵³

Ordu'ya gerçekleştirdiği ziyaretin özetini seyir defterine: "*Mutasarrıf Ethem Bey'dir. Yunan Yüksek Komiseri'nin rapor ettiği mülteci sayısı 6000, Osmanlı Bankası yetkilisinin yaklaşık 3000 iken yerel otoriteler bu sayıyı yaklaşık 1000 olarak vermektedir. Ayrıca yardıma ihtiyacı olan yaklaşık 320 öksüz de bulunmaktadır*"⁵⁴ cümleleri ile kaydeden Edsal (219), 5 Aralık Salı günü öğleden önce 07.30'da Ordu'dan ayrılmış ve aynı gün 09.00'da Ünye'ye demir atmıştır. Bay White ve Ensign Caldwell ile karaya çıkan H. Powell, öncelikle "*otuzlu yaşlarda, son derece nazik, oldukça iyi İngilizce konuşan ve askeri hayatının dört yılını Alman donanmasında geçirmiş*" cümleleri ile tanımladığı Liman Reisi Niyazi Bey ile görüşmüştür. Liman Reisi, ilgili görüşmede şehirde yaklaşık 1500 Hristiyan'ın bulunduğunu ve çok azının köylerde bulunduğunu, bunlardan yaklaşık 1000 kadarının kaçmak

hususunda endişe taşıdığını ve gelen herhangi bir gemiyi bindiklerini, yaklaşık bir aydır herhangi bir geminin gelmediğini ve gelse dahi gemilerin hali hazırda dolu olduğunu beyan etmiştir. Ardından Kaymakam ile de görüşen Powell, Ünye'de 800'ü piyade, 200'ü süvari olmak üzere 1000 kişilik bir askeri gücün bulunduğunu, sebebinin ise hırsızlık ve eşkıyalardan kaynaklı durumlar olduğunu not etmiştir. Powell, sınırlamalar hususunda Trabzon ve Samsun'da var olan anlayışın Ünye'de de açıkça görülmekte olduğunu, Ankara Hükümeti'nin izni olmaksızın mültecilere vesika verilmeyeceğini ve vesikası olanların ayrılmak hususunda serbest olacaklarını, sokaklarda oldukça az sayıda mülteci gördüğünü, Bay White'ın ise kadın ve çocuklar dahil olmak üzere yaklaşık 30 ilâ 35 mülteci gördüğüne yönelik ifadesini de ayrıca notlarına eklemiştir.⁵⁵ 12.00'da Ünye'den ayrılan Edsall (219)'ın seyir defterinde Ünye ziyaretinden edinilen bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: "*Mutasarrıf yerine Kaymakam vardır ve adı bilinmemektedir. Liman Reisi Deniz Binbaşısı Niyazi Bey'dir. 800 piyade ve 200 süvariden oluşan 1000 kişilik bir askeri birlik bulunmaktadır. Yunan Yüksek Komiseri tarafından verilen raporda 4000 mülteci olduğu belirtilmiştir. Yerel otoriteler tarafından verilen sayı ise yaklaşık 1000 civarındadır. 30 Kasım'dan önce vesikasını almış olanlar için buradan ayrılmak hususunda herhangi bir engel yoktur. Ankara'dan izin alınmaksızın daha fazla vesika verilmeyecektir. Giresun, Ordu ve Ünye'nin istihbarat raporu ayrı bir başlık altında sunulmuştur.*"⁵⁶

Edsall (219)'ın ayrılışının ardından 11 Aralık günü Ünye'ye gelen Goff (247)'un ziyaret gerekçesi Ünye'deki Hristiyan mültecilerin sayısı hakkında araştırma yapmak ve kaç tanesinin pasaport veya vesikası olduğunu öğrenmek olarak açıklanmış; Kaptan R. S. Field, Kaptan Powell'ın Ünye'ye gerçekleştirmiş olduğu bir önceki ziyaretinde

⁵¹ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁵² NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁵³ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁵⁴ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁵⁵ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁵⁶ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

burada 1500 kadar Hristiyan mültecinin olduğu bilgisini verdiğini ve Ünye'den Samsun'a kadar olan alanda söz konusu kişilerin alınması için bir gemi gönderilmesinin düşünüldüğü düşünülmediğini öğrenmek istenildiğini söylemiştir. Ünye'de 500'ü vesikalı 1350 mülteci olduğu, 500 kişinin ayrılması için zaten İstanbul'a uğrayacak bir Türk gemisi ayarlanmış bulunduğu, mültecilerin bir kısmının *Akdeniz*, diğerlerinin ise birkaç gün içinde *Gülcemal* gemileri ile yola çıkacağı, diğer 850 kişinin vesikalarını ve kaymakamın ise bu vesikaları vermek için Ankara Hükümeti'nden yetki beklemekte olduğu bilgisi kendisine verilen Field, *Edsall (219)*'a şu iletiyi göndermiştir: “Kaymakam görüldü ve kendisine ziyaret sebebi açıklandı. Kaymakam, burada 1350 mülteci bulunduğunu ve bunlardan 500 tanesinin vesikası olduğunu ve İstanbul'a gitmek üzere Türk gemisinden biletlerinin alınmış olduğunu, vesikası olmayan 850 kişinin Ankara'dan gerekli izin gelmedikçe ayrılamayacağını söyledi.”⁵⁷ *Edsall (219)*'dan aldığı yanıtta ihtiyati tedbir olarak Ordu kıyısına yakın seyretmesi ve liman yakınlarında soruşturmayı durdurması istenilen *Goff (247)*'un seyir defterine Ünye ziyareti ile ilgili aşağıda yer alan notlar düşülmüştür:

“Adını bilmediğimiz Kaymakam ne modern ne de kibardı. Hristiyan mültecilere dair soruşturmam hakkında herhangi bir şüphe duymadı. Liman Reisi, otuz yaşlarında modern bir Türk'tü. Dört yıllık savaş süresince Alman Donanmasına hizmet etmiş, Türk'ten ziyade bir Alman benzemektedir. Mükemmel bir aksanla İngilizce konuşmaktadır. Konuşma pratikliği eksikliği sebebi ile çok fazla kelime kullanamamaktadır. Ünye, batı tarafında bir tepenin eteğindedir. Liman, Samsun ve Trabzon'a nazaran rüzgârdan daha korunaklıdır. Kasabanın etrafı yüksek tepelerle çevrilidir ve iç kesimlerle bağlantı oldukça zordur. Kasabanın nüfusu tahminen 15.000 civarındadır. Sokaklar ve mağazalar Trabzon ve Samsun'dakilere benzer ölçüde küçüktür. Batı ve doğu bağlantılı Türk gemi/vapur hattı haftada iki veya üç kez bu-

rada durur. İtalyan kıyı teknelerinin de düzenli olarak buraya uğradığını düşünüyorum. Samsun ve Ankara ile ve muhtemelen Trabzon ve İstanbul ile bağlantılı telgraf hattı vardır. Subayların makamlarında askeri telefonları vardır. Kasabanın çevresinde eşkiyalar vardır. Kaymakam ve müfreze komutanı çetelere karşı keşif için ayrılmıştır. R.S. Field”⁵⁸

Ünye'den ayrılan *Goff (247)*, 12 Aralık günü Ordu'ya gelmiş; Kaptan Field, Liman Kaptanı Deniz Binbaşı Münir Bey tarafından karşılanmış ve Belediye Başkanının makamına giderek şehirdeki Hristiyanların durumuna dair edindiği detaylı bilgiler sonrasında *Edsall (219)*'a Ordu mutasarrıfının dün akşamdan bu yana Ünye'de bulunduğu, Ordu'dan 2800 Hristiyan'ın tahliye edildiği ve dün 1900 kişinin *Akdeniz* gemisi ile gitmek üzere ayrıldığı, Ordu civarında vesikalı 3400 kişinin olduğu, her gün vesikası olmayan pek çok kişinin Ordu'ya geldiği, Mutasarrıfın vesika vermesi yönünde Ankara'dan talimat aldığı, Hristiyanların gitmek yahut kalmak konusunda serbest oldukları, yaklaşık 300 kadarının gidiş ücreti ödemeyecekleri ve bunun Rum Papazı tarafından ayarlandığı, gidiş ücreti ödeyenleri almak için çok yakında bir gemi geleceği, Türk gemisi *Gülcemal*'in yaklaşık 2000 kişi alacağı, şayet ücret ödemeyenleri almak için özel bir gemi gelirse gelmeden önce Ordu Mutasarrıfından izin alınması gerektiği yönünde bir ileti göndermiştir. Aynı gün öğlenden sonra 12.30'da Komuta Merkezi'nden aldığı talimat üzerine Samsun'a gitmek üzere hareket eden *Goff (247)*'un seyir defterinde Ordu'ya dair yer alan diğer bilgiler şu şekildedir: “Ordu, yaklaşık 20.000 kişinin yaşadığı bir kasaba gibi görünmektedir. Mutasarrıf Ethem Bey, benim için hala bir muammadır. Liman, batı rüzgarlarına karşı korunaklıdır. Tekneden inmek için korunaklı bir yer yoktur ve dalga geldiğinde karaya çıkmanın tek yolu sörf yapmaktır. Türk, Fransız ve İtalyan vapurları düzenli olarak buraya uğramaktadır. Kıyı boyunca diğer limanlar ve Ankara ile

⁵⁷ NARA, U.S.S. Goff (247), 11 December 1922; NARA, U.S.S: Edsall (219), 11 December 1922.

⁵⁸ NARA, U.S.S. Goff (247), 11 December 1922.

telgraf iletişimi vardır. Subayların ofislerinde askeri telefonları vardır. Bol miktarda akarsu vardır ancak içmeye uygun değildir. Bu limanda römork ya da deniz demiryolu tesisi yoktur. Yerliler kayıklarını bakım için sahilde bir kenara çekmektedir. Ordu'daki mağazalar ve sokaklar Samsun ve Trabzon'a benzemektedir fakat biraz daha küçüktür. İç kesimlerle bağlantı oldukça zordur çünkü dağlar kıyı boyunca uzanmaktadır.”⁵⁹

17 Aralık, saat 11.00'da Ünye'ye demir atan Parrott (218)'un seyir defterinde yer alan bilgiye göre ilgili geminin kaptanı B. McCandless Liman Reisi ve Mutasarrıfla görüşmüştür. Bu görüşmeden edindiği bilgiye göre Ünye'de 850 mülteci bulunmakta ve vesikası olmayan bu mültecilerin ayrılmalarına müsaade edilmemektedir. Zira bu hususta Ankara Hükümeti'ne yapılan talepten henüz bir yanıt gelmemiştir.⁶⁰ 19 Aralık günü Fatsa'da Liman Reisi ve Kaymakam ile de bir görüşme gerçekleştiren B. McCandless, Fatsa'da 25 mültecinin olduğunu rapor etmiştir.⁶¹ Aynı gün Parrott (218), bölgedeki mültecileri alması için Gabriella gemisi ile görüşüp gerekli düzenlemeleri yapacak olan The Near East çalışanı Bay Grant ile iletişime geçildiği, Edsall (219)'dan Karadeniz kıyılarındaki mültecilere yönelik çalışmalarla ilgili bilgi alındığı ve Gabriella gemisinin 09.00'da Ordu'ya vardığına dair seyir defterine not düşmüştür. Gabriella, 710 öksüz ve 1400 mülteci ile 20 Aralık günü saat 15.00'da İstanbul'a hareket etmek üzere Ordu'dan ayrılmıştır.⁶²

4. Samsun

1 Aralık Çarşamba günü Samsun'a gelen Edsall (219)'un Kaptanı H. Powell, şehirdeki mülteci sayısına ve durumlarına dair The Near East Relief Samsun temsilcisi Bay Crutcher ile American Tobacco çalışanlarından bilgi almıştır. Bu bilgilere göre şehirde yaklaşık 6500 mülteci bulunmakta ve

bunlardan yaklaşık 5000 kadarının vesikası olup parasının bulunmamakta vesikası ve parası olan yaklaşık 3500 kadar mülteci ise her gün düzenli olarak gelen gemilerle şehirden ayrılmaktaydı. Ayrıca Bay Crutcher, mülteciler için Samsun'da bulunan Amerikalılar arasında para toplanabileceğini ve böylece mültecilerin Samsun'dan ayrıldıktan sonra herhangi bir Yunan limanına gidene dek beslenmelerinin temin edilebileceğini, bu hususta pek çok kez Rum Patrikhanesi ve Rum cemaatinin ileri gelenlerine başvurduğunu ancak herhangi bir netice alamadığını da bildirmiştir.⁶³ Yine Bay Crutcher'ın ifadesine göre Türkler, The Near East Relief çalışanlarını ve misyonerlerini ajan olarak görmekte ve bu sebeple yerel otoritelerle olan kişisel ilişkilerde ve The Near East Relief'in planlarını uygulamaya koyma noktasında tedirginlik yaşanmaktadır.⁶⁴ H. Powell ise The Near East Reliefe fon yaratmak ve American Board misyonunu desteklemek için propagandanın gerekliliğini takdir ederken bu durumun Amerikan prestijine ve ticaretine büyük zarar verildiğine inandığını söylemiş ve her nerede olursa olsun Türk limanlarına uğrayıp bu etkiye karşı koymak niyetinde olduğunu beyan etmiştir.⁶⁵ Aynı gün seyir defterine düşülen bir diğer not ise Samsun ile Sivas arasındaki bölgede çoğunluğu yaya olmak üzere yaklaşık 5000 mültecinin olduğunu, bunlardan parası olanların araba ile yola çıkmış bulunduğunu belirtmekte⁶⁶ 2 Aralık Cumartesi günü Mutasarrıf ile yapılan görüşmeye dair şu bilgiler verilmektedir:

“Bir ilâ bir buçuk saat Mutasarrıfla görüştüm. Kendisi ile Lozan Konferansı, erken barış olanakları, Türklerin Amerikalılara karşı hisleri ve bizim muhriplerimiz ile yerel otoriteler arasında Türk limanlarında her zaman var olan samimi ilişkiler hakkında konuştuk. Oldukça uzun bir girizgâhtan sonra İzmir'de edindiğim deneyimleri ve Yunan ordusunun çekilmesinin ardından harap olmuş bölge hakkında birinci elden bilgi almak için iç kesimlere bir subay ve bazı siviller

⁵⁹ NARA, U.S.S. Goff (247), 11 December 1922.

⁶⁰ NARA, U.S.S. Parrott (218), 28 December 1922.

⁶¹ NARA, U.S.S. Parrott (218), 28 December 1922.

⁶² NARA, U.S.S. Parrott (218), 28 December 1922.

⁶³ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁶⁴ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁶⁵ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁶⁶ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

göndermiş olduğumu beyan ettim. Her iki tarafta da adaletle var olan koşulları rapor etme niyetinde olduğumu, bazı Amerikan gazetelerinin olayları tek taraflı olarak ele aldığını ancak Amerika'nın barışı ve Yakın Doğu'nun refahını görmek ile sorunların adaletle çözümünün sağlanması noktasındaki arzusunu kendisine ilettim. Bu sözler, Mutasarrıfı etkilemiş gibi görünüyordu. Deniz Kuvvetleri Sekreterinin felaket sürecinde İzmir'deki subaylardan birini New York gazetesi adına muhabir olarak atamasını istediğini kendisine söyledim. İç kesimlere ziyaret yapmak ve birkaç gün içerisinde gerçekleştirdiği araştırmanın sonucunu rapor etmesi için bu alanda tecrübe sahibi bir subayı vazifelendirdiğimi bildirdim. Bu rapor, Amerika'da büyük bir tiraj yakaladı, basıldı ve yayımlandı. Mutasarrıf, Rumlar tarafından gerçekleştirilmiş olan bazı katliamlar hakkında bana bilgi verdi. Bafra ve Samsun arasındaki bölgede Rumlar tarafından katledilen ve işkence edilen Türklere ait fotoğraflar da verdi.⁶⁷

Aynı güne tarihli bir diğer notta ise bir kısım Türk yetkililer ve toplumun önde gelen kişileri ile yapılan görüşmeler neticesinde Türklere ve Rumların yaklaşık beş asır boyunca bir arada yaşamaya çalıştıkları ve bunu sürdürmede artık başarı sağlayamadıkları, Türklere şu an bu sorunu çözmek istedikleri ve Türkiye'ye barış içinde iş yapabilecek insanların gelmesini arzuladıkları, ayrıca Türklere Anadolu'da azınlık sorununu çözmeyi de istediklerine yönelik varılan kanaat dile getirilmiştir. Nitekim ilgili görüşmede mutasarrıf da Avrupalılardan ziyade Amerikalıların Türkiye'de ticaret yapmasının arzu edildiğine yönelik birtakım fikirler öne sürmüştü, ayrıca maddi gücü olmayan Hristiyanlara yardım edilecek Rumlardan gerekli desteği almak için girişimlerde bulunduğunu ancak bu kaynaktan herhangi bir maddi yardım elde edilmeyeceğini düşündüklerini, Türklere

küçük de olsa bir yardımda bulunduğunu ve yaklaşık 1600 kişinin herhangi bir mablağ talep edilmeksizin bir vapur şirketi tarafından nakillerinin sağlandığını da söylemiştir.⁶⁸ Ayrıca İzmir'deki ile aynı koşullar sağlandığı takdirde⁶⁹ mültecileri herhangi bir ücret almaksızın götürmek için bir Yunan gemisinin Samsun'a girişine izin verilip verilmeyeceğine dair öneri üzerine Ankara Hükümeti ile iletişime geçmiştir.⁷⁰

Aynı gün Trabzon'a gitmek üzere Samsun'dan ayrılan *Edsall* (219), 5 Aralık Salı günü yeniden Samsun Limanına gelmiş ve 13 Aralık'a kadar burada kalmıştır. 6 Aralık Çarşamba günlü seyir defterine göre Samsun Mutasarrıfından mülteciler için gelecek olan geminin geliş vaktine dek mültecilere barınak sağlanıp sağlanamayacağı sorulmuş, mutasarrıf ise hepsinin geceleri kalmak için yerleri olduğunu ve bu yerlerde gündüz vakitleri de kalabildiklerini, sokaklarda bulunanların ise kendi istekleri dahilinde orada olduklarını beyan etmiştir. *The Near East* çalışanları bu kişilerin evlerinden çıkarılmış olduklarını düşünseler de Mutasarrıfın açıklamaları H. Powell'ı ikna etmiş ve 7 Aralık günlü aşağıda yer alan ileti ile mutasarrıfı İngiliz gemisi *Gabriella*'nın hareketi ve amacı hakkında bilgilendirmiştir:

“Ekselans, Samsun Valisi,

Ekselans, bugün öğleden sonra saat 16.00'da İngiliz gemisi *Gabriella*'nın herhangi bir ücret talebinde bulunmaksızın mültecilerin tahliyesi amacı ile Samsun'a doğru yola çıkacağı yönündeki bilgiyi dikkatinize sunarım.

Dün yapmış olduğumuz konuşmaya nazaran şahsınız tarafından temsil edilen yerel otoritenin mültecilerin iskeleden gemiye taşınması için düzenlemeler yapacağını tekrar et

⁶⁷ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁶⁸ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁶⁹ ABD'nin diplomatik girişimleri sonucu Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Fransız bandıralı gemiler, İzmir rıhtımında bekleyen Anadolu Rumlarını adalara ve Yunanistan'a taşımaya başlamışlardır. Ancak Yunan bandıralı gemilere bayrak çekmemek ve sahile mürettebat çıkartmamak şartı ile taşıma izni verilmiştir. Taşınanların çoğu kadın ve çocuklardan oluşmuştur.

Zira 18 ile 45 yaşındaki tüm gayrimüslim erkekler, toplanarak Anadolu'nun içlerine inşaat ve yol işlerinde çalıştırılmak üzere gönderilmiştir. Zaferi takip eden bir ay içerisinde 650 bin kişi Yunanistan'a taşınırken 15 Aralık 1922 günü taşınanlar 890.626 kişi olarak tespit edilmiştir ve 1922 yılsonu itibarıyla da bu rakam bir milyonu aşmıştır. Özcan, 2017: 53.

⁷⁰ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

mek isterim. Muhriplerin küçük ebattaki kayıkları ile yardımda bulunmayı teklif etmekten memnuniyet duyarım. Cumartesi öğleden önce gelmiş olmazsa ilgili geminin aynı gün öğleden sonra limana varmasını umuyorum. Şayet gemi öğleden önce limana gelemezse mültecilerin gemiye nakline Pazar günü, gün ağardığında başlanmasını öneririm. Sinop'a ziyaret gerçekleştirmek için Cumartesi günü buradan ayrılmak niyetindeyim. Ancak ilgili geminin gelişi hasebiyle limanda kalmaya devam edeceğim.

Ayrıca size U.S.S. Goff'un, U.S.S. Kane'e yardım için Cumartesi günü geleceğini de haber vermek isterim. Bu durum, Samsun limanında yaklaşık iki saat kadar bulunmayı gerektirecek.

Saygılarımla,

Halsey Powell,

Birleşik Devletler Donanma Komutanı

Kıdemli Birleşik Devletler Subayı⁷¹

Aynı güne tarihli notlarda *Corinthia* gemisinin yaklaşık 200 mülteci ile Trabzon'a, *Algerie*'nin ise 1000 kadar mülteci ile Giresun'a vardığı, Batum'dan gelen ve Trabzon ile Giresun'dan geçen *Tadla*'da yaklaşık 800 mülteci bulunduğu, bunların 100'ünün ücretsiz yolcu olduğu ve hepsinin Trabzon'dan gemiye bindiği⁷² bilgisi yer alırken *Tadla* gemisinde bulunan Amerikalıların isimleri ile ilgili gemi kaptanının Batum'da yükleme ve boşaltmada zorluk yaşadığı, bu iş için günde beş saatlik bir zamanları olduğu ve yetkililerin kendilerine müşkülât çıkardığı yönündeki ifadesi ile Samsun'da yaklaşık 1700 öksüz bulunduğu bilgisine de yer veriliyor⁷³, 1-8 Aralık arasında Samsun limanına uğrayan gemilerin hareketleri şu şekilde not ediliyordu:

U.S.S. Edsall (219) Samsun, Anadolu Karadeniz'de Gemilerin Hareketleri	
1 Aralık 1922-Cuma/Samsun	
16.00	Türk gemisi Giresun, hareket etti ve denize açıldı
09.15	Türk gemisi Giresun iştirak etti ve de-

10.05	İtalyan gemisi Marianna iştirak etti ve demir attı
14.50	Fransız gemisi Eliane iştirak etti ve demir attı
13.55	Fransız gemisi Anatoli hareket etti ve denize açıldı
2 Aralık 1922-Cumartesi/Samsun	
06.10	Türk gemisi Gülnihal iştirak etti ve demir attı
16.37	Türk gemisi Gülnihal hareket etti ve denize açıldı
3 Aralık 1922-Pazar/Trabzon	
08.35	Türk gemisi Giresun hareket etti ve denize açıldı
09.00	İtalyan gemisi Corinthia iştirak etti ve demir attı
4 Aralık 1922-Pazartesi/Giresun	
11.00	İtalyan gemisi Cilicia iştirak etti ve demir attı
6 Aralık 1922-Çarşamba/Samsun	
09.30	İtalyan gemisi Celicia iştirak etti ve demir attı
7 Aralık 1922-Perşembe	
06.20	Fransız gemisi Tadla iştirak etti ve demir attı
06.20	Fransız gemisi Algerie iştirak etti ve demir attı
06.20	İtalyan gemisi Corinthia iştirak etti ve demir attı
08.15	Türk gemisi Giresun iştirak etti ve demir attı
09.00	Sovyet Rusya denizaltısı iştirak etti ve demir attı
16.48	Fransız gemisi Algeria hareket etti ve denize açıldı
18.15	Türk gemisi hareket etti ve denize açıldı
18.43	İtalyan gemisi Corinthia hareket etti ve denize açıldı
21.05	Fransız gemisi Tadla hareket etti ve denize açıldı
8 Aralık 1922-Cuma	
07.20	Türk gemisi Gülcemal iştirak etti ve demir attı
07.25	Türk silahlı mavnası iştirak etti ve demir attı
16.35	Sovyet Rusya denizaltısı hareket etti ve denize açıldı
17.45	Türk gemisi Gülcemal hareket etti ve denize açıldı ⁷⁴

⁷¹ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁷² NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁷³ NARA, U.S.S. Edsall (219), 30 November 1922.

⁷⁴ NARA, U.S.S. Edsall (219), 1 December 1922.

Edsal (219)'ın seyir defterinde yer aldığı üzere 9 Aralık'ta Sivas'tan bir öksüz kafilesi yolda herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Samsun'a gelmiştir. İlgili kafilenin verdiği bilgiye göre Sivas-Samsun arasında yaklaşık 3000 mülteci bulunmaktadır ve mülteciler bu yolu takip ederek Samsun'a gelmeye devam edeceklerdir. 10 Aralık'ta *Stanav* gemisinden *Gabriella*'nın 11 Aralık günü erken saatte varacağına ve yaklaşık 2500 mülteci alabileceğine dair gelen haber mutasarrıfa da iletilmiş⁷⁵, aynı gün öğlenden sonra öksüzler için gönderilen geminin ancak ayın on beşinci günü varabileceği ve Samsun'dan 400 kadar öksüzü almak üzere Trabzon'dan gelmekte olan *Adrian*'ın Pazartesi gelebileceği ancak Salı günü Samsun'da olacağına dair ileti alınmıştır. 11 Aralık'ta Samsun limanına gelen *Gabriella* gemisine yaklaşık 1725 mülteci binmiş, Ünye'de ilgili gemiye binecek herhangi bir mülteci kalmamış ve gemi bu mevcudu ile İstanbul'a hareket etme kararı almıştır.⁷⁶

12 Aralık'ta mültecileri taşıyan gemilerden *S.S. Adria*, Trabzon'dan aldığı 297 öksüzle; Türk gemisi *Akdeniz*, 1000'i Trabzon'dan, 1500'ü Ordu'dan olmak üzere toplam 2500 vesikalı mülteci ile, Fransız gemisi *Ionie* ise 180'i Fatsa, 12'si Giresun ve diğerleri de Trabzon'dan olmak üzere 400 mülteci ile İstanbul'a gitmek üzere Samsun'a gelmiştir.⁷⁷ Aynı gün *Goff (247)*, *King (242)* ve *Stanav*'dan Trabzon, Ordu, Ünye ve Fatsa'daki duruma dair iletiler alınmıştır. Trabzon'daki duruma dair *Goff (247)*'dan alınan ileti şu şekildedir:

“Ordu'dan ayrılacak 2800 Hristiyan vardır ve bunların 1900'ü dün Akdeniz gemisi ile ayrılmıştır. 3400 kişi ayrılmaya hazır durumdadır ve hepsinin vesikası vardır. Her gün vesikası olmayan mülteciler şehre gelmektedir ve mutasarrıf vesika isteklerini karşılamak için Ankara'dan talimat beklemektedir. Hristiyanların şehirden ayrılmak yahut kalmak hususunda serbest oldukları söylenmiştir. Bu mültecilerden 300 tanesi

gidiş ücreti ödemeyecektir zira bu ücret Rum papazı tarafından karşılanmıştır.⁷⁸ *Gülcemal* vapuru yaklaşık 2400 kişiyi alacaktır. Ücret ödemeyecek yolcular için özel bir gemi gelmesi halinde ilgili geminin Ordu'ya varışından önce Mutasarrıftan gerekli izin alınmalıdır.”⁷⁹

Stanav; Samsun, Ünye ve Ordu'daki genel durumu “*Samsun'da vesikalı ancak parasız yaklaşık 3000 mülteci vardır. Hala her gün yüzlerce mülteci gelmektedir. Ünye'de 500 mülteci bilet almıştır, vesikası olmayan 750 kişi Ankara'dan almayı ummaktadır. Ordu'da 2800 mülteci tahliye edilmiştir, ayrılmasına izin verilen 2400 kişi bulunmaktadır*”⁸⁰ şeklinde özetlerken *King (242)*'den Trabzon'daki durum hakkında alınan ve H. Powell'ın bu bilgilerden bazılarını hatalı bulduğu ileti ise şu şekilde idi:

“Ermeni Piskoposu, vesika ve parasız kimse- nin bulunmadığını, vesikalı ancak parasız 15 kişinin olduğunu bildirdi. Buradan küçük guruplar halinde 500 kişi ayrıldı. Erzurum, Erzincan, Hundus, Karakilise dolaylarında bulunan 3000 mültecinin çoğu pasaportsuz ve parasızdır. Gümüşhane-Maçka ve Trabzon arasında 10 ilâ 15 bin kişi belirlenen vaktin bitmesi sebebi ile beklemektedir. 4 ilâ 5 bin kişi şu an buldukları yerde kalmayı arzu etmektedirler. Tahminen Trabzon dışında bu sayı 500 civarındadır. Ermeniler, küçük kabilelerin iç kesimlerden düzensiz aralıklarla geldiklerini bildirdiler.”⁸¹

17 Aralık'ta Samsun limanına gelen bir diğer Amerikan gemisi *Parrott (218)*, *Edsall (219)*'ın kaptanı H. Powel tarafından Karadeniz kıyısındaki çalışmalar hakkında bilgilendirilmiştir.⁸² Aynı gün limana gelen *King (242)*'in raporlarında yer alan bilgilere göre ise mültecilerin alınması için gönderilen İngiliz gemisi *Austrian*, 24 Aralık'ta limana gelmiş ve 25 Aralık'ta 4400 yolcu ile hareket etmiş, öksüzleri almak

⁷⁵ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁷⁶ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁷⁷ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁷⁸ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁷⁹ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁸⁰ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁸¹ NARA, U.S.S. Edsall (219), 11 December 1922.

⁸² NARA, U.S.S. Parrott (218), 28 December 1922.

üzere 26 Aralık'ta gelen İtalyan gemisi *Cilicia* ise aynı gün yardıma muhtaç ve öksüz toplam 3205 kişi ile limandan ayrılmıştır.⁸³

29 Aralık'ta Samsun'a gelen *Kane* (235) ise *Parrott*'un Kaptanı McCandless'den Trabzon günlüğü ve Anadolu kıyıları hakkında genel bilgiler almış, yolcular ve kargolar transfer edildikten sonra John G. Papadopoulos'un vatandaşlığını soruşturmak için Giresun'a hareket etmek üzere Samsun'dan ayrılmıştır.⁸⁴

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Anadolu Rumlarının başta Yunanistan'a olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine başlayan göçünü ve Karadeniz limanlarından naklini düzenli devriyelerle kontrol etmek, ilgili yerlerde bu hususta çalışmalar yürüten Amerikan yardım kuruluşlarının faaliyetlerine yardımcı olmak ve aynı zamanda Karadeniz'deki ABD ticaret gemilerinin de güvenliğini sağlamak amacıyla gönderilmiş gemilerin Aralık 1922 dönemine ait günlük raporların ele alındığı bu makalede; Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Ünye ve Fatsa'daki mülteci ile yetimlere ait bilgilerin yanı sıra bu vilayet ve kazaların ticari kapasiteleri, siyasi ve askeri temsilcileri ile halkın sosyo-ekonomik durumu, limanlara uğrayan gemiler ile kargoları hakkında genel bilgiler değerlendirilmiştir.

Amerikalılara ve Amerikan ticaretine bakış açılarına dair verilerin de yer aldığı bu raporlarda Yunan Yüksek Komiserliği'nin Rum mültecilerin sayısına dair ileri sürdüğü iddialar, elde edilen veriler ışığında eleştiriye tabi tutulmaktadır. Amerikan gemi komutanlarının bizzat gözlemlerine dayanan bu veriler, Yunan söylemlerinin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymasından büyük önem arz etmektedir. Zira savaş sürecinde zorla yahut gönüllü olarak Yunan ordusunun safında yer alan Anadolu Rumlarının Türkiye'yi terk edişi Avrupa kamuoyunda binlerce Hristiyan'ın katledilişi, sefalet içiresinde yaşadığı ve Türk halkının saldırılarına maruz kaldığı şeklinde

propaganda edilmişti. Halbuki bu propagandaların aksine raporlarda yer alan genel kanaat, Samsun hariç bölgede ciddi bir mülteci probleminin gözlenmediği, mültecilerin koşullarının iyi olduğu, halkın Amerikalılara karşı oldukça samimi ve dostane duygular beslediği, Türk yetkililerin mültecilerin nakli hususunda gereken her yardımı yapmaya hazır oldukları yönünde olmuştur. İlgili belgelerde hiçbir Hristiyan'ın Türk topraklarını terk etmek için zorlanmadığının da altı çizilirken ayrılmak isteyenlere tanınan bir aylık mülhletin sonunda gerek vesikası gerekse maddiyatı olmayan mülteci ve yetimler için İngiliz, İtalyan ve Fransız gemilerinin seferber edildiği, bu hususta Türk makamlarının da gerekli desteği sağladığı belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archive of the United States

Diğer Kaynaklar

Ayışığı, Metin, (2004), *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara: TTK Basımevi.

Balcıoğlu, Mustafa, (1991), *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara.

Bilgin, Taner, (2016), "Savaş Sırasında Anadolu Rumlarının Yaşadığı İkilem (1919-1922)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, 1, 37-91.

Çapa, Mesut, (2019), "Karadeniz'de Nüfus Mübadelesi", *Karadeniz'de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, (Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 271-285.

Mutlu, Cengiz, (2012), "Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri", *History Studies*, 4/2, 257-288.

Okur, Mehmet, (2007), "Pontus Meselesinin ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde

⁸³ NARA, U.S.S. King (242), 17 December, 1922.

⁸⁴ NARA, U.S.S. Kane (235), No: 653.

Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 14, 1-28.

_____, (2011), “İngiltere ve ABD Kontrol subaylarının Raporlarına Göre Karadeniz Bölgesi’nde Rum-Ermeni Sorunu”, *Karadeniz-Black Sea*, 10,51-81.

Okur, Mehmet-Kul, Hazel (2015), “Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon’un Ticari Durumu ve ABD’nin Ticaret Odası Açma Girişimleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19,119-137.

Özcan, Halil, (2017), “Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk’un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan’daki Müslüman Arnavutların Durumu”, *CTAD*, 13/25,50-78.

Özel, Sabahattin, (2012), *Millî Mücadele’de Trabzon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Özgören, Aydın, (2017), *Osmanlı Döneminde Pontus Rumları, Büyük Göçler, Diaspora ve Silahlı Ayaklanma*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Pontus Meselesi (1995), (Yay. Haz.: Yılmaz Kurt), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

Şener, Cemal, (2001), *Topal Osman Olayı I*, Cumhuriyet Yayınları, 195.

Tepeyran, Ebubekir Hazım (2009), *Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Yazıyor*, İstanbul: Gürer Yayınları.

İnternet Kaynakları

Yerasimos, Stefanos, (1988-1989), “Pontus Meselesi (1912-1923)” *Toplum Bilim*, 43/44.

http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Parrott_DD218_manila_1931.html (05.12.2020)

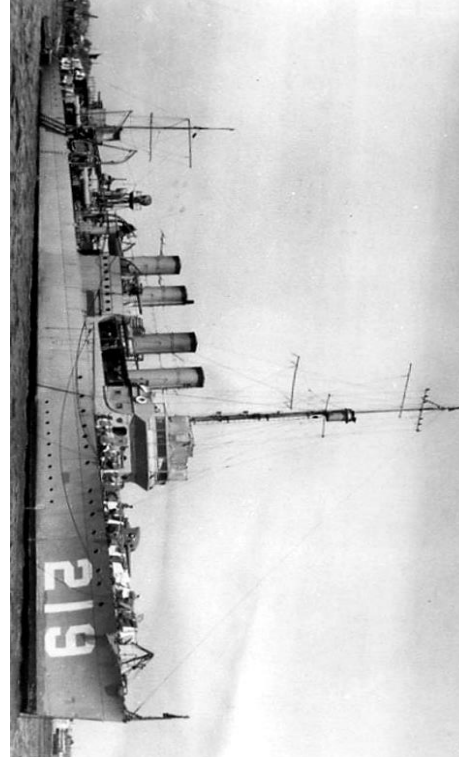
<http://www.navsource.org/archives/05/pix1/0524220.jpg> (05.12.2020)

http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Kane_DD235_philadelphia.html (05.12.2020)

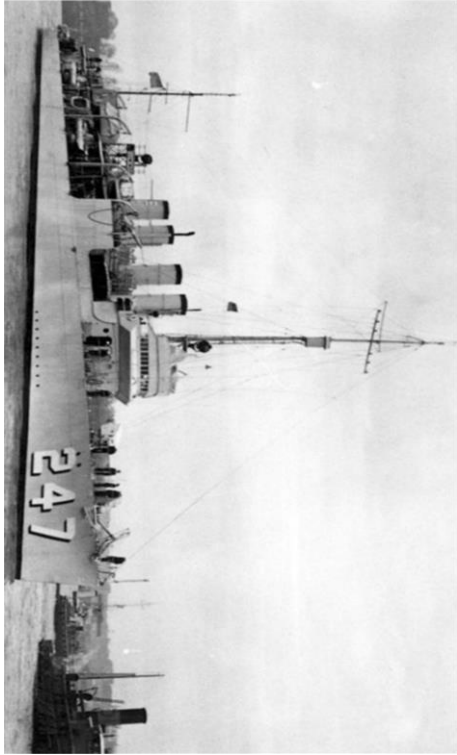
http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Goff_DD247.html (05.12.2020)

http://www.historyofwar.org/articles/weapons_USS_Parrott_DD218.html (05.12.2020)

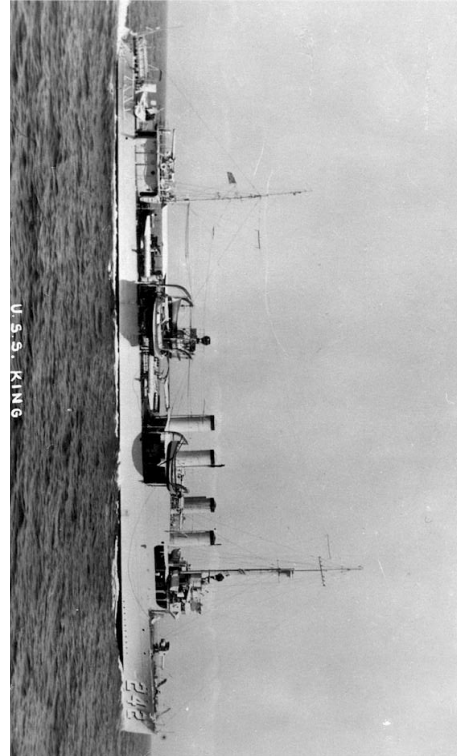
Ekler

http://www.historyofwar.org/articles/weapons_USS_Parrott_DD218.html (05.12.2020)

http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Goff_DD247.html (05.12.2020)

<http://www.navsource.org/archives/05/pix1/0524220.jpg> (05.12.2020)

http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Kane_DD235_philadelphia.html (05.12.2020)

http://www.historyofwar.org/Pictures/pictures_USS_Parrott_DD218_manila_1931.html (05.12.2020)

Atalay, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Artvin Vilayeti’nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Millî Egemeliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.309-327. DOI: 10.31765/karen.759093

OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E ARTVİN VİLAYETİ’NİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU*

Ahmet ATALAY**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Doç. Dr.,
Artvin Çoruh Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Artvin/TÜRKİYE

✉ ahmetatalay@artvin.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5293-0942

Anahtar Kelimeler: Artvin, Savaş, Kurtuluş, Türkiye, Rusya

Keywords: Artvin, war, liberation, Turkey, Russia.

Öz: Artvin şehrinin esaret yılları ile düşman işgalinden kurtuluşu, düşman istilasında kalmış olan diğer vilayetlerimizden farklıdır. Bu durum çok yakın bir dönem olmasına rağmen araştırmacıların dikkatlerinden kaçmamaktadır. Çünkü şehirlerin düşman tarafından ele geçirilmeleri ve özgürlüklerine kavuşmaları incelenirken, ilk olarak Mondros Mütarekesinden önce esaret altına girmiş şehirler ve Mondros Mütarekesinden sonra işgal edilmiş şehirler olarak belirlenmelidir. İkinci olarak ise, TBMM’nin desteğiyle birlikte, şehrin kendi halkının düşmana karşı direnenek kurtuluşları ile Türk Ordusu tarafından kurtulan şehirler olarak tasnif yapılmalıdır. Böyle bir ayrışmaya gidildiği zaman Artvin, her ikisinin de dışında kalmaktadır. Nedeni de yaklaşık 42 yıl esaret altında bulunmuş olan Artvinliler, hiçbir zaman anavatan ile olan bağlarını koparmamışlar ve ilk olarak oluşturdukları gönüllü milis güçleriyle birebir Ruslara karşı mücadelede bulunmuşlardır. İkinci olarak bölgeye gelen ve burada Ruslar aleyhine çalışmalarını sürdüren Teşkilat-ı Mahsusa Elemanlarının yanında olanlar olmuştur. Üçüncüsü ise, her şey rağmen yörede konuşlanmış Türk Ordusuna insan kaynakları da dâhil maddi ve manevi destek verenler vardır. Dahası bunların dışında hem Birinci Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı yıllarında askerlik vakti gelmiş olan evlatlarını askere göndererek hemen hemen Türk Ordusu’nun savaştığı her cephede bulunmuşlar ve bahsedilen bu cephe de şehit olan Artvinlilerin sayıları, Millî Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre 225 kişidir.

Araştırmada, 93 Harbi’den (1877-1878 Osmanlı Rus Harbi), 1930 yılında ortaya çıkan ve dünyayı etkileyen kıtlık dönemine kadar, Artvin’in siyasi, sosyal ve ekonomik durumu, elde edilen verilere göre ele alınmış ve görülmüştür ki, Artvinlilerin bunca müşkülata rağmen, Türkiye dışında kalmamak adına, ellerinden gelen her türlü fedakârlığa katlanmışlardır.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.12.2020

THE POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC SITUATION IN ARTVIN PROVINCE FROM THE OTTOMANS TO THE REPUBLIC

Abstract: The captivity years of Artvin and its liberation from enemy occupation is different from other provinces which were occupied by enemies. Despite the fact that these events took place a short time ago, this situation has been overlooked by researchers. While investigating the occupation and liberation of cities, firstly, the cities should be classified as cities occupied before the Armistice of Mudros and cities occupied after the Armistice of Mudros. Secondly, cities should be categorized as the cities which achieved their liberation through their local communities' own struggles against enemies with the help of the Grand National Assembly and the cities which were liberated by the Turkish Army. However, Artvin cannot be classified into either of these categories because the residents of Artvin, who lived in captivity for forty-two years, never broke their ties with their motherland. Firstly, they formed militia forces and fought against the Russians. Secondly, some of them stood by the members of the Special Organization (Teşkilat-ı Mahsusa), who were operating against the Russians in the region. Thirdly, some residents provided moral and material support including human resources for the Turkish Army in the region regardless. Furthermore, the residents of Artvin sent their children of military draft age to almost every front where the Turkish Army fought both in World War I and the Turkish War of Independence. The number of people from Artvin province who become martyr in these fronts was 225 according to the Ministry of Defense.

According to the data obtained, this study deals with the political, social and economic situation in Artvin from the '93 war (1877-1878 Ottoman-Russian War) until the period of famine which broke out in 1930, which affected the whole world, and it was seen that despite all the difficult conditions, the residents of Artvin province made every sacrifice they could in order not to be left out of Turkey.

Giriş

Çok yakın bir dönem olmasına rağmen malesef, Millî Mücadele yıllarına kadar esaret altında kalmış şehirlerimizin düşmana karşı verdikleri savaşları ve istilacı düşman elinden kurtulmaları bugün detayına kadar bilinmemektedir.

Bu nedenle 30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce esaret altında girmiş şehirlerimizin düşman istilasından kurtularak anavatanına katılmaları, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra işgal edilen şehirlerimizin istiklallerine kavuşmaları iyi bilinmelidir. Çünkü Türk halkının top yekûn hareket ederek varını yoğunu ortaya koyduğu bu dönemde, bu şehirlerin bire bir verdikleri kahramanlık destanları gerçekten takdire şayan bir davranıştır. Nedeni de esareti kabul etmeyerek özgürlükleri adına zengininden fakirine bütün malını melalini tereddütsüz vermeleri ve bu uğurda canlarıyla her cephede var olmalarını göstermeleridir.

Bu manada değerlendirildiğinde Artvin şehri birinci sırada yer alan bir şehrimiz olup, yaklaşık olarak kırk iki yıl esaret altında bulunmuştur. Esaret altında kaldığı o dönemlerde bile anavatanla bağlantısını asla kesmeyen Artvinliler, bir yandan kendi yörelerini savunurlarken diğer yandan farklı ülkelerle mücadele etmekte olan ordu birliklerine evlatlarını göndermekten imtina etmemişlerdir. Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre, değişik cephelerde verilen Artvinlilerin şehit sayıları yaklaşık 225 kişi civarındadır.

Şimdi Artvin adına uzun süren bu yılları, elde ettiğimiz dokümanlar sayesinde şehir ve yaşayanları adına ele alarak, o günlerin penceresinden irdeleyelim ve geçmiş geleceğin aynası dendiğine göre, gelecek kuşakların düşmana karşı herhangi bir hataya meydan vermemek için tedbiri elden bırakmamaları gerektiğini vurgulamaya çalışalım.

1. Esaret Altına Girmeden Önce Şehrin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu

Sultan II. Abdülhamit'in ilan ettiği I. Meşrutiyetin sevinç çılgınlıklarının atıldığı 1876 yılında siyasi ortam, Artvin'de gerginliğini koruyor ise de Semt Pazarı yine Cuma günleri kurulmaya devam etmektedir. Pazarda, az sayıda Gürcü satıcılar, onların biraz fazlasında Türk pazarlayıcılar ve kahir ekseriyet de Ermeni tüccarlar tezgâh açmaktay-

dılar.¹ Burada yaşayanlar haftalık ihtiyaçlarını bu pazar yerinden temin ederlerken diğer yandan, bir Türk Rus Savaşının çıkacağı yönündeki söylentilerden rahatsızlık duymaktaydılar. Şehirdeki devlet yetkililerinin telaşlı durumları, onların bu tedirginliklerini haklı göstermekteydi.

O günlerde, Ardahan-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolu, Kars-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolu ve Erzurum-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolunun birleştiği nokta, Artvin'in Korzul Mahallesiydi. Aynı yerde Batum'a kayıkla eşya taşımacılığı yapanların kayıklarının İstasyonları, gelen giden eşyaların konulabileceği depolar ve taşımacılık yapanlar dâhil, bazı Artvinlilerin evleri vardı.² Şehirdeki ekonomik canlılık ise, her türlü olgunun üstündeydi. Zira civar şehirlerin zenginlik kaynaklarının değerlendirilmesinin yanı sıra, ihraç ettikleri ile ithal ettiklerinin toplanma ve dağılım yeri de burasıydı. Buna neden, taşımacılık konusunda, Dünya kayıkçıları içerisinde Artvinlilerden daha üstünü, daha maharetlisi yoktu. Onların Çoruh Nehri üzerindeki altı düz tahtadan yapılmış kayıkları, iki buçuk tondan, dört tona kadar yükü bir seferde Batum Limanı'na götürüp getirebilmekteydiler.

Aynı yıllarda, Sultan Abdülaziz de kente ciddi yatırımlar yapmıştı. Çünkü coğrafi açıdan stratejik bir mevkide bulunması, iç Anadolu'ya geçit vermeyen vadilerinin yanı sıra, olası Rus tehdidinin önünün keşilebileceği muhteşem yapısı ile Artvin Ka-

lesi, Padişah tarafından genişletilerek muazzam bir hale getirilmiş, hatta yanına iki adet askeri kışla ile bir de Baruthane yaptırmıştı. Bu ise, Ruslara karşı korkusuz yaşanan günlerin garantisi gibiydi.

Tüm bu olumlu gelişmeler yöre ticaretinin canlanmasına büyük katkı yaptığı gibi, ekonomik anlamda güçlü bir şehrin meydana gelmesine de sebep oldu. Bu bakımdan bahse konu zaman diliminde Artvin, Güney Kafkasya şehirlerinin ticari üssü konumundadır. Hatta Osmanlı'da eyalet takimatı ülkenin birçok yerinde meydana gelen ekonomik gelişmelere göre sürekli değişirken, Kafkasya'da bu daha belirgin hale bürünmüş³ ve bu anlamda yapılan bütün yeni uygulamalar ile gelişmeler Artvin'in önünü açmıştır. Buna paralel olarak şehre gelip giden insan potansiyelinin artmasıyla, farklı amaç yüklenen binaların çoğalması kaçınılmaz olmuş ve göç ederek gelenlerin yaptıkları yeni evlerle kaza merkezi, doğu ve batı yönünde genişleyerek büyümüştür.

Savaşın tedirginliği ve alınabilecek tedbirleri vakit geçirmeden alan Osmanlı yetkilileri ile yöresel bürokratlar, birlik olup yapılması gerekeni yaptılar ve bahse konu yılın verileri ile halkın gösterebileceği katkılar detayına kadar not edilerek uygulandı. Bu bakımdan 1877 yılına ait Artvin bilgileri oldukça önemlidir

¹ Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), R. 1288 (M. 1871): 98-99; TVS, R. 1294 (M. 1876): 98; Zeki, 1927: 9; Zeki, 2010: 24.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. MVL 119-2941; BOA, İ. MVL 460-20679; BOA, ŞD. 15-675; BOA, İ. MMS 40-462; BOA, İ. DH 634-44063; Zeki, 1927: 9; Zeki, 2010: 24; Atalay, 2017: 6-8; Larcher, 2010: 57; Kazbeği, 2019: 112-113. (Bahse konu yollar için Kazbeği; Osmanlı'nın yaptığı bu yollar bence Türkiye Gürcistanı tarihinde çıkaracaktır. Bu yüzyılın başında Livane'de 'Artvin'de tekerlekli araç ulaşımı yoktu ve arazinin karakterine bağlı bu durum, bölgenin yüz yıllık hareketsizliğinin nedeni oldu. Bilindiği

gibi tekerleği medeniyet ve ticaret takip eder. Yoksa onsuz ne biri ne de diğeri var olur. Livane, Şavşat ve Ardahan'ın zenginliği, Batum yolu olmadan ticari açıdan ölü bir sermaye olarak kalır ve bugün Asya'nın birçok köşesini aydınlatan Avrupa etkisi, Türkiye Gürcistan'ını çeviren taş duvarların ötesinde kalır. Bu duvarların yıkılması ve ülke kapılarının ticarete açılması zorunluluğu üzerine uzun zamandır konuşuyorlardı. Yeni yol ticari açıdan her türlü problemi çözecek ve Livane'ye katkısı daima çok olacaktır der. Kazbeği, 2019: 116.)

³ Ortaylı, 2007: 27.

Tablo 1. 1877 Trabzon Vilayet Salnamesine Göre Artvin Bilgileri

Köy ve Mahaller	Livana Kazası																			
	Vergi					Hayvanat						Nüfus				Hane				
	Ağnam Vergisi	Bedel-i Askeriye	Aşar	Vergi	Yekûn	Merkep	Öküz	İnek	Esb	Keçi	Ağnam	Yekûn	Katolik	İslam	Ermeni	Yekûn	İslam	Ermeni	Katolik	Yekûn
Çarşı Mahallesi	-	-	2.568	13.206	15.774	20	100	80	25	-	-	125	-	275	-	275	65	-	-	65
Usta Mahallesi	1.332	-	5.743	5.200	12.280	21	80	65	40	46	400	652	-	351	-	351	95	-	-	95
Haşariza Mahallesi	-	-	3.672	3.383	7.055	10	90	85	15	-	-	200	-	224	-	224	75	-	-	75
Korzul Mahallesi	-	-	2.167	3.551	5.718	5	20	35	6	-	-	66	-	110	-	110	38	-	-	38
Mamazimda Mahallesi	-	-	1.923	-	1.923	31	16	15	3	-	-	65	-	105	-	105	23	-	-	23
Rabat ve Hayteb (Katolik-Gürcü) Mahallesi	-	44.483	18.183	-	63.646	-	-	-	150	-	-	150	1.240	-	-	1.240	-	-	314	314
Ermeni Milleti Mahallesi	-	11.389	-	-	11.389	-	-	-	30	-	-	30	-	-	308	308	-	66	-	66

Tablodaki bu verilere göre, Çarşı Mahallesi, Usta Mahallesi, Haşariza Mahallesi, Korzul Mahallesi, Mamazimda Mahallesi ve Rebat-Hayteb (Gürcü) Mahallesi ve Ermeni Milleti Mahallesi olmak üzere Artvin Merkez Kazası 7 mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerden Rebat-Hayteb Mahallesi'nde sayıları pek az Ermeni ve Gücüler ile Ermeni Milleti Mahallesi'ndeki Ermeniler, Türklerden ayrıştırılmış olarak kendi adlarındaki mahallelerde ikamet etmektedirler.⁴

Bahse konu kayıtlara göre, Çarşı Mahallesi'nde 65 Hane, 275 Türk, Usta Mahallesi'nde, 95 Hane 351 Türk, Haşariza Mahallesi'nde, 75 Hane 224 Türk, Korzul Mahallesi'nde, 38 Hane 110 Türk, Mamazimda Mahallesi'nde, 23 Hane 105 Türk yaşamaktadırlar. Buna Karşılık Rebat-Hayteb Mahallesi'nde, 314 Hane 1240 Gürcü ikamet etmekteyken Ermeni Milleti Mahallesi'nde, 66 Hanede 308 kişi yaşamaktadırlar.⁵ Yalnız yukarıdaki verilerde Ermeniler ile ilgili bilgilerde bir tutarsızlık söz konusudur. Çünkü daha önce gerek Belediye Encümenindeki üye sayılarının Türklerle eşit olması ve gerekse Artvin ticari hayatındaki

aşırı etkin durumları, sayılarının neredeyse Türk Vatandaşlarının sayıları kadar oldukları kanaatini ortaya koyar. Bu tarihte kaza genelindeki Türklerin sayılarındaki azlığın sebebi ise, birçoğunun olası Rus tehlikesine karşılık Anadolu şehirlerine doğru göç ettiklerinden dolayıdır.⁶

Aynı mahallelerde toplanan vergilere gelince, Çarşı Mahallesi'nden; Ağnam Vergisi ile Bedel-i Askeriye vergileri alınmazken Aşar Vergisi olarak 2 568 Akçe, Diğer vergiler olarak 13 206 Akçe toplamda ise 15 774 Akçe toplanmaktadır. Usta Mahallesi'nden, 1 332 Akçe Ağnam Vergisi, 5 743 Akçe Aşar Vergisi, 5 200 diğer vergiler ile toplamda 12 280 Akçe toplanmakta olup ancak adı geçen mahalleden Bedel-i Askeriye Vergisi alınmamaktadır. Haşariza Mahallesi'nden yine Ağnam ve Bedel-i Askeriye vergileri toplanmamakta, buna karşılık 3 672 Akçe Aşar vergisi, 3 383 Akçe diğer vergiler alınıp toplamda bu mahalleden de 7 055 Akçe alınmaktadır. Korzul ve Mamazimda Mahallelerinden de Ağnam Vergisi ve Bedel-i Askeriye vergileri alınmazken, Korzul Mahallesi'nden 2 167 Akçe Aşar Vergisi, 3 551 Akçe Diğer Vergiler ile toplamda 5 718 Akçe alınmıştır. Mamazimda

⁴ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁵ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁶ BOA, MLV, 00733. 00024 001; BOA, DH. MKT, 00002 00061 002; Bilir, (tarihsiz): 4-17 18.

Mahallesi'nden 1 923 Akçe Aşar Vergisi alınıp bu mahalleden diğer vergiler toplanmamıştır. Bu mahallenin de toplamda ödediği vergi miktarı 1 923 akçedir. Gürcü Mahallesi olan Rebat-Hayteb Mahallesi'nden ise Ağnam Vergisi ve diğer vergiler alınmazken buna karşılık olarak 44 483 Akçe Bedel-i Askeriye vergisi ile 18 183 Akçe Aşar Vergisi toplanmıştır. Bu mahalleden de toplamda 63 446 Akçe vergi alınmıştır. Ermeni Milleti Mahallesi ise sadece Bedeli Askeriye vergisi ödemiş olup bu rakam 11 389 akçedir. Toplamda da bu mahalleden alınan vergi miktarı yine aynı rakamdır.⁷

Aynı yıl verilerine göre Artvin merkezde ki hayvan sayılarına bakılır ise, Çarşı Mahallesi'nde 20 Merkep, 100 Öküz, 80 İnek, 25 Esb (At veya Beygir), toplamda 225 hayvan, Usta Mahallesi'nde 21 Merkep, 80 Öküz, 65 İnek, 40 Esb, 46, 46 Keçi, 400 Ağnam (Koyun) toplamda 652 hayvan, Haşariza Mahallesi'nde 10 Merkep, 90 Öküz, 85 İnek, 15 Esb toplamda 200 hayvan, Korzul Mahallesi'nde 5 Merkep, 20 Öküz, 35 İnek, 6 Esb olup toplamda 66 hayvan, Mamazimda Mahallesi'nde 31 Merkep, 16 Öküz, 15 İnek, 3 Esb bulunup toplamda 65 hayvan vardır. Türklerin hayvan mal varlıklarına karşılık Rebat-Hayteb Mahallesi'nde oturan Gürcülerin 150 adet Esb ve Ermenilerin de yine 30 adet Esb olarak hayvanları bulunmaktadır.⁸ Toplamda bu iki grubun hayvan varlıkları sayısı ise 180 adettir.

Yukardaki verilerden de anlaşılacağı üzere henüz bir kaza konumunda olsa da Artvin'den toplanan vergi miktarları "bir ticaret kenti" niteliğinde olduğunu göstermekte ve oturanlarının sayılarına göre ödedikleri vergi miktarları küçümsenemeyecek bir miktardadır. Hatta bu vergi miktarları komşu kazalar ile karşılaştırıldığında Artvinlilerin ödediği vergi miktarlarının çok fazla olduğu görülecektir.

Değer olarak vergiler sentez edilir ise, Bu yılda toplanan vergilerin %12'si Ağnam vergisi, %8'i Bedel-i Askeriye, %53'ü Aşar vergisi ve %27 si de diğer vergileridir. Bedel-i Askeriye vergisi yalnızca Rebat ve

Haypet Mahallesi ile Ermeni Milleti Mahallesi'nde oturanlardan alınmıştır. Alınan bu verginin %79'u Katolik Gürcü Mahallesinden, %21'de Ermeni Milleti Mahallesi'nden tahsil edilmiştir. Aşar vergisi ise, %4'lük bir oran ile Haypet Katolik Gürcüler Mahallesi'nden toplanmıştır.

Yüzdeler olarak hayvan varlığı vergileri ise, %1 Merkep, %10 Öküz, %13 İnek, %3 Esb, %46 Keçi, %27 koyun vergisi olarak değerlendirilebilir. Özellikle keçilerden alınan verginin yüksek olması coğrafi koşullara uygun olarak yörede keçi miktarının fazla olduğundan ileri gelmektedir.

Kaza merkez nüfusu azınlıklar açısından incelendiğinde 1548 kişinin ecnebi olduğu ve bunun %19'nun Ermeni Milleti kalan %81'ninde Gürcüler olduğu görülür. Toplam kaza nüfusuna bakıldığında bu oran %3 Ermeni, %8 Gürcüler ve %89'da İslam olan Türk nüfusu olarak karşımıza çıkar.

Hane sayısı bakımından 4500 hanenin, %92'si Türklere, %1'i Ermenilere ve %7'si de Gürcülere aittir. Nüfus oranları temel alındığında hane başına ortalama 4 kişi düşmektedir. 1877 yılında kaza genelinde nüfus azalmış ancak, hane sayısı artmıştır. Bu artış Gürcülerin hane sayısında %32 olurken yaşanan göçe rağmen Türklerin hane sayısında ise %4 oranında gerçekleşmiştir. Türkler lehine olan bu gelişme Rus Tehlikesine karşı bölük pörçük yaylalarda ve kuytu yerlerde yaşayıp ta hayvancılıkla uğraşanlardan ya da serbest dolaşanlardan bazılarının Artvin'e hicret etmelerinden kaynaklanmaktadır.

3. 93 Harbiyle Başlayan Esaret Yılları ve Rusların Artvin'de Uyguladıkları Yönetimsel Düzenleme

Çarlık Rusya yayılmacı politikası gereği 1877'de, Kafkasya ve Balkanlar'a saldırılarını başlattı. Kafkasya'da görevli Rus Komutanı Ermeni asıllı General Kont M. T. Loris Melikof, önce Ardahan'ı ardından Kars'ı ele geçirdi. Akabinde bölgenin her tarafında yaşayan Ermenileri örgütleyerek onların yardımları neticesinde önce Türk

⁷ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁸ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

Ordusu'nun kullanacağını zannettiği yöredeki Sultan Abdülaziz Han zamanında, akarsular üzerine işlemeli taşlardan yapılan görkemli taş köprüler ile menfezlerin Berta Köprüsü hariç tamamını top atışlarıyla yıktırdı. Yerlerine hazır olarak Rusya'dan getirdiği demir köprüleri koyarak savaş sırasında ve savaş sonrasında kullanıma devam ettirdi.⁹

Bu arada atılan toplar ve baskınlardan diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi Artvin'de bulunan Sultan Abdülaziz'in yaptırdığı kışlalar ile baruthanenin yanı sıra camiler ile devlete ait resmi binalar ve sivilere ait birçok binada nasibini alarak yıkıldı.

3 Mart 1878 de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ardından maliyesi zor durumda olan Osmanlı Devleti, Rusya'nın istediği 410 milyon altın Ruble olan savaş tazminatını ödeyemedi. Verilemeyen bu paraya karşılık olarak Elviye-i Selase denilen Kars, Ardahan, Batum Livaları ile bağlı kazaları ve köyleri Ruslara bırakıldı.¹⁰ Verilenler içerisinde Artvin'de vardı. Bu durum 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında imzalanan 3 Mart 1918 Berst-Litovsk Antlaşması'na kadar devam etti.

Artvin'e gelen Rus Ordusu, şehirde askerlerinin kalabileceği Rus tarzı devasa kışlalar inşa ederken yine askerlerine mahsus

olmak üzere muhteşem kapıları, müstesna sanat eseriyle süslenmiş bir de kilise yaptılar.¹¹ Ayrıca ele geçirdiği bu toprakları denetim altında tutabilmek için farklı politikalar izledi. Yöre halkını yanına çekebilmek adına sistemli bir çalışma yürüttü.

Bu amaçla yönetici düzeyindeki ve bölgede sözü geçen kişileri kazanmaya, onları hoşnut etmeye çalıştı. Halktan vergi almadı. Askerlik yükümlülüğü koymadı. Ancak bu politikalarına direnenleri de göçe zorladı.

Ruslar işgalleri sırasında Osmanlı yönetim sistemine benzeyen bir yönetim şekli uyguladı. Osmanlı'nın Liva olarak adlandırdığı Kars, Ardahan ve Batum'u önce "Oblast" adını verdikleri iki askeri valiliğe böldüler. Bu Oblastlardan biri Kars Oblastı diğeri ise Batum Oblastı idi. Ardahan'ı ise "Okrok" adı altında kaza statüsüne indirerek Kars'a Oblatı'na bağladılar. Mevcut olan diğer kazaları ise önceki konumlarında bırakılarak yine okrok adıyla değerlendirdiler. Köyleri ise Klava adı verilen Muhtarlar idare ediyorlardı. Fakat Klavaların yanlarında onları kontrol altında tutabilmek için Rusça okuryazarlığı olan birde Hıristiyan Kâtipleri vardı. Genelde Türk bölgelerindeki Klavalar Türklereydi.¹²

⁹ Atalay, 2017: 6-8; Larcher, 2010: 552-53; Dumas, 2000: 15; Ünsal, 1999: 18; Tolga, 2017: 83; Okorad, 2013: 437.

¹⁰ Mithat, 1339 (1923): 26; Zeki, 2010: 27; Ergün, 2016: 9; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-55; Özmen, 1969: 23; Yalçın, 1961: s.7; Tokdemir, 1972: 8; Özder, 1971a: 45; Yeşilyurt, 2014: 31; Artvinli, 2013: 26; Tokdemir, 1978: 206; İskenderoğlu, (tarihsiz): 15; Acaoğlu, 2016: 54; Atalay, 2018: 546. (Rus Hükümeti yöreyi ile geçirdikten sonra Artvin ve civarından yerli halkın Türkiye'ye göçlerini önlemeye çalıştığı görülmektedir. Göçmenlere ait Osmanlı Arşivi'nde saklanan dilekçelerinde de bunu görmek mümkündür. Örneğin bir dilekçede, "Livane Kazasından 1300 hanelik bir grubun hicret azminde buldukları halde mahalli Rus yetkililer tarafından buna muhalefet edildiği" bildirilmektedir. Hatta Rus yetkililer göç teşebbüsünde bulunan bu Türkleri engellemeye çalışırken tedbir olarak Türklere ait olan emlak ve arazilerini satamayacaklarını beyan edip bunun için hukuksal olarak adliyeye başvurmalarını yasaklamıştır. Bunun nedeni

olarak ise, Artvinlilerin Türk ve Müslüman olmalarının yanı sıra fazla miktarda gayrimenkullerinin olmasının yanında Artvin halkının uysal davranarak Rus İdaresine fazla problem yaratmayacakları ve hatta Rusların kendi yönetimlerine bura insanlarını daha yatkın bulmalarıydı mı acaba? Buna bugün bile bir yanıt vermek güçtür. Badem, 1981: 149.

Candan Badem eserinde bir yandan bu tespiti yaparken bir yandan da "Artvin ticaretini Ermeni tüccarların elinde olduğunu belirtip diğer yandan da Artvin'de Türk olmadığını ve bu nedenle Artvin'in askeri açıdan bir tehlike arz etmediğini" vurgulayarak görüşlerinde bir ikilem içinde olduğunu göstermektedir. Badem, 1981: 317- 431.)

¹¹ Zeki, 1927: 128; Zeki, 2010: 155.

¹² T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-55; Özder, 1971b: 75; Bilgin, 2017: 58-59; Şenol, 2018: 131. (1878-1918 yılları arasında Artvin kazası mutasarrıflığını 1881'den 1887'ye kadar Mihail Mepisov, 1889'dan 1898'e dek Gürcü kökenli Yüzbaşı Knez Mihail Eristov 'Eristavi' 1899-1903 arasında Yarbay Pyotr Şubinskoy, 1905-1907 arası Yarbay Grigoriy Loven, 1908-1913 arası

Tablo 2. Rusların Bölgeyi Teşkilatlandırması

Batum Oblastı	Batum	Yukarı Acara Aşağı Acara Gönye Çürüksu
	Artvin Okrok'u	-
Kars Oblastı	Kars	Zaruşad Şüregel Ağbaba Sarıkamış
	Ardahan Okrok'u	-
	Oltu Okrok'u	-
	Kağızman Okrok'u	-

Oblastlara Rus Askeri Vali gönderirlerken, Okrokların başına “Naçalik” denilen kaymakamlar atadılar. Nahiyeler ise, “İstarşına”lar tarafından yönetiliyordu.

Naçalikler tamamen Gürcülerden seçilirken, İstarşınalar Türklerden görevlendiriyordu. Bu bağlamda Artvin Belediye Başkanlığı'na bir Rus'u getiren Rusya, Artvin Naçalığı'ne de Gürcü Tiflisli Abaşidze'yi atamıştı. Belediye Başkanı olan Rus yetkili, Belediye Başkan Yardımcılığının birine Ermenilerden Adnriyas Pilosyan Adlı bir komiteciyi atarken diğerine Korzul Mahallesinde oturan Atabeylerden Ahmet Tevfik Bey'i atamıştı. Andriyas ile Ahmet Tevfik Bey yapılan Belediye Encümen Toplantılarında sürekli münakaşa etmişler ve son tartışmalarının gecesinde Ahmet Tevfik Bey Andriyas'ı öldürerek şehri terk etmiştir.¹³

Yüzbaşı Emil Şmerling, 1915-1916 arası Yüzbaşı Yevgeniy Lavrov, ve nihayet 1917 yılında Nikolay Zosimoviç yaptı. Artvin kaza kaymakamlığını ise 1881-1882'de Halvaşizade Ahmet Efendi, 1890-1904 arası Poriçik Georgiy Çernyavskiy ve nihayet 1911-1917 arası Gürcü kökenli sivil memur Vasiliy Dekanozov yaptı. Badem 1981: 62).

¹³ Özder, 1971b: 83; Badem, 1981: 89. (Andriyas ölmezden önceki encümen toplantısında Ahmet Tevfik Bey'e kızarak. “Bak senin dilini koparırım” diye tehdit edince Ahmet Tevfik, “Kim kimin dilini koparır görürsün” diye mukabele etmişti. Soğuk bir hava içinde geçen toplantı bittikten sonra Belediyeden ayrılan Tefvik Bey, o gece Andriyas'ı öldürmeye karar verir. Evine yakın bir kahveden bilardo oynamaktan dönen Andriyas'ı iki adamıyla yakalayan Ahmet Tefvik Bey,

Bu olay üzerine Artvin Naçalığı Abaşidze'nin Türklere karşı saygısız bazı davranışlarını hazmedemeyen Vezirköylü Emin Ağa adındaki Artvinli, 1895'te bir yolunu bulup Abaşidze'yi öldürmüştür.¹⁴ Belki de buna sebep o yıllarda 93 Harbi'nin kazananı Ermeni asıllı Rus Komutanı General Loris Melikof'ın alttan alta birçok Ermeni'yi Elviye-i Selasa bölgesine, özellikle Artvin'e göndererek yerleşmelerine vesile olurken, şehirde yaşayan Türkleri rencide ettirmesiydi.

Endişe veren bu olaylardan birkaç yıl sonra, Artvin'in Sümbüllü Köyü'nden Kadir ağa, Ruslar tarafından Artvin Jandarma Örgütünün başına getirildi. Ancak, Rusların bilmediği bir durum vardı, o da Kadir Ağa, Osmanlı Ülkesini yöneten İttihat ve Terakki Fırkası Hükümeti'nin üyesi olup eğitimini İstanbul'da tamamlamış ve Enver Paşa'nın kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın en iyi elemanlarından biriydi.¹⁵

4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yörede Kurulan Örgütler ve Aralarında Yaşanan Münakaşalar

1878'den 1914'e kadar Ermenilerin sözü'nün geçtiği ve her isteklerinin Ruslar tarafından yerine getirildiği Artvin'de yaşam, Türkler adına iç açıcı değildi. Birçoğunun evleri, savaş anındaki çatışmalardan büyük zarar görmüş tamir edilemez durumdaydı. Evleri düzgün olanların geneli ise,

Çarşı Hamamı'nın arkasındaki merdivenlerden aşağıya indirerek, “Bak Andriyas nasıl dil koparılmış şimdi göreceksin” der ve öldürür. Sabaha karşı ise, Hanımını ve oğlu Serveti alarak Melo Köyü'ne kaçar. Oradan da İç Anadolu'ya geçer. Bunu duyan Ermeniler, Ahmet Tefvik Bey'in Artvin Korzul Mahallesi'ndeki konağını ateşe vererek yakarlar. Özder, 1971b: 85.)

¹⁴ Özder, 1971b: 94; Büyüm vd, C. II/1982: 906. (Abaşidze'nin ölümünden sonra Artvin Naçalığı'ne yine bir Gürcü olan Dakanidze atanmış, 1918 yılının başında ise O'nun ayrılmasından sonra Gürcü Beylerinden Landiye görevlendirilmiştir. Özder, 1971b: s. 94.)

¹⁵ Özder, 1971b: 101; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1972: 22; Tokdemir, 1978: 194, Çağal, 1948: 26.

Ermeni vahşetine maruz kalmak istemediklerinden, taşınmazlarını ucuz fiyata satarak korkularından şehirden ayrıldılar.¹⁶

1914'te Osmanlı ile Rusya karşılıklı olarak seferberlik ilan ettiler. O günlerde Artvin'de yaşayan Ermeniler ve Gürcüler, "Millî Teşkilat" adı altında örgütlendiler. Bu duruma göç etmeyerek şehirde kalan Türklerde kayıtsız kalmayıp aynı tip örgütler oluşturarak birleşmeye çalıştılar. Türklerin bu çalışmalarını duyan Ermeni ve Gürcü tarafı "Millî Teşkilat" ismindeki kuruluşlarını hemen silahlandırarak "Ermeni ve Gürcü Taburlarına" dönüştürdüler.¹⁷

Artvinlilerin bu faaliyetlerini fırsata dönüştürme düşüncesinde olan Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri ise, Kafkasya'yı önemli addedip çalışmalarını Artvin ve civarına kaydırdılar. Zaten o sırada örgütün ileri gelenlerinin çoğunluğu Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Bunların arasında, "Küçük Efendi" diye anılan Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, Artvinli Yusuf Rıza ile Yakup Cemil Bey vardı. Birçoğu Artvin'e gelerek konuşlandılar.¹⁸ Onların buraya gelmeleriyle daha da cesaretlenen buradaki Türkler ile azınlıklar ve oluşturdukları örgütlerin aralarındaki rekabet artarak hız kazandı.

5. Şehrin Dört Ay İçin Özgür Oluşu

Türk halkının cesaretlenerek hareketlendiği bu dönemde Artvinlilerden bazıları bağımsız hareket ederek "Gönüllü Teşkilatlar" oluştururken, bazıları Teşkilat-ı Mahsusacıların yanında yer aldı. Ama kahir ekseriyeti yörede "Kara Yüzbaşı" olarak nam salan Melo Hudut Taburu Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'in yanında oldu.

¹⁶ Zeki, 1927: 125; Zeki, 2010: 152; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Özmen, 1969: 23; Tokdemir, 1972: 211; Larcher, 2010: 552-53; Semiz, Akdağ, 2011: 231.

¹⁷ Özder, 1971b: 96; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Ergün, 2016: 8; Çağal, 1948: 11.

¹⁸ Özder, 1971: 102-103; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1978: 24; Tokdemir, 1972: 207; Bilgin, 2017: 121; Atalay, 2018: 547; Acaroğlu, 2016: 58; Şenol, 2018: 131; Özkan, 2015: 82; Badem, 1981: 426.

¹⁹ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15; Özder, 1971b: 113; Yeşilyurt, 2014: 31; Artvinli, 2013: 26; ; Bilgin, 2017: 218; Atalay, 2018: 547; Badem, 1981: 426; Şenol,

Bunu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, birliğiyle beraber ansızın Artvin üzerine yürüyünce durumu öğrenen Rus Askerleri hemen kenti terk ettiler.¹⁹

Bu olayın akabinde, Teşkilat-ı Mahsusa Askerleri ve diğer Gönüllü Birliklerde Artvin'e gelerek yerleştiler. Kısa bir süre sonunda, Türk tarafı safında olan Alman Binbaşı Stange Komutasındaki 8. Toplama Alayı da Artvin'e gelerek üst kurdu ve Artvin, 2 Kasım 1914 tarihinden itibaren geçici bir süre içinde olsa kurtulmuş oldu.²⁰

Sosyal, siyasi ve ekonomik dengenin yaşayanlar açısından bozulduğu şehirdeki işler, Sarıkamış Bozgunundan sonra yine Türkler aleyhine işledi. Türk-Rus ve Ermeniler arasındaki çarpışmalar ile art arda gelen olumsuzluklar tabir yerinde ise Artvinli Türkleri darmadağın etti.

Rus Güçleri karşısında "İstanbul Çetesi" diye adlandırılan Yakup Cemil Bey'in Kuvvetleri, Yüzbaşı Halit Paşa'nın Komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa Gönüllüleri ve Binbaşı Stange'nin başında bulunduğu güçler tutunamayarak dağıldılar. Bunun üzerine Artvin ve çevresindeki Türkler için ilki 93 harbi sonrasında yaşanmıştı, ikinci defa acı bir dönem daha başladı. Evleri yıkılıp yuvaları dağılırken Ermenilerin çağrıları üzerine Artvin'e gelen, "Rus Soruşturma Komisyonu" pek çok kişiyi direnişe katılmak ve Ermenilere karşı kıyım düzenlemekten suçlu bularak cezalandırdı. Suçları kesinleşenlerden yüzlercesi idam edilirken bazıları da ya sonu gelmez hapis cezalarına çarptırıldı ya da Sibiryaya sürgüne gönderildiler.²¹

2018: 141; Güven, 2018: 42. (Türk Ordusu Artvin'e girince Siryalı Kâşifoğlu Yusuf Ağa Çarşı Camii önünde yere kurban edilmek üzere yatırılmış kurbanlardan ilkinin keserken, Artvin Merkezde oturan Gedikoğlu Ali Usta ile Moraloğlu Kazım Ağa ve birkaç kişi de şehirdeki Rus Kilisesi'nin çanlarını yerinden söküyorlardı. Hatta bahse konu kilisenin Camiye çevrilmesi için çabalayanlarda vardı. Özder, 1971b: 114.)

²⁰ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Büyüm vd. C. II/1982: 907; Atalay, 1918: 547; Okorad, 2013: 492.

²¹ Özder, 1971: 143-144-147; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Büyüm vd, C. II/1982: 907; Tokdemir, 1978: 24; Tokdemir, 1972: 208; Bilgin, 2018: 371-426;

Öte yandan 1915 çatışmaları, hasat mevsiminde de sürdüğünden, masum köylüler ürünlerini toplama ve değerlendirme imkânı bulamamıştı. Bu durum Türkler açısından 1916 yılı kışında büyük bir açlığa yol açtı. Sonuçta yöredeki Türk halkı iki katlı bu yıkıma daha fazla dayanamayıp, kitleler halinde Anadolu içlerine doğru yine ikinci defa göç etmeye başladı.²² Bölgedeki bu göçler nedeniyle pek çok ev dağıldı. Ocaklar söndü ve hatta yaşadıkları bu trajedinin izleri kent düşman işgalinden kurtulduktan sonra da silinemedi.

6. Bolşevik Devrimi ve Mütareke Dönemindeki Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı olanca hızıyla devam ederken 1917 Ekim ayında patlak veren Bolşevik Devrimi Rus İşgalinin geleceği açısından da yeni bir durum yarattı. Çarlığı devirerek iktidarı ele geçiren Sovyet Hükümeti'nin savaşı sürdürmekten yana olmadığı anlaşıldı.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 8 Aralık 1917'de Kolordularına bir emir göndererek Ruslar ile yapılan savaşlara 10 gün süreyle ara verilmesini istedi. Ancak bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın Komutasındaki Türk Birliği Erzincan'da Ruslara karşı önemli bir zafer elde etmişti. Bununda etkisiyle 18 Aralık 1917'de Erzincan Antlaşması imzalandı ve Ruslar, Ocak 1918'de Artvin dâhil Elviye-i Selase denilen tüm bölgeden askerlerini çekti.²³

3 Mart 1918 ise, Brest Litovsk'ta Ruslarla yeni bir antlaşma daha yapıldı. Bu antlaşma uyarınca bölgede yapılacak halk oylamasının sonucuna göre durum daha belirli hale gelecekti. Yapılan referandumda halkın büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti lehine oy kullandı. Bu durum üzerine Osmanlı Ordu Birlikleri Mart 1918'de Artvin dâhil tüm bölgeye girdi.²⁴ Bu arada Musa Kazım Karabekir Paşa'da, Erzurum üzerinden Erivan'a girmiş, hatta Tebriz'e doğru ilerlemekteydi.

Tablo 3. 1918'de Yapılan Plebisite Sonuçları

	Müslüman	Gayr-ı Müslim	Toplam Nüfus	Oy Kullanma Yetkisi Olanlar	Lehte Oy Kulanlar	Aleyhte Oy Kullananlar	Çekimser Kalanlar
Erzurum	68.873	15.007	83.880	22.654	22.600	54	----
Oltu	18.206	1.888	20.094	9.995	9.995	----	----
Kars	65.248	1.657	66.905	19.437	19.367	----	70
Kağızman	28.372	1.107	29.479	8.198	8.058	---	140
Artvin	35.992	2.194	38.186	16.317	16.309	8	---
Batum	75.110	18.186	93.296	4.312	2.669	160	1.483
Toplam	291.801	40.039	331.840	80.913	78.998	222	1.693

Acaroğlu, 2016: 60; Halit Özdemir, tarihsiz): 194; Enderoğlu, 2003: 76. (Alman Binbaşı Stange Artvin'i terk ettikten sonra Melo'ya çekilmiş, Rus Ordusu ise 27 Mart 1915'de Ermenilerin alkışları arasında tekrar Artvin'e geri gelmişlerdir. Stange ise Melo'da hastalandığı için kumandanlıktan ayrılarak ülkesine dönmüştür. Özder, age, s. 137. Artvin'i tekrar ele geçiren Rusların burada yaptıkları inanılmaz uygulamaları hakkında bkz. Özdemir, (tarihsiz): 194.)

²² Özder, 1971b: 147; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1978: 24-25.

²³ Mithat, 1339(1923): 27; Özder, 1971b: 176; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Okorad, 2013: 515; Özmen, 1969: 25; Artvinli, 2013: 26; Taş, 1995: 30.

²⁴ Mithat, 1339(1923): 27; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 115; Acar, 1995: 17. (Yapılan oylamada 87 048 kişi oy kullanmış, oylardan 85 124'ü Türkiye'ye katılım yönünde çıkarken 1 483 kişisi çekimser kalmış (çekimser kalanlar büyük olasılıkla Gürcülerdir) ve 1 424 kişi Rusya'ya bağlanılmı şeklinde oy vermiştir. Özder, 1971b: 178; Okorad, 2013: 529.)

Brest Litovsk Antlaşması'ndan bir ay sonra 18 Haziran 1918'de Osmanlı Hükümeti, Gürcü Millî Komitesi'yle ikinci bir sözleşme daha imzalamış ve bu antlaşmaya göre de Gürcüler Osmanlı'ya bağlanan Artvin, Batum, Ardahan ve Kars yerleşim birimleri üzerinde hiçbir hak iddia edemeyecekti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrıldığı duyurulan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silah Bırakışmasına değin sürdü.

Mondros Antlaşmasıyla, Osmanlı Ordusu teslim oluyor ve Kafkasya'da 1914 sınırlarına geri çekiliyordu. Geri çekildiği bölgelerden birisi de Artvin ve çevresiydi. Geri çekilme işleminden bir ay sonra, yani 27 Kasım 1918'de İngiliz Birlikleri tarafından Batum işgal edildi. 17 Aralık 1818'de de Artvin ve civarına resmen el koydular.²⁵ Böylece Artvin ve yöresinde oturanlar daha doğru dürüst bir soluk almadan bu defada İngiliz işgaline tabi oldular.

İngilizler, Artvin ve yöresinde tutunabilmek adına Rusların yaptığı gibi azınlıklara dayanmak tutumunu izleyen bir politika takip ettiler. Bunun içinde Artvin ve dolaylarındaki Gürcüleri güçlendirme yoluna gittiler. Bu davranışlarının faydalı olmadığını gören İngilizler yörede tutunamayacaklarını sezip 1 Temmuz 1920'de Batum'u terk ettiler. Bunun akabinde Gürcü Birlikleri Artvin dâhil tüm bölgelere el koydular.²⁶ Ancak acımasız uygulamalarıyla Rusları ve İngilizleri bile geride bıraktılar.

7. Gürcistan'a verilen Ültimatom ve Şehrin Düşman İşgalinden Kurtuluşu

Artvin yöresindeki Gürcü işgali 1921 yılı başlarına kadar sürdü. 8 Şubat 1921'de Ankara'ya Elçi atanan Gürcistanlı Medivani, ertesi gün Türkiye-Gürcistan Dostluk Antlaşması'na imza attı.

İki ülke arasındaki bu yakınlaşma Artvin sorununu yeniden gündeme taşıdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Gürcistan Elçisinden Artvin ve çevresinin boşaltılmasını istedi. Yörede yaşayanların eğilimlerinin bu yönde olduğunu belirtti.

Yapılan görüşmeler esnasında Medivani'nin oyalama yoluna gittiği anlaşılınca, Gürcistan'a aynı isteği içeren resmi bir nota verildi. Hemen de cevabı istendi. Gürcistan'ın sessiz kalması üzerine bu defa kısa sürede gerekenin yapılacağı doğrultuda bir ultimatom verilince, aynı günün gecesinde Gürcistan Hükümeti, Artvin'in yanı sıra Ardahan'ında boşaltılacağını bildirdi.²⁷

Bu durumu Mustafa Kemal Paşa; "23 Şubat 1921'de verdiğimiz kısa süreli nota üzerine Gürcistan Devleti, Artvin, Ardahan ve Batum'u bize bıraktı" diye duyurdu.²⁸ 27 Şubat 1921'de birliğiyle yola çıkan Yenibahçeli Şükrü Bey, 6 Mart 1921 akşamı saat 18'de Artvin'e gelerek şehri teslim aldı ve Artvin Türkiye topraklarına katıldı.²⁹

²⁵ Mithat, 1339(1923): 27; Zeki, 1927: 193; Zeki, 2010: 221; Özder, 1971b: 45-186; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 62; Yeşilyurt, 2014: 33; Artvinli, 2013: 26; Larcher, 2010: 137; Acar, 1995: 31; Yalçın, 1961: 8.

²⁶ Mithat, 1339(1923): 27; Zeki, 1927: 193; Zeki, 2010: 221; Özder, 1971b: 210; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 62; Tokdemir, 1972: 46; Yeşilyurt, 2014: 33; Artvinli, 2013: 26.

²⁷ Mithat, 1339(1923): 27; Özder, 1971b: 211; Yalçın, 1961: 8; Tokdemir, 1978: 47 Atalay, 2018: 550.

²⁸ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 64; Ergün, 2016: 8; Özder, 1971a: 71; Atatürk, C. II/1981: 361; Bilir, (tarihsiz): 17.

²⁹ Semiz, Akdağ, 2011: 228; Özder, 1971b: 220; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-64; Özmen, 1969: 26; Yalçın,

1961: 9; Artvinli, 2013: 28; Avcı, 1972: 3; Alpaslan, 1972: 5-6; Gürkan, 1972: 12; Atalay, 2018: 552. (Şehrin Kurtuluşu ile ilgili Yenibahçeli Şükrü Bey hatıralarında, "Üç saatlik gidilecek yolu dört günde geçebildik. O mevsimde, o dondurucu soğukta Artvinlilerin bu çalışmalarını asla unutmam. Çünkü Türk Askerinin Artvin'e doğru yol aldığını öğrenen Artvinliler evlerindeki keçe, halı ve yorganlarını askerin açtığı yollara ulayarak sermişler ve topları iteleyerek kaydırma yöntemiyle taşımaya çalışıyorlardı. Bunu ancak Türk olan ve büyük ve mukaddes bir gayeye inanmış insanlar gerçekleştirebilir der ve bu hayatımın en aziz vakılarından biridir. Çünkü Artvin kurtulmuş, Artvinliler istiklallerine kavuşmuşlardır diye devam eder. Semiz-Akdağ, 2011: 226.)

8. Esaretten Kurtuluşa Şehrin Genel Görünümü

Batum-Ardahan, Batum-Kars ve Batum-Erzurum şoselerinin birleşim noktasında bulunan Artvin, zikzaklı ve dik yapılı birçok patika ve keçi yollarıyla civar yerleşim birimleriyle de ilişkilidir. Uzun yıllar Türk-Rus Mücadelesinin merkezi durumunda olan bölge, bunun bedelini çok ağır ödemiş ve merkez kazadaki Ermenilerin Rusya ile olan sıkı bağları menfaatler açısından burada yaşayan Türk ve Gürcüler aleyhinde gerçekleşmiştir.

Savaşların bitimiyle birlikte şehirdeki Ermeni azınlığın neredeyse tamamı Rusya ya gittiklerinden Artvin'in nüfusu burada görevli memurlar ve kalan giden yabancılarla beraber yıkımdan nasibini almayarak arta kalan 353 hanede 885 erkek ve 819 kadından müteşekkil toplamda 1704 kişidir. Bu nüfusun 130 erkek 89'u kız olmak üzere 219'u da yaşları 7 ile 16 arası olup öğrencilerdir.³⁰

Çoruh Nehri kenarından itibaren yükselen Kuvadit Dağı'nın yamacındaki bağ ve bahçeler arasında çok güzel bir manzara arz eden Artvin'in evleri ikişer katlı ve ikişer cepheli Türk mimari tarzında zarif meskenlerden oluşmakta ise de kaldığı Rus işgalinden dolayı yer yer tek cepheli üçer katlı Rus tarzı mimarisinde yapılmış evler de vardır. Bunun yanında 93 Harbinden sonra, Ermenilerin Türklerden çok ucuza aldıkları birçok hane, yine Ermeniler tarafından şehri terk ettikleri esnada yıkılarak yerle bir edilmiş viraneye çevrilmiştir. İşgal dönemlerinde, kazanın ortasında ve çarşı merkezinde 1861 ile 1862 yıllarında Türkler tarafından inşa edilmiş dört kubbeli Camii Şerifler de yine Ermeniler tarafından yıkılmıştır. Ayrıca Orta Mahallede olan ve I. Dünya Savaşı esnasında yine Ermeniler tarafından tahrip edilerek yıkılmış başka bir caminin de yalnız dış duvarları görünmektedir. Korzul Mahallesinde ufak

bir camii de yine onlar tarafından yıkılmıştır. Bunların yanında Abdülaziz'in yaptırdığı iki kışla ile baruthanede yıkımdan etkilenmişlerdir.³¹ Yine aynı dönemlerde Artvin Haypet Mahallesindeki Gürcülere ait iki Kilise Ermenilerin kendilerinin oturdukları Ermeni Milleti Mahallesindeki Bir Ermeni Kilisesi ile Kafkasör Mahallesindeki bir Gürcü Kilisesi ile Çarşı Mahallesindeki bir adet kilise ile Korzul Mahallesindeki bir başka kilise olmak üzere toplamda altı adet kilise de yine Ermenilerin hışmına uğrayıp harap edilerek yıkılmışlardır. Bunların dışında Rusların kendi askerlerine ait olmak üzere merkezdeki askeri kışlalarının yanına inşa ettikleri süslemeleriyle de dikkat çeken Rus Kilisesi ve askeri kışlaları da o esnada aynı yıkımdan nasiplerini almışlardır. Bunların yanında kazanın iki saatlik mesafesinde ve doğu yakasındaki Sovet Düzü Mevkiinde inşa edilmiş olan bir adet kilisede yine Ermeniler tarafından yıkılarak viraneye dönüştürülmüştür.³²

Bunlardan başka Kazadaki Ermeni Mezarlığı ile Kaza merkezinin kuzeyindeki Gürcü Mezarlığı ve kazanın batı ve güney kısımlarında ki üç ayrı Türk Mezarlığı da bu durumdan hasar alarak yıpranmış bir vaziyette Ermeni mezaliminin vahşetinden kurtulamamıştır.

9. Cumhuriyet'in İlanı ve Sonrasındaki Vaziyeti

Esaretin yerini hürriyet, hüznün yerini sevinç aldıysa da özgür Artvin'de ilk yıllarda pek değişen bir şey yoktur. Savaştan çıkmışlığın yorgunluğuyla şehir bir kasaba görüntüsünden farksızdır. Ancak çevresel konumu itibariyle hep ön planda olmasının avantajından olacak ki, yeni göç ederek gelen aileler de yok değildir.

Çünkü iş, aş ve huzur bulmak belki de bundan böyle burada zor olmayacaktır. Zaten seslerini duyurabilecekleri, Artvin Numune mektebi Müdürü Ali Rıza Bey'in ilk sayısı Ağustos 1922'de yayınladığı "Yeşil

³⁰ Zeki, 1927: 125; Zeki, 2010: 150-151.

³¹ Zeki, 1927: 124; Zeki, 2010: 153; T. C. Artvin Valiliği 2012: 26-28-29-39; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984:

7-8-9-10-11; Aytakin, 1999: 104-107-110-113-119; T. C. Artvin Valiliği, 2007: 274.

³² Zeki, 1927: 126-127; Zeki, 2010: 154-155; Enderoğlu, 2003: 111; Aytakin, 1999: 104-107-110-113-119.

Yuva” dergisinin ayrı bir yeri vardır. “İlmi, edebi ve bilhassa terbiyevi” nitelikte aylık bir dergi olan “Yeşil Yuva” sürekli olarak millî faaliyetlerin yanında yer almış bağımsızlık düşüncesinin inanılmaz zevklerinden bahsetmiştir. Ayrıca ülke olarak kalkınmanın nimetlerini gündeminde tutmuş ve Artvinliler olarak bundan paylarına düşeni alabilmek adına her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Önce Artvin’de sonra da Ardahan’da yayın hayatını sürdüren dergide Hıfzırrahman Raşit Öymen’de yazılarıyla katkıda bulunmuştur.³³

O günün yeni düzenlenen Belediye Binası ve Başkanından diğer çalışanlarına kadar herkes şehir adına bir şeyler yapmanın çabası içerisindeydiler. Belediye Encümeni bu doğrultuda karar üstüne karar almış ve diğer illerde olduğu gibi bazı sokaklara İnönü Caddesi, Milli Hâkimiyet Caddesi, İstiklal Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Halit Paşa Camii gibi isimler verirken, İl Milli Eğitim Müdürlüğü de Kazım Karabekir Lisesi, Mustafa Kemal İlk Mektebi gibi yeni isimlerle yeni okullar açmışlardır.

Valilik Binası önüne ise, Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bir büstü konulmuş, görkemli bir törenle açılışı yapılmış, Artvin halkı bu merasime topyekûn iştirak etmişlerdir. Deyim yerindeyse kelimenin son ifadesiyle Artvin, yeni bir vizyona bürünmüş Artvinlilerin hepsi bu heyecana ortak olmuşlardır.³⁴

10. İl Oluşundan Dünya Kıtlığına Toplumsal Ve Ekonomik Yapı

İstiklaline kavuşup “Cumhuriyet Kenti” unvanını alan Artvin’in, toprakları engeli ve ormanlıktır. Bu nedenle tarımsal etkinliklerden, sadece meyvecilik ve hayvancılığa elverişlidir. Bu bakımdan tarımsal ürünler halkın gereksinimlerinin tümünü karşılamaya yetmediğinden, lazım gelen

tahılın önemli bir bölümü diğer yörelerden getirilmektedir.

Gürcü İşgali döneminde 1920’de yapılan istatistiki bir bilgiye göre, Artvin’in toprakları 4 378 112 dönüm kadardır. Bu alanın 3 820 315 dönümü ormanlık, 31 000 dönümü yaylak, 326 792 dönümü göl, bataklık ve kayalık, 90 000 dönümü ekili alan, 5 000 dönümü de bağ ve bahçeliktir. 90 000 dönüm olarak belirlenen ekili alanın bir bölümü yaşanan belirsizliklerden dolayı orman durumuna geldiği için kullanılabilir alan 74 112 dönüme inmiştir. O zamanki ilin nüfusuna oranla ekilebilir toprakların küçülmesinin yanı sıra uzun süren savaşlar ve göçler sonucu halk yoksullaşmıştır.

Şehir düşman işgalinden kurtulunca, buradaki Ermeniler kendi mülkleri de dâhil şehrin her tarafını viraneye çevirirken suya sabuna dokunmayan cinslerinden 600 kadarı kalarak diğerleri öyle firar etmişlerdir. Harabeye çevrilenler arasında mabetlerde vardır. Bunlardan Çarşı Mahallesiindeki Çarşı Camii, Orta Mahalledeki yalnız dış duvarları kalan Orta Mahalle Camii, Korzul (Çayağzı) Mahallesiindeki Camii de olmak üzere hepsini talan etmişlerdir.³⁵

Türk Devletinin yeni yöneticileri, şehrin eski görünümüne kavuşturulması için çalışmalar başlattı. İlk planda, Nafi’a Ser Mühendisliği (Bayındırlık Baş Mühendisliği) keşif projelerini tamamladı. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile uzun süren savaşlar sonucunda yoksul ve bitap düşmelerine rağmen Artvinli Türklerin olağanüstü maddi ve manevi katkılarıyla bu camilerin tamamının tamir edilmesi yönüne gidildi. Hepsi kısa zamanda tamir edilirken sadece Çarşı Camii yenileme çalışmaları fazla hasar aldığından biraz zaman aldı.³⁶

Bunun yanında harap edilenler arasında bulunan Sultan Abdülaziz’in inşa ettirdiği iki kışla da tamir edilerek yenilenmiştir.

³³ T. C. Artvin Valiliği (AVİKTMBD), 2020: 22; Yeşilyurt, 2014: 35.

³⁴ T. C. Artvin Valiliği (AVİKTMEAFA), f. 25; Atalay, 2019: 93.

³⁵ T. C. Artvin Valiliği, 2012: 26-28-29-39; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 18; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984: 7-8-9-10-11.

³⁶ Zeki, 1927: 124; Zeki, 2010: 153; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984: 7-8-9-10-11.

Aynı anda Çarşı Mahallesi'ndeki Gürcülere ait atıl kiliselerden biride, “sinemaya dönüştürülerek tamir ve ihya edilip” halkın hizmetine sunulmuştur. Şehri 42 yıl işgal eden Rusların kendi askerleri için yaptıkları fakat Ermeniler tarafından yıkılan kilisede onarılarak Artvin Merkez Kazasındaki okulların kullanabilecekleri bir konferans ve müsamere salonuna dönüştürülerek, öğrencilerin kullanımına verilmiştir. Bu arada Artvin Belediye Binası da tamir edilerek yenilenmiştir.³⁷ Ayrıca Belediye, kentte elektrik ve su işletmeleri için ayrı birer bütçe oluştururken, gelir sağlayabileceği 70 tane de bina ve dükkânı vardır.

İdari olarak kurtuluştan önce 7 mahalle olan kaza merkezi, Vilayet olduğu 24 Nisan 1924'ten sonra, Çarşı Mahallesi, Orta Mahalle, Dere Mahallesi, Karasu Mahallesi, Korzul (Çayağzı) Mahallesi ve Şehitlik Mahallesi olarak 6 mahalle halinde yeniden düzenlenmiştir. Bunların içerisinde en iyi görünümde olan Çarşı Mahallesi olup, diğerleri savaştan kalan görünümünü uzun zaman muhafaza etmişlerdir. Aynı yıl, Çarşı Mahallesi'nde 212 hane olup 486'sı erkek 457'si bayan toplamda 943 kişi, Dere Mahallesinde 81 hane, 200 erkek 184 bayan toplamda 384 kişi, Orta Mahallege 83 hanede 195 erkek 191 bayan toplamda 386 kişi, Karasu Mahallesinde 36 hanede 45 erkek 54 bayan toplamda 99 kişi, Korzul (Çayağzı) Mahallesinde 33 hanede 71 erkek 91 bayan toplamda 162 kişi ve Şehitlik Mahallesinde 34 hanede 80 erkek 85 bayan 165 kişi yaşamaktadırlar. Bu rakamlar genel toplamda 479 hanede 1077 erkek 1062 bayan ile yekûn de de 2139 kişidir. Bahse konu tarihte, Artvin Merkez Kazasında toplam doğum oranı da 123'tür. Bunlardan 65'i erkek 58 kızdır.³⁸

Yukarıdaki mahalleler arasında, mekânı belirleyecek ölçüde bir gelir farklılaşması yoktur. Yerleşimi belirleyen temel etmen topoğrafyadır. Yeni yerleşke düzenlemesinde Kamu Kuruluşları, Sanayi ve Askeri Alanlar kentin görece düzlük alanlarında

yer almıştır. Konutlar ise, düzlüklerden yamaçlara doğru seyrekleşerek yayılır. Konutlar çoğunlukla 1-2 katlı isler de 3 katlı olanlarda yok değildir. Yaygın olarak kullanılan malzeme ise ahşaptır.

Savaş yaralarının hızlı bir şekilde kaybettirilmeye çalışıldığı bu dönemde, Artvinli vatansever Türklerden oluşan bir grup, çatı arasının da kullanılabilirdiği iki katlı Artvin Türk Ocağı Binasını yaptırarak odalarından birini de nadide eserlerden oluşan bir Halk Kütüphanesi yapmışlardır. Bunun dışında Halk Fırkası Binası, Ticaret Odası Binası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Binası, Tayyare Cemiyeti Binası ve Muallimler Birliği Binaları da faaliyete geçerek çalışmalarına başlamışlardır. Bunların yanında Hükümet Binası ile Adliye Binaları da tekrar elden geçirilerek yenilenmişlerdir.³⁹

Ticari hayat ise yeni toparlanmaya yüz tutmuş olup, büyük çapta bir fabrika ve sanat hane yok ise de 3 adet debbağ hane ile harçten getirilen her çeşit manifatura, şeker, kahve, çay, un, pirinç, züccaciye, attariye, üzerine açılmış 200'e yakın dükkân vardır. Bunların dışında günlük 40-50 hayvan civarında et sarfiyatı yapan 6 kasap dükkânı ile 3 otel, 1 eczane, 1 hastane, 3 mektep, 6 fırın, 10 kahvehane ve 3 tanede lokanta mevcuttur.⁴⁰ Bu arada resmi dairelerin çok azına verilmiş ise de 1925'de Artvin il merkezine ilk olarak elektrik gelmiştir.

1927 yılı nüfus sayımına göre kaza merkezinde 6078 kişi ikamet etmektedir. Bu dönemde nüfusun bu kadar fazla çıkmasının nedenlerinden ilki Batum, Ahılkelek ve Ahıska gibi önemli yerleşim birimlerinin Türkiye Sınırları dışında kalması sonucunda buralardan birçok muhacirin 1921 yılı ve sonrasında Artvin Vilayetine gelerek yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır. Başka bir neden ise, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve sonrasında topraklarından ayrılarak Anadolu'ya göç edenlerden bazılarının geri dönmelerindedir.

³⁷ Zeki, 1927: 128; Zeki, 2010: 157.

³⁸ T. C. Artvin Valiliği (AVİN MNK), 2019: 6; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 18.

³⁹ AVİKTMBD 2020: 39.

⁴⁰ Zeki, 1927: 129; Zeki, 2010: 157-158.

Üçüncü bir neden de özellikle Mondros Mü-tarekesi'nin imzalanmasından sonra yö-rede Gürcü ve Ermeni baskılarının artma-sıyla topraklarını terk edenlerin Artvin'e tekrar gelmelerindedir. Yeni gelenlerin iskân sorunları ile diğer problemleri II. Dünya Savaşı sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti zamanında bile devam etmiştir. Bu dönemde bu geçici nüfus yoğun-luğu yaşanırken daha önceden gitmeyerek Artvin'de kalan ancak geri dönenlerden do-layı hayati endişe yaşamakta olan 478 Ermeni de Şehirden ayrılarak Rusya'ya gir-mişlerdir.⁴¹

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait şehrin eko-nomik durumu ile ilgili bilgilerden bir di-ğeri de, Artvin Ticaret ve Sanayi Odasının verileridir. Bu veriler Ticaret Salname-sinde yayınlanan bilgilerdir. Bu bilgilere göre, hızla kalkınan bir Artvin'den tekrar bahsetmek mümkündür. Yayınlanan ilgili bilgide merkez kazadaki iş yeri vaziyeti, 4 Aşçı ve Lokantacı, 1 Eskici, 2 Otel İşletme-cisi, 1 Bakırcı, 22 Berber, 8 Tuhafiyeci, 1 Tamirci, 1 Çarıkçı, 1 Hamam İşletmecisi, 1 Hırdavatçı, 3 Debbağ hane İşletmecisi, 4 Demirci, 1 Saraç, 2 Semerci, 9 Attar Dükkânı, 4 Fırıncı, 1 Kalaycı, 1 Bakır İşleme Atölyesi, 4 Kasap, 8 Kundura Satıcısı, 1 Kahvehane İşletmecisi, 21 Manifaturacı, 28 Kösele İşleme Atölyesi, 1 Marangoz Dükkânı, 14 Nalbant Dükkânı mevcuttur.⁴²

Öncesinde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da diğer yerleşim birimleriyle olan mevcut karayolları savaşlar nedeniyle harap vaziyette olup motorlu araçların gi-dip gelmelerine pek müsait değildir. Ama yine de Vilayeti diğer şehirlere bağlayan bu yollarda hayvanlar vasıtasıyla ulaşım sağ-lanabilmektedir. Bu arabalar 4 atın çektiği ve "Forgun" adı verilen arabalardır. Yine altı düz kayıklarla Sirya ve Orucuk'tan baş-layıp Merkez Artvin olmak üzere Batum'a

yapılan kayak taşımacılığı devam etmekte-dir. Bu kayıklar 3-4 ton envai çeşit yük ta-şıyabilecek kadar kapasitelidirler. Vilayet dâhilindeki kasaba ve köyler arasında ise köylüler at ve öküzlerin çektiği araçlarıyla bu işlevi yerine getirmektedirler.⁴³

Bahse konu 1926 yılında vilayette 11 adet motorlu araç vardır. Bu araçlardan 1 tanesi Valiliğe ait olup makam otomobildir. Di-ğerlerinden 2 araç Kırzade Servet Bey'e aittir. Bunlardan biri otomobil diğeri kam-yonettir. Bunlardan 2 araçta Kuvarshan Bakır Fabrikasının olup 7 kişi taşıma kapa-siteleri vardır. Kuvarshana ait 4 Kamyon, 2 benzin ve mazot tankeri daha vardır.⁴⁴

Millî Mücadele'de olağanüstü bir dönemi-nin yaşanmasına sebep kapalı bir ekono-mik yapıya sahip olan Artvin'in, Vilayet ad-dedilmesiyle bu durum tersine dönmüştür. Ama yine de hareketlenmeye başlayan ekono-mik hayatı canlandıracak ulaşım yolları-nın kısıtlılığı ticaretinde sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Önceden meyve ve zeytin üretilerek satılırken, Cumhuriyet dö-ne-minde buna tütün ve kısmen de çay üretimi eklenmiştir. Üretilen tütünler Hopa üze-rinden İstanbul'a gönderilebildiği gibi Rusya'ya da satılmaktadır. Hatta Cumhuri-yet döneminde tütün ekiminin hız kazan-masıyla birlikte yeniden yapılan düzen-leme çerçevesinde tütün işlemek amacıyla İnhisar İdaresi Artvin'de bir tütün atölyesi açarak işletmeciliğini de kendisi yapmaktadı-⁴⁵

Bunun dışında cüzi miktarda hayvan ve ya-bani hayvan satışları da yapılmaktadır. Bu konudaki 1929 yılı verilerine göre 310 manda, 965 eşek, 662 at, katır, kısarak, 12 808 inek, öküz ve 18 702 adet de koyun ve keçi ülkenin farklı yerlerine satılmıştır.⁴⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında Artvin vilaye-tinde zanaat alanı da yok denecek kadar kı-

⁴¹ T. C. Artvin Valiliği, 1967: 67; T. C. Artvin Valiliği, 1973: 55; Özmen, 1969: 39; Enderoğlu, 2003: 52.

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salna-mesi, 1927: 69-690. (İlgili Salnamede Artvinli esnaf ve zanaatkarların isim dokümanları da bulunmaktadır. s. 690.)

⁴³ Zeki, 1927: 43-44; Zeki, 2010: 64-66.

⁴⁴ Zeki, 1927: 44; Zeki, 2010: 65.

⁴⁵ Zeki, 1927: 55; Zeki, 2010: 67-68.

⁴⁶ Zeki, 1927: 55; Zeki, 2010: 68.

sıtlıdır. Fakat yine de koyun ve keçi yünün-
den yapılan şal, sicim, çorap, çadır gibi ih-
tiyaçları karşılayacak üretimler yapılmak-
tadır. Bunların yanında şehirdeki 3 deмбаğ
hane de deri işletmeciliği yapılmakta buda
beraberinde kunduracı, çapalacı, tulum-
bacı, yemenici ve çarık işlerinde çalışan-
lara hem üretim hem de iş imkânı sunmak-
tadır. Ayrıca hayvancılığa dayalı başka bir
üretim ise, peynir ve süt ile süttten üretilen
mamuller de yeterince yapılmakta hatta
ihracı bile vardır. Bunlardan başka maran-
gozluk, duvar işçiliği, terzilik gibi meslek
erbabı da vardır.

Aynı dönemde dünyada meydana gelen kıt-
lık hadisesi, el emeği alın teriyle üretme-
nin ve geçimini temin etmenin peşinde
olan Artvinlileri de derinden etkilemiştir.
Fakirlik ile savaş yorgunluğunun yanı sıra
göç edenlerden memleket hasretine dayana-
mayarak gelenlerin problemleri bir
tür türlü halledilememiş ve normal hayatın ge-
reği zor zar da olsa sürdürülmüştür. Buna
rağmen 1928 yılında merkez kazada, 427
doğum gerçekleşmiş olup, bunlardan 213'ü
erkek, 214'ü ise kızdır.

1930 yılına gelindiğinde merkez kazada 2
resmi bina 931 mesken 5 otel veya han, 9
fırın, 1 hamam, 3 mektep, 1 fabrika, 21 de-
ğirmen, 3 imalathane, 3 camii ve mescit, 6
kilise, 234 dükkân veya mağaza, 1 banka, 1
hastane, 1 eczanenin varlığı söz konusu-
dur.⁴⁷

Sonuç

Yarım asra yakın esaret altında kalan Art-
vinliler bu dönem içerisinde iki büyük
felâketle karşılaşmışlardır. Bunlardan ilki
93 Harbi sonrasında karşılaştıkları Rus iş-
galidir. İşgalin hemen arifesinde binlerce
Artvinli, Anadolu'nun iç bölgelerine doğru
göç etmiş ise de yerlerini terk etmeyenle-
rin çoğunluğu Ruslar tarafından Sibirya'ya
sürülmüşlerdir. Sürgüne direnenler ol-
muşsa neredeyse bunların tamamı idam
edilmişlerdir.

Artvinlilerin yaşadıkları ikinci facia ise,
Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nın Sarıkamış

Cephesinde yenilgisinin akabinde tabi ol-
dukları mezalimdir. Yine Ruslar aynı böl-
geyi ikinci defa işgal etmişler, ancak bu se-
fer aynı uygulamalarının daha beterini
gerçekleştirmişlerdir. Böylece yöre halkı
daha fena ve zalimane bir uygulamayla bir
daha karşılaşmışlardır.

Bütün bu olanlara rağmen yılmayan Art-
vinliler, hür olma adına vatanları için her
tür türlü fedakârlığa katlanarak daha büyük
gayret içerisinde oldular. Özgür yaşama
uğruna maddi ve manevi kayıplarının yanı
sıra sayısız evlatlarını şehitler verdiler.
Milli Savunma Bakanlığı'nın kayıtlarına
göre verilen şehit sayısı toplamda 225 kişi-
dir. Bu şehitlerden 6'sı 1877-1878 Osmanlı
Rus Savaşında, 2'si 1897 Osmanlı Yunan
Savaşında verilmiştir. I. Dünya Sa-
vaşı'ndaki şehit sayıları ise toplam 171 ki-
şidir. Bu 171 kişinin 148'i Şark Cephesi'nde,
11'i Çanakkale Cephesi'nde, 4'ü Irak Cep-
hesi'nde, 2'si Filistin-Sina Cephesi'nde, 2
kişi Cephe Gerisi hizmetlerde ve 1'i de Do-
nanma Hizmetinde görev yaparken şehit
olmuşlardır. Artvinlilerin Kurtuluş Savaşı
şehitlerinin toplam sayısı ise, 27 kişidir.
Bunların 21 kişisi Garp (Batı) Cephesi'nde
Yunanlılara şehit olurken 4'ü Şark Cephesi,
1'i İç İsyanlarda ve 1 kişi de kaza kurşu-
nuyla şehit olmuştur. Belirtmek gerekir
ise, Kore Savaşı'nda şehit olanlarda 2 kişi-
dir.

Osmanlı'nın var olma adına yaşadığı bu ge-
miş döneminde, 93 Harbinden başlayarak
anavatanından ayrı kalmama uğruna Birinci
Cihan Harbi esnasında her türlü faaliyetin
hele hele vatan adına verilen bu mücadele-
nin maalesef tam bir kaydı tutulamamıştır.
Buda insan kaynakları sayılarının kesin
olarak bilinmemesine sebep olmaktadır.
Çünkü Artvin'in hangi yöresine gider iseniz
gidiniz ismi bilinmeyen bir şehit mezarına
rastlarsınız.

Fakat her ne olursa olsun her ne denilirse
densin Artvin ve civarındaki Türk halkı
asla bu durumda bir yılgınlık göstermemiş
ve bölgeye devletin sevk ettiği Teşkilat-ı

⁴⁷ AVİKTMBD 2020: 20.

Mahsusa ve Türk Askeri birliklerinin sayesinde var olma adına ellerinden geleni fazlasıyla yapmışlardır.

Akabinde Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının başlattığı kurtuluş mücadelesinin yanında olan Artvinliler, hem Rus, hem Gürcü ve Ermeniler, hem de İngilizler ile amansız bir savaşın içinde olmuşlardır. Sonunda bunun karşılığını Anavatana katılarak almışlar ve bugün 7 Mart tarihi onların düşman işgalinden kurtuluş günleri olup büyük coşku yaşamaktadırlar.

Sonuç olarak her Türkün vatan, millet ve bayrak konularındaki hassasiyetleri Artvinlilerinde en öncelikli ve vazgeçilmez duygularıdır. Özellikle Ruslara karşı verdikleri inanılmaz mücadeleleri bugün bile her türlü takdire şayandır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), R. 1288 (M. 1871); R. 1294 (M. 1876); R. 1295 (M. 1877).

T. C. Artvin Valiliği (1967), *1967 İl Yıllığı*, (Haz. C. Paçalı-H. Saral-M. Yıldırım), Ankara: Güneş Matbaacılık T.A. Ş.

T. C. Artvin Valiliği, (1973), *1973 İl Yıllığı*, (Haz. M. Adil Özder-İsmet Cevat Erdem-Cemal Turan-Ali Çakmak-Baki Sezgin), Ankara: Mars Matbaası.

T. C. Artvin Valiliği (2003), *Cumhuriyet'in 80 Yılında Artvin*, (Yay. Haz. Yılmaz Olgun), Ankara: Kültür Ofset Ltd. Şti.

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012), *Artvin Kültür Envanteri 2012*, Ankara: Öncü Basımevi Ltd. Şti.

T.C. Artvin Valiliği (2007), *19 ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin Göçe Komşu Topraklar*, (Ed. Polat Safi), Ankara: Matus Basımevi Reklam ve Yay. Tic. Ltd. Şti.

T. C. Artvin Valiliği İl Nüfus Müdürlüğü Arşivi (2019), *İl Nüfus Kayıtları 2019* (AVİNMNK 2019)

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi (2020), *Brifing Dosyası 2020* (AVİKTMBD 2020).

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi (2020), *Eski Artvin Fotoğrafları Albümü* (AVİKTMEAFA).

Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnâmesi-Republique De Turquie Grand Annuaire Commercial (1927), Sahibi ve Naşiri: İsmail Hakkı ve Şürekâsı, İstanbul: Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (1984), *Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler Artvin İli*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Diğer Kaynaklar

Acar, Ahmet, (1995), *Tarihte Hamşioğulları*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayınları.

Acaroğlu, Samet, (2016), *Çağlar Öncesinde Şavşat Tarihi*, Ankara: Ertem Basım Lti. Şti.

Alpaslan, Fehmi, (1972), "Kurtuluş Gününün İlhamları", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 5-8.

Artvinli, Taner, (2013), *Artvin Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Ezgi Matbaası.

Atalay, Ahmet, (2017), "XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse'de Karayolu Yapım Faaliyetleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2. Giresun: 1-20.

_____, (2018), "Esaretten Kurtuluşta Artvin", *2. Uluslar Arası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, Editör: Ali Osman Akalan-Ali Ahmetbeyoğlu, 5, Ankara: 541-562, Türk Eğitim sen Yayınları.

_____, (2019), *93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler*, Konya: Kömen Yayınları.

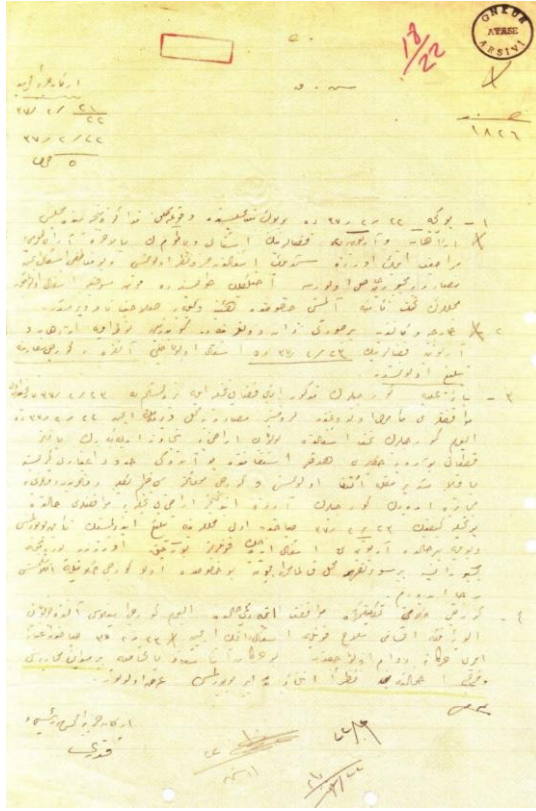
- Atatürk, Mustafa Kemal, (1981), *Söylev ve Demeçler*, II, Ankara: TTK Yayınları.
- Avcı, Sabit Osman, (1972), "Kurtuluş", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 3-5.
- Aytekin, Osman, (1999), *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Badem, Candan, (1981), *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bilir, Seyfettin, (tarihsiz), "Yeşil Artvin", 7 Mart, tarihsiz/1, Bursa: 4-18.
- Bilgin, Mehmet, (2017), *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu Ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Büyüm, Nazar vd., (1982), *Yurt Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Anadolu Yayıncılık A. Ş.
- Çağal, Ertuğrul, (1948), *Çoruh Kahramanları*, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Dumas, Alexander, (2000), *Kafkasya Maceraları*, (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.
- Enderoğlu, Y. Temel, (2003), *Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması*, İstanbul: İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Ergün, Fatma, (2016), *Artvin*, İzmir: Akare Matbaacılık
- Gürkan, M. Sıtkı, (1972), "Tarihi Gün 7 Mart", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 12-17.
- Güven, Onur, (2018), *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Artvin: (Baskı yeri yok.)
- İskenderoğlu, Süleyman, (tarihsiz), *Artvin Sevgisi*, Artvin: Artvin Belediyesi Yayını.
- Kazbeği, Giorgi, (2019), *Bir Rus Generalinin Günlükleri Türkiye Gürcistan'ında Üç Ay*, (Çev. Rıdvan Atan), İstanbul: Doruk Yayınları
- Lacher, Maurice, (2010), *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleleri Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul: Omnia Yayını.
- Muvahhid Zeki, (1927), *Artvin Vilâyet-i Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye*, İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası.
- _____, (2010), *Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye*, (Haz. Muammer Demirel), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Okorad, A. B. Şir, (2013); *Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi Ve Sarıkamış*, (Tas. Ve Red. Nergize Turaeva), İstanbul: Selenge Yayını.
- Ortaylı, İlber, (2007), *Türkiye Teşkilatı ve İdari Teşkilatı*, Ankara: Cedit Neşriyet.
- Özder, M. Adil, (1971a), *Resimli Artvin İli Bilgileri 1*, Ankara: Ay Matbaası.
- _____, (1971b), *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara: Ay Matbaası.
- Özdemir, Halit, (tarihsiz), *Artvin Tarihi*, Artvin: Ajans Ege Matbaacılık Hizmetleri.
- Özmen, Ünsal, (1969), *Kent Kent Türkiye Artvin*, Ankara: Pamukbank T. A. Ş. Yayını.
- Özkan, İbrahim, (2015), *Deli Halit Paşa*, İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Semiz, Yaşar - Akdağ, Ömer, (2011), *Yeni-bahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Şenol, Zafer, (2018), *Kafkas Tarihinde Hamşioğulları*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Taş, Fahri, (1995), *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Tok, Ali Fuat, (2017), *Prences Sonya'nın Öyküsü Münire*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Tokdemir, A. Mecit, (1972), *7 Mart Kahramanları*, Ankara: Fon Matbaası.
- Tokdemir, Hayrettin, (1978), *Artvin Destanı*, Ankara: (Baskı yeri yok.)
- Ustaoğlu, Mahmut Mithat, (1339-1921), *Batum Ve Artvin Tarihi*, Trabzon: İkbâl Matbaası.
- Ünsal, Osman, (1999), *Artvin Ve Çevresinde Yaylacılık Ve Pancarcı Şenlikleri*, İstanbul: Nart Yayını.

Yalçın, Osman, (1961), *Artvin*, İstanbul: Özyürek Yayınevi.

Yeşilyurt, Yahya, (2014), *Osmanlı Devlet'inde Livaneliler*, İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları.

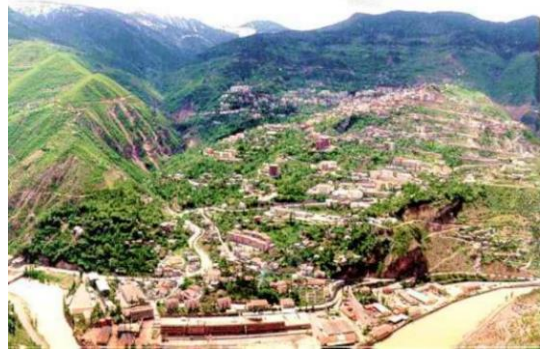
Ekler

Ek 1. Mustafa Fevzi Çakmak Paşa'nın TBMM'ye Gönderdiği Artvin ve Ardahan için Gürcülerin Bölgeyi Boşaltmalarını Beklenmesi Yönündeki Telgrafı

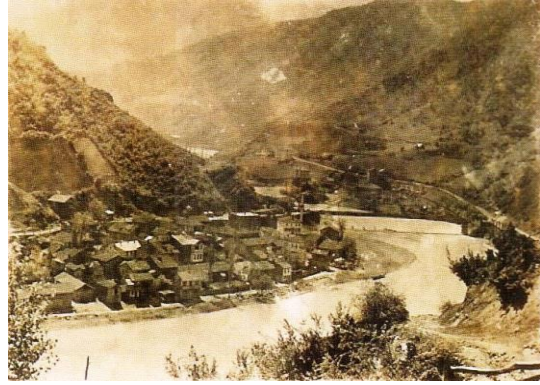

ATASE, K. 1252, G. 54.

Ek 2. Artvin Genel Görünümü ve Korzul Mahallesiindeki Lif Levha Fabrikası

Ek 3. 1918'lerde Artvin'den bir Görünüm

Ek 4. Esaret Yıllarından Kurtulmaya Çalışan Artvinli Türk Milis Kuvvetlerinden Bir Grup

Ek 5. 1877-1878 Türk-Rus Savaşında, Rus Ordusu Safında Türklere Karşı Savaşan Gönüllü Gürcü Milislerden Bir Grup

Ek 6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sırasında Yeşilköy'e Kadar İlerleyen Rus Ordusu'na Mensup Askerler, Kumburgaz Yakınlarında Konuşlanmış Halde

Ek 7. Artvin-Erzurum Karayolu'nun Çoruh Nehri Kenarından Geçen Bir Güzergâh

Ek 8. Çoruh Nehrinde Bir Kayıkçılar

Ek 9. Artvin'de Karayolları Yapımından Bir Hatıra

Ek 10. Mustafa İsmet İnönü'nün Artvin'i Ziyareti

Ek 11. Artvin Eski ve İnşaat Halindeki Yeni Hükümet Konağı Binaları

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016’da yılda bir sayı; 2017’den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu

ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), “Celal ed-din Harezmsah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi.” *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• İnternette Yayınlanan Dergide Makale

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.
http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrieved 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Columbia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

• Yayımlanmak üzere KAREN’e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

• Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

• Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelere uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği’nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

• “Etik Kurul Kararı” gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed

in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardmanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Seçikli Köyü Örneği*, Unpublished Master's

Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and

Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.